

прав, що виникають із векселя стосовно особи, зобов'язання якої він забезпечив, і щодо тих осіб, які мають зобов'язання перед останньою за векселем.

Лит.: Белов В. А. Практика вексельного права. Москва, 1998; Вишневский А. А. Современное вексельное право: Женевская (Россия) и английская системы. Москва, 2007; Емельянов А. С. Правове регулювання обігу векселів у сфері господарювання. Донецьк, 2011.

А. Ю. Бабаскін

Аван... (франц. *avant* — перед) — частина складних слів (*префіксoid*), що означає перебування чогось попереду іншого (*авансцена*).

Аванг'ард (франц. *avant-garde*, букв. — передовий загін) — 1) У військ. справі — назва військ. підрозділу, який під час пересування сухопутних військ походом (маршем) іде попереду гол. сил з метою їх охорони. Завдання А. полягає в убезпеченні від ворожої розвідки та несподіваного нападу, вивченні особливостей місцевості й здобуванні відомостей про дії противника, а також в усуненні перешкод, що можуть виникнути на шляху просування військ. За необхідності А. приймає на себе перший удар військ противника і стримує його до моменту розгортання та вступу в бій осн. сил; віддаленість А. від головних сил має забезпечити необхідний для цього час і простір. За доби вітрильного та парового флотів А. — передова (основна) частина флоту чи *ескадри* надводних кораблів, яка рухалася попереду або на чолі загального строю.

А. О. Іваненко

2) У соціології — передова та найактивніша частина народу, соц. класу, руху, групи або сусп-ва як такого, що усвідомлює загал., груп., клас., сусп. інтереси та бере на себе місію їх *артикуляції* та захисту. А. здатна до самоорганізації влас. діяльності; створення соц. рухів, об'єднань, організацій та боротьби за свої соц. права. Поняття А. широко використовується в сусп. практиці, соц.-політ. діяльності та *публіцистиці*. Його застосовують на означення найактив. та компетент. частини тих або інших соц. класів і груп, незалежно від їх політ. позицій. Інколи поняття А. використовують у політ.-естет. сенсі, наближеному до соц.-політ. творчості, що заперечує існуючу в сусп-ві політ. традицію та претендує на влас. проєкцію в майбутнє нових форм соц.-політ. життя та соц.-політ. поведінки індивідів і соц. груп.

М. В. Туленков

«Аванг'ард» — літ.-мистецька група, заснована 1926 у м. Харкові. Представники наз. себе «авангардом післяжовтневого мист-ва», обґрунтовували тісний зв'язок мист-ва з «добою індустріалізації», репрезентували стиль епохи конструктивного динамізму. У своїх деклараціях члени групи заявляли про протистояння з «назадництвом» і «відсталістю», у творах використовували еротичні мотиви (поема В. Поліщука «Онан» та ін.). Група «А.» за своїми естет. принципами суттєво відрізнялася від орг-ції футуристів «Нова генерація» (1927–1930). До А. належали поети В. Поліщук (очолював групу), О. Левада, Л. Чернов (Малосийченко), Р. Троянker, прозаїк В. Ярина, художники В. Єрмілов, Г. Цапок. Група видала «Бюлетень „А.“» (один випуск; Харків, 1928), у якому вміщено «Прокламацію „А.“» з гол. принципами авангардівців, «Мистецькі ма-

теріали „А.“» (два випуски, № 2 і 3; Харків, 1929). Усі три видання мали спільну наскрізну нумерацію сторінок. В. Поліщук виклав свої ідейні позиції у кн. «Літературний авангард. Перспективи розвитку української культури, полеміка і теорія поезії» (1926) і «Пульс епохи. Конструктивний динамізм чи літературне назадняцтво?» (1927).

Лит.: Крикуненко В. Г. «Філософ з головою хлопчика»: за маловідомими сторінками творчої спадщини Валер'яна Поліщука. Москва, 1997; «Відкритий архів»: електронні матеріали з історії української культури. Вип. 4: «Аванг'ард» (1928–1929). Київ, 2007 (компакт-диск із повними версіями всіх видань групи «Аванг'ард»); Троянker Р. Поезії. Черкаси, 2009. Поліщук В. Вибрані твори. Київ, 2014.

Аванг'ард — селище міського типу *Овідіопольського району* Одес. обл. (Україна). Розташоване у пн.-сх. частині району на рівній поверхні Причорноморського плато (на висоті бл. 40 м над рівнем моря), у верхів'ях Сухолиманської балки. Селище простяглося майже на 4 км з Пн. на Пд. вздовж зовн. краю Об'їзної дороги, західніше м. Одеси. Тер. — 10,57 км² (з 2010), нас. — 3,0 тис. осіб (2011), густота нас. — 282 особи/км². Першим документально засвідченим поселенням (1820-ті) на місці сучас. А. вважається дача архієрея (заміський будинок архієпископа), яка піз-

Аванг'ард (снт). Будинок культури

ніше дала назву хутору — Архієрейський (згодом Преображенське). У 1928 на цих землях було засноване підсобне госп-во робітників м. Одеси, яке згодом дістало назву — радгосп «Аванг'ард». 22.05.1995 житловий масив радгоспу «Аванг'ард» набув статусу селища міського типу. На тер. А. працює 35 підприємств с. г., харчової пром-сті, з вир-ва буд. матеріалів, торгівлі та ін. галузей. Осн. підприємства: ТОВ «Аванг'ард-Д» — багатогалузеве підприємство, що включає племінні заводи з розведення і вирощування корів укр. червоної молочної породи та свиней укр. м'ясної та червоно-поясної порід, розвиває овочівництво, садівництво (площа садів — 1,35 км²) та ін.; ТОВ «Промтоварний ринок» («7-й кілометр») — найбільший оптово-роздрібний промтоварний ринок в Європі (щоденна відвідуваність — понад 100 тис. покупців); ТОВ «Аквпарк Одеса» — сезонний розважальний заклад з двома піщаними пляжами, єдиним в регіоні хвильовим басейном, штучною річкою (завдовжки 0,5 км), численними атракціонами та ін. цікавинками.

А. С. Івченко

«Аванг'ард». Бюлетень

Авангард у кіно.
Плакати до фільму Абеля Ганса
«Колесо», 1923

Авангард у кіно. Плакати
до фільму Луїса Бунюеля
«Андалузький пес», 1928

Авангард у кіно — напрям, що виник у Франції після Першої світової війни. Згодом поширився в ін. країнах. Режисери А. у к. на чолі з Л. Деллюком виступили проти комерційного кінематографа, який копіював твори театру і л-ри, вважали, що його розвиток має бути пов'язаний з запитом глядача. А. у к. не мав чіткої ідейної програми. Його представники виступали за оновлення кіноформи, надавали перевагу засобам кіновирозності (деталь, ракурс, світлотінь, метафора). Серед представників А. у к. — Ж. Епіштейн, Ж. Дюлак, Ж. Ренуар, А. Ганс. Розрізняють 3 течії А. у к.: перша (1920–1925) — франц. школа, що була естетично новою, але цілком не розривала зв'язків із класичним кіно, вона отримала назву франц. імпресіонізму; друга (1921–1926) і третя (1927–1930) були міжнар., радикальнішими за першу; друга — пов'язана з *дадаїзмом* і *сюрреалізмом*, третя, соціальна, документальна, — з концепцією «Кіно-ока» Дз. Вертова. Усі фільми А. створювалися поза системою комерційного кіновиробництва, у них домінували формалістичні установки: тех. прийоми перетворилися в самоціль, експерименти набули замкнутого, елітарного характеру. Наприкінці 1920-х частина режисерів А. переходять до документальної фіксації або до ігрового кіно (Р. Клер, Ж. Ренуар, Л. Бунюель, М. Карне, Ж. Віго).

Лит.: Beylie C., Pinturault J. Les maîtres du cinéma français. Paris, 1990; Брюховецька Л. І. Кіномистецтво. Київ, 2011.

Авангардизм — у мист-ві узагальнювальний термін для характеристики «дівих» (нереалістичних) течій європейського мист-ва, які ґрунтуються на новаторській філос.-естет. і політ. платформі. Утвердився у 1-й трет. 20 ст., у широкому розумінні став формою протесту проти традиційного мист-ва. Найближчими попередниками естетики А. були художники-імпресіоністи (особливо П. Сезанн); простежуються глибокі зв'язки з первісним та середньовічним умовним мист-вом, творчістю І. Босха, рос. іконографією. До А. входили *футуризм*, *експресіонізм*, *конструктивізм*, *дадаїзм*, *сюрреалізм*, *імажинізм*, *абстракціонізм*, *кубізм* тощо. Тенденції А. знайшли вияв у мист. процесі Західної Європи, Латинської Америки, Росії, США, проте відзначалися неповторною регіональною специфікою. А. виникає на кризових етапах розвитку мист-ва внаслідок занепаду певних напрямів (стилів), що проявляється у вичерпаності зображальних засобів, інерції, продукуванні та відтворенні учорашніх культ. досягнень, обмеженості власним каноном. У контексті цих явищ А. притаманна позитивна і необхідна функція очищення худ. культури від гальмівних тенденцій. Мист-во А. суперечливе, оскільки орієнтоване на радикальні зміни традиційних практик, що зумовлює відкидання худ. досвіду попередніх епох. Наслідком є невірність філос.-худож. підґрунтя, розвиток А. на підставі власних естетичних норм та гротескування й *абсурдизації* певн. напрямку (стилю, жанру тощо) аж до повної його нівеляції, що обертається непродуктивністю А. у творенні самобутніх культ. цінностей. Загальними рисами А. є: атмосфера бунту, настанова на постійне оновлення та творчий експеримент, зовнішньо-формальна новизна, епатаж, аморалізм, принцип деструкції цілого та

Авангардизм. Казимир Малевич.
Супрематична композиція — політ аероплана, 1915

монтажу його уламків, колажування, мозаїчність, *потік свідомості*, ігрові перевтілення. Основні положення авангардного руху задекларовано в його маніфестах (починаючи з 1909–1910). Базовою ідеєю є свобода від традицій і соціальних обмежень. Способом пізнання навколишньої дійсності обрано нераціональну форму духовного досвіду (вольову, почуттєву, інтуїтивну та підсвідому). З погляду авангардистів, людина у процесі пізнання має спиратися на первісне світобачення, позбавлене негативного впливу цивілізації та культ. норм. Лише позбувшись умовних обмежень, вона може сприяти вільному творенню нової епохи. Європейський А. мав три періоди розвитку: ранній (до Першої світової війни), зрілий (міжвоєнний) та неоавангард (після Другої світової війни). Перші вияви А. в укр. мист-ві належать до 1910-х (пересувна виставка «Салони Іздебського» робіт братів В. і Д. Бурлюків, Н. Гончарової, М. Ларіонова в Одесі, Києві, Херсоні, Миколаєві, 1910–1911; згодом полотна О. Экстер, кубічні скульптури О. Архипенка, візантизм бойчукістів, сюрреалізм львівського об'єднання Artes, зокрема М. Андрієнка-Нечитайла тощо). Ознаки А. були притаманні театру «Березіль». Не всі стилі повністю збігалися з напрямом, деякі з них могли існувати в межах як А., так і модернізму, зокрема експресіонізм чи сюрреалізм. Становлення авангардистських тенденцій на терені рад. України у 1930-х було перервано активним культивуванням більшовицькою владою методу соціалістичного реалізму. Після Другої світової війни спостерігається виникнення нових конструктивістських напрямів у музиці в контексті худ. експериментаторства кінця 1950-х, які поступово еволюціонували і продовжують розвиватися на сучасному етапі (*алеаторика*, *колаж*, *полістилістика*, *пуантилізм*, *серіалізм*, *сонористика*, *стохастика*, *технічна* та *графічна музика* тощо). Завоюванням муз. А. стало активне

впровадження шумових та натуральних ефектів, електрозвукового синтезу, використання у композиторській практиці математично-ігрових моделей та ін. У середовищі укр. композиторів віяння А. першими втілили В. Сильвестров (тріо для флейти, труби і челести; 1962), В. Годзяцький («Розриви площин» для фортепіано, 1963), Л. Грабовський (тріо для фортепіано; скрипки і контрабаса; 1964), які в подальшому успішно поєднали їх з муз. фольклорними традиціями та досягненнями нац. композиторської школи (сюїта «Фрески Софії Київської» для камерного оркестру В. Годзяцького, 1966; симфонія-легенда «Вечір на Івана Купала» Л. Грабовського, 1975; кантата на вірші Т. Шевченка для хору а капела В. Сильвестрова, 1977). Надалі такий синтез наявний у творчості укр. композиторів 1970–1990-х (В. Бібика, Б. Буєвського, І. Карабиця, О. Левковича, В. Мужчиля, Е. Станковича). Певні риси А. на етапі недовготривалої хрущовської відлиги виявилися у діяльності угруповань укр. монументалістів, репрезентованих роботами І. Марчука, І. Литовченка, Е. Коткова, А. Рибачука, В. Мельниченка, В. Ламаха, А. Горської, В. Зарецького, В. Задорожного; представників різних напрямів укр. експресіонізму — П. Бедзиря, М. Грицюка; абстракціонізму (Г. Гавриленка, А. Сумара), концептуалізму і лєтризму (В. Барського) та ін. У музиці елементи А. простежуються у творах композиторів В. Губи, Б. Лятошинського та ін. Наприкінці 1970-х розпочинається

Авангардизм. О.К. Богомазов. Правка пилки (Пиларі), 1927

процес заміни застарілого А. новими мист. течіями (нап., київський худ. Т. Сільваши втілює ідеї хронореалізму). Полотна укр. авангардистів (В. Стрельникова, А. Шопіна, Л. Яструб, В. Хруща тощо) експонуються за кордоном. Толерантність та плюралізм, наявні у мист. 1-ї пол. 1980-х, породили явище укр. трансавангарду, що знайшло вияв у роботі республіканських худ. виставок «Молодість країни» і «Погляд», на яких відбувся показ полотен художників О. Гнилицького, А. Савдова, К. Реунова, О. Тістола, В. Гонтарова, М. Гейка, О. Сухоліта та ін. митців. Радикальне заперечення соцреалізму спричинило наприкінці 1990-х активізацію неореалізму у живописі (О. Дубовик, О. Голосій, М. Демцю, П. Кестерей та ін.), театрі («Avant-garde dance», «Ризома»), на фестивалях авангардної музики

(«Нова територія», «Любе-арт», «Два дні і дві ночі нової музики»). На сучасному етапі неоавангардні напрями тісно переплітаються, наслідком чого стає виникнення принципово нових різновидів синтетичного мист-ва.

Літ.: Модернізм. Анализ и критика основных направлений. Москва, 1980; Павлишин С. Зарубежная музыка XX века. Пути развития. Тенденции. Киев, 1980; Рейнгарт Л. Я. Современное западное искусство. Борьба идей. Москва, 1983; Крючкова В. А. Антиискусство. Теория, практика авангардистских движений. Москва, 1985; Сучасні проблеми розвитку українського молодіжного мистецтва // Образотворче мистецтво. 1987. № 4; Велігоцька Н. Погляд монументалістів. // Образотворче мистецтво, 1987. № 5; Тарасенко О. Грані пошуків і втрат // Образотворче мистецтво. 1988. № 6; Соловьев А. По ту сторону очевидности // Искусство. 1988. № 10; Кандинский В. О духовном в искусстве // Творчество. 1988. № 8–10; 1989. № 1; Ларионов М. Лучизм // Творчество. 1989. № 4; Соловьев А. Скетч о младоукраинской живописи (взгляд из Киева) // Декоративное искусство СССР. 1989. № 12; Українське малярство (60–80 рр.). Каталог. Одеса, 1990; Горбачов Д., Мельник В. Український авангард // «Пам'ятки України». 1991. № 4; Турчин В. С. По лабиринтам авангарда. Москва, 1993.

О. О. Федотова

Авангардизм у літературі (франц. avant-gardisme, від avant-garde — передовий загін) — умовний термін, яким позначають низку течій європейської л-ри з різними філос., політ. і естет. програмами. Поняття використовують із кін. 19 ст., аналізуючи худ.-мист. тенденції в л-рі, що спрямовані на докорінну перебудову й оновлення худ. практики суспільства. А. у л. увиразнюється спрямуванням на радикальні зміни комунікативних функцій л-ри, рішучий розрив із традицією, експеримент із формою. Перший період А. у л. (т. з. історичний А.) охоплює 1905–1938 (футуризм, дадаїзм, сюрреалізм, конструктивізм тощо). Другий період — після Другої світової війни (т. з. неоавангардизм: «конкретна поезія», «антироман», «абсурд література», хеппенінг, «комп'ютерна лірика»). Прагнення безпосередньо впливати на публіку, знищити стіну між мист-вом для еліти й масовою культурою, зруйнувати межі між різними видами мист-ва («вірші-малюнки», колажі тощо), досягти наук. точності мислення (інтерес до природознавства, техніки, психології), фрагментарне відображення дійсності — ці тенденції тією чи ін. мірою знайшли ідейно-худ. втілення в межах різноманітних течій А. у л. Найвідомішими представниками А. у л-рах різних країн є Д. Бурлюк, В. Маяковський, І. Северянин, І. Зданевич, А. Бретон, П. Елюар, Т. Тцара, А. Ват, Т. Чижевський тощо. В Україні 1926–1929 були два авангард. угруповання: очолювана В. Поліщуком група «Авангард», близька до західноєвроп. конструктивізму, а також різні модифікації укр. футуризму — «Аспандут», «Асоціація комункульту», «Нова генерація» (представники: М. Семенко, Гео Шкурупій та ін.).

Літ.: Ільницький О. Український футуризм (1914–1930). Львів, 2003; Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. Київ, 2006; Українська авангардна поезія (1910–1930-ті роки): Антологія. Київ, 2014; Сануйе М. Дада в Парижі. Москва, 1999; Літературний авангард русского Парижа. 1920–1926. Документы. Москва, 2014.

Є. І. Нечепорук

Авангардизм у політиці — радикальна, ідеологізована течія, представники якої пропонують прискорене розв'язання складних сусп. проблем простими засобами. Зазвичай вони оперують такими поняттями, як революція, переворот, очищення, рішучі дії, героїзм, штурм, стрибок, перебудова, світовий уряд та ін. З іст.-політ. погляду А. — це ідея докорінної перебудови світу, реал. проявом якої можна, зокрема, вважати революцію 1917 в Росії. Значний вплив на авангардистську теорію та практику справили праці А. Шопенгауера, К. Маркса, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, В. Леніна, А. Бергсона, З. Фрейда, К. І. Юнга, М. Гайдеггера, Ж. Марітена, Ж.-П. Сартра, які суттєво змінили погляд на природу, сутність і призначення людини та колектив. спільнот у сучас. світі. Представники А. роблять ставку на кадрові зміни; різкий розрив зі стратегією і тактикою своїх попередників; політизацію й *ідеологізацію* всіх сфер сусп. життя; пошук винних у соц. негараздах. Для adeptів подібної діяльності є властивими *утопізм*; різкий розрив з існуючою традицією; *волютаризм*; адм.-команд. методи управління; відірваність від реал. стану справ; неадекватність пропонованих дій рівню розвитку політ. свідомості та культури конкретно взятого сусп.-ва. А. може проявлятися на рівні мас. свідомості як безпідставне прагнення основ. частини населення до форсованих соц. змін; віра у здатність окремих лідерів чи певної партії кардинально змінити ситуацію в країні, певному регіоні чи й у цілому світі. Полярно протилежним проявом є елітарний А., живильним ґрунтом якого слугують ідея про неготовність народу до *демократії*; абсолютизація ролі в сусп.-політ. розвитку свідомої меншості; популізм як засіб виправдання неготовності правлячої верхівки чи *опозиції* до вирішення нагальних завдань реформування сусп.-ва; підміна держ. органів чи управл. кадрів партійними; надмірна та не виправдана ідеалізація *модернізації* авторитарними методами.

Літ.: Рудинсько Е. Філософія в обіймах бурі / Перекл. з франц. О. А. Юдіна. Київ, 2007; Бюргер П. Теорія авангарда. Москва, 2014; Рыков А. В. Дискурс естетизма/тоталитаризма // Актуальные проблемы теории и истории искусства. 2014. Вып. 4.

В. П. Горбатенко

Аванзал (від *аван...* і *зал*) — передній, перший зал, об'ємно-просторове вирішення і пластич. декор якого стилістично пов'язано з оформленням інтер'єру. А. емоційно готував до сприйняття гол. залу. В архітектурі України А. виник у кін. 18 ст. у палацових будівлях (Тульчинський палац у Вінницькій обл., 1782; палац Шидловського в Одесі, 1830), набув поширення в адм., навч. і трансп. будівлях 19–20 ст.

Аванкамера (від *аван...* і *камера*) — 1) Пристрій в передній частині поверхневого водозабору, в якому осідає осад. 2) Приймальна (початкова) камера на каналізаційному колекторі або ін. гідротех. спорудах. Служить для збору, з'єднання різних потоків води, їх змішування або розподілу.

Літ.: Тугай А. М., Терновцев В. О., Тугай Я. А. Розрахунок і проектування споруд систем водопостачання. Київ, 2001.

Аванложа (від *аван...* і *ложа*) — у театральних будівлях внутрішня закрита частина ложі; не-

лике приміщення при вході до неї (передпокій), де можна залишити одяг та провести час в *антракті*.

Аванпорт (від *аван...* і *порт*) — 1) Зовнішня частина порту, захищена від великої хвилі природними укриттями (мис, коса) або штучними спорудами (мол, хвилеріз) і обладнана для якірної стоянки, навантаження та розвантаження суден. 2) Окремий порт, винесений на мор. узбережжя неподалік осн. порту, розташованого на річці на деякій відстані від моря. Може мати більші глибини, ніж головний порт, або менше замерзання, що полегшує підхід мор. суден.

Аванпост (франц. *avant-poste*, букв. — передовий пост, сторожова охорона) — 1) Передовий сторожовий пост (загін) чи загін охорони, *варта*. А. виставляють війська у напрямі противника під час відпочинку або оборони з метою запобігання раптовому нападу ворога на основні сили. 2) Місцезнаходження такого посту (загону). В укр. військ. термінології частіше вживаним є синонім А. *блокпост*. 3) У шахах — клітина, для якої в процесі гри вже не існує загрози удару пішака супротивника. 4) Переносно — передова позиція, місце чого-небудь.

Аванпроєкт (від *аван...* і *проєкт*) — попередній проєкт, який здійснюють перед проведенням дослідно-конструктор. робіт з метою техніко-екон. обґрунтування доцільності розробки, а також шляхів створення, виробництва та експлуатації продукції.

Аванс (франц. *avance* — випередження) — 1) У *цивільному праві* — грошова сума або ін. майнова цінність, яка передається однією стороною договору другій у рахунок майбут. платежів. На відміну від завдатку, який при невиконанні договору стороною, що дала завдаток, нею втрачається, А. у разі порушення умов договору повертається стороні, яка його видала. Як і завдаток, А. служить доказом укладення договору, але, на відміну від завдатку, не є способом забезпечення виконання зобов'язань. Тому будь-яка поперед. плата вважається А., якщо в письм. угоді сторін договору немає прямої вказівки на те, що ця плата є завдатком. При належ. виконанні договір. зобов'язання А. включається в загал. рахунок остаточ. плати.

2) У *трудовому праві* — грошова сума, що видається працівникові підприємства, установи, організації у рахунок майбут. виплат по зарплаті або на витрати в разі відрядження працівника до ін. місцевості тощо.

В. В. Луць

Авансцена (франц. *avant-scène*, букв. — перед сценою, від франц. *avant* — перед і лат. *scena*, грец. *οκνη* — підмостки) — 1) Передня частина сцени між завісою і рампою. Форми використання А. зумовлюються характером п'єси і творчим методом театру. Існувала в перших театр. будівлях в Україні з початку 19 ст. Використовувалася для *інтермедій*, *монологів* у драм. театрах, а також в оперних і балетних виставах. До кінця 19 ст. належать пошуки нового планування сцени з великим *просценіумом*, який використовували в різних варіантах залежно від характеру

п'єси і творчого методу театру. Іноді на А. виносять основну дію вистави.

2) *Переносно* — передові позиції, центральна частина події, явища, провідна роль когось у чомусь.

Авантітул (від *аван...* і *титул*) — перша сторінка книжкового видання, що передує титулу. На ній розташовують: а) частину вихідних відомостей (автор, назва видання, видавець або його видавничу марку, назва книжкової серії тощо); б) невеликий текст (гасло, посвята); в) орнамент. А. має насамперед декоративно-композиційне значення, оскільки дає змогу оформити в книжці двосторінковий титульний аркуш.

Авантюра (франц. *aventure*, букв. — приго-да) — 1) Ризиковане й сумнівне діяння, часто з корисливими та безчесними цілями, розраховане на випадковий успіх. 2) Підприємницька операція, розпочата без врахування реальних можливостей її виконання та приречена на провал. 3) Певна соц. акція (або дія), що вчиняється соц. суб'єктом без урахування реальних соц. умов і наявних можливостей та приречена, як правило, на отримання негативного результату.

Авантюризм політичний — деструктивна діяльність суб'єктів політики, яка не асоціюється з об'єктив. умовами й можливостями, відповідальністю за наслідки політ. активності; схильність до безпідстав., необґрунт., сумнів. політ. проєктів, ризик. ходів, спрямованих на випадковий успіх. А. п. демонструють здебільшого політики-популісти, також групи, які намагаються здобути (або втримати) владу і не мають можливості зробити це шляхом демократ. процедур.

Характерні прояви А. п.: штучна активність і зовн. епіатажність; конфронтаційність, пошук винних; галасливість і невірноваженість; звернення не до розуму, а до негатив. емоцій; спрямованість на маси. Засоби А. п.: демагогічні заяви, натяжки, що дискредитують суперників, інтриги. А. п. зумовлюють користолюбні цілі та вузькі інтереси політ. еліт, амбіції політиків. За певних обставин ці суб'єктив. чинники можуть абсолютизуватися, що призводить до *волюнтаризму*.

А. п. має давню історію. Так, в амер. політ. *лексиконі* існує термін *carpetbagger* (саквояжник), яким називали претендента, що намагався здобути виборну посаду в чужому для нього окрузі; в переїздах він перевозив пожитки у валізах, зроблених із килимів. Таку ж назву одержали ті громад. діячі з Пн. США, які після Громадянської війни 1861–1965 прибували на Пд, аби скористатися нестабіл. ситуацією і зробити собі тут політ. кар'єру. Іст. прикладами А. п. є спроба більшовиків звершити всесвіт. пролетар. революцію; бажання нацист. Німеччини встановити світове панування; політика «великого стрибка» та Культур. революція в Китаї, а також сучас. соц. необґрунт. проєкти «прискорення», «оновлення», «реформ» тощо.

А. п. характерний для перехід. і недемократ. режимів; особливо небезпечний для сусп-в перехід. типу. Прихід до влади політ. авантюристів можливий в умовах соц. потрясінь та сусп. паніки, підвищення рівня соціопатії (відхилення від соц. норми). А. п. небезпечний: призводить до дестабілізації сусп.-політ. ситуації, підбурює до

громадян. протистояння; відволікає населення від господарювання і *консолідації*; гальмує (або ж унеможлиблює) демократ. розвиток сусп-ва. Ефектив. способом боротьби з А. п. є науково обґрунт. управління соц. процесами та сусп-вом загалом; підвищення рівня політ. культури й освіти населення; *демократизація* політ. життя. А. п. ігнорує політ. реалії, нехтує аналіт. оцінками та прогнозами, межує з політ. безпринципністю, через те він зазвичай приречений на провал.

Лит.: Покатаєва Т. О. Авантюризм і месіанство // Культурологічний вісник. 2011. Вип. 27; Денисюк С. Г. Авантюризм як тип політичного керівництва // Нова парадигма: журнал наукових праць. 2015. Вип. 126.

Ю. Р. Шведа

Авантюрин [франц. *aventurine*, від італ. *per avventura* — випадково (отриманий)], авантюриновий кварц — мінерал, різновид *кварцу* SiO_2 , дрібнозернистий *кварцит* із дрібними іскристими включеннями лускатих мінералів (зелена слюда Фукса, вишнево-червоний *гематит*), які зумовлюють мерехтіння каменю при повороті. За легендою, у 17 ст. склудув із м-ка Мурано поблизу Венеції (тепер Італія) випадково упустив у посудину з розплавленим склом трохи мідних ошурків, внаслідок чого було отримано скло червоно-бурого кольору, схоже на А. Фіз. властивості: твердість — 7; щільність — 2,65; колір — синій, зелений, жовтий, чорний, коричневий, вишневий; просвічує. Колір обумовлений наявністю включень. Іноді на формування відтінку впливає наявність глухих тріщин, заповнених гідроксидом заліза. Також у складі А. можуть бути присутні мусковіт, рутил, сфен, апатит, лейкоксен (частка може коливатися у межах від 5 до 15%). Структура породи гранобластова, гетерогранобластова або лепідогранобластова. Форма кварцових зерен ізометрична, з чіткими обмеженнями, іноді подовжена. Розмір може варіюватися від 0,1 до 3 мм. А. як зернисте мінеральне утворення є твердим, але вельми крихким матеріалом зі скляним блиском, який з'являється після полірування. На властивості, колір і текстуру мінералу впливає не лише розмір кварцових зерен, але й рівномірність розподілу елементів, що входять до його складу. Рівномірне забарвлення й однорідна будова найчастіше притаманна золотисто-вишневим і медово-жовтим різновидам А., для них також характерна найсильніша іскристість. Залежно від кольорового різновиду, кількість наявного мінералу-хромофору (такого, що надає блиску й кольору) змінюється від 5% у світлих різновидах до 40% — у темних. У разі наявності самого тільки гематиту мерехтливий ефект взагалі зникає. У природі формування А. відбувається в результаті метаморфічної зміни і перекристалізації піщано-глинистої осадової породи в умовах регіонального метаморфізму. Так утворюються поклади у вигляді пластових тіл. А. видобувають у Австрії, Бразилії, Австралії (червоні й бордові відтінки), Іспанії, Норвегії, Китаї, США (колорадський золотий камінь), Чилі, Росії (золотисто-коричневий таганайт), Індії (зелений індійський жад, рідкісний синій самоцвіт), Фінляндії. У багатьох країнах А. здавна був дуже популярним, з нього виготовляли ювелірні вироби, а з менш цінних зразків — предмети побуту. Так само рано навчилися й імітувати А. Ще стародавні єгиптяни вміли виготовляти подібне

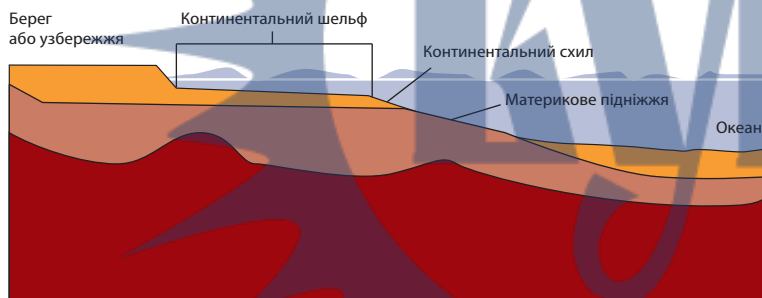
Авантюрин

до А. кольорове скло. Нині самоцвіт використовують для виготовлення прикрас, з нього вирізують декоративні фігурки, шкатулки. Розрізняють такі декоративні різновиди А.: однорідний (медово-жовтий, рожевий, золотисто-вишневий і коричневий мінерали) та плямисто-смугастий (плямисто-смугастий вишнево-білого кольору і неясно-смугастий білий). Камінь різних кольорів ефектно виглядає як самостійно, так і в поєднанні з металами. Вартість авантюринових виробів порівняно невелика. Однак натуральний самоцвіт у продажу зустрічається рідко, частіше — т. з. авантюринове скло (скляна імітація авантюринового кварциту).

Лит.: Лазаренко Є. К. Опис мінералів. // Курс мінералогії. Львів, 1959. Т. 2.

Н. В. Вергельська

Аваншэльф (від аван... і шельф) — висунута в бік океану частина шельфу, занурена на глибину 700–1000 м і більше. Такі елементи рельєфу материкового схилу нахилени в бік океану, мають вирівняні ступені шириною до кількох сот кілометрів (частіше десятки кілометрів). Припускають, що А. утворилися внаслідок тектонічного занурення ділянок шельфу, оскільки їхня геол. будова зазвичай збігається з будовою його прилеглих

частин. Площа А. сягає десятків і сотень тисяч квадратних кілометрів. Так само, як і шельфи, А. прикриті малопотужними і переривчастими напластуваннями донних осадів. Прикладом А. є Норвезький шельф.

Аваре́ (япон. 哀れ, букв. — прекрасне, чарівне) — категорія японської середньовіч. естетики, що домінувала в японській л-рі та мист-ві й передавала захоплення, подив у поєднанні з відтінком смутку («чарівний смуток», «сумна чарівність»). Термін виник внаслідок злиття вигуків захоплення, подиву «О!» (япон. «а!») і «харе!» (晴れ; япон. — ясна погода, чисте небо). Потім позначався ієрогліфом 憂 (哀) — журба, однак продовжував пов'язуватися з будь-чим, що може викликати глибоке переживання. Уперше зафіксовано в історико-міфологічному літописі «Записи давніх днів» («Коджікі»; 712). За доби Хейан (794–1185) на основі А. сформувалася філос.-естет. категорія моно-но А. (物の哀れ, букв. — чарівний смуток речей або сумна чарівність речей), що позначала особливу, часто приховану красу, притаманну кожному явищу чи предмету, й була тісно пов'язана з характерною для синтоїзму вірою у власне божество (камі) та душу (монотаме, або моноготоро) кожної речі. Завдання митця полягало в тому, щоб виявити

Аншельф. Геологічна будова

Авари. Поясний набір. З поховання поблизу с. Василівка, Херсонська обл. 1984 (6–7 ст.). Музей історичних коштовностей України, м. Київ

таку красу і передати у вишуканій формі. У цю епоху в поняття А. було привнесено трагічно-журливий відтінок та значення швидкоплинності життя, неминучості старіння. Категорія моно-но А. стала однією з домінуючих у япон. естетиці й знайшла своє втілення в різних видах мист-ва та л-ри, зокрема в поезії жанру вака. Естетикою моно-но А. насичено численні повісті (моногатари), поетичні антології, твори жанру дзуйхіцу, ліричні щоденники тощо доби Хейан (794–1185). Моно-но А. — це потяг душі до витоків речей, прагнення схопити й усвідомити їх невлотиму суть. Першорядним є «моно» — «речі», потім «А.» — «чарівний смуток», що породжує споглядання цих речей; через А. пізнається сутність «моно». Принцип моно-но А. став основою естетики й поезики антології «Кокін-вака-сю» (905). У ньому закладено ідею переходу від магії речей до магії почуттів — від матеріалізму синтоїзму до духовності буддизму. Цим переходом зумовлено появу й панування в японському мист-ві та л-рі нового естетич. принципу осягнення сумної краси «юген» (починаючи з кінця доби Хейан), втіленого в поезії антології «Сінкокін-вака-сю» (1205). Їй була притаманна вже власне буддійська естетика.

Лит.: Murasaki S. Le Genji Monogatari. Paris, 1959; Morris I. The World of the Shining Prince. London, 1964; [Benl O.] Genji-monogatari. Die Geschichte vom Prinzen Genji // Verfaßt von der Hofdame Murasaki, vollständige Ausgabe aus dem Original übersetzt von Oscar Benl. 1966; Михайлова Ю. Д. Мотоори Норинага: жизнь и творчество. Москва, 1988; Мурасаки С. Повесть о Гендзи. В 2-х т. Санкт-Петербург, 2001.

І. П. Бондаренко

Авари́ (у давньорус. літописах — обри) — кочові, переважно тюркомовні племена. Потрапили до Європи в сер. 5 ст. із Центр. Азії. У сер. 6 ст. А. вдерлись у степи Пн. Причорномор'я, Подунав'я і на Балкани. Імператор Візантійської імперії Юстиніан I (527–565) закликав А. на пн. землі імперії з метою стримування слов'ян. натиску на дунайський рубіж Візантії. У Паннонії (іст. обл., переважно на тер. Зх. Угорщини) виник Аварський каганат на чолі з каганом (ханом) Баяном. А. були кочовиками. Продукти землеробства вони одержували у вигляді данини у слов'ян, франків та ін. осілих народів. Із сер. 7 ст. почався розпад Аварського каганату; А. витіснили з Причорномор'я. Остаточно вони були розбиті та винищені Карлом I Великим (742–814) у кін. 8 ст. «Повість временних літ» зберегла давній нар. переказ про панування А. над східно-

слов'ян. племінним союзом *дулібів*. Бог винищив їх, пише «Повість временних літ», за гординю, що відбилось в прислів'ї «погибоша аки обре».

Лит.: Артамонов М. И. История хазар. Ленинград, 1962; Гадло А. В. Этническая история Северного Кавказа IV–X вв. Ленинград, 1979; Плетнева С. А. Кочевники средневековья. Москва, 1982; Толочко П. П. та ін. Етнічна історія давньої України. Київ, 2002.

М. Ф. Котляр

Аварійність — показник безпеки дорожнього руху у вигляді абсолютного числа дорожньо-транспортних пригод, числа загиблих і поранених або у вигляді відношення кількості ДТП до числа трансп. засобів, чисельності населення або пробігу автомобілів за певний проміжок часу.

Аварія (італ. *avararia*, від араб. *عوار* — пошкодження, шкода, збитки) — небезпечна подія техног. характеру, що створює на об'єкті, території або акваторії загрозу для життя та здоров'я людей. А. супроводжуються пошкодженням чи руйнуванням споруд, будівель, механізмів, тех. пристроїв, трансп. засобів, що призводить до порушення вироб. або трансп. процесу чи завдає шкоди довкіллю. А. є наслідком порушення правил використання чи недотримання строків експлуатації відповідн. об'єктів без проведення профілакт. ремонту. На вир-ві за рівнем завд. збитків розрізняють А. режимні, проектні та за-проектні. залежно від типу об'єкта, на якому сталася А. — пром., трансп., буд., енерг. За факторами враження розрізняють біол., радіац., хім. й екол. А.

Лит.: Івченко Б. П., Мартыщенко Л. Л. Информационная экология. Санкт-Петербург, 1988; Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. Київ, 2001; Качинський А. Б. Безпека, загрози та ризик. Київ, 2004; Стеблюк М. І. Цивільна оборона. Київ, 2006.

А. Б. Качинський

Аварська література — див. *Дагестанські літератури*.

Аварська мова (авар. авар маџI, маџарул маџI) — мова аваро-андо-цезької групи нахсько-дагестанської сім'ї мов. Одна з держ. мов Республіки Дагестан (РФ). Заг. кількість мовців — бл. 765 тис. (2011, оцінка), із них 715 тис. — у РФ (2010, перепис), бл. 45 тис. у Азербайджані (2011, оцінка), бл. 2 тис. у Грузії (2002, перепис), решта носіїв мешкають невеликими групами в ін. країнах. А. м. має два наріччя (північне й південне), окремі діалекти яких не є взаємно зрозумілими і мають суттєві відмінності у фонетиці, граматиці й лексиці. Виокремлюють батлук. діалект, який є проміжним між пн. і пд. наріччями, не належачи до жодного з них. Літ. варіант А. м. сформувався на основі хунзах. діалекту пн. наріччя. Фонетику А. м. вирізняє складна консонантна система та незначна кількість голосних фонем, протиставлених за довготою. Наголос у А. м. рухливий, причому зміна наголосу може змінювати грам. форму слова. А. м. властивий *аблаут*. А. м. не має категорії роду. Іменники відмінюють за дев'ятьма відмінками: називний, родовий, давальний, ергативний і п'ять різновидів місцевого (у діалектах різновидів місцево-

го більше). Кількість відмінків, за якими відмінюють ін. частини мови, менша. Найпоширеніші способи словотвору — суфіксальний і осново-складання. У словниковому складі А. м. чимало запозичень з араб., фарсі, тюрк. мов, а також із рос. Від часів пізнього Середньовіччя до 1930 для текстів А. м. послуговувалися переважно араб. графікою з численними діакритичними знаками. Поряд із нею з сер. 19 ст. епізодично використовували кириличне письмо, укладене рос. лінгвістом, етнографом і військ. інженером Петром Усларом. У 1930–1938 функціонувала абетка на базі латиниці. Авар. алфавіт на основі кирилиці запроваджено 1938, його чинний варіант містить 44 літери.

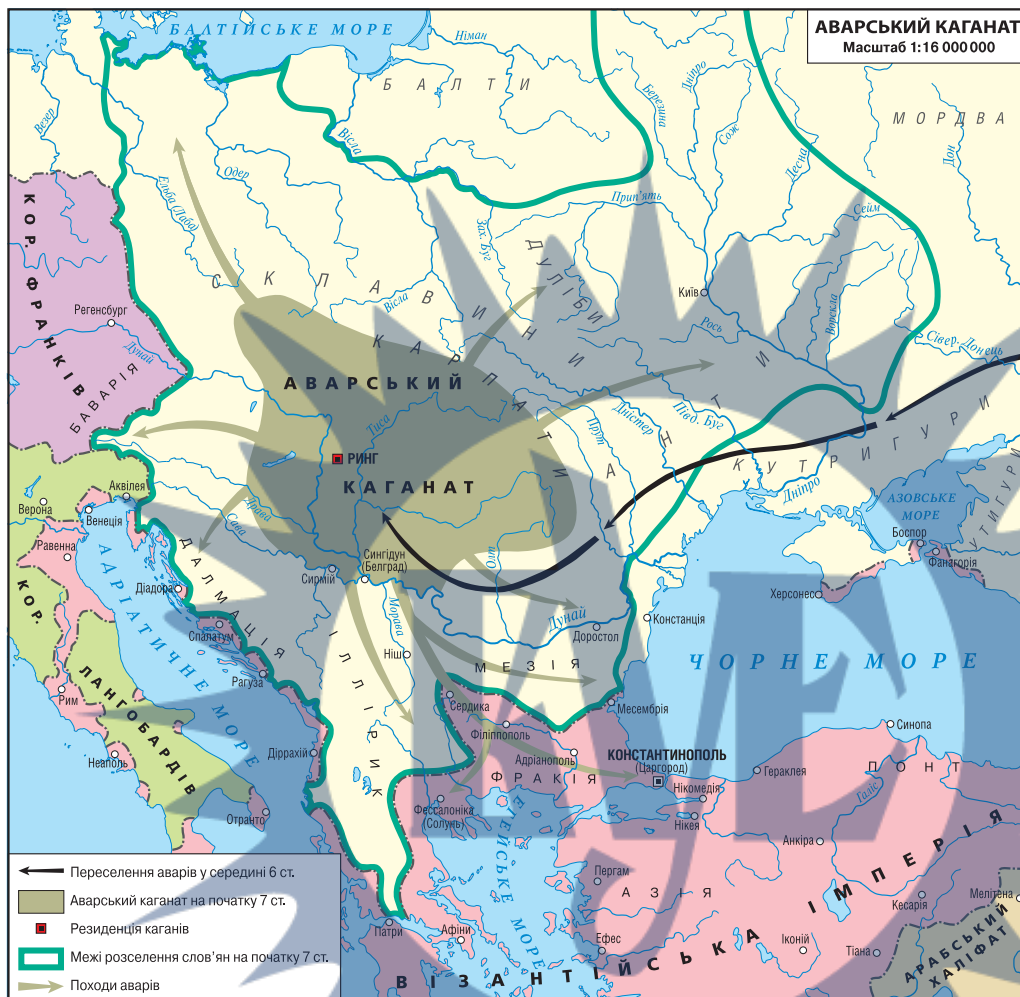
Лит.: Жирков Л. И. Аварско-русский словарь. Москва, 1936; Микайлов Ш. Очерк аварской диалектологии. Москва; Ленинград, 1959; Алиханова С. Русско-аварский словарь. Махачкала, 2003.

С. І. Гірик

Аварське ханство — держава на Пн. Кавказі у 12 або 13–19 ст. на тер. сучас. Республіки *Дагестан* (РФ). Утворилася наприкін. 12 або на поч. 13 ст. на місці колишньої д-ви Серір. Про відносини між А. х. і монголами достовірних свідчень у джерелах немає, хоча в сучас. дагестан. *історіографії* поширена думка про союз. відносини між ними. У 1210-х загопи А. х. надавали допомогу шахові *Хорезму* Ала ад-Діну Мухаммеду II (1169–1220) у боротьбі проти монголів. Наприкін. 15 ст. А. х. потрапило у васальну залежність від Газікумукського шамхальства (пізніше Газікумукського ханства), влада якого була пошир. на більшості тер. сучас. Дагестану. Унаслідок за-непаду Газікумукського ханства у 18 ст. вплив А. х. на Пн. Кавказі зріс; 1740 його війська беруть участь у бойових діях проти іран. військ під командуванням Надір-шаха. У сер. 18 ст. влада А. х. поширюється на сусід. землі Дагестану та *Чечні*. Наприкінці 18 ст. А. х. потрапляє під сильний вплив Рос. імперії. У 1802 хан А. х. Султан-Ахмед-хан прийняв рос. підданство; при цьому зберігалася внутр. *автономія* А. х. У зв'язку з намаганнями рос. адмін. інтегрувати тер. А. х. до складу імперії, наприкін. 1810-х у ньому відбулася низка повстань. Під час Кавказької війни (1817–1864) окремі місцевості А. х. зберігали факт. незалежність. Після остаточ. поразки повстанців і взяття в полон імама *Шаміля* (1859), А. х. форм. існувало до 1864. А. х. ліквідовано шляхом перетворення на Аварський округ у складі Рос. імперії.

Лит.: Гаджиев В. Роль России в истории Дагестана. Москва, 1965; История Дагестана с древнейших времен до наших дней. Москва, 2004. Т. 1; Казиев Ш. Имам Шамиль. Москва, 2010.

Аварський каганат — держ. утворення типу варварських імперій (562–823). Його ядром був союз тюркомов. племен *аварів* і підкор. ними *угрів*, *ефтамів*, *аланів* та ін. племен. Займав тер. Урало-Каспійських степів. Звідси 557, перейшовши р. Волгу, авар. орда на чолі з ханом Баяном увірвалась до Пн. Причорномор'я та підкорила місц. племена. У 558 авари завдали поразки антсько-полян. д-ві. У 550–560-х авари розгромили гепідів Трансильванії, захопили землі Потисся і Серед. Подунав'я та підкорили племена місц. *склавинів*. Відтоді гол. об'єктом авар. *експансії*, у якій брали участь і залеж. від аварів сло-

в'яни Центр. Європи, стають балкано-дунайські володіння Візантії. Захопивши землі савірів та ін. європ. племен, авари утворили влас. д-ву з центром у Паннонії. Спираючись на укріпл. систему паннон. фортець (хрінгів), А. к. вів запеклі війни з Візантією, франками, лангобардами, слов'янами, грузинами та ін. народами. Грабунок, походи проти сусід. військ, підпорядкування різних племен та підкуп їх племін. верхівки становили основу існування А. к. Екстенсив. кочове скотарство, слабка екон. база зумовлювали внутр. слабкість і хиткість його держ. орг-му. Затяж. війни, хоч і принесли великі перемоги в Далмації, Іллірії та Мідії, спричинили ослаблення каганату. У 7 ст. почався розпад А. к. Жорстока боротьба зх. слов'ян проти аварів поклала край їх пануванню на тер. Чехії та Моравії. Ускладнення зовнішньополіт. ситуації, міжусобиці та боротьба за владу серед авар. знаті сприяли остаточ. занепадові каганату. У сер. 7 ст. авари були витіснені з Пн. Причорномор'я, а Паннонія опинилася під впливом новоутвор. д-в — Болгарського царства та князівства Само. У 690-х осн. авар. хрінги були знищені франками. На поч. 9 ст. авари відступили за р. Тису та Дунай. У кін. 9 ст. А. к. був остаточно розбитий угорцями.

Лит.: Гумільов Л. Н. Древняя Русь и Великая степь. Москва, 1989; Константин Багрянородный. Об управле-

нии империей. Москва, 1991; Грушевський М. С. Історія України-Руси. Київ, 1991. Т. І; Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. Київ, 1994.

О. В. Скрипнюк

Авару́а (англ. Avarua) — місто, адм. ц. *Островів Кука* і однойменного округу. Назва перекладається з мови місцевих маорі як «дві гавані». Місто розташоване на Пн. о. Раротонга у пд. частині

Аваруа. Причал

Тихого ок. на узбережжі двох бухт. Тер. — 67,4 км². Нас. — 6935 осіб (2011, перепис), переважно маорі Островів Кука. Клімат — тропічний морський. Поселення виникло у 13 ст. У 1888–1893 А. — адм. центр брит. протекторату Королівство Раротонга (з 1893 — Федерація Островів Кука). У 1901–1965 А. — центр Федерації Островів Кука під управлінням Нової Зеландії, а з 4.08.1965 — столиця самоуправної території Острови Кука. Невеликі підприємства з вир-ва натуральних соків, первинної переробки риби, кокосової пальми, маніоку, бананів й ананасів, кустарні промисли. Розвинутий туризм. Мор. порт Аватіу, через який експортуються копра, фрукти, ананаси, перли, й невеликий порт у гавані А. У місті розташовані держ. органи Островів Кука (парламент, уряд, Вища комісія Нової Зеландії), філіал Південнотихоокеан. ун-ту, пед. технікум, Нац. б-ка, Нац. музей. Поблизу міста — міжнар. аеропорт «Раротонга». У лютому 2005 А. зазнало значних ушкоджень під час тропіч. циклону.

Лит.: Малаховский К. В. История островов Кука. Москва, 1978; Рубцов Б. Б. Океания. Москва, 1991.

В. Й. Лажник

Аварці (самоназва — аварал, мааруал) — етнос, один із корінних народів *Дагестану* (РФ). Поширений також у Чеченській республіці, Туреччині, прикордон. р-нах Грузії й Азербайджану. Згідно з загальноприйнятою версією, назва походить від *етноніму* середньов. племені *аварів*. До 20 ст. в еднотр. л-рі та публіцистиці на позначення А. також вживалася назва «лезгини», однак тепер цей етнонім використовується лише для означення одного з народів пд.-сх. Дагестану. А. складають близько 30% нас. Республіки Дагестан (близько 850 тис. із 2 млн 910 тис., 2010, перепис), причому в багатьох гір. р-нах республіки вони становлять більшість. Найбільш гомогенним є нас. Ахвахського, Гергебильського і Цунтинського р-нів Дагестану, де А. складають 99,2–99,4%. Чисельність А. у рівнин. р-нах значно менша. Більшість А. мешкає в сільській місцевості та зберігає традиц. спосіб життя. Найпоширеніший рід занять — сільське господарство, зокрема *вівчарство*. За реліг. поглядами переважна більшість А. — мусульмани-суніти. Мова А. — аварська, яка входить до аваро-андійської групи нахсько-дагестанської мовної сім'ї.

Лит.: Атаев Б. Аварцы: язык, история, письменность. Махачкала, 2005; Гаджиева М. Аварцы. История, культура, традиции. Махачкала, 2012.

Аватар (англ. avatar, від санскрит. अवतार, букв. — сходження; втілення Бога в образі людини), аватара, аватарка, юзерпик — невелике зображення, яке використовується для персоналізації користувачів на інтернет-сервісах. Поняття «А.» вперше було використано 1985 в 4-й частині комп'ютерної гри Ultima (Ultima IV: Quest of the Avatar). А. може бути як світлина, так і будь-яка ін. статична чи анімована картинка, переважно квадратної форми. Головне призначення — відобразити суть користувача інтернету, його риси характеру, допомогти максимально правильно створити перше враження у співрозмовника. А. можна змінювати залежно від настрою.

Лит.: Fink J. Cyberseduction: reality in the age of psycho-technology. Amherst, 1999.

Джарський аварець

Авачинська губа. Вид на Петропавловськ-Камчатський та вулкан Корякський

Аватара (санскрит अवतार — сходження) — в *індуїзмі* утілення божества в образі людини чи тварини для протидії злу. Зазвичай термін сто-сується 10 утілень *Вішну*: матсья — риба, кур-ма — черепаха, вараха — вепр, нарасімха — людина-лев, вamana — карлик, парашурама — «Рама із сокирою», Рама, *Крішна*, *Будда*, Калкі. 9 А. вже виконали свої місії, остання має відбу-тися в майбутньому. Концепцію А. сформульо-вано в «Бхагавадгіті» (5 ст. до н. е. — 1 ст. н. е.), коли повелитель Крішна говорить Арджуні: «Усюди, де благочестя занепадає, а нечестивість торжествує, я посилаю себе». Послідовність А. Вішну відображає еволюцію життя на землі. А. і Вішну об'єднує ідея порятунку й охорони світо-порядку. Поняття А. засвідчує спроможність ін-дуїзму вже на ранній стадії асимілювати чужі для нього вірування та реліг.-філос. ідеї, що осо-бливо виразно виявляється в образі Калкі, який близький до месіанського. Згадуються земні втілення й ін. богів. У *буддизмі* та *джайнізмі* є схожа концепція про множинність будд і тірт-ханкарів.

Вид.: Бхагавадгіта / Пер. с санскр., исслед. и примеч. В. С. Семенцова. 2 изд. Москва, 1999.

Лит.: Брактиведанта Свами Прабхупада А. Ч. Бхагавад-гіта як вона є. Львів, 1990; Жоль К. К. Индуизм в истории Индии. Киев, 2001; Кнотт К. Индуизм. Москва, 2001.

Авачинська губа, Авачинська бухта — велика незамерзаюча бухта *Тихого океану* на пд.-сх. узбережжі п-ова *Камчатка* (*Камчатський край*, РФ), одна з найбільших бухт у світі. Є внутрішньою, закритою частиною Авачинської зат. Довжина бухти — 24 км, ширина біля входу — 3 км, загальна площа водного дзеркала — 215 км², серед. глибина — 9 м, найбільша глибина — 26 м, прозорість води — 15 м. У бухту впадають річки Авача і Паратунка. Губа має звивисті береги, порізані безліччю маленьких бухт, серед яких бухта Крашеніннікова, Тиха, Петропавлівська, Мала Лагерна, Мохова, Ракова, Безіменна, Станіцького та Оселедцева. На берегах А. г. розташовані міста Петропавловськ-Камчатський (адм. ц. Камчатського краю та осн. порт, що обслуговує рибальські та вантажні судна) і Вілю-

чинськ (пункт базування Тихоокеанського флоту РФ на Камчатці). А. г. була виявлена в 1729 капітан-командором рос. флоту В. Берингом (1681–1741) під час Першої Камчатської експедиції (1725–1730). Нині є головними транспортними «воротами» Камчатського краю РФ, обладнана маяками, здатна прийняти найбільше судна. Своєрідним символом бухти та її пам'яткою є скелі Три Брати, розташовані біля виходу у відкрити Авачинську затоку.

Літ.: Природные чудеса России. Москва. 2011.

А. С. Івченко

Авачинська сопка, Авача — діючий вулкан на пд. сході п-ова Камчатка (Камчатський край, РФ), у пд. частині Східного хребта, у межиріччі річок Авача і Налічева, на Пн. від м. Петропавловськ-Камчатський. Належить до стратовулканів типу Сомма-Везувій. Вершина конусоподібна, висота — 2741 м, діаметр кратера — 400 м. Конус утворений базальтовими та андезитовими лавами, туфами і шлаками, є численні фумароли (тріщини). Внаслідок виверження 1991 у кратері вулкана утворився масивний корок із лави. У вершинній частині вулкана (разом із вулканом Козельський) розташовані 10 льодовиків заг. площею 10,2 км². Нижні схили вулкана вкриті лісами з кедрового сланика і кам'яної бе-

Авачинська сопка

рези, верхня частина — льодовиками і сніжниками. Льодовик на пн. схилі названий на честь рос. географа В. Арсеньева (1872–1930).

Характерна форма вулкана пов'язана з катастрофічним виверженням стратовулкана (Палео-Авача) висотою понад 4500 м, що сталося близько 11 тис. років тому (пізній плейстоцен), з подальшим нарощенням нового конуса (Кайно-Авача). Діаметр сомми вулкана, що тоді утворився, становить 20 км, а її висота в різних місцях сягає 2100–2300 м. Конус вулкана почав рости бл. 5 тис. років тому (пізній голоцен) і станом на поч. 21 ст. його відносна висота становить бл. 700 м. Перше дослідження та опис А. С. виконано у 1730-ті рос. дослідником С. Крашенінниковим (1711–1755). Задokumentовані виверження вулкана відбувалися в 1737, 1772, 1779, 1789, 1827, 1837, 1855, 1878, 1771, 1894, 1895, 1901, 1909, 1926, 1927, 1938, 1945, 1991. Біля підніжжя

А. С. розташована вулканологічна станція Ін-ту вулканології Далекосхідного від-ня Російської АН. А. С. — один із найпопулярніших серед туристів камчатських вулканів, на його вершині прокладено стежку, середня тривалість підйому — 6–8 годин.

Літ.: Апродов В. А. Вулканы. Москва, 1982.

А. С. Івченко

Ава́ш (Гава́ш; амхар. አዋሽ ወንዝ) — річка в Ефіопії, в долині якої археологами виявлено рештки

Ава́ш

австралопітеків; об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 1980). Розкопки проводилися у 1973–1976. Палеонтол. знахідки дають уявлення про щаблі розвитку людини. Найважливіша з них — 52 фрагменти скелета жіночої особини австралопітека афарського (Australopithecus afarensis) або ж «скелет Люсі», за яким визначено вік доісторичної людини — бл. 3,2 млн років. Виявлено також значну кількість решток правднів тварин — слонів, носорогів, приматів тощо.

Літ.: Kalb J. E., Mebrate A. Fossil elephantoids from the hominid-bearing Awash Group, Middle Awash Valley, Afar Depression, Ethiopia. Philadelphia, 1993.

А́вва (грец. ἄββᾱ, від арамейського אבא — батько) — 1) Молитовне звертання Ісуса Христа до Бога, яке виражає синівську любов і довіру. Тричі вжито в Новому Завіті, щоразу доповнюване його грец. еквівалентом, що перекладається як «Отець»: «І благав Він: Авва-Отче, Тобі все можливе: пронеси мимо Мене цю чашу!... А проте, не чого хочу Я, але чого Ти...» «бо не взяли ви духа неволі знов на страх, але взяли ви Духа синівства, що через Нього кличемо: Авва, Отче!» «А що ви сини, Бог послав у ваші серця Духа Сина Свого, що викликає: Авва, Отче!».

2) Найменування настоятеля монастиря — ігумена, архімандрита — в давній традиції східного чернецтва. Здебільшого поширене як титул настоятеля католицького монастиря — абат. Уперше слово А. як форма шанобливого звертання до ченців вжито в працях христ. богослова і поета Єфрема Сиріна. Найближчі відповідники А. в укр. мові — татусь, татусю.

О. І. Прядко

Авваку́м Петро́в (протопоп Аввакум; рос. Аввакум Петров, протопоп Аввакум; 25.11.1620, Григорове, тепер — село Большемурашкин. р-ну Нижньогород. обл., РФ — 24.04.1682 — м. Пустозерськ, тепер не існує, тер. Архангел. обл., РФ) —

православний священник і богослов, засновник російського старообрядництва, письменник, автор першої російської автобіографії. Народився у сім'ї священнослужителя, був висвячений у диякони у 1642, у 1644 став священником. Вирізнявся аскетизмом, надзвичайною вимогливістю до своєї пастви, не визнавав жодних нововведень. 1651–1652 у Москві брав участь у створенні патріархом Іосифом комісії з виправлення церк. книг. Після того як Никон, наступник Іосифа, 1653 розпочав церк. реформу, А. П. став її

Аввакум Петров. С. Милорадович, Подорож Аввакума по Сибіру, 1898

рішучим опонентом, за що був кинутий до підвалу Андрониківського монастиря і зазнав тортур. Протягом 1653–1663 перебував на засланні у Сибіру. 1663 повернувся до Москви, де його чекало багато прихильників, однак 1664 знову був засланий. На Великому Московському церк. соборі (1666) А. П. було позбавлено сану й піддано анафемі. Від 1667 до смерті був ув'язнений у Пустозерську, однак не полишав проповідувати, ставши, фактично, лідером рос. старообрядництва (розкольників). Його послання поширювалися серед численних шанувальників по всій Росії. Після відвертого листа до моск. царя Федора Олексійовича, у якому А. П. жорстко критикував царську сім'ю та патріарха Іоакима, за монаршим наказом був заживо спалений разом з прихильниками. Канонізований рос. старообряд. церквою як священномученик. Найповніше джерело інформації про А. П. — його автобіограф. твір «Житіє протопопа Аввакума, ним самим написане» («Житіє протопопа Аввакума, им самим написанное»). Послугувався церковнослов'ян. мовою з крапленнями живої рос. мови. Твору властиві новаторство стилю, відхід від традиц. форми життя, полемічний пафос, зображення побуту. Мова А. П. вирізняється незвичною для 17 ст. образністю та мовними зворотами, великою кількістю прислів'їв, приказок. Певною мірою на стилі писань А. П. позначилися полемічні твори укр. авторів С. Зизанія та І. Вишенського, що входили до культової для старообрядців «Кирилової книги». З ідеями А. П. полемізували вихованці Київської академії, письменники й богослови. Зокрема, Д. Туптало (Дмитро Ростовський) у «Розслідуванні про розкольників Бринської віри» («Розыск о раскольниках Бринской вѣры»; 1745; Бринська віра — від назви Бринських лісів на території сучасної Калуз. обл. РФ, де було багато розкольників-скитів) дуже жорстко критикував погляди протопопа. Натомість Феофілакт (Лопатинський) у «Викритті неправди розкольників» («Обличение неправды раскольников»; 1745) вважав його діяльність значно меншим злом у порівнянні з наступниками — старообряд. авторами Виговської пустині.

Тв.: Житіє протопопа Аввакума, им самим написанное, и др. его сочинения. Москва, 1960; Пустозерская проза: Сб. Москва, 1989.

Лит.: Сумцов М. О влиянии малорусской схоластической литературы XVII в. на великорусскую раскольническую литературу XVIII в. и об ее отражении в раскольнической литературе массинства. Киев, 1895; Ковальчук Я. Старовіри. Харків, 1931; Малышев В. И. Новые материалы о протопопе Аввакуме // Новонайденные и неопубликованные произведения древнерусской литературы. Москва, Ленинград, 1965; Демкова Н. С. Сочинения протопопа Аввакума и публицистическая литература раннего старообрядчества: Материалы и исследования. Санкт-Петербург, 1998; Гурьянова Н. С. Старообрядцы и наследие Киевской митрополии. Новосибирск, 2007.

К. М. Борисенко

Авгієві стайні, Авгієва обора — 1) У грецькій міфології — величезні стайні Авгія, царя племені епей в Еліді (іст. обл. на п-ові Пелопонес), які не чистили від гною 30 років. Авгій тримав багато подарованих йому батьком свійських тварин, зокрема биків і кіз, з-під яких тривалий час не вичищали. Прибирання за один день в занедбаній оборі Авгія стало одним із подвигів Геракла. Він проламав стіну в оборі з двох протилежних боків і пустив туди води річок Алфея та Пеней. Авгій мав віддати за це Гераклу десятину від своєї худоби, але не дотримав слова. Син Авгія Філей став на бік Геракла, за що батько вигнав його з дому. Геракл двічі воював із Авгієм і зрештою здолав його. Уперше цей міф оповів грец. історик Діодор Сицилійський (1 ст. до н. е.).

2) **Переносно** — вислів, що означає надзвичайно забруднене місце, великий безлад або ж украй занедбані та заплутані справи. Вживався античними авторами (Сенека, Лукіан). Використовується в укр. л-рі: «...Край наш — то Авгія стайня, в котрій || Порядок зробити не можна» (І. Франко «Сучасний літопис»).

Авгіт (від грец. αὐγή — блиск) — породоутворюючий мінерал класу **силікатів**. (Ca, Mg, Fe, Ti, Al), [(Si, Al)₂O₆]. **Сингонія** моноклінна. Густ. 3,3–3,5 Тв. 6,5. Колір чорний, темно-зелений, бурий. Блиск скляний. Найчастіше зустрічається в ефузивних породах. Є на Пд. Уралі, в Україні — в Приазов'ї. Одержують і штучно, входить до складу деяких **шлаків**. Розрізняють: А. базальтичний (відміна А. буро-червоного кольору, яка містить титан і марганець; зустрічається в ефузивах); А.-бронзит (відміна гіперстену проміжного складу — між гіперстеном і А.); А. ванадістий (діопсидванадістий); А. залізистий (відміна А., яка містить до 26 % FeO); А. залізний (відміна авгіту, яка містить до 13 % Fe₂O₃); А. корейський (А. з лужних трахітів Кореї); А. листуватий (діалаг); А. лужний (відміна А., яка містить понад 2 % Na₂O); А. магнезійний (відміна А., багата на Mg; вміст MgO до 18 %); А. натрієвий (те ж саме, що А. лужний); А. раковистий (А. базальтичний); А. субкальційний (відміна А., яка містить менше 11 % CaO); А. титановий (відміна А., яка містить до 5 % TiO₂); А. хромистий (відміна А. з олівінових вивержених порід, що містить до 3 % Cr₂O₃).

Авгіт

Август II Сильний (Фрідріх Август I Саксонський; нім. August II der Starke, польськ. August II Mocny; 12.05.1670, м. Дрезден, Священна Римська імперія німецької нації, тепер Німеччина — 31.01.1733, м. Варшава, Річ Посполита, тепер Польща) — король Речі Посполитої з династії Веттінів у 1697–1706 та 1709–1733; курфюрст саксон. з 1694. Домігся королівського трону за допомогою підкупу частини депутатів сейму та можливості введення до Польщі саксон. війська. Його правління підтримувала монархія Габсбургів, до сфери впливу якої входила вся Центр. Європа, а також Річ Посполита. На поч. свого правління (до 1706) опирався на антифранц. міжнар.-політ. систему (Великий союз), до якої окрім габсбург. Австрії входили Англія, Голландія (тепер Нідерланди), Брандер-

Август II Сильний.
Луї де Сільвестр. Кінний
портрет Августа II Сильного,
бл. 1718

бург-Пруссія (нині частини Німеччини, Польщі та Росії), Португалія, Савоя (тепер Франція) і більша частина князівств Священної Римської імперії німецької нації. Бажаючи збільшити політ. силу Саксонії — другої д-ви після Австрії в імперії Габсбургів — А. II С. шляхом перетворення *особистої унії* у реальну, намагався об'єднати її з Річчю Посполитою. У цьому випадку унітарне саксонсько-польсько-литовське об'єднання перетворювалося б на величез. держ. утворення у Європі, що відразу б ставило представника династії Веттінів у ряд із провід. монаршими дворами. Заради цього робив усе можливе, щоб насадити принципи саксон. *абсолютизму* у станovo-представницькій Речі Посполитій. У руслі цієї політики шукав підтримки у сусід. д-в, пропонуючи їхнім правителям в обмін на допомогу у боротьбі зі шляхет. вольностями польсько-лит. землі. Щоб стати абсолют. монархом, намагався приєднати до спадк. саксон. володінь Лівонію (тепер частини Латвії й Естонії) й Естляндію (нині частина Естонії), а також Трансильванію (тепер Румунія) та Молдавію. 16.01.1699 уклав Карловицький договір з *Османською імперією*, відповідно до якого до Польщі

відходили землі пд.-сх. Київщини та Поділля (тепер Україна). У тому ж році був укладений антишвед. договір між Саксонією, Росією та Данією (Північна ліга), метою якого було відвоювання земель, захоплених Шведським королівством. Військ. дії під час *Північної війни 1700–1721* порушили міжнар. відносини Великого союзу та Франції. Унаслідок швед. окупації Польщі та внутр. опозиції (т. з. Великопольська шляхетська конфедерація) А. II С. згідно з договором із королем Швеції *Карлом XII* від 24.09.1706 віддав польськ. корону його ставленнику *Станіславу Лещинському*. Річ Посполита у цей час була включена зі сфер впливу Австрії та Франції і поступово потрапила під вплив Рос. імперії. Після *Полтавської битви 1709* і перемоги *Петра I* над *Карлом XII*, А. II С. відновив владу над Річчю Посполитою. 20.10.1709 був укладений мир із Росією в м. Торуні (нині Польща), відповідно до якого вона зобов'язувалася надавати королю військ. підтримку. У відповідь вальний сейм 1710 у м. Варшаві ратифікував *Вічний мир 1686* і визнав встановлені ним польсько-рос. кордони. Незважаючи на постанову сейму 1699 про заборону козац. устрою на Правобережній Україні, спочатку був не проти перебування тут укр. козацтва (про це свідчила вручена полковнику С. Палію *корогва* з корол. гербом). Окремі частини козаків брали участь в облозі польськ. військами м. Риги (тепер Латвія) влітку 1700. Корол. *універсалом* від 15 червня 1700 уніати (греко-католики) Корони Польської зрівнюються у правах з римо-католиками. На поч. 1702 А. II С. видає універсал про ліквідацію козацтва у Київському та Брацлавському воєводствах. Спільно з рос. царем Петром I відповідно до Нарвського договору (30.08.1704) придушує козац.-селян. повстання під проводом С. Палія, А. Абазіна, С. Самуся та З. Іскри на Правобережній Україні. Протягом 1711–1712 за наполяганням А. II С. і відповідно до польсько-рос. домовленостей відбулося виселення жителів козац. полків із Правобережжя на Лівобережну Україну. Протягом 1715–1717 А. II С. за допомогою саксон. військ вів боротьбу з Тарногородською конфедерацією, яка закінчилася підписанням договору між королем і шляхтою, затвердженим Німим сеймом 1717. Насамперед, цей договір регулював унійні стосунки між Річчю Посполитою та Саксонією: саксон. урядовцям заборонялося втручатися у внутр. справи Польщі та представляти її на міжнар. рівні; саксон. військо мало залишити польсько-лит. д-ву; королю заборонялося протягом тривалого часу перебувати у столиці Саксонії — м. Дрездені. Передбачалося проведення скаrb.-військ. реформи (введення на користь постійного поголовного податку в Польщі та подимного — у Литві); польськ. військо мало надовжувати 24 тис. чол.; обмежувалися права коронних і польних гетьманів; у воєвод. сеймиків відбиралося право набору у військо та збирання окремих податків; заборонялося проводити опозиц. шляхет. конфедерації. Хоча А. II С. змушений був виступати як ворог Франції на зовнішньополіт. арені, у внутр. політиці він керувався принципами абсолют. монархії *Людовика XIV*. Окрім боротьби з представниками окремих магнат. і шляхет. родів, намагався створити постійну армію з артилерією та флотом; здійснював заходи щодо покращення нац. промислу та торгівлі, зокрема хотів взяти конт-

роль над транзит. торгівлею зі Сх.; домагався повернення у Польщу з-за кордону замож. магнат.-шляхет. родин тощо. Мав одну з найрозвиненіших у тогочас. Європі дипломат. служб — його постійні представники перебували майже в усіх європ. д-вах. Проте поступове зближення у 1720–1730-х інтересів Росії, Австрії та Пруссії (у 1732 між ними був укладений союз, який регламентував їхню політику щодо Польщі) готувало поділи польськ. земель між цими д-вами, тому зовн. політика А. П. С. закінчилася поразкою. Внутрішньополіт. ситуація у Речі Посполитій під час усіх років правління А. П. С. відзначалася пост. нестабільністю, що спричинювало екон. занепад країни. Саме за правління цього короля на Правобережній Україні розпочався т. з. *Гайдамацький рух*. В останнє десятиріччя його правління д-вою фактично керувало угруповання представників великоманат. роду Чарторийських та його прихильників (т. з. Фамілія). За допомогою неї, після смерті А. П. С., польськ. корона була передана його синові Фрідріху Августу III Саксонському.

Лит.: Otwinowski E. Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II. Krakow, 1849; Feldman J. August II Mocny // Polski Słownik Biograficzny. Krakow, 1935. Т. 1; Staszewski J. August II Mocny. Warszawa, 1986; Karl Czok. August der Starke und Kursachsen. Leipzig, 1987; Markewicz M. Rady senatorskie Augusta II (1697–1733). Wrocław, 1988; Чухліб Т. Август II Фридерик Сильний // Енциклопедія історії України. 2003. Т. 1; Чухліб Т. Козаки і монархи. Ранньомодерна Українська держава у міжнародних відносинах 1648–1721 рр. Київ, 2009.

Т. В. Чухліб

Август III Саксонський [польськ. August III Sas; Фрідріх Август II (нім. Friedrich August II); 27.10.1696, м. Дрезден, Священна Римська імперія німецької нації, тепер Німеччина — 16.10.1763, м. Дрезден, Німеччина] — король Речі Посполитої з династії Веттінів та саксонський курфюрст у 1733–1763. Був одружений із донькою австр. імператора Йосифа I Марією (з 1719), з якою мав 14 дітей. Обраний на польськ. трон унаслідок підтримки рос. та саксон. військ.

Август III Саксонський. Пьетро Ротарі. Портрет Августа III, 1755

Визнаний королем вальним сеймом 1736 — єдиним незіраним шляхтою сеймом за його правління. У Польщі А. П. С. бував рідко; не знав польськ. мови. Перебував під впливом оточення — спочатку брата О. Ю. Сулковського, а з 1738 — першого міністра Г. Брюля. Протягом 1743–1752 його підтримував рід Чарторийських, який намагався провести окремі реформи. Під час правління А. П. С. Правобережна Україна, яка перебувала під владою Речі Посполитої, була охоплена виступами *гайдамаків* (найбільші — 1734, 1750), які боролися проти політ. та реліг. засилля польськ. шляхти й екон. визиску євреїв-орендарів. У зовн. політиці орієнтувався на *Російську імперію*, одночасно лавіруючи між Австрією та Пруссією. Наслідком поразки А. П. С. у *Семилітній війні 1756–1763* стало завоювання Саксонії австр. військами й остаточний перехід Речі Посполитої під вплив рос. імператриці Катерини II.

Лит.: Staszewski J. August III Sas. Wrocław, 1989; Topolski J. Polska w czasach nowożytnych (1501–1795) Poznań, 1994; Чухліб Т. Август III Саксонський // Енциклопедія історії України. Київ, 2003. Т. 1; Чухліб Т. Гайдамаччина в Речі Посполитій XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. Київ, 2008. Вип. 8.

Т. В. Чухліб

Августин (син Блажея Поручника; ? — бл. 1575, м. Львів, Україна) — живописець. Працював у Львові. 1557 сріблів та розмальовував циферблат годинника на вежі ратуші, 1567 відновлював і малював ікони для Кафедрального собору у Львові.

Лит.: Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. Київ, 1983.

Августин Блаженний (лат. Augustinus Sanctus; 13.11.354, м. Тагаст, тепер Алжир — 28.08.430, м. Гіппон Регій, тепер Аннаба, Алжир) — християнський теолог і церковний діяч, засновник християнської філософії історії. Початкову освіту здобув завдяки матері-християнці. Закінчив школу у м. Тагасті, згодом навчався у м. Мадавірі (тепер м. Мдауруш, Алжир). У 370–373 А. Б. студіював риторику, а потім філософію у м. Карфагені. Навчання велося латиною, грецька класика викладалася в перекладах. По закінченні навчання А. Б. викладав риторику у м. Тагасті і Карфагені.

У 19-річному віці А. Б. вступив до секти маніхейців, протягом майже десятиліття був прихильником цього віровчення. У *маніхействі* питання про походження зла розв'язувалося через онтологічний дуалізм: стверджувалося існування злого бога, рівносильного Творцю. Він не знайшов у цьому вченні відповіді на свої питання, які його хвилювали.

383 поїхав до Риму, пробув там рік, шукаючи посади вчителя. У 384–388 викладав риторику у м. Медіолані (тепер м. Мілан, Італія), де єпископом був Амвросій Медіоланський, проповіді якого вражали А. Б. У духовному житті А. Б. розпочався відхід від маніхейства, яке став розуміти як шлях до багатобожжя і неприйнятних етичних висновків. А. Б. заглибився у вчення філософів-платоніків і неоплатоніків, повірив у монізм Добра. Його зацікавило спростування будь-якого дуалізму, адже Бог — єдиний, і все, що з Ним пов'язано, є добро. Тож онтологічно зла не існує — воно є лише відхиленням від до-

Августин Блаженний. Пітер Рубенс. Св. Августин (між 1636 та 1638)

бра. Таким чином А. Б. через маніхейство, скептицизм та неоплатонізм прийшов до християнства.

У квітні 389 А. Б. прийняв хрещення від Амвросія Медіоланського. Своє остаточне навернення описав у книзі VIII «Сповіді». 391 був рукопокладений на пресвітера і решту життя провів у м. Гіппоні. З 395 упродовж 35 років (до самої смерті) — єпископ гіппонійський. У цей період багато писав, а також фактично очолював церковне життя Африки; учасник усіх соборів.

Літ. спадщина А. Б. нараховує 113 трактатів, присвячених полеміці з язичниками та еретиками, теорії християнства і моральній теології, 218 листів і понад 500 проповідей. Серед них: «Монологи», написані в період навернення до християнства; «Сповідь», в якій визнаються людські слабкості і виголошується хвала Господові; трактати «Про християнське вчення» і «Про Град Божий», присвячені апології християнства та становленню нового христ. сусп-ва. В основі філософії А. — не пошук самотнього духа, а діалог між людиною, що шукає Бога, і Богом, витвором і Творцем. Розмірковуючи над проблемою пізнання Бога, А. Б.-містик стверджує присутність у серці кожної людини образу Бога — джерела істинної мудрості та любові. Ця мудрість, що єднає в собі людське і Божественне, дає змогу побачити і пізнати Бога, не зриваючи покрову з Його таємниць. Зробившись об'єктом самоспоглядання, душа відмовляється від «мирської метушні». У злуці із Духом, причетна до божественної природи, вона пізнає блаженство. Це твердження синтезує христ. віровчення та спадщину античної греко-латинської культури; воно потужно вплинуло на розвиток християнства.

Проте один із постулатів А. Б., викладений у трактаті «Про призначення святих» викликав дискусії серед богословів. А. Б. стверджував: із моменту первородного гріха людина настільки занурилася в нього, що порятунок її відтепер може залежати тільки від волі Господа, який одним дарує те, в чому відмовляє іншим. Звідси постає висновок про т. з. «подвійне замовлення»: якщо святих обрано для доведення Божого милосердя, то долі занепалих покликаних свідчити про Його справедливий гнів і відплату за гріхи. Ця теорія не була цілком прийнята офіційною церквою, оскільки вона, по суті, заперечує користь благих діянь. Однак стала предметом численних тлумачень і лягла в основу різних течій — від напівпелагіанства (6 ст.) до Реформації (16 ст.). Тезу про «подвійне замовлення» підтримував М. Лютер, а Ж. Кальвін пізніше зробив її формулювання ще категоричнішим. Кіпрський єпископ Янсеній підтримував доктрину А. стосовно порочності людської природи і критикував єзуїтів — це поклало початок янсєнізму.

Філософські судження про людину і людську долю, викладені в працях А. Б., досі цікаві, навіть узяті поза реліг. контекстом.

Пр.: Об истинной религии. Теологический трактат. Минск, 1999; Исповедь / Пер. с лат. М. Е. Сергеев; вступ. ст. диак. А. Гумерова. Москва, 2006; Про Місто Боже / Пер. з лат. Содомори П.А. // Патріярхат. 2005.

Є. А. Харківченко

Августин Кентерберійський (англ. Augustine of Canterbury; Аустін; ? — помер 604 — просвітителю англосаксів, перший архієпископ Дорувєрнський (Кентерберійський), бенедиктинський чернець. Був пріором монастиря св. Андрія в Римі. У 596 А. К. відправлений Папою Григорієм I на чолі групи ченців з місією до Англії. Григоріанська місія (традиційна її назва в працях з історії релігії) виявилася успішною: в христ. віру було повернуто кентського короля Етельберта I та його підданих. А. К. вважається засновником церк. осередків в Англії та її перших єпархій. У 597 він посвячений у єпископи, а в 601 — в архієпископи. Проте А. К. не вдалося об'єднати брит. й кельтське духовенство, а безпосередньо Риму підпорядковувалися лише Кент та Ессекс. А. К. розробив нові форми богослужіння, пристосовувавши досвід інших церков до місцевих традицій. Посприяв офіційному затвердженню Папою Григорієм I принципу розподілу церк. прибутку в католицькій церкві. Невдовзі після смерті був канонізований католицькою церквою. Свідчення про місіонерську діяльність А. К. викладено в «Книжечці відповідей» Григорія I та в «Церковній історії народу англів» (книги 1–2) Беди Превелебного.

Літ.: Бучовський В. Місія Августина Кентерберійського на британські острови та його роль у розповсюдженні християнства в англосаксонських королівствах // Релігія та соціум. 2013. № 3–4 (11–12).

О. В. Сапанін

Августин Кентерберійський (Нюрнберзька хроніка, 1493)

Августинізм — одна з провідних традицій зах.-христ. філософування, початок якої пов'язаний з утвердженням в інтелектуальному середовищі раннього Середньовіччя ідейних установок Августина Аврелія. У змістовому плані А. — реєкція принципів платонізму і деяких положень неоплатонізму, застосованих до христ. віровчен-

ня. А., як напрям у богосл.-філософ. думці, має низку ознак. Методологічно він спрямований на розв'язання головних теолог. і філос. питань та ігнорує другорядні. До осмислення речей, явищ і процесів феноменального світу підходить із позицій суб'єктивізму. Роль Бога у формуванні людського пізнання абсолютизовано, внаслідок чого метою пізнавального процесу є осягнення Бога, а осягнення душі — його засобом. Бога проголошено критерієм реальності емпіричного світу. Самопізнання тлумачиться як необхідний супровідний акт у процесі богопізнання. Знання та мудрість розрізняються як два види пізнання, причому знання — відображення божеств. ілюмінацій. Віра (любов) має аксіологічну пріоритетність над розумом; її визнано передумовою будь-якого фактуального знання («пізнаю, тому що вірю»), водночас акт віри повинен бути осмисленим. Історія людства здобуває провіденціалістське пояснення (є результатом таємних, зовнішніх сил, провидіння Господнього). Людина мислиться як душа, що керує тілом; радикально протиставлено насолоду і користь. Зло інтерпретовано як несубстанціальне та суб'єктивне.

Іст. форми А.: А. в культ. площині рим. і меровінзької Галлії — популяризація ідей Августина (К. Маммерт, П. Орозій, Проспер Аквітанський, Ф. Фульгенцій, Вікентій Леринський, Паулін із Ноли); А. періоду каролінзького відродження (Алкуїн, Пасхазій Радберт, Ратрамн із Корбі, Готшалк); раціоналізований А. Ансельма Кентерберійського; А. схоластів францисканського ордену (Бонавентура, В. Оккам, П. Д'Альї, Г. Біль, Р. Бекон, Р. Луллій); А. схоластів Сен-Вікторської школи (Гійом із Шампо, Гуго Сен-Вікторський, Рішар Сен-Вікторський); радикальний А., зокрема, ченців ордену св. Августина (Егідій Римський, Григорій Риминійський, Т. Брадвардин); янсенізм (К. Янсен, Сен-Сіран, А. Арно, П. Ніколь, Б. Паскаль); картезіанство як логічне продовження А. (Р. Декарт, Н. Мальбранш); А. священників, членів «Франц. каплиці» (П. де Берюль, А. Мартен); онтологізований А. 18–19 ст. (Б. Герділь, В. Джоберті, А. Розміні, Т. Маміані); неоавгустинізм у його різновидах: спиритуалізм (Р. Ле Сент і Л. Лавель), персоналізм (Е. Мунье, Ж. Лакруа, М. Недонсель), екзистенціалізм (Г. Марсель).

Лит.: Марру А.-И. Св. Августин и августинианство. Долгопрудный, 1999; Горелов А., Зайцев Е. Августинизм // Католическая энциклопедия. Москва, 2002. Т. 1; Шишков А. М. Средневековая интеллектуальная культура. Москва, 2003; Блаженный Августин и августинизм в западной и восточной традициях. Москва, 2016.

О. В. Саранін

Августи́нський орден (Ordo Augustiniani), августинці — чол. католицький чернечий орден; послідовники «Статуту святого Августина». Затверджений Папою Римським *Олександром IV* у 1256. У подальшому А. о. поділився на дві основні гілки з кількома конгрегаціями: 1) августинці-каноніки (регулярні каноніки, каноніки-обсерванти св. Августина — дотримуються аскези, монастирського укладу, спільних піснеспівів; 2) августинські брати (орден пустельників св. Августина А.-ереміти). Монах-августинець М. *Лутер* став головним ідеологом *Реформації* в Німеччині. На поч. 15 ст. монастирі А. з'явилися в Україні. Нині орден, за різними даними, налі-

Августи́нський орден.
Гaudencio Ferrarі.
Св. Августин і відлюдники
(св. Августин передає свій
статут), 1530–1540

Авде́єв Всеволод
Миколайович

Авде́єв Сергій Васильович

чує 5–10 тис. членів і діє переважно в Латинській Америці, США, Німеччині, Польщі.

Лит.: Августинцы // Католическая энциклопедия. Москва, 2002. Т. 1.

Є. А. Харьковченко

Авде́єв, Вадим Миколайович (23.12.1933, м. Зінов'євськ, тепер Кропивницький, Україна — 23.01.1997, м. Київ, Україна) — співак (тенор), засл. артист УРСР (з 1969). Навчався співу в О. *Петляш*. Закінчив 1983 Київ. консерваторію (клас Д. *Петриченко*). Солоїст Ансамблю пісні і танцю Київ. військ. округу (1956–1958), Укр. нар. хору ім. Г. Верьовки (1958–1960), Київ. філармонії (1960–1986). Педагог студії Укр. нар. хору ім. Г. Верьовки (1987–1997). У репертуарі: твори вітчизн. і зарубіж. класики, укр. нар. пісні. Лауреат 1-го респ. конкурсу ім. М. Лисенка (1-а премія, 1962).

Авде́єв, Всєволод Миколайович (1877–1932, Харків) — артист цирку (борець), виступав під псевдонімом «Дядечко Пуд» (мав велику вагу — 14 пудів, тобто 224 кг). Навчався в Київ. ун-ті. Один із перших кіноакторів, здійснив спробу створити кінематограф. комедійну маску (фільми «Дядечко Пуд на побаченні», «Дядечко Пуд у Луна-парку», «Дядечко Пуд на селі»). Зіграв драм. роль у фільмі «Арена помсти» за власним сценарієм. Був арбітром чемпіонатів із французької боротьби. Наприк. 1920-х працював директором цирків, переважно в Україні.

Лит.: Соболев Р. Люди и фильмы рус. дореволюц. кино. Москва, 1961; Гинзбург С. Кинематография дореволюционной России. Москва, 1963.

Авде́єв, Сергій Васильович (рос. Авдеев, Сергей Васильевич; 01.01.1956, м. Чапаєвськ, тепер Самарська обл., РФ) — 274-й космонавт світу, 74-й космонавт Росії. Здобув (1979) вищу освіту за фахом «Експериментальна ядерна фізика» у Моск. інженерно-фізичному ін-ті (МІФІ). Заочно закінчив (1986) аспірантуру МІФІ. Кандидат фіз.-мат. наук (2001). Після закінчення МІФІ працював у наук.-виробн. об'єднанні «Енергія». У 1987 зарахов. до загону космонавтів НВО «Енергія». Упродовж 1987–1992 проходив підготовку до польотів у космос як бортінженер косм. корабля «Союз» і орбіт. космічн. станції «Мір». З 1989 — космонавт-випробувач загону космонавтів НВО «Енергія». Здійснив 3 польоти в космос: 1-й — з 27.07.1992 до 01.02.1993 як бортінженер космічного корабля «Союз ТМ-15» і орбіт.-космічн. станції «Мір»; 2-й — з 03.09.1995 до 29.02.1996. як бортінженер косм. корабля «Союз ТМ-22» і орбіт.-космічн. станції «Мір»; 3-й — з 13.08.1998 до 28.08.1999 як бортінженер космічного корабля «Союз ТМ-28» і орбіт.-космічн. станції «Мір». Виконав 10 виходів у відкритий космос, загальна тривалість яких становить 42 год. 1 хв. Сумарно (за 3 польоти) перебував у космосі 747 діб 14 год. 14 хв. 11 сек. У 2003 звільнений з посади інструктора-космонавта-випробувача ракетно-космічн. корпорації «Енергія» ім. С. П. *Корольова* у зв'язку з виходом на пенсію за вислугою років. Герой РФ (1993), льотчик-космонавт РФ (1993), кавалер Ордену Почесного легіону (Франція, 1999).

Лит.: Советские и российские космонавты. 1960–2000. Москва, 2001.

І. П. Крячко

Авдєєнко, Геннадій Валентинович (04.11.1963, м. Одеса) — спортсмен, легкоатлет (стрибун у висоту), заслужений майстер спорту (з 1983). Тренувався і виступав за Одеський спорт. клуб армії. Переможець першого чемпіонату світу з легкої атлетики (1983; м. Гельсінкі, Фінляндія). Бронзовий призер зимового чемпіонату Європи з легкої атлетики, срібний призер чемпіонату світу в Римі (Італія; обидва — 1987). Олімпійський чемпіон Ігор XXIV Олімпіади (Сеул, 1988) з результатом 2,38 м. Завершив спорт. кар'єру 1993 у зв'язку з травмами.

У 1991 переїхав жити в м. Мінськ (Білорусь), а згодом в с. Копачі Молодеченського р-ну Мін. обл. З 2003 працював тренером у ДЮСШ м. Молодечно, виховав кількох чемпіонів Республіки Білорусь. Працює вчителем фіз. культури в школі м. Молодечно (Білорусь). Нагороджений ордену Дружби народів (1989).

Лит.: Драга Е. Геннадий Авдєєнко: «30 лет назад нас с Бубкой „посвятили в сборную“ — налили по 150 граммов и дали по шоколадке» // Факты. 2013.10 авг.; Комашко Д. Отложил баян, взял высоту // Народная газета. 2016.16 июня.

В. І. Бобровник

Авдиківич, Орест Львович (1867, с. Дубківці, тепер с. Раштівці Гусятин. р-ну Терноп. обл., Україна — 29.10.1918, м. Відень, Австрія, похов. у м. Перемишль, Польща) — письменник. Нар. у родині священника-москвофіла. 1898 навч. у Гірничій академії у м. Леобені (Австрія), 1901 закінчив філос. ф-т Львів. ун-ту. Учителював у м. Перемишлі. У зб. оповідань «Поезія і проза» (1899), «Моя популярність» та інші оповідання» (1905) реалістично змалював життя дрібної шляхти й сільськ. інтелігенції. Поглиблений психологізм характерний для зб. оповідань «Нарис одної доби» (1899), «Нетлі» (1900), «Метелики» (1900), «Демон руїни» (1901). В оповіданні «На згарищах» (1929) і містерії «Ой у рідному краю та на дикому полі» (1918) засуджував імперіаліст. війну. У низці творів А. наявні елементи містики. А. — автор літературозн. розвідки «Огляд літературної діяльності Олександра Конискевича» (1908) і «Форма писань Маркіяна Шашкевича» (1911).

Лит.: Крушельницький А. Посмертні оповідання Ореста Авдиківича // Нові шляхи. 1929. № 4; Нахлік Є. Авдиківич Орест Львович // Українська біографістика. 1996. Вип. 1.

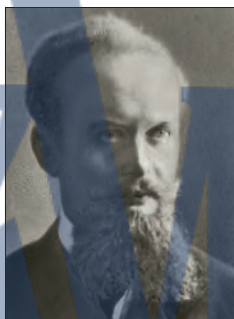
Авдитор — див. *Аудитор*.

Авдієве озеро — заплавне озеро в Менському р-ні Чернігівської обл., на правому березі р. Десни (бас. р. Дніпра), за 3 км від с. Максаків. Із р. Десною сполучає протока, яка влітку часто пересихає. Довж. бл. 1400 м, шир. до 100 м, пл. 0,14 км², глиб. до 4 м. Улоговина видовженої форми. Береги високі, круті, поросли верболозом, ожиною та хмелем. Живлення ґрунтове, дощове, частково за рахунок водообміну з р. Десною. Т-ра води влітку +18, +19 °С на глиб. 0,5 м від поверхні та +12, +13 °С на глиб. 3,5 м. Узимку замерзає. Прозорість води до 1 м. На дні — мулисті та частково мулисто-піщані відклади (див. *Ґрунт мулистий, Ґрунт піщаний*). Серед прибережно-водної та водної рослинності переважають ценози очерету звичайного й латаття білого. Із риб трапляється карась, лин, окунь, щука, плітка та ін. Береги — місця гнізду-

вання очеретянки, кобилочки солов'їної, погонича та ін. птахів.

Авдєєнко Геннадій Валентинович

Авдиківич Орест Львович

Авдієвський Анатолій Тимофійович

Авдієвський, Анатолій Тимофійович (16.08.1933, с. Федвар, тепер с. Підлісне Олександрівського р-ну Кіровоградської обл., Україна — 24.03.2016, м. Київ, Україна) — хоровий диригент, композитор, педагог, нар. арт. України (з 1975), нар. арт. СРСР (з 1983), академік Академії пед. наук України (з 1995), академік Академії мист-в України (1996), Герой України (з 2003). Закінчив 1958 Одес. консерваторію (класи Д. Загребського, К. Пігрова). 1958–1963 — худ. керівник і гол. диригент Поліського ансамблю пісні і танцю «Льоник», 1963–1966 — Черкаського укр. нар. хору, з 1966 — Укр. нар. хору ім. Г. Г. Верьовки (тепер — Нац. засл. академ. укр. нар. хор ім. Г. Верьовки; також його ген. директор). У 1971–1976 А. — викладач Київ. консерваторії, 1977–1980 — Київ. ін.-ту культури, з 1980 — Київ. пед. ін.-ту (тепер — Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова; з 1986 — професор), з 1991 — голова Всеукр. муз. спілки. З 1995 — президент Нац. муз. комітету України Міжнар. муз. ради ЮНЕСКО. А. збагатив репертуар хору зразками автентичного фольклору, піснями і хор. мініатюрами *а капела* укр. композиторів-класиків і композиторів 20 ст., великими формами з симф. оркестром («Хустина» Л. Ревуцького), творами, написаними сучас. технікою (фольк-опера «Цвіт папороті» Є. Станковича, перше виконання — 1978; хоровий концерт «Гори мої, гори» В. Зубицького, перше виконання — 1987), чим значно підняв профес. рівень хору і розширив звукову палітру від нар. до академ. манери співу. Автор оригін. хорових творів («Над широким Дніпром», «Цвіти, Україно», «Місяць ясеневий» на вірші В. Лагоди, О. Новицького, Лесі Українки), обробок укр. пісень («Коліскава», «Павочка ходить», «Діброва зелена», «Цвіте терен», «Гандзя», «Чуєш, брате мій», «Ой чорна, я си чорна») і пісень народів світу (польськ., чеських, ісп., бразильськ., кор. та ін.), пісень на слова Т. Шевченка, канонічних творів. Держ. премія СРСР, 1978. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1968. У 2013 на Алеї зірок (м. Київ) встановлено зірку А.

Лит.: Головащенко М. Його стихія — хор і пісня // Культура і життя. 1993. 14 серп.; Гордійчук М. Школа народного хорового співу // Україна музична. 1995; Степанченко Г. Маєстро // Культура і життя. 1998. 19 квіт.; Степанченко Г. Невтомний Авдієвський // День. 1998. 18 серп.; Корнійчук В. Анатолій Авдієвський запрошує // Українська музична газета. 2000. № 2; Корнійчук В. Маєстро Анатолій Авдієвський. Портрет хору з мозаїки. Київ, 2012.

Авдієнко, Михайло Овер'янович (1886 або 1892, с. Воскресенка, тепер Пологівського р-ну Запорізької обл., Україна — 08.09.1937, урочище Сандармох, тепер Медвегогорський р-н, Республіка Карелія, РФ) — громад. і політ. діяч; один із лідерів українського націонал-комунізму. Мобіліз. під час *Першої світової війни* 1914–1918 до рос. армії; служив у Петроградському гарнізоні, де став одним із організаторів укр. нац. руху. Очолив революц. виступ Волинського полку, сформ. майже виключно з українців. А. — один із організаторів укр. маніфестації у м. Петрограді (нині м. Санкт-Петербург) 12.03.1917. Укр. громадою м. Петрограда делегований до Петроградської ради робітн. і солдат. депутатів. Член Укр. Центр. Ради і Всеукр. ради військ. депута-

тів, Малої ради від фракції УСДРП. Гласний Київ. міськ. думи. В листопаді—грудні 1918 — член Ревкому, який очолив повстання проти гетьмана П. Скоропадського у м. Києві. Разом із А. Драгомирецьким, М. Ткаченком, Ю. Мазуренком, А. Річицьким на VI з'їзді УСДРП (10–12.01.1919) став засновником УСДРП (незалежних). Один із фундаторів УКП (25.01.1920), на II з'їзді партії обраний секретарем її ЦК. Після саморозпуску УКП на IV парт. з'їзді (01–04.03.1925) А. прийнятий до КП(б)У. Керував ЦСУ УРСР. 26.02.1934 засудж. «трійкою» при ДПУ УСРР до 10 р. ув'язнення. Страч. за вироком «трійки» Управління НКВС Карельської АРСР. Реабіліт. 1966.

Літ.: Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Української Центральної Ради. Київ, 1998.

Т. С. Осташко

Авдієнко Яків Павлович

Авдієнко, Яків Павлович (05.11.1897, м. Харків, Україна — 16.03.1994, м. Київ, Україна) — кінорежисер-документаліст, засл. діяч мист-в УРСР (з 1988). Навчався на живописному ф-ті ВХУТЕМАСу. 1929–1940 працював на студіях «Міжраб-профільм», «Союзкінохроніка» (Москва), 1940–1970 — на Київ. студії хронікально-документальних фільмів. Зняв низку сюжетів про сільське господарство: «Машинно-сінокісна станція» (1931), «Подарунок Батьківщині» (1934). Разом з О. П. Довженком працював над фільмами «Битва за нашу Радянську Україну» (1943), «Перемога на Правобережній Україні» (1944). Фільми: «Знову в сім'ї єдиній» (1952), «Поїзд дружи» (1960), «Завжди з тобою» (1970) та ін. У 1960–1970-х викладав на кіноф-ті Київ. ін-ту театр. мист-ва.

Авдіївка — місто обласного значення (від 28.11.1990) у Донецькій обл. України. Розташоване на вододілі (висота бл. 210 м над рів. м.) у верхів'ях р. Кам'янка (ліва притока р. Кривий Торець, бас. Сіверського Дінця). Входить до складу Донецької агломерації. Тер. — 29,0 км², нас. — 34,9 тис. осіб (2014), густота нас. — 282 особи/км². А — одне з найстаріших поселень Донбасу, перший хутір на тер. суч. міста засно-

Авдіївка. Залізнична станція

вано в серед. 18 ст. вихідцями з Полтавщини та Чернігівщини. Створене за розпорядженням новорос. губернатора село (за переказами назване ім'ям першого поселенця Авдія) стало держ. власністю (1778). У сер. 1880-х біля с. Авдіївки прокладено Катерининську з-цю та збудовано залізничну станцію. У сер. 20 ст. — центр Авдіїв. р-ну (1938–1962), статус міста А. отримала 1956 унаслідок об'єднання двох смт — Авдіївка І

(«Стара Авдіївка») й Авдіївка ІІ (селище «Хімік»). Нині тер. міста, що витягнулося вздовж з-ці з Пд. Сх. на Пн. Зх. на 9 км, має іст. районування: стара частина міста з приватною забудовою (колишня Авдіївка І) розташована на Сх. від з-ці, це, зокрема, Центр., Схід. і Залізнич. мікрорайони; селище «Хімік» (колишня Авдіївка ІІ) із багатоповерховою забудовою складається з мікрорайонів — 9 квартал, квартали «Ювілейний» і «Будівельників». Клімат міста помірно континент., середня т-ра січня –7 °С, липня +21,2 °С, опадів випадає — 480 мм/р. Гол. пром. підприємство А. — ВАТ «Авдіїв. коксохім. завод» (найбільший в Європі виробник коксу), розташоване в пн.-зх. частині міста. Працюють також: підприємство залізобетон. виробів і буддеталей, ЗАТ «Авдіїв. з-д металоконструкцій», електромех. комбінат, кар'єр із видобутку кварц. піску, експеримент. з-д нестандартизованого обладнання (з обслуговування залізнич. транспорту), харч. комбінат, підприємство з вирощування грибів «Міко-фуд», кондит. та ковбас. цехи, ф-ка з виготовлення вологих серветок «Деліта». А. — одне з міст, де з 2014 відбувалися активні бойові дії Антитерористичної операції на Донбасі. Через масовий обстріл у січні 2015 міська інфраструктура зазнала значних утрат.

Літ.: Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область. Київ, 1970; Янко М. Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. Київ, 1973; Кобиляков Н. М. Историко-краеведческий очерк // Авдеев. Донецк, 1977; Кругляк Ю. М. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. Київ, 1978.

А. С. Івченко

Авдій (?—?), Овдій — скульптор-різьбяр серед. 13 ст. Працював у м. Холмі (Галицько-Волинське князівство). Прикрасив зх. і пн. фасади храму Іоанна Златоуста чотириликими капітелями, рельєфними зображеннями Спаса та Іоанна Златоуста над порталами (1259). Різьблення було пофарбовано і вкрито позолотою.

Літ.: Собко І. П. Словарь русских художников (XI–XIX в.). Санкт-Петербург, 1893. Т. 1; Некрасов А. И. Древнерусское изобразительное искусство. Москва, 1937.

Авдотки — див. Лежені.

«Аве, Марія» (лат. Ave, Maria — радуйся, Маріє) — гол. католицька молитва, присвячена Діві Марії. Найпоширеніша після молитви «Отче наш». Відома також як «ангельське привітання», оскільки її перша фраза, згідно з Євангелієм від Луки, є вітанням архангела Гавриїла до Марії у час Благовіщення. У широкий вжиток увійшла з 11 ст., остаточний текст утвердився з 16 ст. Текст українською: «Радуйся, Маріє, благодаті повна! Господь з тобою! Благословенна Ти між жінками, і благословенний плід лона Твого, Ісус. Свята Маріє, Мати Божа, молись за нас, грішних, нині і в годину смерті нашої. Амінь». У православі відповідником А. М. є молитва «Богородице Діво». На текст А. М. писали музику Дж. Верді, Ш. Ф. Гуно, А. Дворжак, Ф. Ліст, П. Масканьї, К. Сен-Санс, Ф. Шуберт та ін.

А. В. Арістова

Аведіковичи — династія акторів в Україні. 1) Леонід Іванович А. (?—?) — актор, режисер і антрепренер укр. театру 2-ї пол. 19 ст.,

Аведикова Єлизавета Андріївна

Аведиков Петро Овдійович

Аведиков Віктор Овдійович

родоначальник династії. Усе життя працював в Україні, спочатку на рос. сцені (з 1864), у 1880-х очолив власну рос.-укр. трупу в м. Кременчуку (тепер Полтав. обл.), де ставив твори укр. драматургів. На поч. 1860-х допомагав драм. гурткові аматорів у м. Бобринці (тепер Кіровоград. обл.), серед яких був І. Тобілевич (*Карпенко-Карий*). У трупі А. дебютував засл. артист УРСР Л. Сабінін (1890). Серед ролей: Шельменко («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Виборний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Гордничий («Ревізор» М. Гоголя). 2) О в д і й К а р п о в и ч А. (1877 – червень 1919, м. Харків). Дебютував 1888 у трупі дядька — Леоніда Івановича, працював у трупі О. Суходольського, утримував власні трупи. У 1919 один з організаторів Харків. Першого укр. рад. зразкового театру. 3) Є л и з а в е т а А н д р і ї в н а А. [театр. псевдонім — Аведикова-Потоцька; 03(15).04.1878, м. Єлисаветград, тепер м. Кропивницький — 26.03.1968, м. Дніпропетровськ, тепер м. Дніпро] — засл. арт. УРСР з 1948. Дружина Овдія Карповича. Дебютувала 1895 у с. Крюкові біля м. Кременчука. Працювала в трупі О. Суходольського, в Першому трудколективі укр. артистів ім. Т. Шевченка (Донбас, 1922–1930), Лівобережній укр. драмі (м. Миколаїв, 1930–1933), Артємівському (1944–1947), Херсон. (1947–1949), Дніпродзержин. (1949–1952) укр. драм. театрах. Ролі: Ганна («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Вустя («Ой не ходи Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького), Марія Тарасівна («Платон Кречет» О. Корнійчука). 4) П е т р о О в д і й о в и ч А. [театр. псевдонім — Аведиков-Авдієнко; 28.05 (9.06). 1899, м. Кременчук — 18.06.1972, м. Дніпродзержинськ, тепер м. Кам'янське] — засл. артист УРСР з 1951. Син Овдія Карповича та Єлизавети Андріївни. Грав на сцені змалку. Дебютував 1916 у трупі О. Суходольського. Працював у трупах І. Калиниченка, Б. Аршанова-Луцицького, трупі С. Глазуненка, в театрі Політпросвіти під керівництвом І. Савченка-Львовського (м. Ставрополь, тепер РФ, 1919–1922), в Лівобережній укр. драмі (м. Миколаїв, 1930–1933). Очолював Перший трудколектив укр. артистів ім. Т. Шевченка (Донбас, 1922–1930), Перший Донецький робітн.-колг. театр (разом з В. Вороною; м. Горлівка, 1933–1944), укр. муз.-драм. театри Артємівська (1947–1949), Дніпродзержинська (1949–1959). Вистави: «Комуна в степах», «97» М. Куліша, «Отрута» А. Луначарського, «Молода гвардія» за О. Фадєєвим, «Підступність і кохання» Ф. Шиллера, «Мандат» М. Ерדмана. Ролі: Цокуль («Наймичка» І. Карпенка-Карого), Шмага («Без вини винні» О. Островського), Федір («Навала» Л. Леонова). 5) В і к т о р О в д і й о в и ч А. [театр. псевдоніми — Аведиков-Потоцький, Потоцький; 1(14).02.1905, м. Григоріополь, тепер Молдова — 14.02.1971, м. Ужгород] — засл. артист УРСР з 1950. У 1933–1937 навчався в ДІТМ ім. А. Луначарського (Москва). Син Овдія Карповича і Єлизавети Андріївни, чоловік нар. арт. УРСР А. І. Морозової. Працювати почав 1919 суфлером у театрі при штабі 1-ї Кінної армії (потім театр Політвідділу Донбасу). Дебютував як актор 1923 в театрі Дорпрофсожа (м. Воронічі). Виступав у робітн.-сел. театрах Донец., Луган., Харків., Вінн. областей (1923–1936), в укр. муз.-драм. театрі ім. М. О. Щорса (м. Житомир, 1936–1946), керував фронтовою бригадою цього театру

(1943–1944). У 1946–1971 — в Закарп. укр. муз.-драм. театрі (м. Ужгород). Ролі: Непокритий («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Копистка («97» М. Куліша), Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя), Перчихін («Міщани» М. Горького), Труффальдіно («Слуга двом панам» К. Гольдони). Помер на сцені під час виконання ролі Стецька («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка). До династії А. належать також актори Т. Авдієнко, В. Аведиков, Т. Аведикова, К. Аведиков-Карпенко, О. Аведиков-Славський, О. Лугова, М. Потоцька-Українка та ін.

Лит.: Театр. Вып. 1–6. Москва, 1964; Годы и люди Донетчины. Киев, 2004.

В. І. Заболотна

Авейру (порт. Aveiro) — 1) Округ на Пн. Зх. Португалії. Тер. — 2800 км². Нас. — 714,2 тис. осіб (2011), густота нас. — 255 осіб/км². Адм. ц. округу — одноймен. місто А. Частина тер. А. входить до складу Північного. а ін. — до складу Центр. екон.-статист. регіону. А. межує з округами Порту (на Пн.), Візеу (на Сх.), Коїмбра (на Пд.) та омивається водами Атлантичного ок. (на Зх.). Найвища точка — гора Сан-Педру-Велью (1085 м). Середньорічна норма опадів — 1027 мм (значно більше опадів випадає взимку). Клімат помірно теплий середземноморський, з помітно вираженим впливом океану. Середньорічна т-ра +14,9 °С. У складі округу 19 муніципалітетів, 3 міські агломерації: Велика Коїмбра, Велике Авейру і Великий Порту. Розвинуті рибальство, вир-во солі, туризм. Мор. торг. порт А.

2) Місто, адм. ц. одноймен. округу. Тер. — 199,8 км². Нас. — 73,6 тис. осіб (2006), густота нас. — 368 осіб/км². Розташоване на березі Атлантичного ок. Уперше згадується в 959 під лат. назвою Авіаріум (Aviarium). А. має права міста з 1515. У 16–18 ст. ним володіли герцоги Авей-

Авейру. Залізничний вокзал

ру — нащадки інфанта Жорже. Залізничний вузол, торговий порт. Іноді А. називають португальською Венецією, тому що місто розташоване в гирлі річки з мережею каналів і місцеві човни мають своєрідно-характерну форму та розфарбування. Найвищезначніша пам'ятка — єзуїтський монастир (15 ст.), де похована принцеса Португалії Жуана, дочка короля Афонсу V, яка померла 1490 і була канонізована 1673. В А. діють Міський і Худ. музеї, держ. ун-т А. (засн. 1973). У передмісті — Муніцип. стадіон (2003; 30 678 місць). Розвинуті також водні види спорту.

Лит.: Portugallo. Torino, 2011.

А. С. Івченко

Авелін Клод. Антуан Бурдель.
Авелін Клод, 1924

Авелін, Клод [Avelin, Claude; справжнє прізвище та ім'я — Авцин, Євген (Avtsine, Eugène); 19.07.1901, м. Париж, Франція — 04.11.1992, Франція] — письменник, майстер детективного жанру, поет. Писав франц. мовою. Походив із єврейської родини, що емігрувала з Росії до Франції. Навчався у ліцеях Генріха IV, Жансон-де-Сайї (обидва — м. Париж). Починав як поет, перші вірші опублікував у журналах у 1919. Того ж року познайомився з А. Франсом, став його секретарем і учнем. У 1922 заснував власне вид-во, де публікував праці з філософії та мист-ва. Був одним із фундаторів Будинку культури у Парижі, у 1937 виступав з лекціями у різних містах Франції, а також в Алжирі, де познайомився з А. Камю. У 1930-ті писав реалістичні та поліцейські романи. У публіцистиці 1936–1939 розповів про події війни в Іспанії. Під час Другої світової війни поряд із *Веркором* був організатором однієї з груп Руху опору, під псевдонімом «Міневр» написав повість «Мертвий час» («Le temps mort»; 1944), де показав мужність франц. патріотів. Темі боротьби з фашизмом присвячена також поема «Монолог для зниклого» («Monologue pour un disparu»; 1973), написана в пам'ять друга, арештованого гестапо. Творчий доробок А. різноманітний: автобіографічна трилогія «Життя Філіппа Дені» («La vie de Philippe Denis»; 1930–1955), серія поліцейських романів [серед них — «Подвійна смерть Фредеріка Бело» («La Double mort de Frédéric Belot»; 1932); «Абонент лінії Ю» («L'abonné de la ligne U»; 1940) та ін.], поеми [зокрема, «Портрет птаха, якого не існує» («Portrait de l'oiseau-qui-n'existe-pas»; 1950), перекладена 55 мовами], театр. п'єси, лібрето, сценарії до радіоспектаклів, хроніка, присвячена кіно, дослідження про А. Франса, нариси про письменників і художників, про мандрівки тощо. Також писав оповідання й казки для дітей [«Баба Дієн і Грудка цукру» («Baba Diène et Morceau de Sucre»; 1937); «Дерево тік-так» («L'arbre Tic-Tac»; 1950) та ін.]. У 1948 був одним з перших франц. інтелектуалів, хто відвідав Соціалістичну Федеративну Республіку Югославію, очолив Товариство дружби «Франція — Югославія». З 1950 був членом Європ. т-ва письменників, яке під час холодної війни виступало за встановлення діалогу між народами. Член журі міжнар. Каннського кінофестивалю (1957, 1968). 1952 отримав Велику літ. премію франц. т-ва письменників за всю творчість.

Тб.: Suite policiere. Paris, 1982; Histoires nocturnes et fantastiques. Paris, 1989; Le temps mort. Paris, 2000; Р о с . п е р е к л . — Истории про льва, слона, котенка, лошадку и про многих других. Одесса; Москва, 1993; Две смерти Фредерика Бело. Москва, 1994.

Лит.: Les ouvrages de Claude Aveline. Paris, 1961; Canciani D. L'esprit et de ses devoirs. Ecrits de Claude Aveline 1933–1956. Paris, 1993.

С. В. Глухова

Авель (івр. אֵבֶל) — біблійний персонаж; другий (після Каїна) син прабатьків людства Адама і Єви, праведник і перший мученик за віру. У Книзі Буття (Старий Завіт) йдеться: А. був пастух отари, а Каїн — рільник. Вони приносили жертви Богу: Каїн — «від плоду землі», А. — «від своїх первородних з отари та від їхнього люю». Господь прийняв Авелеву жертву прихильно, а на Каїнову не зглянувся. Старший брат позаздрив молодшому — і це стало причиною першого в історії людства братовбивства. Гробницю А. споруджено в

Адам і Єва оплакують **Авеля**. Адольф Вільям Бугро. Перший траур, 1888

кінці 16 ст. неподалік від м. Дамаска (Сирія) в мечеті Набі Хабіль. А. вважається старозавітним прообразом Ісуса Христа. У ранньому християнстві А. мав своїх послідовників — авелітів. День поминання А. у християнстві — в Неділю святих праотців за два тижні до Різдва Христового.

Є. А. Харьковщенко

А́вель [справжнє прізвище та ім'я в миру — Васильєв, Василь (рос. Васильев, Василий); 18.03.1757, с. Акулово, тепер не існує, тер. Тульської обл. — 29.11.1831, м. Суздаль, тепер Владимирської обл.] — чернець-провісник, автор рукописних книг. Походив із родини кріпака. Працював теслю у м. Кременчуці та Херсоні. Мандрував, жив у монастирях, зокрема: у Валаамському, де у нього відкрився дар передбачення (з 1785), згодом (з 1796) у Бабаївському Миколаївському Костромської єпархії, де написав першу книгу, Висоцькому Серпуховському (з 1823) та ін. Свої думки, видіння, тлумачення Біблії записував у зошити. Передбачив низку іст. подій 18–20 ст.: дати і обставини смерті рос. царів, зокрема Катерини II і Павла I, війни і суспільні потрясіння (війну з Наполеоном, спалення Москви та ін.), за що неодноразово потрапляв до в'язниці. Не зберігся жодної книги А., лише фрагменти та копії. Проте стверджується, що А. на прохання Павла I записав найважливіші пророцтва і сховав їх у скриньці, яка нібито була відкрита Миколою II рівно через 100 років після смерті Павла I. Зберігся оригінал документу рос. міністерства юстиції «Справа про селянина вотчини Л. А. Нарішкіна ім'ям Василь Васильєв, що перебував у Костромській губернії в Бабаївському монастирі під ім'ям ієромонаха Адама, а потім назвався Авелем, і про складену ним книгу на 67 аркушах».

Лит.: Розанов Н. П. Предсказатель монах Авель в 1812–1826 гг. // Русская старина. 1875. Т. 12. №4; Романов Б. С. Роковые предсказания России. Москва, 2006; Шлионская И. Люди-феномены: энциклопедия: от великих пророков до современных экстрасенсов. Москва, 2007.

О. І. Предко

А́вен, Олég Іва́нович (рос. Авен, Олег Иванович; 25.01.1927, м. Москва, тепер РФ — 01.03.1992, м. Москва, РФ) — учений у галузі автоматичного керування, чл.-кор. РАН (з 1984). Автор праць з аналізу та синтезу автоматизованих систем керування й методів їх проектування,

оцінки якості та оптимізації обчислюв. систем. З 1950 працював у Ін-ті автоматики і телемеханіки АН СРСР (тепер — Ін-т проблем керування). 1968 А. організував і очолив Лаб. автоматиз. систем керування, якою завідував до своєї кончини в 1992. У той самий період був ученим секретарем Нац. к-ту СРСР з автомат. керування та відп. секретарем К-ту з системного аналізу при Президії АН СРСР. 1965 А. почав працювати в області теорії та практики систем автоматизації орг. керування та науков. основ створення АСК. Результати робіт очолюваної ним лаб. стали науковим фундаментом побудови галузевих автоматиз. систем керування АСК «Метал», АСК «Інтурист», АСК «Морфлот» тощо. А. отримав важливі результати в області аналізу й оптимізації продуктивності обчислюв. систем. Нагороджений орденом «Знак пошани» (1971), лауреат Держ. премії СРСР (1984).

Пр.: Управление вычислительным процессом в ЭВМ. Москва, 1978; Оценка качества и оптимизация вычислительных систем. Москва, 1982; Оптимизация транспортных потоков. Москва, 1985.

Авенаріус, Георгій Олександрович (30.11.1903 — 18.06.1958) — кінознавець, канд. мистецтвознавства (з 1957). Закінчив 1926 Одес. актор. студію Т-ва друзів рад. кіно, 1929 — оператор. ф-т Одес. кінотехнікуму. У 1926–1927 працював помічником, згодом асистентом оператора, знімався в епізодич. ролях на Одес. кінофабриці. У 1932–1936 читав курс лекцій з історії кінематографії в Київ. кіноін-ті. У цей час виступав з першими статтями, зокрема «Монтажні теорії Ейзенштейна» (1932), «Експресіонізм в радянському кіно» (1933), «До історії розвитку української комедії» (1935), «Проблема художнього образу у фільмах О. П. Довженка» (1936). З 1936 викладав у ВДІКу. Брав участь у створенні Держ. фільмофонду СРСР. Автор праць: «Жан Ренуар» (1938), «Гоголь на зарубіжних екранах» (1952), «Твори Л. Толстого на зарубіжному екрані» (1953), «Федор Шаляпін перед кіноапаратом» (1955), «Бернард Шоу і кіно» (1956), «Чарлз Спенсер Чаплін» (1959). На київ. і моск. телебаченні прочитав низку лекцій про заруб. кіно з демонстрацією фрагментів фільмів (передачі «З історії зарубіжного кіно»). Виступав з публічними лекціями про кіно у багатьох містах СРСР.

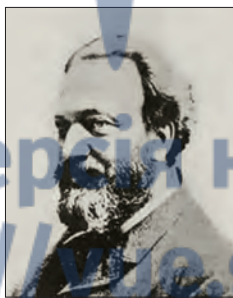
Авенаріус, Михайло Петрович (07.09.1835, м. Царське Село, тепер м. Пушкін у складі Пушкінського р-ну м. Санкт-Петербурга, РФ — 04.09.1895, м. Київ, тепер Україна) — фізик, метеоролог, педагог, чл.-кор. Петербур. АН (з 1876). Брат В. П. Авенаріуса. У 1858 закінчив Санкт-Петербур. ун-т, здобув ступінь канд. мат. наук. У 1862–1864 вивчав термоелектрику в Г. Магнуса в Берліні, практикувався в Г. Кірхгофа в Гейдельберзі. 1865 в Петербур. ун-ті захистив магістерську дис. на тему «Про термоелектрику». Був запрошений на роботу до м. Києва, у 1865–1891 працював у Імператор. ун-ті Св. Володимира (тепер — Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка). З березня 1865 — доцент, з осені того самого року — зав. каф. фізики й зав. метеорол. обсерваторії. Після захисту в 1866 дис. «Про електричні різниці металів за різних температур» здобув докторський ступінь і став екстраординарним, а в 1867 — ординарним професором. Його діяльність в Київ. ун-ті тривала 25 років. А. уперше в

Авен Олег Іванович

Авенаріус Михайло Петрович

Авенаріус Ріхард

Київ. ун-ті запровадив лаб. заняття з фізики, яким передував його курс «Вступ до практичних занять з фізики». У 1875 заснував першу в Україні лаб. експерим. фізики. Викладав експерим. фізику, метеорологію, фіз. географію; читав спец. курси з мех. теорії тепла (термодинаміки), теорії електрики та магнетизму, оптики. Вивів формулу залежності термоелектрорушійної сили спаїв від температури (закон А.). Вивчав рідкі та газуваті стани, визначив *температури критичні* різних рідин. Упродовж 1877–1886 А. та його учні О. Е. Страус і О. І. Надеждин отримали значення критичних температур для багатьох речовин. Ці високоточні експеримент. дані дотепер не втратили свого значення. А. запропонував оригінальну систему розподілу змінних струмів (1880), що використовувалися для живлення дугових вугільних ламп — свічок Яблочкова. Заснував київ. наук. школи фізиків-експериментаторів і метеорологів, виховав низку талановитих учнів, зокрема Й. Й. Косоногова. Вивчав клімат Києва, розробляв методики проведення та опрацювання метеорол. спостережень, ініціював вивчення сонячної радіації та атм. електрики в Україні. Дослідження А. в галузі метеорології мали загальносвітове значення. У 1868 він вивів рівняння зміни вологості повітря зі зміною висоти його піднімання, випередивши на 8 років Р. Клаузіуса. Узагальнив і систематизував спостереження обсерваторії Київ. ун-ту.

1881 за участь у всесвітній електричній виставці та конгресі фізиків франц. уряд нагородив А. срібною медаллю й удостоїв ордена Почесного легіону.

Пр.: О термоэлектричестве. Санкт-Петербург, 1864; Об электрических разностях металлов при различных температурах. Санкт-Петербург, 1866; Некоторые из результатов 12-летних наблюдений университетской обсерватории. Киев, 1868; Возможные приемы деления электрического света // Журнал Русского физико-химического общества. 1881. Т. 13. Вып. 3.

Лит.: Столетов А. Г. М. П. Авенариус // Журнал Русского физико-химического общества. 1895. Т. 27. Вып. 8; Шпачинский Э. Р. Михаил Петрович Авенариус // Вестник опытной физики и элементарной математики, 1895; Гольдман А. Г. Михаил Петрович Авенариус и киевская школа экспериментальной физики // Успехи физических наук, 1951. Т. 44. Вып. 4; Русаков В. П. Киевский физик Михаил Петрович Авенариус // Труды Института истории естествознания и техники. 1955. Т. 5; Географи Київського університету. Київ, 2003.

Авенаріус, Ріхард Генріх Людвіг (нім. Avenarius, Rihard Heinrich Ludwig; 19.11.1843, м. Париж, Франція — 18.08.1896, м. Цюрих, Швейцарія) — філософ, один із засновників емпіріокритицизму (разом із Е. Махом), представник другої істор. форми позитивізму. Освіту здобув у Лейпцигу та Берліні. Із 1877 спільно з В. Вундтом видавав «Щоквартальник наукової філософії» («Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie»). З 1876 — приват-доцент Лейпцизького ун-ту. З 1877 і до кінця життя викладав індуктивну філософію в Цюрихському ун-ті. Мав на меті здійснити ревізію всіх існуючих учень та розробити філософію як строгу науку на ґрунті природознавчих дисциплін. Таким підходом, на думку А., є емпіріокритицизм («критика досвіду»). Він пропонував повернутися до «природного поняття про світ». Стверджував, що існують індивіди, складники навколишнього сере-

довища, а також актуальні стосунки між ними («закон життєвого ряду»). Відкидаючи проти- ставлення матеріалізму та ідеалізму, за основу пізнання приймав не мислення чи матерію, не суб'єкт чи об'єкт, а досвід. А. тлумачив цю категорію широко: людина здобуває досвід, коли сприймає предмети, образи, осмислює ідеї, судження, оцінки, думає, уявляє, мріє тощо. А. певен: немає об'єктивної реальності, яка існує поза і незалежно від свідомості — реальність існує тільки у зв'язку із суб'єктом, який її пізнає. Це дало йому змогу сформулювати вчення про «принципову координацію»: «без суб'єкта немає об'єкта і без об'єкта немає суб'єкта». Для А. будь-яке висловлювання — досвід, а сукупність даних досвіду і найголовніше — відчуттів від них, є світом. А. пропонував критично дивитися на твердження. Критика досвіду — це очищення його від різноманітних фантазій, міфологічних уявлень, традиційних філос. категорій, таких як матерія, дух, необхідність, причинність, субстанційність тощо, оскільки вони не містяться в досвіді, а є привнесеними домішками, внаслідок чого уявлення про світ спотворюється. Щоправда, А. згодом дійшов висновку, що досягнути «абсолютно чистого» досвіду неможливо. Згідно з А., пізнання відбувається за принципом «економії мислення»: людина, пристосовуючись до середовища та осмислюючи оточуючі реалії, прагне досягнути максимального результату, докладаючи найменших зусиль.

Основні праці: «Філософія як мислення про світ за принципом найменшої витрати сил» (1876), «Критика чистого досвіду» (в 2 т., 1888–1890), «Людське поняття про світ» (1891), «Про предмет психології» (1891) та ін.

Лит.: Филиппов. М. О философии чистого опыта // Научное обозрение. 1898. № 5; Зотов А. Ф. Современная западная философия. Москва, 2005; Стелин В. С. Философия науки. Общие проблемы. Москва, 2006.

Я. І. Купчик

Авенель, Поль (франц. Avenel, Paul; 09.10.1823, м. Шомон-ан-Вексен, тепер рег. О-де-Франс, Франція — 14.08.1902, м. Буживаль, тепер рег. Иль-де-Франс, Франція) — драматург, письменник, журналіст, шансон'є. 1840 закінчив школу комерції й почав працювати у банку. З 1844 навчався на мед. ф-ті Париз. ун-ту, водночас працюючи у газеті «Авангард» і відвідуючи літ. гурток «Мансарда». Брав активну участь у революції 1848, був поранений. Перекопаний республіканець, 1851 кинув навчання, щоб стати журналістом і шансон'є. Заснував газ. «Д'агерротіп театраль», «Журналь де ла Женесс», співпрацював у багатьох газетах, зокрема у «Ліце франсе» і «Мушкетер». Оpubлікував поетичні збірки, серед яких «Моральні антигези» («Antithèses morales»; 1852), «Альков і будуар» («Alcôve et boudoir»; 1855), романи: «Парижські студенти» («Étudiants de Paris»; 1857), «Король Парижа» («Rois de Paris»; 1860) та ін., 20 водевілів, комедій та комічних опер. Автор зб. «Пісні» («Chansons»; 1867, 4 видання); його пісні співали у кафе-концертах. У творах викривав політику імперії Наполеона III. Був президентом т-ва авторів, композиторів і видавців музики.

Та.: Duc de moines, roman historique. Paris, 2012; Nouvelles chanson politique. Paris, 2013; Chants et chansons. 1850–1880. Paris, 2014.

Лит.: Lecomte H. Paul Avenel. President de la Société des auteurs et compositeurs // Chanson. 1878. № 1.

С. В. Глухова

Авенін (від лат. Avena — овес) — міноріні протеїни зерна злаків родини Овес, належать до групи *проламінів*, тобто характеризуються високим умістом *проліну* та *глутаміну*. А. близько-споріднений до глютену і може так само призводити до алергічних розладів у роботі кишечника (авенін-чутлива ентеропатія). За різн. даними 0,6–20 % хворих на целиакію — глютену ентеропатію — є чутливими до А., точна оцінка ускладнена, оскільки овес, вирощений пром. способом, містить зерна інших злаків, і вміст та склад А. варіюється залежно від сорту ві-вса.

Лит.: Mujico J. R. et al. Natural variation in avenin epitopes among oat varieties: Implications for celiac disease // J. Cereal Science. 2011. № 54 (1).

А. В. Кулініч

Авентін, Йоганн [лат. Aventinus, Johannes, справжнє прізвище та ім'я — Турмайр, Йоганн Георг (нім. Turmair, Johann Georg); 04.07.1477, м. Абенсберг, тепер земля Баварія, Німеччина — 09.01.1534, м. Регеленсбург, Баварія, Німеччина] — німецький учений-гуманіст, історик і філолог. Від 1495 навчався в ун-тах м. Інгольштадта, Відня, Кракова та Парижа. У 1504 — магістр вільних мист-в. 1517 здобув звання бавар. придвор. історіографа. За дорученням князів із династії *Віттельсбахів* у 1519–1521 підготував латиномов. працю «Аннали баварських герцогів» («Annales ducum Boariae»). Її німецькомов. варіант, над яким автор працював упродовж 1526–1533, отримав назву «Баварська хроніка» («Bairische Chronik»). У працях на основі широкого кола джерел висвітлено історію Баварії з давніх часів до 1465 у контексті загальнонім. та загальноєвроп. історії. Обидві праці видано після смерті А., у 1554 та 1566. А. також є автором першої карти Баварії, лат. *граматики*, підруч. з музики.

Пр.: Johannes Turmair's genannt Aventinus Sämtliche Werke. In 6 Bd. München, 1881–1908; Баварская хроника. Введение // Культура Возрождения и власть. Москва, 1999.

Лит.: Вайнштейн О. Л. Западноевропейская средневековая историография. Москва, Ленинград, 1964; Доронин А. В. История и его миф: Йоганн Авентин (1477–1534). Москва, 2007.

В. В. Дроздов

Авеню (франц. avenue, від давньофранц. avenir — прибувати) — 1) Широка вулиця, переважно обсаджена з боків деревами. 2) Назва міської магістралі, прийнята у Франції, Великій Британії, США та деяких ін. країнах. 3) Дорога для під'їзду до якогось місця.

Лит.: Тимофійко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття. Київ, 2002.

Авераж (англ. average — середнє число) — 1) Стратегія гри на біржі, що полягає у послідовному періодичному проведенні операцій купівлі-продажу акцій певного випуску залежно від зміни їх курсу. Внаслідок реалізації А. середня ціна, за якої відбувалася купівля або продаж акцій, змінюється відповідно до динаміки ринкової кон'юнктури, тобто усереднюється. 2) Усе-

Титульна сторінка збірки. Пісні Поля **Авенеля**. Париж, 1868

Авентин Йоганн

реднені строки оплати кредитів, позик частинами (щомісячні, щоквартальні, річні тощо). 3) У бухгалтерській справі — середня кількість товару.

Лит.: Резго Г. Я., Кетова И. А. Биржевое дело. Москва, 2005.

Авербах, Михайло Йосипович (рос. Авербах, Михаил Иосифович; 29.05.1872, м. Маріуполь, тепер Донец. обл., Україна — 29.07.1944, м. Москва, тепер РФ) — учений у галузі *офтальмології*; акад. АН СРСР (з 1939); засл. діяч науки РРФСР (з 1933). У 1895 закінчив мед. ф-т Моск. ун-ту. 1900 захистив дис. «До діоптрики очей різної рефракції» й отримав ступінь доктора медицини. Одночасно працював у Міській очній лікарні ім. В. А. та А. О. Алексеевих; її директор і гол. лікар у 1903–1935; один із засновників на її базі та очільник у 1935–1944 Держ. офтальмологічного ін-ту ім. Г. Гельмгольца (тепер Моск. НДІ очних хвороб ім. Г. Гельмгольца). 1904–1911 А. — приват-доцент Моск. ун-ту. З 1910 заснував та очолював каф. очних хвороб мед. ф-ту Моск. вищих жіночих курсів (тепер Рос. нац. дослідний мед. ун-т ім. М. І. Пирогова). У 1931–1944 А. завідував заснованою ним каф. очних хвороб Центр. ін-ту удосконалення лікарів. Займався вивченням проблем лікування трахоми; розробкою хірург. методу лікування *відшарування сітківки* ока, профілактики та лікування очних травм. Розробив і впровадив у практику низку нових операцій на очах. Засновник школи офтальмологів. Фундатор (1924) та голова (1924–1930) Моск. т-ва офтальмологів. Член франц. та нім. офтальмол. т-в. Відп. ред. журн. «Архив офтальмологии» та «Вестник офтальмологии». Із 1920 А. — консультант Санітарного управління Кремля. Автор понад 100 наук. праць з офтальмол. хірургії, фізіол. оптики, травматології очей, *глаукоми*, дит. офтальмології. Нагороджений орденом Леніна (1936). Держ. премія СРСР (1943).

Пр.: Офтальмологические очерки. Москва, 1940; Главнейшие формы изменений зрительного нерва. Москва; Повреждения глаз и окружающих их частей. Москва, Ленинград, 1945.

Лит.: Емельянова Н. А. Академик Авербах М. И. и изучение проблемы глаукомы в советский период // Глакома. 2004. № 4; Авербах Михайло Йосипович // Реєстр імен Українського біографічного словника: літери А–Б. Київ, 2008.

О. В. Березовська

Авереску, Александр (рум. Averescu, Alexandru, 09.03.1859, с. Бабель, Молдавське князівство, тепер с. Озерне, Ізмаїльський р-н, Одеська обл., Україна — 03.10.1938, м. Бухарест, Румунія) — румунський військ., держ. та політ. діяч; прем'єр-міністр Румунії у 1918, 1920–1921, 1926–1927; маршал (1930). Брав участь у війні за незалежність Румунії в 1877–1878. У 1886 завершив Військ. академію в м. Турині (тепер Італія). Після повернення до Румунії був директором у 1894–1895 Військ. академії в м. Бухаресті; військ. аташе в 1895–1898 у м. Берліні (тепер Німеччина); начальником відділу операцій Генерального штабу в 1899–1904. У 1907–1909 — військ. міністр. З 1913 — генерал-майор. Очолював наступ рум. армії проти Болгарії у Другій Балканській війні. Під час Першої світової війни 1914–1918 командував армією та групою армій на Ру-

Авербах, Михайло Йосипович

Авереску Александру

Аверін Віктор Григорович

мун. фронті. У 1918 займав посаду міністра закордон. справ Румунії. У цьому ж році заснував *партію* Нар. ліга (з 1920 Нар. партія). У жовтні 1920 кабінет А. домігся від зх. д-в визнання приєднання Бессарабії до складу Румунії. За участь у трьох війнах отримав більше 120 рум. та інозем. нагород.

Лит.: Otu P. Mareşalul Alexandru Averescu, militarul, omul politic, legenda. Bucureşti, 2005; Филиппенко А. Александр Авереску — румынский маршал из села Озерное // Юго-запад. Одессика. 2007. Вып. 4; Каширин В. Б. Александру Авереску глазами военной разведки Российской империи: штрихи к портрету будущего маршала Румынии // Славяноведение. 2014. № 4.

В. В. Дроздов

Аверін, Віктор Григорович (06.10.1885, с. Чепіль, нині Балаклій. р-ну Харків. обл. — 28.12.1955, м. Харків) — зоолог, доктор с.-г. наук, професор (з 1930), громад. діяч. Закінчив Харків. ун-т (1912). З 1913 працював зав. першого в Україні Ентомол. бюро в Харкові. З 1925 — зав. відділу захисту рослин Наркомзему УРСР. Очолював (з 1930) каф. зоології та ентомології Харків. с.-г. ін-ту. Опублікував бл. 340 праць з ентомології, орнітології, мисливствознавства, рибництва та охорони природи. Один із перших організаторів справи захисту рослин в УРСР і підготовки кадрів у цій галузі. Нагороджений орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора. Брат художника В. Аверіна.

Пр.: К орнитологии Харьковской губернии. Харьков, 1910; Важнейшие вредители сельского хозяйства и меры борьбы с ними. Харьков, 1919; Мисливство: Пособие украинского мисливца. Харків, 1927; Хищные жулици УССР и вопрос об использовании их для борьбы с вредителями // Зап. Харьков. с.-х. ин-та. Харьков, 1939. Т. 1. Вып. 4.

Лит.: Список печатных работ Виктора Григорьевича Аверина. Харьков, 1946; Підоплічко І. Г., Троїцька В. І. Віктор Григорович Аверін (1885–1955) // 36. праць зоол. музею. 1962. № 31; Борейко В., Соколов І., Молодан Г. Віктор Григорьевич Аверін // Охота и охотничье хозяйство. 1984. № 12; Віктор Григорьевич Аверін // Орнітологи України. Библиогр. справочник. Харьков, 1999. Вып. 1.

Аверін, Всеволод Григорович (20.02.1889, с. Чепіль, тепер Харківська обл., Україна — 03.09.1946, м. Харків, Україна) — художник-графік. Закінчив 1914 Харків. худ. школу, де навчався у О. Любимова та М. Федорова, пізніше — в студіях Е. Штейнберга та К. Кіша (Харків). Був членом Асоціації художників Червоної України (з 1925). Працював у галузі книжкової та станкової

Аверін Всеволод. Автолітографія «Левенята» з книги «Звірі зоосаду», 1920

графіки як анімаліст, переважно в техніці літографії, а також у жанрі портрета та пейзажу. Твори: іл. до дит. книжок (1936), творів Л. Толстого, М. Горького, Л. М. Квітка (1936–1939), портрети, зокрема Т. Шевченка (1939), серії пейзажів «По Осетії» (1931), «Крим» (акварель, 1933); плакат «Нещадно знищувати вбивць наших дітей» (1941). Твори А. зберігаються у Нац. худ. музеї України в Києві, Харків. худ. музеї та ін. музеях.

Лит.: Посмертна виставка творів художника В. Г. Аверіна. Каталог. Харків, 1950.

Аверінцев, Сергій Сергійович (рос. Аверинцев, Сергей Сергеевич; 10.12.1937, м. Москва, тепер РФ — 21.02.2004, м. Відень, Австрія) — філолог, культуролог, історик культури, філософ, літературознавець, біблієст, акад. РАН (з 2003), іноземний член НАН України (з 2000), почес. професор Нац. ун-ту «Киево-Могилянська академія» (з 1998). Закінчив філол. ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. Ломоносова (1961). У 1967 захистив канд. дис. «Плутарх та антична біографія», 1979 — докт. на тему «Поетика ранньовізантійської літератури». У 1964–1966 — наук. редактор у вид-ві «Мысль». У 1966–1971 — мол. наук. співробітник Держ. ін-ту мистецтвознавства (Москва). У 1971–1991 — ст. наук. співробітник, зав. відділу античної л-ри Ін-ту світ. літ. АН СРСР. З 1992 — зав. відділу христ. культури Ін-ту світ. культури Моск. ун-ту, водночас — професор Ін-ту славистики Віден. ун-ту. Досліджував питання історії античної та середньовіч. л-ри, поетики, філософії, культури, рос. і європ. л-ри й філософії культури 19–20 ст., поезії Срібного віку. Автор монографій та бл. 800 наук. публікацій у різних виданнях, серед яких розвідки з європ. культури від античності до сучасності та переклади. Праці А. вплинули на культурол. дослідження, особливо в країнах пострад. простору, сприяли актуалізації класичних традицій і засад гуманітар. мислення.

Пр.: Плутарх и античная биография. Москва, 1973; Поэтика ранневизантийской литературы. Москва, 1977; Проблемы литературной теории в Византии и латинском средневековье. Москва, 1986.

Лит.: Гаспаров М. Л. Памяти Сергея Аверинцева // Новый Мир. 2004. № 6; Сергей Сергеевич Аверинцев, 1937–2004 / Сост.: Аверинцева Н. П. и др. Москва, 2005; Библия В. В. Алексей Федорович Лосев. Сергей Сергеевич Аверинцев. Москва, 2006.

О. М. Березовський

Аверкамп, Гендрік (Avercamp, Hendrick; 27.01.1585, м. Амстердам, Нідерланди — 15.05.1634, м. Кампен, провінція Оверейссел, Нідерланди) — художник. Народився глухонімим. Майже відразу після народження А. родина переїхала до м-ка Кампену, де батько А. отримав посаду аптекаря, і тому А. увійшов в історію під прізвиськом «Німий з Кампена» («De Stomme van Campen»). До малювання А. заохотила його мати. З 12 років А. віддали в учнівство до вчителя малювання. У 18-річному віці А. вирушив до Амстердама для опанування живопису. Ймовірно, він навчався у портретиста П. Ісаака (Ізакса). Він також зазнав впливу пейзажистів Г. ван Конінгсло (Конінкслоо), Д. Вінкбонса. За тих часів у Нідерландах формувалася нац. школа живопису, однією з рис якої було поєднання пейзажу з побутовим жан-

ром. У 1614 А. повернувся до Кампену, де жив і працював до кінця життя.

Осн. темою творчості А. були жанрові сцени міського життя на тлі зимового пейзажу. Таке уподобання мало своє об'єктивне підґрунтя: остання чверть 16 ст., на яку припали дитинство та юність А., вважається одним із найхолодніших клімат. періодів в історії Нідерландів, стосовно нього науковцями вживається назва «малий льодовиковий період». Тож для людей, вражених несподіваною зміною клімату, ця тематика була актуальна й цікава. У А. доволі одноманітні композиційні прийоми й вирівняна, майже доведена до автоматизму манера письма: він впевнено передає глибину простору; завжди значну частину полотна віддає зображенню похмурого зимового неба, на тлі якого темне голе гілля дерев; вписує у композицію кілька будиночків або ін. споруд; сріблясто-сірі фарби снігу й льоду відтіняє залежно від композиційних деталей синюватими, зеленуватими чи охристими тонами; а на цьому тлі розміщує, як правило, людей, зайнятих повсякденними, звичними справами. На перший погляд, всі ці незлічені «Зимові пейзажі», «Катання на ковзанах», «Сцени на льоду» тощо дуже схожі й повторюються. Але вони немов відкривають «вікно» у життя людей, які колись жили, працювали, розважалися, кохали, виховували дітей, вирішували свої побутові та сусп. проблеми. На полотнах А. життя розгортається у всій різноманітності й нескінченності: люди кудись ідуть у справах чи прогулюються, везуть чи несуть якісь речі, розмовляють, вітаються, сперечаються, катаються на

Аверінцев Сергій Сергійович

Аверкамп, Гендрік. Зимовий пейзаж, 1608–1609

ковзанах, їздять на санях, кавалери допомагають дамам, мисливці повертаються з полювання, стражі спостерігають за порядком, діти пустують, подекуди бачимо тварин та птахів. Пам'ятаючи про досвід І. Босха, А. іноді додає своїм композиціям деякої хоча б нескладної езотерики, користуючись поширеними ідіомами, метафорами та порівняннями. Так, катання на ковзанах у його час іноді інтерпретувалось як «ковзанка життя», ризикована гонитва за удачею, що А. обігрував у деяких сценах. В ін. поодиноких сюжетах він візуалізував відомі у його середовищі історії чи анекдоти, запрошуючи глядача вгадати їх.

В останні роки життя А. мав кілька учнів, серед них — його племінник Барент А. (бл. 1612–1679),

який став пейзажистом, деканом гільдії живописців Кампену. Він підхопив тематику й загальне спрямування творчості А., але вочевидь поступався йому обдарованістю, писав дещо сухі й ремісничі полотна. Живописні полотна, акварелі й малюнки А. зберігаються у багатьох музеях світу за приватних колекцій.

Лит.: Roelofs P. Hendrick Avercamp: Master of the Ice Scene. Amsterdam, 2009.

Л. Л. Корнієва

Аверроєс (лат. Averrhoes; араб. ابن رشد; повне справжнє ім'я — Абу-ль-Валід Мухаммед ібн Ахмед ібн Рушд; 1126, м. Кордова, тепер Іспанія — 10.12.1198, м. Маракеш, тепер Марокко) — арабський філософ-пантеїст і лікар, найвідоміший коментатор *Аристотеля*, фундатор містично-пантеїстичного напрямку (*аверроїзм*) у тлумаченні Аристотелевих творів.

Народився в поважній та освіченій сім'ї. Його дід і батько виконували обов'язки кордовських кадї (реліг. судді в мусульман), давали поради правителям і членам магістратури. А. вивчав теологію, мусульманське право, араб. л-ру, медицину, математику і філософію у найкращих учителів свого часу. У 1153 переїхав до Марокко, де організував наук. та просвітницькі центри. Там познайомився з Абу-Якубом Юсуфом, який заохотив А. написати коментарі до праць Аристотеля. У 1169 халїф призначив А. кадї Севільї, а потім Кордови. 1182 у Марокко А. здобув титул головного лікаря. Усього А. написав прибіл. 50 праць (за свідченнями Е. Ренана, 78 книг і трактатів). Серед них парафрази, коментарі до філос. творів грец., араб., середньоазійських мислителів. Араб. оригінали багатьох творів не збереглися і відомі в перекладах давньоєврейською мовою та латиною. Написав коментарі до 18 творів Аристотеля (його називали «Великим коментатором»), зокрема до праць «Про тварин», «Категорії», «Фізика», «Про небо», «Риторика», «Поетика», «Метафізика» та ін. На думку А., Аристотель досягнув найвищої міри людської досконалості. Коментарі А. до праць Аристотеля мали потужний вплив на юдейських і христ. схоластів. А. поділяв людей на три групи: а) неспроможні тлумачити священні тексти; б) здатні тлумачити тексти діалектично; в) філософи, спроможні до аподиктичного тлумачення (переконливого, безсумнівного). Тож А. визнавав, що філософія стоїть вище за думку натовпу та реліг. віру. Провідна думка філософії А. — вічність матерії і світу, заперечення творення світу з нічого, єдність індивідуального інтелекту із загальним божественним, а відтак заперечення індивідуального безсмертя. У «Спростуванні спростування» стверджував, що філософія — супутниця і молочна сестра релігії.

За переказами, А. не знав перепочинку — повсякчас працював, за винятком двох ночей — ночі свого весілля і ночі похорону батька; для написання книг витратив 10 тис. аркушів паперу. Сучасники відзначали такі риси характеру А., як терпіння, шляхетність, особливо стосовно колеґ-учених, незлопам'ятність.

Тв.: Ибн-Рушд. Опровержение опровержения // Антология мировой философии. В 4 т. Москва, 1969. Т. 1. Ч. 1–2.

Лит.: Сагадеев А. В. Ибн-Рушд (Аверроэс). Москва, 1973; Ренан Э. Аверроэс и Аверроизм: Ист. очерк. Москва, 2010; Панченко О. В. Диалог религии и философии в

творчестве Аверроэса // Вісник СевНТУ. Серія «Філософія». 2013. Вип. 141.

І. В. Шліхта

Аверроїзм — філос.-теолог. напрям епохи христ. Середньовіччя і Відродження, ідейним джерелом якого стала творча спадщина арабського філософа 12 ст. Ібн Рушда (лат. *Аверроеса*). А. розвинувся в західноєвроп. ун-тах: у 13–14 ст. — на ф-ті вільних мист-ств Паризького ун-ту (*Сигер Брабантський*, *Боецій Дакійський* та ін.), у 14–16 ст. — у Падуан. й Болон. ун-тах (*Марсильй Падуанський*, *Паоло Венето*) та ін. У 16 ст. впливу ідей *Аверроеса* зазнали *Петро Помпонаці* і *Джордано Бруно*. Рух аверроїстів визначив філос. клімат епохи Високої Схоластики.

А. — подальша розробка матеріаліст. тенденцій вчення *Аристотеля*, зокрема про вічність матерії і руху, про несотвореність світу Богом. А. розглядав буття Бога лише як першопричину сущого, але не творця, як чистий розум, але не вольове начало. А. розвинув *теорію двох істин* (філос. та реліг. знання), за допомогою якої обґрунтовував незалежність філос. знання від теології, відокремив і навіть протиставив знання вірі. Аверроїсти стверджували, що між природними явищами існує загальний причинний зв'язок; вбачали в русі небесних світил природну необхідність, якій підпорядковане все, що відбувається на Землі, включно із сусп. життям, зміною д-в і релігій. А. заперечував індивідуальне безсмертя душі, розвинув вчення про «єдність інтелекту», згідно з яким не тільки Бог («активний інтелект»), але й людський розум («пасивний інтелект»), як множина його конкретних людських проявів, складають єдину і спільну для всіх людей нематеріальну субстанцію. Під впливом філос. А. сформувався політ. А. Його представники (*Данте Аліґ'єрі*, *Жан де Жандун*, *Марсильй Падуанський*) трансформували епістемологічний дуалізм теорії двох істин в інституційний — обстоювали поділ світської і духовної влади, д-ви і церкви. А. переслідувався католицькою церквою. У 1270 париз. єпископ Тамп'є піддав *анафемі* 13 тез аверроїстів. У 1277 за наказом папи *Іоанна XXI* рада теологів засудила 219 тез, більшість з яких також розробили аверроїсти. У 1513 А. був засуджений Беневент. собором. Свого часу з аверроїстами полемізували *св. Бонавентура*, *Альберт Великий* і *Томас Аквінський*.

Лит.: Шевкина Г. В. Сигер Брабантский и парижские аверроисты XIII в. Москва, 1972; Ренан Э. Аверроэс и Аверроизм. Москва, 2010.

Аверс (франц. avers, від лат. adversus — розташований попереду, повернутий обличчям) — лицевий бік монети. На сьогодні відсутнє єдине правило визначення А., проте загальноживаним у монетних каталогах є підхід за яким на А. має бути зображено: а) держ. герб, емблему тощо; якщо з обох боків монети зображені герби, то А. вважається той, на якому герб вищий за рангом і становищем; б) портрет глави д-ви, монетного сеньора або ін. власника монетної регалії; в) легенду з назвою країни або території; г) легенду з ім'ям власника монетної регалії. Якщо на монеті відсутні держ. герб, емблема, портрет монарха, назва країни чи позначення *емітента*, А. прийнято вважати зворотний до

Аверроєс Гравюра, 18 ст.

зображення її номіналу бік. Найчастіше на А. сучасних монет розміщують герб д-ви, на зворотному боці (*реверсі*) — номінал.

Лит.: Фёдоров-Давыдов Г. А. Монеты рассказывают (Нумизматика). Москва, 1963.

С. С. Троян

Аверченко, Аркадій Тимофійович (рос. Аверченко, Аркадий Тимофеевич; 03.03.1880, за ін. джерелами — 1881, м. Севастополь, тепер Україна — 13.03.1925, м. Прага, тепер Чехія) — письменник. Писав рос. мовою. Навчався в гімназії та школі живопису в м. Харкові. Був автором, редактором і художником харків. сатир. журн. «Штик»; («Штык», 1906–1907) і «Меч» (1907). Редагував петерб. журн. «Сатирикон» (1908–1913) і «Новий сатирикон» («Новый сатирикон»; 1913–1918). Автор зб. «Веселі устриці» («Веселые устрицы»), «Оповідання (гумористичні)» («Рассказы (юмористические)»; обидві — 1910); «Кола на воді» («Круги по воде»), «Оповідання для тих, хто видужує» («Рассказы для выздоравливающих»; обидві — 1912), де викривав обивателів, цар. політиків, чорносотенців. З 1920 — в еміграції. Писав гумор. п'єси, роман «Жарт мецената» («Шутка мецената»; 1925). У зб. оповідань «Дюжина ножів у спину революції» («Дюжина ножей в спину революции»; 1921) змалював передреволюц. та емігрант. побут. Твори А. друк. у багатьох рос. періодич. виданнях, що виходили в Україні; у перекл. укр. мовою — в «Літературно-науковому віснику», газ. «Буковина», «Діло».

Тв.: Подходцев и двое других. Киев, 1927; Юмористические рассказы. Москва, 1964; Избранные рассказы. Москва, 1985; Укр. перекл. — Гуморески. Коломия, 1912.

Лит.: Евстигнеева Л. Журнал «Сатирикон» и поэты-сатирикони. Москва, 1968; Левицкий Д. А. Жизнь и творческий путь Аркадия Аверченко. Москва, 1999.

І. Д. Баженов.

Аверченко, Віталій Петрович (03.04.1937, м. Каменськ-Шахтинський Ростовської обл., тепер РФ) — актор і режисер, нар. арт. України з 1992. Закінчив 1959 Київ. ін-т театр. мист-ва (курс П. Сергієнка), 1964 — реж. ф-т Харків. ін-ту мист-в. Працював у Вінн. укр. муз.-драм. театрі ім. М. Садовського (1959–1961), Донец. обл. ТЮГу (м. Макіївка, 1971–1980, 1987–1994), Донец. укр. муз.-драм. театрі ім. Артема (1969–1971, 1980–1987). Ролі: Борис Годунов (одноій трагедія О. Пушкіна), Сірано («Сірано де Бержерак» Е. Ростана). Вистави: «Тихий Дон» за М. Шолоховим (1969), «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра (1972), «Гроза» (1973), «Ліс» (1986) О. Островського, «За двома зайцями» М. Старицького (1985), «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (1986), «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого (1986), «Принц і жебрак» за М. Твенном (1990), «Травиата» Дж. Верді (1990; Донец. театр опери та балету), «Пасинки часу» за В. Гроссманом (1991), «Ричард III» В. Шекспіра, «Кумедна пригода» К. Гольдони (1993), «Фауст» Й.-В. Гете (1994, моновистава) та ін. Пише вірші, зокрема автор зб. «Молодість і зрілість» (2012).

Тв.: Будет ли Новый год?: [Пьеса-сказка]. Йошкар-Ола, 1970.

Лит.: Герланец В. Творческий портрет на фоне круглой даты // Вечерний Донецк. 2007. 3 апр.; За 45 лет — почти 300 премьер и более миллиона зрителей // Вечерняя Макеевка. 2016. 9 ноября.

В. І. Заболотна

Аверченко Аркадій Тимофійович

Аверченко Віталій Петрович

Авер'янов, Георгій Борисович (17.11.1930, с. Беляївка, тепер місто Одес. обл., Україна — 04.06.1991, м. Харків, Україна) — український віолончеліст, педагог, засл. діяч мист-в УРСР (з 1981). Закінчив 1955 Одес. консерваторію, 1958 — аспірантуру Київ. консерваторії. З 1958 викладав у Львів. консерваторії, з 1959 — у Харків. консерваторії (від 1963 — Харків. ін-т мист-в; з 1968 — проректор, 1975–1991 — ректор, з 1984 — професор), при ній заснував ансамбль віолончелістів і був його керівником. Виступав як соліст і в ансамблях, виконував широкий репертуар — від бароко до сучасності, зокрема твори Й. Брамса, Ф. Мендельсона, М. Мясковського; перший виконавець концертів для віолончелі з оркестром В. Губаренка, Д. Клебанова.

Лит.: Щелкановцева Е. М. Г. Б. Аверьянов // Харьк. ин-т искусств им. И. П. Котляревского. 1917–1992. Харків, 1992; Щелкановцева О. М. Деякі риси виконавської та педагогічної системи Г. Б. Авер'янова // Муз. і театр. освіта на Україні: істор. та методол. аспекти: М-ли наук.-метод. конф. проф.-викл. складу ХІМ (28–29 груд. 1998 р.) Харків, 1998.

Авессалом (івр. אֲבִשָׁלֹם, Авшалом — батько миру, спокою; грец. Αβεσσαλῶμ) — біблійний персонаж, третій син царя Давида, його улюбленець. Відомий своєю вродою, зокрема, мав легендарне волосся. За безчестя сестри наказав слугам убити єдинокровного брата Амнона, за що тривалий час жив у вигнанні, знайшовши притулок у Сирії, в діда по материнській лінії. Досягнув примирення з батьком і повернувся до Єрусалима. Проте, зловживаючи його добротою, намагався народним повстанням захопити царський трон. А. програв Давидовим військам вирішальний бій і, втікаючи, повиснув на дубі, заплутавшись волоссям. Там і був убитий Йоавом, хоча Давид наказав своєму военачальнику берегти життя А. Давид тужив і проголосив відомі слова жалоби.

Лит.: 2 Сам. 3:3; 2 Сам. 18:1; 19:1.

Є. А. Харьковиценко

Авеста (фарсі اوستا) — найдавніша священна книга зороастризму — давньоіранської релігії, названої за ім'ям її легендарного засновника і пророка Заратустри. Написана однією з давньоіранських мов у 1 тис. до н. е. Укладалася протягом тривалого часу в усній традиції, тому в текстах А. дослідники виявляють пласти різних епох. Термін А. вперше вжито у проповідях Заратустри. Зміст А. є неоднорідним та охоплює весь культ. досвід давніх іранських народів: космогонію, міфологію, легенди про божество світла Ахура-Мазду та божество темряви Ангра-Манью; народний епос; гімни, проповіді, настанови Заратустри; свідчення з історії та культури. Основний мотив А. — вічна боротьба добра і зла. А. пройшла чотири етапи фіксації і кодифікації: 1) кодифікація епохи правління Віштаспа Каяніда (5 ст. до н. е.), в кінці життя Заратустри; 2) кодифікація епохи Ахеменідів, яку спалили греки; 3) кодифікація епохи Аршагідів (1–2 ст.); 4) кодифікація епохи Сасанідів (3–7 ст.). За переказами, перший запис А. був виконаний на 12 000 шкіряних аркушах золотими літерами. А. складалася з 21 книги, які називалися насками (саме стільки слів у найдавнішій молитві зороастрійців). Велика частина текстів втрачена через знищення численних завойовниками (напр., є

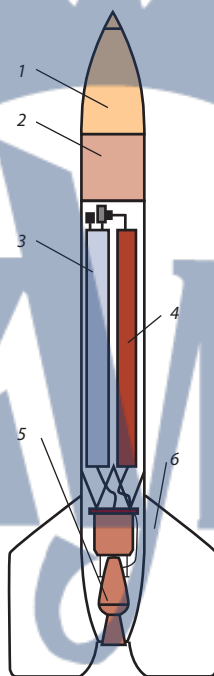
свідчення про спалення текстів А. Александром Македонським). До наших днів дійшло п'ять нерівномірних за обсягом і значенням частин А.: 1) Ясна (Моління) — центр, і найдавніша частина А., що містить Гати (гл. 28–34, 43–53) — збирання молитов до ритуальних дійств, жертвоприношень, хвалебні звернення до божеств; настанови слідувати за богом добра Ахура-Маздою; 2) Висперед, або Виспрат (Усі владики) — збірник молитовних піснеспівів, звернених до добрих духів; 3) Вендидад, або Видевдат (Кодекс проти демонів) — поради, як відвернути злі сили та «девів» (демонів); приписи, як відновити праведність, дотримуватися ритуалів; низка реліг.-правових постулатів, міфічних та епічних сказань; 4) Яшти (Похвала) — гімни різним божествам зороастрійського пантеону; 5) Мала Авеста (Хорд-Авеста) — збірник коротких повсякденних молитов. В обіг європ. культури А. потрапила завдяки перекл. франц. мовою Зенд-Авести — редакції А., написаної мовою пехлеві, яка є текстом із коментарями. Такий перекл. виконав 1771 франц. сходознавець А. Анкетіль-Дюперрон.

Вид.: Авеста. пер. с авест. і комент. И. М. Стеблин-Каменского. Душанбе, 1990; Авеста в русских переводах (1861–1996). Изд. 2. Санкт-Петербург, 1998.

Лит.: Брагинский И. С. Древнеиранская литература // История всемирной литературы. Москва, 1983. Т. 1.; Лелеков Л. А. Авеста в современной науке. Москва, 1992; Бабаев А. Д., Каримов Т. Д. Авеста: по следам древнейшей цивилизации таджиков. Худжанд, 2001; Чунакова О. М. Авеста. Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифологических символов. Санкт-Петербург, Москва, 2004; Диллон Э. М. Дуализм в Авесте. Москва, 2009; Авеста: лекции В. И. Абаева (1982–1983). Цхинвал, 2016.

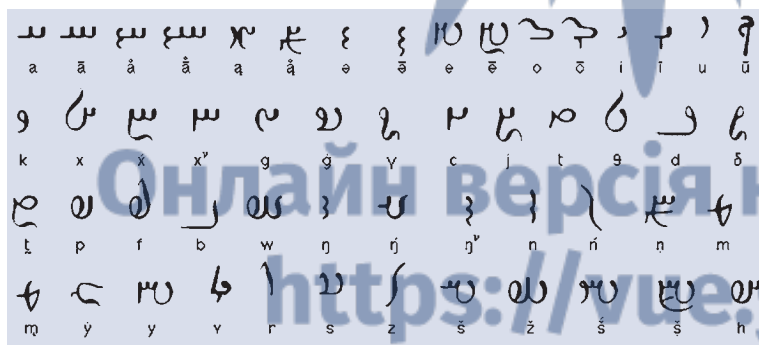
О. В. Саранін

Авестійська мова — одна з найдавніших зафіксованих у писемних пам'ятках іранських мов. А. м. було написано «Авесту». Розмовні діалекти, що лягли в основу А. м., вимерли не пізніше, ніж у 7 ст. до н.е. В усній формі тексти «Авести» А. м. побутували до 1–3 ст. н. е., коли здійснено перші спроби її писемної кодифікації. Пізніше «Авесту» записували авест. алфавітом, розробленим у 5–6 ст. н. е. на основі пехлевій-

АвіаВНІТО

- 1 — Парашутна головка.
- 2 — Приладовий відсік.
- 3 — Окиснювач. 4 — Пальне.
- 5 — РРД. 6 — Стабілізатор

Авестійська абетка

ського письма. Найдавніший збережений рукопис А. м. датовано 2-ю пол. 13 ст. У наш час А. м. вживають зороастрійці лише з культовою метою. Функціонування живої А. м. встановлено за відбитими в тексті «Авести» фонет. процесами, частина з яких відбулася синхронно з аналогічними явищами в давньоперській мові, засвід-

ченими в писемних пам'ятках 6–4 ст. до н. е. Є два різновиди А. м., що побутували в різний час (типологічно це різні стадії розвитку однієї мови, однак частина текстів обох різновидів справді сформувалася на основі різних живих діалектів). Т. з. діалекту гат властиві архаїчніші риси, ним записано давнішу частину «Авести». Пізньоавестійським різновидом зафіксовано «Молодшу Авесту». Фонологічній системі А. м. властивий складний консонантизм і порівняно простий вокалізм. У вірш. текстах діалектом гат помітні сліди розрізнення тонів, які зникають у пізньоавестійському діалекті. А. м. має категорію роду, іменники відмінюють за вісьмома відмінками. Порядок слів у реченні порівняно вільний. Уся наявна в авест. пам'ятках лексика має іран. корені. У мовах народів, представники яких у минулому сповідували зороастризм, зокрема у фарсі, дарі, таджицькій мові тощо, є запозичення з А. м.

Лит.: Beekes R. A Grammar of Gatha-Avestan. Leiden, 1988; Hoffmann K, Forssman B. Avestische Laut- und Flexionslehre. Innsbruck, 1996.

С. І. Гірик

Авіа... (від лат. avis — птах) — частина складних слів (*префіксоїд*), що має значення, пов'язане з літаками (авіабензин) або повітрям (авіарозвідка). Часто виступає як скорочення прикметника «авіаційний».

АвіаВНІТО — перша рад. експериментальна стратосферна ракета. Стартова маса 100 кг. Довжина 3220 мм. Для розробленої в 1935 ракети А. взяли готовий корпус найбільшої з ракет конструкції М. К. Тихоновича. На неї встановили найпотужніший зі створених тоді киснево-спиртових рідинно-реактивних двигунів (РРД) 12 к конструкції Л. С. Душкіна. Паливо знаходилося у чотирьох довгих циліндричних баках і подавалося в камеру двигуна під тиском пари, що утворювалася з рідкого кисню. Сам корпус у перетині мав форму не кола, а хрестоподібної фігури, утвореної дугами кіл, описаних навколо баків. У гол. частину ракети помістили парашут, який мав відкриватися за сигналом гіроприладів за певної величини кута відхилення поздовжньої осі ракети від вертикалі. У передньому відсіку встановили апарат для вимірювання висоти польоту на основі барографа. Перший старт А., проведений 1936, виявився невдалим. Під час другого старту 15.08.1937 ракета успішно злетіла. Візуальне спостереження показало, що вона піднялася набагато вище за 3000 м.

Лит.: Бирюков Ю. Для исследования стратосферы // Техника — молодежи. 1981. № 4; Первушин А. Битва за звезды: Ракетные системы докосмической эры. Москва, 2003.

Є. В. Кудінов

Авіагоризонт — бортовий гіроскоп. прилад, що використовують в авіації для визначення та індикації поздовжнього (тангажа) і поперечного (крену) кутів нахилу літального апарату, тобто кутів його орієнтації відносно істинної вертикалі. А. найчастіше використовують льотчики для керування й стабілізуванню літального апарату в повітрі за відсутності видимості земної поверхні. Носієм інформації щодо істинної вертикалі в сучасних літаках є гіровертикаль — гіроскоп. прилад, що розташов. побл. центра мас літака і перебуває в обертальному русі зі стабільною

швидкістю обертання. Завдяки гіроскоп. ефекту він зберігає напрямок осі обертання, який збігається з напрямком осі тягіння.

Лит.: Аппаратура измерения курса и вертикали на воздушных судах гражданской авиации. Москва, 1989; Коваленко П. А. Пилоту о работе с авиационными. Москва, 1989; Воробьев В. Г., Глухов В. В., Кадышев И. К. Авиационные приборы, информационно-измерительные системы и комплексы. Москва, 1992.

Авіакомпанія, авіаційна компанія — підприємство, яке надає послуги щодо повітр. перевезень пасажирів і вантажів. Для виконання цієї функції А. має парк літаків та інфраструктуру, що забезпечує їх необхідний тех. стан. Ця інфраструктура сконцентрована в базовому аеропорту А. Для забезпечення міжнар. співробітництва в галузі повітр. перевезень створено Міжнар. асоціацію повітр. транспорту IATA (англ. International Air Transport Association), яка об'єднує 268 А. світу, поміж яких 2 — укр. Асоціація є координатором і представником інтересів авіатransпортної галузі в таких областях: безпека польотів, тарифна політика, техн. обслуговування, авіац. безпека, розроблення міжнар. стандартів тощо. Найважливі. напрямком діяльності IATA є організація взаєморозрахунків між А. й аеропортами, що ґрунтується на системі продажу перевезень на нейтр. бланку авіаквитків.

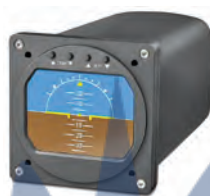
Лит.: Плотников Н. И. Ресурсы воздушного транспорта. Новосибирск, 2003; Ильина Е. Н. Менеджмент транспортных услуг: индустрия авиоперевозок. Москва, 2005; Плотников Н. И. Проектирование транспортных комплексов. Воздушный транспорт. Новосибирск, 2010.

Авіакомпас (від *авіа* і *компас*) — пристрій для визначення напрямку руху літ. апаратів. Є декілька видів А., що відрізняються орієнтирами, відносно яких виконується пеленгація. Поміж них: *компас магнітний*, індикатор якого спрямований на полюс Землі *магнітний, гірокомпас*, вісь якого збігається з *меридіаном географічним*, автомат. *радіокомпас* — бортовий *радіопеленгатор*, призначений для навігації літальних апаратів за сигналами наземн. радіостанцій. Спочатку конструювалося магніт. А., який тепер не використовують, оскільки на його покази впливають власні магніт. поля літального апарата. Принцип дії гіроскоп. А. ґрунтується на використанні властивостей *гіроскопа* і добового обертання Землі, що дає змогу використовувати його для автономної навігації. Це особливо актуально в ракет. техніці. А. різн. типів стали допоміжною апаратурою після введення в дію *глобальних систем позиціонування*, які дозволяють визначати координати, швидкість і напрямок руху об'єктів у будь-якій точці земної кулі.

Лит.: Осадчий В. И. Воздушная навигация. Москва, 1972.; Шилинский А. Ю. Инерциальное управление баллистическими ракетами. Москва, 1986; Яценков В. С. Основы спутниковой навигации. Москва, 2005; Петров А. И., Харисов В. Н. ГЛОНАСС. Принципы построения и функционирования. 4-е изд. Москва, 2010.

Авіалінія (від *авіа...* і лат. *linea*, букв. — нитка) — див. *Повітряна траса*.

Авіамоделльний спорт — вид спорту з конструювання та виготовлення моделей літальних апаратів (планерів, літаків, вертольотів, ракет

Авіагоризонт

тощо) та керування ними під час польотів на швидкість, дальність, тривалість та виконання фігур вищого пілотажу. Перші конкурси на кращу модель літака були проведені у 1905 (невдовзі після винаходу поршневих літаків) як цікаві й доступні атракціони. З 1930-х авіамоделювання швидко набуло популярності. Незадовго до Другої світової війни у Великій Британії та Німеччині проведено перші міжнар. змагання. 1955 відбувся перший конкурс з вищого пілотажу, а в 1960 — перший чемпіонат світу. На поч. 21 ст. авіамоделювання охоплює більше мільйона ентузіастів у світі. Керівний орган, під егідою якого проводиться змагання з А. с., — Міжнар. федерація авіаспорту (франц. *Fédération Aéronautique Internationale*). Вона встановлює класифікацію, правила та порядок проведення змагань. У США існує Академія авіац. моделей (англ. *Academy of Model Aeronautics*), що має свою класифікацію моделей. В А. с. є такі категорії: F1 — вільнолітаючі моделі; F2 — кордові моделі; F3 — радіокеровані моделі; F4 — моделі — копії літаків; F5 — радіокеровані моделі літаків з електроприводом. Перші Всесвітні авіаігри з усіх видів авіац., зокрема авіамоделльного спорту було проведено 1997 у Туреччині. Наступні змагання відбулись в Іспанії (2001), Італії (2009), Об'єднаних Арабських Еміратах (2015).

В Україні А. с. розвивається понад 60 років. Він офіційно визнаний та належить до неолімпійських видів спорту. За рад. часів в УРСР проведено 3 чемпіонати світу (1962, 1984, 1988). Значну частину збірної СРСР (найсильнішої у 1970–1980-х у світі) становили укр. спортсмени, чемпіонами світу та Європи серед них були:

Авіакомпас

Авіамоделльний спорт. Радіокерована модель літака

О. Андрюков, В. Барков, О. Бабичев, Є. Вербицький, В. Крамаренко, Б. Краснорутський, В. Мозирський, Н. Наконечний, В. Онуфрієнко, В. Струков, В. Сураєв, В. Федосов, В. Шаповалов, В. Чоп. Вони встановили 21 світовий рекорд. Розвитком А. с. опікується Федерація А. с. України. Відбуваються чемпіонати України з А. с. Збірна України бере участь в міжнар. змаганнях. Зокрема, на Чемпіонаті світу 1993 у США вона здобула 3 кубки з 7, які розігрувалися, вибором 1-е командне місце; на чемпіонат світу 1997 в Чехії посіла 1-е командне і всі 3 перші місця в особистому заліку. Чемпіонами світу були укр. спортсмени: О. Андрюков, Є. Вербицький, О. Железко, О. Кулаковський, В. Стамов; чемпіонами Європи: О. Андрюков, Є. Вербицький, Є. Горбань; володарями Кубків світу: О. Андрюков, Є. Вербицький, І. Вівчар, О. Кулаковський, В. Стамов, С. Чорний.

Лит.: Павлов А. П. Твоя первая модель. Москва, 1979; Світ львівського спорту. 1900–1939. Львів, 2004.

С. Ф. Матвеев

Авіаносець — бойовий надводний корабель, осн. ударною силою якого є *авіація*. Має польотну палубу та ін. засоби забезпечення злету, посадки і базування літаків та/або вертольотів (ангари, тех. засоби обслуговування і заправки авіатехніки), засоби управління та забезпечення польотів. Буд-во А. як кораблів окремого класу розгорнено після Першої світової війни. Перші з них мали на борту 20–30 літаків. Головною ударною силою флоту у міжвоєнний період вважалися *лінкори*, А. ж призначалися для дій у складі з'єднань великих надводних кораблів з метою ведення розвідки, протиповітряної оборони, нанесення палубною авіацією ударів по корабельних угрупованнях противника, коригування арт. вогню лінкорів і *крейсерів*. На поч. Другої світової війни у складі флотів провідних країн світу налічувалося А.: у США — 5, Великій Британії — 7, Японії — 6, Франції — 1, Німеччині — 1 (недобуд.). Під час Другої світової війни напад япон. авіаносної авіації на *Перл-Харбор*, США (грудень 1941) і особливо бойовище біля о. *Мідвей*, США (червень 1942) підтвердили, що лінкори втратили значення, поступившись місцем А. Це прискорило їх буд-во, насам-

звичайної і яд. зброї, винищувачі, літаки радіолокаційного дозору, протичовнові літаки тощо. А. перебувають на озброєнні армій США, Великої Британії, Франції, Австралії, Аргентини, Бразилії, Індії й Іспанії. Недоліки: велика ймовірність виникнення пожеж за наявності на борту великої кількості вогнебезпечних і вибухонебезпечних речовин, що робить А. уразливими для звичайної зброї; скутість у маневрі під час випуску і прийому літаків; залежність використання палубних літаків від погодних умов (коливання — не більше 5–6 балів).

Лит.: Балакин С. А., Дашьян А. В., Морозов М. Э. *Авианосцы Второй мировой*. Москва, 2006; Каторин Ю. Ф. *Авианосцы*. Санкт-Петербург, 2010.

В. П. Радзіховський, М. В. Чучин

Авіаносне ударне з'єднання — оперативне з'єднання надводних кораблів, що складається з двох і більше авіанос. ударних груп. Призначене для знищення сил флоту й *авіації* противника, ураження наземних об'єктів, підтримки сухопутних військ, забезпечення своїх корабельних з'єднань та пошкодження комунікацій противника, а також для захисту океан. і мор. комунікацій. Залежно від обстановки А. у. з. діє як у єдиному бойовому порядку, так і окр. авіанос. ударними групами на значних відстанях одна від одної, але під єдиним командуванням. Зазвичай налічує 2–4 авіаносці, 2–4 *крейсери* та 15–30 есмінців і *фрегатів*, льотний ресурс передбачає 90–180 штурмовиків, 60–120 винищувачів, 30–60 розвідув. та ін. спец. літаків. Спроможне діяти (при поповненні запасів у морі) протягом 50–80 діб, завдавати удари на глибині до 1800 км і пересуватися на великі відстані зі швидкістю 24–32 вузлів.

Лит.: Балакин С. А., Дашьян А. В., Морозов М. Э. *Авианосцы Второй мировой*. Москва, 2006; Каторин Ю. Ф. *Авианосцы*. Санкт-Петербург, 2010.

В. П. Радзіховський, М. В. Чучин

Авіаносець. Авіаносець США «Джон Стенніс» й авіаносець Великої Британії «Ілларієс»

перед у США, Великій Британії та Японії. З'явилися різні підкласи А.: важкі, легкі, конвойні. Усього за роки Другої світової війни було побудовано 194 А. (з урахуванням добудованих у перші повоєнні роки). Важкі А. мали на борту по 100–120 літаків. Їх використовували для знищення сил флоту в морі й на базах, авіації на аеродромах і в повітрі, руйнування важл. берегових об'єктів, захисту та пошкодження океан. і мор. комунікацій, забезпечення переходу і висадки мор. десантів та боротьби з десантами противника. Для вирішення цих завдань було створено спец. авіанос. ударні з'єднання. Після Другої світової війни буд-во А. досягло найбільшого розвитку у ВМС США, де їх, у зв'язку з оснащенням авіації яд. зброєю, було визнано головною ударною силою флоту. Подальша спеціалізація спричинила появу нових підкласів: ударних, протичовнових і десантних вертольотоносців, з'явилася тенденція використання ударних А. у багатоцільовому варіанті (ударному і протичовновому). На сучас. А. може базуватися до 100 літаків, у т. ч. штурмовики — носії

Авіаремонтний завод — підприємство, на якому виконують ремонт і модернізацію літальних апаратів та їх агрегатів. Історія А. з. в Україні розпочалася одночасно початком польотів *аеропланів*, які, через недосконалість конструкції, часто потрапляли в *аварії*. Початок авіабудування і авіаремонту в Рос. імперії пов'язаний з ім'ям А. А. Анатри, одес. підприємця, який 1911 відкрив у Одесі літакобудівне підприємство «Анатра». У 1-й пол. 20 ст., поряд із бурхливим розвитком *авіації*, з'являється мережа А. з., які найчастіше розташовуються біля військ. авіац. частин та уч-щ льотчиків. Саме таким чином, у вигляді авіаремонтних майстерень, були засновані укр. А. з.: 1931 — у Запоріжжі (у подальшому — Конотоп. А. з. «Авіакон»); 1938 — Чугуїв. А. з.; 1939 — Львів та Микол. А. з. На поч. 21 ст. в Україні діють більше десяти А. з., які виконують капітальний та поточний ремонт і модернізацію всіх видів літальних апаратів та їх агрегатів. До прикладу, одним із А. з. є Конотоп. авіац. ремонтний завод «Авіакон» — укр. держ. підприємство, що забезпечує капітально-відновлювальний ремонт, переобладнання і модернізацію вертольотів сімейства Мі всіх типів і модифікацій, а також вир-во гумово-тех. виробів для їх агрегатів. Осн. напрями діяльності на сучас. етапі: капітально-відновлювальний ремонт і переобладнання вертольотів Мі-24, Мі-35, Мі-8,

Mi-17, Mi-26, Mi-2 будь-яких модифікацій; ремонт агрегатів вертолітного, приладового, спеціального й радіоелектронного устаткування; дослідження тех. стану вертольотів у місцях їхньої експлуатації; капітальний ремонт і ремонт за тех. станом вертольотів Mi-17, Mi-35 та їх модифікацій виїзними бригадами на базі експлуатанта; продовження міжремонтних ресурсів; антикорозійна обробка планера вертольотів і літаків, фарбування ЛА поліуретановими емаллями фірми «Дюпон»; виготовлення шлангів високого та низького тиску для вертольотів Mi-24/35, Mi-8/17, Mi-26, Mi-2 усіх модифікацій; виготовлення скла вертольотів Mi будь-яких типів і модифікацій; виготовлення гумово-тех. виробів для ремонту агрегатів вертольотів; навчання і підвищення кваліфікації фахівців-замовників.

Лит.: Савин В. С. *Авиация в Украине: Очерки истории*. Харьков, 1995; Маслов М. *Забытый первенец // Авиация и время*. 1997. № 1; Конотопский авиаремонтный завод «АВИАКОН»: Исторический очерк / Под ред. А. Н. Енина. Киев, 2006; Мухин М. Ю. *Авиационная промышленность в СССР в 1921–1941 годах* / Отв. ред. А. К. Соколов. Ин-т рос. истории РАН. Москва, 2006; Погорілець Ю. *Створення пріоритетів розвитку авіаремонтних підприємств в системі формування конкурентоспроможного авіаринку в Україні* // Вісник Дніпропетровського нац. ун-ту залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна. 2007. Вип. 18; Харук А. І. *Основні виробничі програми Запорізького авіамоторного заводу в 30-х — на початку 40-х рр. XX ст.* // Дослідження з історії техніки. 2007. Вип. 10; Харук А. І. *Мілітаризація і централізація як провідні тенденції розвитку авіаційної промисловості України у 30-х роках XX ст.* // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». 2009. Вип. 65; Харук А. І. *Нарис історії авіаційної промисловості України (1910–1980-ті рр.)*. Львів, 2010; Ключник К. С. «АВИАКОН»: учора, сьогодні, завтра // Конотопський краєзнавчий збірник. 2013. Вип. 1.

Авіаторське — селище міського типу, підпорядковане Дніпр. міськраді *Дніпропетровської області* України, розташоване за 3 км на Зх. від правого берега р. Дніпро, за 3 км на Пд. Сх. від м. Дніпро і за 2,5 км на Зх. від с. Старі Кодаци в межах рівної ділянки *Придніпровської височини*

Авіаторське

(на висоті бл. 145 м). Тер. — 3,8 км², нас. — 2,4 тис. осіб (за оцінкою 2016), густота нас. — 637 осіб/км². Статус смт має з 05.02.2004. Із 1970-х поселення було підпорядкованим м. Дніпропетровську (тепер м. Дніпро) рад. військ. містечком № 45 (у побуті «Аеродром» або «Аеропорт»), де на бойовому чергуванні перебували військ. літаки MiG-25, що захищали найважл.

екон. р-н УРСР — Придніпров'я. Згодом містечко як селище А. передали цивіл. владі (серед. 1990-х), підпорядкувавши його спочатку Ново-олександр. сільраді Дніпропетр. р-ну, а з 2009 — Дніпропетр. міськраді. На сх. околиці А. розташований міжнар. аеропорт «Дніпропетровський».

А. С. Івченко

Авіаційний секстант

Авіаційний секстант (від *авіа...* і *секстант*) — кутомірний прилад для астр. спостережень із борту літака з метою визначення його координат. Принцип дії А. с. передбачає визначення кутової висоти (піднесення) небесного тіла відносно бульбашкового штучного горизонту. При цьому використовують непряме вимірювання. Перші ідеї щодо можливості використання астронавігації на борту літака виникли наприкінці Першої світової війни. Щоб їх реалізувати, було вдосконалено прилади для місцевизначення за астроорієнтирами, які використовували в мор. навігації. А. с. став легшим і компактнішим порівняно з мор. До того ж він був оснащений спиртовим бульбашковим рівнем, що дало змогу під час вимірювань фіксувати точний горизонт. рівень без спостереження за лінією горизонту. Упродовж двох наступних десятиліть створено кілька типів А. с. і складені спец. астр. таблиці для його застосування на борту літака. А. с. завжди використовували разом із компасами, приборами визначення шляхової швидкості, висотометрами, пізніше — радіо- й електронними навігаційними засобами. Зрештою останні повністю витіснили А. с. з практ. використання.

Лит.: Краснов В. Н. *История навигационной техники: Зарождение и развитие технических средств кораблевождения*. Москва, 2001.

О. С. Погурельський

Авіаційна медицина — розділ медицини, що вивчає взаємодію орг-му людини з незвичними умовами зовнішнього середовища в процесі льотної діяльності, а також розробляє мед. заходи, які забезпечують високу працездатність і безпеку польотів людини на літальних апаратах. Складається з *фізіології авіаційної* (теор. основа А. м.), *авіац. гігієни*, *авіац. психофізіології*, *лікарсько-льотної експертизи льотної складу* зі спеціальною функціональною діагностикою. Предметом вивчення А. м. є: а) особливі стани орг-му — льотна втома, перевтома, хронічна втома, висотна, повітряна, декомпресійна хвороби, *баротравма* та ін.; б) діяльність льотної складу; в) специфіка профес. умов.

Лит.: Авиационная медицина. Москва, 1986; Справочник авиационного врача. Москва, 1992; Физиология летного труда. Санкт-Петербург, 1997; Аеромедицина евакуація. Тернопіль, 2010.

В. О. Петлін

Авіаційна промисловість — галузь машинобудування, що виробляє літаки, вертольоти, авіац. двигуни, прилади і устаткування для *авіації*. А. п. спочатку формувалася як військ.-промислова галузь і лише пізніше перейшла на випуск цивільних літальних апаратів. Наявність А. п. у д-ві є ознакою високого рівня її тех. розвитку. Матеріальна основа А. п. — промислова база, що містить машинобудування, хім. та електронну пром-сть, кольорову металургію. Висока науковість галузі є результатом осо-

бливої складності продукції. На розробку нових конструкцій бойової та цивільної авіац. техніки йде від 5 до 10 років. Завдання досягнення високої експлуатаційної надійності продукції, забезпечення тривалості використання літаків (авіалайнерів до 20–30 років) викликає необхідність створення нових видів конструкційних матеріалів, удосконалювання всіх агрегатів авіац. техніки. Наслідком є витрати на науково-дослідну та

Авіаційна промисловість.
Державне підприємство
«Антонов»

дослідно-конструкторську роботу. Висока ступінь капіталомісткості А. п. визначає високу монополізацію галузі: у провідних країнах налічується лише кілька (5–7) фірм, що випускають літальні апарати. Надзвичайно жорстка конкуренція сприяє злиттю навіть великих фірм усередині однієї країни («Боїнг» і «Макдонел-Дуглас» в США) і фірм різних країн у Зх. Європі («Ейрбас індастрі», що об'єднала авіац. фірми Франції, Німеччини, Великої Британії та Іспанії). Україна має тривалу історію розвитку А. п. (перші літаки були побудовані в Одесі на підприємстві «Анатра» 1911) і належить до небагатьох країн світу, що мають повний цикл створення авіац. техніки. Галузь нараховує понад 60 підприємств, серед яких: ДП «Антонов», серійний завод «Антонов», Харків, держ. авіац. виробниче підприємство, підприємство «Мотор-Січ» тощо. Серед здобутків укр. А. п. — найбільші в світі транспортні літаки АН-140 «Руслан» та АН-225 «Мрія».

Лит.: Савин В. С. Авиация в Украине: Очерки истории. Харьков, 1995; Маслов М. Забытый первенец // Авиация и время. 1997. № 1; Родионова И. А. Авиационная промышленность // Мировая экономика. Индустриальный сектор. Санкт-Петербург, 2005; Мухин М. Ю. Авиационная промышленность в СССР в 1921–1941 годах. Москва, 2006; Харук А. І. Основні виробничі програми Запорізького авіа моторного заводу в 30-х — на початку 40-х рр. XX ст. // Дослідження з історії техніки. Київ, 2007. Вип. 10; Харук А. І. Мілітаризація і централізація як провідні тенденції розвитку авіаційної промисловості України у 30-х роках XX ст. // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». 2009. Вип. 65; Харук А. І. Нарис історії авіаційної промисловості України (1910–1980-ті рр.). Львів, 2010.

Авіаційна психологія — галузь психол. науки, яка вивчає закономірності діяльності авіац. фахівців. А. п. використовують під час створення й експлуатації авіац. техніки. У ширш. розумінні

А. п. досліджує застосування психол. принципів і методів до конкретних ситуацій і проблем *авіації*. Є тенденція розширення рамок предмету А. п. від процесів профес. діяльності до цілісн. вивчення явищ життя людини як суб'єкту діяльності. Однією зі складових А. п. є авіац. інженер-на психологія, в рамках якої вивчаються процеси та засоби інформац. взаємодії людини та авіац. тех. систем. Увага А. п. спрямовується також на процес діяльності людини в умовах профес. ризиків, підвищ. відповідальності та несприятл. фіз. чинників польоту. Важл. завданням А. п. є аналіз психол. причин авіац. подій (інцидентів, аварій та катастроф). Практ. застосування можливостей психології в авіації бере початок з часів Першої світової війни, коли з метою оцінки профес. психол. придатності почали вивчати швидкість реакції льотчиків на зор., слух. й тактильні подразники (Ж. Камю, А. Неппер, 1916, Франція, та ін.). Наприк. 20 ст., в умовах поширення засобів автоматизації та заг. тенденції до зростання обсягів пізнав.-перцепт. завдань і багатозадачності, збільшувалась увага до показників тех. кмітливості пілотів та їхніх особистісних якостей. На поч. 21 ст. зусилля дослідників у галузі А. п. сконцентрувалися на вивченні психол. закономірностей льотної роботи та управління повітряним рухом у взаємодії з засобами автоматизації з елементами штучн. інтелекту (системами інтелект. підтримки) з використанням новітніх засобів відображення інформації та її візуалізації, адаптивних людино-машинних інтерфейсів і систем управління робоч. навантаженням на людину. Досліджувалися пов'язані з цими інноваціями зміни умов і структури діяльності авіац. фахівців, на основі чого відбувалася подальша трансформація підходів до оцінки їхньої профес. психол. придатності та системи профес. підготовки. Окрема перспективна ділянка А. п. припадає на проблематику експлуатації безпілотних авіац. систем. А. п. тісно пов'язана з *авіаційною медициною, психофізіологією, психологією праці, когніт. психологією, інженерн. психологією, екстрем. психологією, психологією особистості, соц. психологією*, а також елементами теорії систем, теорії автомат. регулювання, кібернетики тощо.

Лит.: Гератеволь З. Психология человека в самолёте. Москва, 1956; Платонов К. Психология лётного труда. Москва, 1960; Милерян Е. А., Психологический отбор летчиков. Киев, 1966; Алякринский Б. С. Основы авиационной психологии. Москва, 1985; Jensen R. S. Aviation Psychology. 1989; Пономаренко В. А. Страна Авиация — черное и белое. Москва, 1995; Billings C. E. Aviation Automation: the Search for a Human-Centered Approach. New York, 1997; Скрипич А. В. Основы авиационной инженерной психологии. Київ, 2002; Tsang P. S., Vidulich M. A. Principles and Practice of Aviation Psychology. New York, 2003; Goeters K.-M. Aviation Psychology: Practice and Research. Aldershot, 2004; Martinussen M., Hunter D. R. Aviation Psychology and Human Factors. Florida, 2010.

О. В. Петренко

Авіаційне крило, авіакрило — основний тактичний підрозділ у військ. *авіації* США та низки інших д-в (бойова тактична одиниця, частина з'єднання), здатний самостійно виконувати бойові завдання. Включає в себе: декілька однорідних ескадрилей, штаб, служби, підрозділи матеріального і аеродромно-тех. забезпечення. Крило стратегічної авіації зазвичай налічує 15–30,

тактичної — до 72, авіаносної — до 100 літаків; чисельність особового складу — 2–4 тис. осіб. Залежно від призначення й типу літаків, що перебувають на озброєнні, А. к. має назву: у стратегічній авіації — важко- та середньобомбардувальне, розвідувальне, заправне; у тактичній авіації — винищувальне, тактичне винищувальне, розвідувальне, транспортне, винищувально-бомбардувальне; у транспортній авіації — стратегічне транспортне, тактичне транспортне, транспортно-мед., метеорозвідувальне; в авіації військ.-мор. сил наземного базування — дальнього радіолокаційного виявлення; в авіанос. авіації — ударне, радіолокаційного виявлення, радіопроотидії та заправників. А. к. базується на 1–3 аеродромах, організаційно може входити до складу авіац. дивізії, а також безпосередньо до складу повітряної армії або авіац. командування.

О. А. Коршець

Авіаційний вузол, авіатransпортний вузол, авіавузол — сукупність кількох *аеропортів*, що розташовані навколо великого, найчастіше — столичного міста — центру регіону (сусп.-географ. регіону), в якому знаходиться аеропорт міжнар. сполучення. А. зазвичай є моноцентричними, але можуть бути дво- та поліцентричними. Серед найбільших за пасажиропотоком А. світу — Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Париж, Атланта, Чикаго, Пекін, Шанхай, Даллас, Москва, Лос-Анджелес, Франкфурт, Стамбул, Дубай, Сан-Паулу.

Напр., Моск. авіац. вузол (МAB) — міжнар. вузловий аеропорт і система аеропортів м. Москви та Моск. обл., осн. елементами якого є міжнар. аеропорти: Внуково (знаходиться на тер. м. Москви), Домодедово, Шереметьєво й Жуковський (розташовані на тер. Моск. обл.), а допоміжну функцію виконують також міжнар. аеропорт Остафєво (на тер. м. Москви) і аеропорт Чкаловський (у Моск. обл.). Моск. А. має важливе значення для повітр. транспорту країни, напр., обслуживши 64 млн пасажирів (2012), А. є третім за завантаженістю авіац. хабом в Європі (після Лондон. і Паризьк.) і входить до десятки найзавантаженіших у світі.

Лит.: Баран Р. Т. Правові і економічні аспекти термінології авіатransпортної логістики в умовах реструктуризації повітряного транспорту України // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. М. Каразіна. Економічна серія. Харків, 2001. Вип. 512; Иванов В. Н. Прогнозы и реалии развития аэропортов Московского авиационного узла. Москва, 2008; Дудник И. М., Борисюк О. А. Региональная авиатransпортная система як форма територіальної організації авіаційного транспорту // Економічна та соціальна географія. 2012. Вип. 62.

Авіаційний спорт — вид спортивної діяльності, пов'язаний з *авіацією* та польотами, який об'єднує різноманітні види спорту, що розрізняються за типами літальних апаратів і порядком використання повітр. простору в межах атмосфери Землі. А. с. має такі види: *авіамоделльний спорт*, учасники якого змагаються в конструюванні та виготовленні моделей повітр. суден; *вертолiтний спорт* — змагання на вертольотах (гелікоптерах); *повітроплавання* — змагання на аеростатах та повітр. кулях (на літальних апаратах, легших за повітря); дельтальотний — змагання на *дельтальотах* (на літальних апаратах з

гнучким крилом); дельтапланеризм — змагання на *дельтапланах*; парашутизм — змагання на парашутах (на літальних апаратах з м'яким крилом, яке має дві оболонки та надувається через повітрозбірники з використанням потоку повітря); парашутний — змагання, пов'язані з пілотуванням купола, вправами на точність приземлення і свупом (пілотуванням високошвидкісних куполів), артистичними діями, перетворенням у вільному падінні, фрістайлом, груповою акробатикою і фріфлаєм (вільним падінням, яке здійснюється на високих швидкостях, у позах, відмінних від класичних); *планерний спорт* — змагання на планерах; літаковий — встановлення авіарекордів висоти польоту, дальності, швидкості, тривалості, вантажопідйомності, швидкопідйомності та точності приземлення.

А. с. з'явився водночас із появою авіації. Офіц. датою виникнення вважають 12–14.05.1905, коли у Парижі під час міжнар. конференції була заснована Міжнар. авіац. федерація (Federation Aeronautique Internationale). На 2016 федерація об'єднує авіац. організації понад 100 країн. Вона опікується розвитком спортивної авіації у світі, розробляє та затверджує правила міжнар. змагань, організує та контролює їх проведення, реєструє авіац. рекорди. Перші змагання проведені 22–29.08.1909 у м. Реймсі (Франція). У них брав участь 21 спортсмен, змагалися у дальності, швидкості та висоті польоту. Згодом слідом за літаковим з'явилися нові види А. с. З часом від вже сформованих видів спорту утворилися: парашутне багатоборство, параск, групова та купольна парашутна акробатика, ракетомоделизм та ін. Проводяться змагання на літаках з реактивним двигуном, на *дирижаблях*, на спец. літальних апаратах: з двигуном на м'язовій силі, з коротким злітом та посадкою та ін.

Збірна команда України успішно виступає в літаковому, планерному, авіамоделльному, дельтапланер. спорті у класі надлегких літальних апаратів. Зокрема, на перших Всесвітніх авіаіграх (Туреччина 1997) збірна України з усіх видів А. с. посіла призові місця.

С. Ф. Матвєєв

Авіаційний транспорт — один із видів транспорту, що здійснює перевезення пасажирів, пошти і вантажів повітр. шляхом. Включає повітр. судна і необхідну для їх експлуатації інфраструктуру: аеропорти, диспетчерські й тех. служби. Як вид транспорту почав розвиватися у 1920-ті. Мережа авіаційних трас на поч. 21 ст. перевищила 8 млн км. Щорік А. т. перевозить понад 1,6 млрд пасажирів і понад 30 млн тонн вантажів. Частка А. т. у пасажирообігу транспорту світу перевищує 10 %, хоча у вантажообігу — лише 1 % (однак, за темпами зростання частка вантажних авіаперевезень перевищує частку пасажирських, особливо після введення в експлуатацію літаків великої вантажопідйомності). Велику роль А. т. відіграє у пасажирських перевезеннях, особливо в країнах з великою територією (США, РФ, Канада, Китай та ін.), а також у важкодоступних районах (гори, райони Крайньої Півночі, Аляски, Сахари, джунглі Амазонки), де відсутні інші види транспорту. У разі відсутності у місці посадки аеродрому зі злітно-посадковою смугою використовують

вертольоти. У структурі пасажирських авіаперевезень переважають внутрішні рейси, на яких обслуговується бл. 70 % пасажирів. Повітр. зв'язок існує між всіма континентами, але найінтенсивніші лінії працюють між Пн. Америкою і Європою. Великий обсяг перевезень виконують авіакомпанії США (бл. половини пасажироперевезень і майже третина вантажоперевезень світу), а також РФ, Японії, Великої Британії, Франції, Німеччини, Австралії, Канади, Сінгапуру. Найбільшими авіакомпаніями є: «Пан-Амерікен» і «Дельта» (США), «Джал» (Японські авіалінії), «Брітш Ейрвейс» (Велика Британія), «Ер Франс» (Франція), «Люфтваганс» (Німеччина), «Сінгапур Ейрлайнз» (Сінгапур) та ін. В Україні А. т. представлений фірмами «Дніпроавіа», «Мотор Січ Ейрлайнс» та «Міжнародні авіалінії України» («Юкрейн Інтернешнл Ейрлайнз») та ін. Географія А. т. характеризує її мережа аеропортів: лише міжнар. у світі налічується понад 1000 (із них у Європі бл. 400). Найбільше пасажирів перевозять: аеропорти США (О'Хара, Чикаго), Великої Британії (Лондон, Хитроу), Японії (Токіо, Нарита, Кансай, Осака). Кожен такий аеропорт щорік обслуговує 50–70 млн пасажирів. Це обумовлює жорсткі вимоги не лише до безпеки польотів, але й до прийому пасажирів, організації їх обслуговування. Сучас. аеропорти світового значення — це складні інженерно-тех. споруди, насичені найсучас. видами устаткування. В Україні діють 36 аеропортів 16 з них мають статус міжнар., які за значенням для д-ви поділяють на: головні — аеропорти Бориспіль і Жуліани (Київ); 6 регіональних — Сімферополь, Харків, Дніпро, Львів, Одеса і Донецьк; 18 — обласного підпорядкування; 11 — місцевого підпорядкування. Більше 70 % літакового парку планети сконцентровано у США. Реєстр України вміщує понад 900 повітряних суден (352 з них — авіація загального призначення). Серед типів повітряних суден, які використовуються в Україні, літаки типів «Боїнг» (Боїнг 737-900ER, Боїнг 737-300, Боїнг 767-300 та ін.), «Ейрбас» (A320-212, A320-214, A321-211, A321-231, A330-223), «Ембрайер» (EMB ERJ190-100LR, EMB ERJ190-100STD, EMB-145ER, EMB-145EU, EMB-145LR, EMB-500), «Антонов» (Ан-124-100M, Ан-124-100-150, Ан-140-100, Ан-148-100B, Ан-158, Ан-178, Ан-2, Ан-22, Ан-24РВ, Ан-26Б-100, Ан-74ТК-300Д та ін.), «Яковлев» (Як-40, Як-42Д, та ін.), а також вертольоти Мі-2, Мі-17, Мі-171, Мі-8Т, Мі-8МТВ-1 та ін. У структурі світового авіац. парку домінують амер. літаки фірм «Боїнг», «Дуглас», «Локхид», та європ. фірми «Ейрбас». Головні переваги А. т. перед ін. видами транспорту: заощадження часу у разі необхідності доставки термінових вантажів; маневреність і оперативність (особливо при організації нових маршрутів); велике охоплення тер. і акваторій; можливість швидкої передислокації повітр. суден у разі зміни пасажиропотоків; відносно невеликі капіталовкладення (на 1 км. повітр. шляху при бл. у 30 разів менше, ніж на 1 км залізничної колії); незалежність від клімат. умов у міжконтинент. польотах (зліт можливий у полярному географ. поясі, а приземлення — у тропічному, і навпаки); відсутність яскраво вираженої сезонності по порах року, як, приміром, у водного (річкового) транспорту. До недоліків А. т. відносять порівняно високу вартість авіац. транспортних послуг; за-

лежність регулярності польотів від складних метеоумов; негативний вплив на навколишнє середовище.

М. Ф. Молодцов

Авіація (франц. aviation, від лат. avis — птах) — керований засіб пересування в атмосфері на літальних апаратах важчих за повітря — літаках, вертольотах, планерах, безпілотниках, автожирах, конвертопланах та ін. Поняття А. також включає: особистий склад (пілотів, авіатехніків, обслуговуючий персонал); орг. структуру управління польотами (цивільна А., військ. А., А. спецпризначення); інфраструктуру для обслуговування польотів (аеропорти, аеровокзали, ангари, ремонтні приміщення тощо); авіац. науку, яка базується на низці спеціальностей (аеродинаміка, газодинаміка, технологія вир-ва літальних апаратів, двигунів, аеронавігація, балістика, історія А. та ін.). Виникнення світової А. було підготовлено стрімким розвитком науки і техніки, працею ентузіастів-винахідників, учених, конструкторів кількох поколінь у різних країнах світу. Спершу створювалися повітряні змії та кулі, штучні крила, подібні до пташиних, з часом з'явилися проекти літальних машин. Першим цю ідею висловив Леонардо да Вінчі, він створив проект літальної машини з частково фіксованими крилами (махоліт-орнітоптер), а також іншу модель — прообраз вертольота. Рос. вчений М. Ломоносов 1754 теоретично обґрунтував ідею вертольота, створив його модель з двома гвинтами з пружинним приводом. Перший тех. проект літака з паровим двигуном розробив 1835 винахідник з м. Нюрнберга (Німеччина) Ф. Маттіс. Протягом наст. років 19 ст. було запропоновано десятки вже досконаліших проектів літаків і вертольотів, переважно з паровими двигунами, зокрема, моноплана, біплана і триплана британців У. Хенсона і Д. Стрингфеллоу (1844–1868), проекти гелікоптера (1861) і поліплана (1863) харків'янина М. Сауляка, літаків росіянина О. Можайського (1882), француза К. Адера (1890), британців Г. Філіпса (1892), П. Пільчера (1899) та брит. винахідника амер. походження Х. Максима (1894), у США — літаків С. Ленглі та Г. Вайтхеда (1896–1903), у Німеччині — орнітоптера і планерів О. Лілієнтала (1891–1896) та ін. Але з усіх апаратів стабільно літали лише планери. Розроблялися також проекти створення реактивного літака. Вперше таку ідею обґрунтували в своїх працях 1835 нім. інженери Г. Ребенштейн (на стисненій вугільній кислоті) та Ф. Маттіс (на основі сили пороху). Результати досліджень Г. Ребенштейн представив у виданій у м. Москві книзі «Засноване на новітніх дослідках мистецтво плавати по повітрю і здійснювати далекі подорожі за допомогою і без допомоги повітряних куль» (1837). Перший проект літака з реактивним двигуном було створено франц. інженером Ш. де Лувріє (1865). Досконалішу конструкцію такого типу запропонував 1867 рос. офіцер М. Телешов, а у Великій Британії тоді ж було запатентовано реактивний літак Д. Батлера і Е. Едвардса. Ці проекти не були реалізовані, так само як і проекти винахідника укр. походження М. Кибальчича, росіян С. Неждановського, А. Вінклера, Ф. Гешвендта та ін. Виникненню А. сприяв також розвиток повітроплавання, до якого відносять літальні апарати,

Авіація. Махоліт Леонардо да Вінчі

Авіація. Вертолліт Леонардо да Вінчі

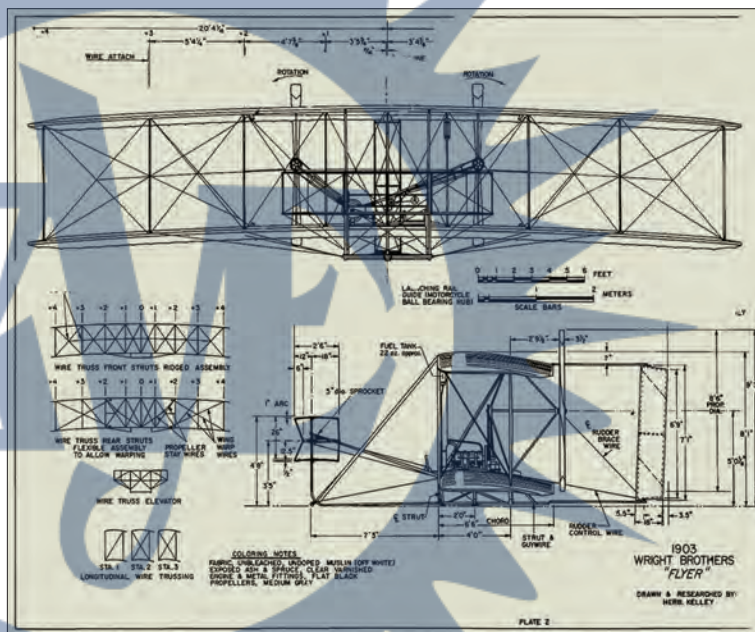
легші за повітря (повітряні кулі, аеростати, стратостати, *дирижаблі*). Першими з відомих проектів повітр. куль були апарати, створені священиками Ф. де Лана-Терці (Італія; 1670) і Б. Лоренцо де Гусмао (Португалія; 1709); Ж. Бланшаром (Франція; 1781). Успішні польоти на повітр. кулях братів *Монгольф'є* та проф. Ж. Шарля (усі — Франція) відкрили новий етап повітроплавання, започаткувавши типові теплові (монгольф'єри) та газові (шарльєри) літальні апарати. Наприкінці 19 ст. їх витіснили дирижаблі, серед яких найдосконалішим був дирижабль конструкції нім. графа Цепеліна (1899). З 1898 до 1905 у Франції бразилець А. Сантос-Дюмон побудував і здійснив польоти на 11 дирижаблях; під час одного з польотів обігнув Ейфелеву вежу в Парижі (1901), що прославило його на весь світ.

Безмоторні літальні апарати з крилами — планери — не отримали належного поцінування у ранній період освоєння повітр. простору планети. Активізували розвиток планеризму праці в галузі аеродинаміки англ. вченого і конструктора Дж. Кейлі (1773–1857). Він першим визначив і записав параметри польоту тіл, важчих за повітря, дав визначення *підйомної сили*, тяги і лобового опору. 1804 Кейлі побудував планер — перший моноплан із нерухомим крилом і хвостовим оперенням з вертикальною і горизонтальною площиною, відзначив переваги біпланів і трипланів для створення більшої підйомної сили при мінімальній вазі. У Франції серед відомих конструкторів, які будували і випробували планери, були Ж.-М. Ле Брі (1868) та Ф. дю Тампль (планер з алюмінію; 1874). Британець Ф. Венхем із метою дослідження аеродинамічних властивостей крила планера побудував першу у світі *трубу аеродинамічну* (1871). Він довів, що зогнуті крила мають кращі показники підйому. На рубежі 19–20 ст. вагомий внесок у розвиток планеризму здійснили піонери А. — О. Лілієнталь, О. Шанют і П. Пільчер. О. Лілієнталь, спираючись на досліди Венхема і опублікувавши їх (1889), просунувся далі у подібних дослідженнях і створив тип апарата, відомий як ручний планер (1891). Загалом за період 1891–1896 він здійснив 2500 польотів на різних літальних апаратах. Справу О. Лілієнтала продовжив О. Шанют, зосередивши основну увагу на вирішенні проблеми стабільності літального апарату в польоті. П. Пільчер створив у Великій Британії (1890-ті) кілька планерів, на яких здійснював польоти, а 1899 запропонував дослідний зразок літака з двигунами, який був здатен літати. Однак трагічний випадок зупинив життя винахідника.

Початок 20 ст. дав цілу когорту конструкторів та випробувачів авіац. апаратів. Формальним початком народження А. вважається 17.12.1903, коли у США брати О. і В. Райт здійснили перший у світі керований політ на літаку «Флайер» з бензиновим двигуном внутрішнього згоряння. Брати створили сімейну фірму «Wright Company» з філіями по усьому світу, а вже невдовзі центр літакобудування перемістився до Європи. Тут один за іншим будують літаки брати Ш. і Г. Вуазен, А. Сантос-Дюмон, брати А. і М. Фарман, Л. Блеріо, Е. Ньюпор, Р. Ено-Пельтрі, Л. Бреге, А. Ро, Дж. Хевілленд, Ф. Хендлі Пейдж, А. Фоккер, Дж. Капроні та ін. В основі їхніх конструкцій була схема братів Райт з певними вдосконаленнями. Перший в Європі пуб-

Авіація. Літак братів Райт

Авіація. Креслення першого літака братів Райт «Флайер»

лічний політ на аероплані здійснив А. Сантос-Дюмон (23.10.1906; м. Париж, Франція). Це був літак «14-bis» з двигуном власної конструкції. А. Фарман створив цілу серію літаків, які будувалися в різних країнах, у т. ч. в Рос. імперії. 25.07.1909 франц. конструктор-льотчик Л. Блеріо на моноплані «Блеріо XI» перелетів через протоку Ла-Манш із Франції до Англії. Найбільше поширення на той час отримали літаки «Ньюпор», які були у франц., англ., італ. і рос. ескадрильях. Створювалися також вертольоти, які могли підніматися лише на невелику висоту (у Франції їх будували брати Л. і Ж. Бреге, Ш. Ріше, П. Корню, в Україні — І. Сікорський, в Росії — Б. Юр'єв та ін.). Поряд з літальними апаратами наземного базування конструювалися гідролітаки (А. Фарбера, Г. Кертісса, киянина Д. Григоровича та ін.). На теренах України сформувалося кілька центрів розвитку А. та повітроплавання — у Києві, Одесі, Харкові та Львові. Фундатором зародження А. в Україні стало створене 1909 *Київське товариство повітроплавання*, з якого вийшла найбільша в Рос. імперії кількість авіаконструкторів: Г. Адлер, Ф. Билінкін, Д. Григорович, В. Іордан, О. Карпека, брати Касяненки (Іван, Андрій, Євген), О. Кудашев, П. Нестеров, О. Свєшников, І. Сікорський, Ф. Терещенко, А. Фальц-Фейн та ін. Тут протягом

1909–1912 сконструйовано бл. 40 оригінальних літальних апаратів. Першим польотом літака «Кудашев-1» професора Київ. політех. ін-ту

Авіація. Літак О. С. Кудашева

О. Кудашева 05.06.1910 фактично започатковано вітчизняну авіацію. Наступними були польоти літаків конструкції Я. Гаккеля під Петербургом (06.06.1910), І. Сікорського у Києві (16.06.1910) та ін. Згодом на теренах Рос. імперії з'явилися літаки інших конструкторів, зокрема Д. Григоровича, С. Слесарева, І. Стеглау, А. Пороховщикова, В. Хіоні, С. Гризодубова. Значний внесок у популяризацію А. внесли перші пілоти — одесити М. Єфімов, С. Уточкін, уродженець Київщини

Авіація.
Літак «Ілля Муромець»

ни Л. Мацієвич, кримчанин К. Арцеулов, росіяни М. Попов, А. Васильєв, Г. Алехнович, Є. Крутен, перший виконавець «мертвої петлі» і тарану П. Нестеров та ін. У березні 1913 І. Сікорський створив перший у світі чотиримоторний повітряний гігант під назвою «Руський витязь», а невдовзі удосконалений велетенський чотиримоторний літак-біплан «Ілля Муромець» вантажопідйомністю 1,5 т (2 двигуни «Аргус» по 140 к. с. і 2 по 125 к. с., розмах верхніх крил 31 м, опалювана кабіна та інші зручності). Цим започатковано новий напрям у світовій А. — важке багатомоторне літакобудування. Літаки «Ілля Муромець» випускалися серійно в різних модифікаціях і застосовувалися в період Першої світової війни. Окрім важких бомбардувальників, І. Сікорський створив у 1914–1917 легкі винищувачі, мор. розвідник, легкий розвідник-винищувач, двомоторний винищувач-бомбардувальник і штурмовик, тобто практично повний парк літаків усіх типів, що їх використовували під час війни. Італія стала першою після Рос. імперії країною, яка масово застосовувала в бойових діях багатомоторні бомбардувальники, зокрема трьохмоторний (Капроні Са.3), який випускався за ліцензією у Великій Британії та США.

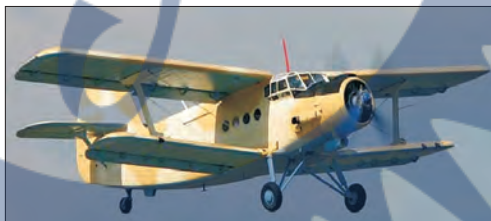
Теор. базу для становлення і розвитку А. підготували видатні вчені, зокрема А. Ейфель, М. Жуковський, Дж. Кейлі, С. Ленглі, О. Лілієнталь, П. Маффіотті, Д. Менделєєв, С. Неждановський, Л. Прандтль, У. Філіпе, К. Цюлковський, С. Чаплигін, О. Шанют та ін. Навколо М. Жуковського об'єдналася велика група учнів і послідовників, серед яких були О. Архангельський, В. Ветчинкін, О. Микулін, Б. Стечкін, А. Туполєв, Б. Юр'єв.

У 1900-ті зародилася нова наука — аеродинаміка, закладено основи теорії польоту, визначено принципи конструкції літака, його властивостей, започатковано створення літакобудівних майстерень та фірм. 1909 у Франції їх було вже 7 — «Вуазен», «Блеріо», «Фарман», «Ено-Пельтри» та ін., у Великій Британії — 5 («Юрабазон», «Клін», «Шорт» та ін.), у Німеччині — «Ейлер», «Калих», «Шадер» та ін. Авіац. фірми виникли в Італії, Бельгії. В Україні також працювали авіац. майстерні, деякі з них стали авіац. заводами (Ф. Терещенка, А. Анатри). 1910-ті характеризуються створенням значної кількості авіац. заводів, вдосконаленням авіац. техніки та пілотажу, широким застосуванням А. з військ. метою. Вперше літаки використані як бойові 1911 у Триполітанії (Лівія) під час війни Італії з Туреччиною та 1912 на Балканах у війні Греції з Болгарією. 1914 найбільше літакобудівних заводів мали Велика Британія — 76, Німеччина — 36, Франція — 35, США — 31, Італія — 22, Росія — 12. Протягом Першої світової війни випускалася велика кількість літаків, створювалися нові зразки й модернізувалися вже існуючі. На поч. 1914 авіаційний арсенал осн. країн — учасниць Першої світової війни налічував: Росія — 244, Німеччина — 232, Франція — 156, Італія — 35, Англія — 30 літаків. А вже наприкінці війни Англія мала 54553, Франція — 51143, Німеччина — 47931, США — 16797, Італія — 15021 літак. Розширювалася й функціональне застосування А. Якщо на поч. війни літаки використовувалися переважно як розвідники й корегувальники арт. вогню, то з часом А. була розподілена на бомбардувальну, винищувальну і мор. Наприк. війни літаки почали використовувати для штурмових дій проти наземних військ. Поліпшилися й льотно-тех. характеристики літаків: швидкість легких літаків збільшилася зі 100 до понад 220 км/год, стеля польотів — від 2 до 7 тис. м, а потужність двигунів — від 60 до 300 к. с. (літак «Бреге-14»). Почали створювати суцільнометалеві літаки (моноплан Г. Юнкерса) та ін. Період між Першою і Другою світовими війнами відзначився потужним прогресом у розробці нових типів літаків, збільшенні їх швидкості, стелі польотів і потужностей двигунів, вдосконаленні технології літакобудування та використанні А. як у мирних, так і у військ. цілях. Для цього зміцнювалися наявні та організовувалися нові авіац. фірми, акц. т-ва, конструкторські бюро, авіац. підприємства, н.-д. ін-ти. В Україні було сформовано Всеукр. т-во А. та повітроплавання України та Криму (1923), Укр. акц. т-во повітряних сполучень «Укрповітрошлях», у Росії — акц. т-во «Добролет» (1923), на основі яких утворилася єдина Всесоюзна авіакомпанія «Аерофлот». У 1920–1930-ті відомими в СРСР були конструкторські бюро А. Туполєва, М. Полікарпова, В. Хіоні, Д. Григоровича, К. Калініна, П. Сухова та ін. Літаки різних класів і типів будували-

ся переважно за схемою моноплана, із шасі, що прибирається у польоті, оснащені вдосконаленими бортовими приладами. У 1920-ті в різних країнах формувалася цивільна А. як галузь економіки. Її роль відчутно зростає у 1930-ті, коли А. почали застосовувати не лише для перевезення пошти, вантажів та пасажирів на внутрішніх і міжнар. авіалініях, але й у медицині, сільському, лісовому госп-вах, у санітарно-епідеміологічних, рятувальних заходах. Важлива роль у розвитку цивільної А. належить пасажирським літакам АНТ-3 (ПС-9) і К-5 (пасажирський і санітарний варіанти), багатоцільовому У-2 (По-2). Створювалися авіац. вищі та середні навч. заклади, зокрема в Україні — Харків. (1930) та Київ. (1933) авіац. ін-ти. У 1930-ті були розроблені реактивні двигуни. У Великій Британії Ф. Уїтл запатентував такий двигун 1930, в Німеччині патент на свою версію реактивного двигуна у 1936 отримав Х. Охайн. У Харкові А. Люлька створив проєкт реактивного турбореактивного двигуна РТД-1 (1938), а 1940 в СРСР був здійснений політ ракетоплана «СК-9» конструкції С. Корольова. Першими побудованими реактивними літаками стали, зокрема, нім. «Хейнкель Не 178» (1939), англ. «Глостер Е 28/39» (1941), італ. «Кампіні-Капроні КК-1» (1940–1941), рад. «БІ-1» (1942). Застосування на літаках реактивних двигунів відкрило еру реактивної А. У ці ж роки створювалися вертольоти. Конструктор Г. Фокке створив у Німеччині Фокке-Вульф FW-61 (1937) та Фокке-Ахгеліс FA-223 (1939), на яких були встановлені світові рекорди: висоти — 3427 м, швидкості — 123 км/год і дальності — 109 км. У вересні 1939 І. Сікорський у США, куди емігрував 1919, підняв у небо свій перший вертоліт Воут-Сікорський VC-300 (S-46). У наступні десятиліття вертольоти випускалися серійно, переважно в Німеччині, США, Великій Британії, Франції, СРСР, Італії, і все активніше використовувалися у цивільних та військ. сферах. Вчені успішно працювали над вирішенням складних авіац.-тех. питань — штопора літака (В. Пишнов, А. Журавченко), проблему флатера (М. Келдиш, Є. Гроссман) та ін. Розгорталася буд-во аеропортів і аеровокзалів, вдосконалювалася їхня матеріально-технічна база. Тільки в Україні у 1930-ті діяло понад 30 аеропортів. На повітр. трасах експлуатувалися транспортні, пасажирські та поштові літаки. У 1930-ті осн. літаками для пасажирських перевезень у СРСР були Г-1 (АНТ-4), К-5, ПС-9 (АНТ-9), Г-2 (АНТ-6), АНТ-14, У-2. В СРСР були створені гігантські на той час літаки АНТ-14 і АНТ-20, рекордні літаки АНТ-25 і АНТ-37біс, бомбардувальники АНТ-40, ДБ-3, винищувачі І-15, І-16, І-153, гідролітаки (МБР-2), різні легкомоторні літаки, навчальний літак УТ-2 та ін. На літаку АНТ-25 у 1937 були здійснені іст. перельоти з Москви до США (командири екіпажів В. Чкалов, М. Громов). В Україні у 1930-ті серійно випускалися літаки конструктора К. Калініна (К-5), Д. Григоровича (ІІІ-1), Й. Немана (Р-10) і П. Сухого (Су-2). У 1934 в Севастополі було організовано дослідно-конструкторське бюро мор. літакобудування, в якому під керівництвом І. Четверикова був розроблений найменший у світі гідролітак, який 1935 експонувався на міжнар. виставці в м. Мілані (Італія). Серед закордонних літаків 1930-х вирізнявся амер. пасажирський літак

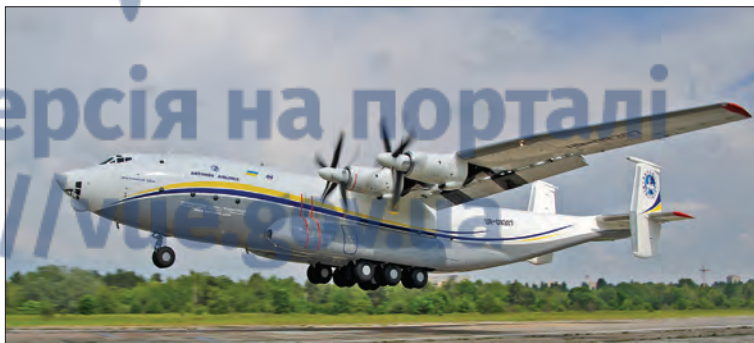
Дуглас DC-3. І. Сікорський у США розробив або керував розробкою 78 різних літальних апаратів, 72 з яких випускалися серійно.

У роки Другої світової війни розширився випуск поршневих літаків і почався розвиток реактивної А. У серійне виробництво запускалися бомбардувальники Пе-8, Пе-2 В. Петлякова, бомбардувальник Іл-4 і штурмовик Іл-2 С. Ільюшина, винищувачі ЛаГГ-3 С. Лавочкина, В. Горбунова, М. Гудкова, МіГ-1 та МіГ-3 А. Микояна і М. Гуревича, Як-1 О. Яковлева, багатоцільовий літак Су-2 П. Сухого. Вже у 1942 СРСР виробляв більше літаків, ніж Німеччина; загалом за роки війни в СРСР було виготовлено понад 125 тис. літаків, у т. ч. нових конструкцій — Як-7Б, Як-9, Як-3, Ла-5, Ла-7, Іл-10, Ту-2. Серед осн. літаків нацистської Німеччини були перший серійний реактивний літак Мессершміт Me 262, винищувачі Me 109 і Фокке-Вульф Fw190, бомбардувальники Хейнкель He.111, Юнкерс Ju88 та Ju87. Для бомбардування англ. міст застосовувалися літаки-снаряди Фау-1 з пульсуючим повітряно-реактивним двигуном та балістичні ракети Фау-2. Країни антигітлерівської коаліції широко використовували бомбардувальники, зокрема, англ. Хендлі Пейдж «Галіфакс», Авро «Ланкастер», Де Хевілленд «Москіто» і амер. Боїнг B-17 «Літаюча фортеця» і B-29, Консолідейтед B-24. Винищувальна А. включала англ. літаки Хокер «Харрікейн», Супермарин «Спітфайр», амер. Кертіс P-40, Белл P-39, Локхід P-38, Норт Американ P-51, Ріпаблік P-47 та ін. США, Велика Британія і Японія застосовували також палубну А. У Другій світовій війні вперше використали

Авіація. Літак Ан-2

бортові радіолокатори для виявлення цілей та навігації. 1944 задля безпечного й упорядкованого розвитку міжнар. цивільної А., координації міжнар. співробітництва з усіх питань діяльності цивільної А. створено Міжнародну організацію цивільної авіації (ICAO). Наук.-тех. револю-

Авіація. Літак Ан-22 «Антей»

ція, яка розпочалася у сер. 1940-х, в А. ознаменувалася настанням ери реактивної техніки, появою авіалайнерів з надзвуком і широкофюзеляжних літаків, застосуванням інформац.

Авіація. Літак Ан-225 «Мрія»

технологій, автоматизованих систем управління. У літакобудуванні почали застосовувати композиційні матеріали, потужніші й економніші двигуни, інновації аеродинаміки, радіо- і світлотехніки, електроніки, авіоніки. У Києві 1952 розпочало роботу Дослідне конструкторське бюро О. Антонова, де було створено серію класичних літаків — від багатоцільового Ан-2 до Ан-225, Ан-178. Газотурбінні двигуни, виготов-

Авіація. Літак А-380

лені в Україні на АТ «Мотор Січ» спільно з ДП «Івченко-Прогрес», піднімали в небо літальні апарати, створені в конструкторських бюро Антонова, Берієва, Ільюшина, Камова, Міля, Туполева, Яковлева, чеської компанії Aero Vodochody і китайської Hongdu. Посилену увагу почали приділяти авіац. безпеці, створенню тренажерів для пілотів тощо. Реактивні літаки, швидкість яких сягала 800 км/год, ставали основою військ. та цивільної А. З виходом на авіалінії перших у світі пасажирських реактивних комфортабельних багатомісних авіалайнерів [брит. Де Хевіленд Комет DH-106 (1952), амер. Боїнг 707 (1954), рад. Ту-104 (1955), франц. Каравелла-1 (1955) та ін.] почалися масові пасажирські авіаперевезення. На авіалініях України і СРСР ставали до експлуатації нові пасажирські турбогвинтові Іл-18, Ту-114, Ан-10, Ан-24 та тран-

спортні літаки Ан-8, Ан-12. Нарощувався випуск вертольотів великої вантажопідйомності (Мі-4, Як-24, Мі-6), а також легких багатоцільових (Ка-15, Ка-18). За кордоном початком масового виробництва вертольотів став випуск багатоцільового вертольота Белл-47 (США, 1946). У наступні десятиліття з'явилися літаки нового покоління, серед яких найпопулярнішими були пасажирські магістральні Боїнг-747 (США) різних модифікацій, Ту-154, Ту-154М, Іл-62М, Як-42, аеробус Іл-86, Іл-96 (СРСР, Україна). Почала активно формуватися бізнес-А. Серед військ. літаків нового покоління були винищувач F-16, винищувач-бомбардувальник F-111, літаки, виготовлені з використанням техніки «Стелс», — винищувач F-117 і бомбардувальник B-2 (США), військ.-транспортний Локхід С-5А, літаки вертикального зльоту та посадки Харрієр (Велика Британія), Як-38 (СРСР) та ін. В А. відбувалося послідовне нарощування швидкості літаків: створено літальні апарати, які не лише долали звуковий бар'єр, а й вийшли на рубіж швидкостей, що у разі перевищували швидкість звуку. Першим надзвуковим був політ літака Белл Х-1 (США, 1947). У 1970-ті були збудовані перші у світі пасажирські літаки з надзвуковою швидкістю: рад. Ту-144 (1975) та англо-франц. «Конкорд» (1976). Вони не набули поширення і були зняті з експлуатації з причини комерційної неспроможності, проте розробка нових проектів триває. Рекорд швидкості пілотованого польоту з самостійною посадкою встановлено 1966 на гіперзвуковому літаку Х-15 (США) — 6480 км/год. Перспективним напрямом розвитку літальних апаратів стало створення систем, що об'єднують можливості А. та космонавтики, зокрема застосування повітряно-космічних і орбітальних апаратів багаторазового використання — «Спейс Шаттл» (США), «Буран» (СРСР, Україна). Свідченням прогресу у транспортній А. став перший у світі широкофюзеляжний транспортний літак Ан-22 «Антей», створений О. Антоновим на ДП «Антонов» (Київ, 1964). Літак здатен піднімати 60 т, і 2016 його відновлено для комерційних перевезень. Наступні транспортники короткого зльоту і посадки — Ан-72 і Ан-74 широко застосовувалися в економіці СРСР. У 1980-ті транспортна А. збагатилася літаками-гігантами, створеними на ДП «Антонов» — Ан-124 «Руслан» (1982, довжина — 69,1 м, вантажопідйомність до 150 т) і найбільшим і найпотужнішим літаком у світі Ан-225 «Мрія» (1988, довжина 84 м, вантажопідйомність понад 250 т), які й нині успішно літають на всіх континентах. Серед досягнень А. поч. 21 ст. — поява на пасажирських авіатрасах літаків-велетнів — двоповерхових аеробусів на понад 800 пасажиромісць (А3800), літаків на сонячній енергії (Сонячний імпульс-2; на крилах вмонтовано 17 тис. сонячних елементів і літій-іонові акумулятори), конвертопланів зі швидкістю в літаковому режимі понад 500 км/год, а у вертольотному — до 200 км/год (V-22 Osprey, США), екранопланів — апаратів, які поєднують якості корабля і літака (швидкість 400 км/год), безпілотної А. — безпілотної літаків різного застосування (військ., цивільного, спецпризначення). Розроблялися нові конструкції гіперзвукових авіалайнерів, максимальна швидкість яких удесятеро перевищує швидкість звуку (12349 км/год), спроектованих, зокрема, за технологіями ракетного

двигуна, прямооточного повітряно-реактивного двигуна і електромагнітного прискорення [літак Скрімп («Skreemr»), концепт канад. винахідника Ш. Бомбардье]. З огляду на зростання обсягів перевезень А. і збільшення літаками кількості шкідливих викидів в атмосферу (бл. 2% усіх викидів), набула актуальності тема екологізації А. шляхом створення літаків на енергії сонця, економічних двигунів та двигунів зі зменшеним викидом СО і шумовим порогом, електричних двигунів, що працюють на біопаливі та ін.

Лит.: Виноградов Р. И., Пономарев А. Н. Развитие самолетов мира. Москва, 1991; Соболев Д. А. История самолетов. 1919–1945. Москва, 1997; Троценко А. М. Історія цивільної авіації України. Київ, 2004.

В. М. Гребенніков

Авідом, Менáхем [івр. אַבִּירָדוֹם מֵנַחֵם; справж. прізвищ. Малер-Калькштайн (Mahler-Kalkstein); 06.01.1908, м. Станіслав, тепер Івано-Франківськ, Україна — 05.08.1995, м. Тель-Авів, Ізраїль] — композитор, педагог і муз. критик, почес. доктор музикознавства Лондон. ін-ту прикладних досліджень (1991). Мати А. — племінниця австр. композитора Г. Малера. У 1925 родина виїхала до Палестини. Вивчав композицію в Париз. консерваторії (1928–1931, клас А. Рабо). У 1931–1934 — інспектор деп. шкільної освіти в Єгипті, з 1935 викладав муз. дисципліни в Тель-Авіві (1937–1945 — у консерваторії). 1945–1952 — ген. секретар Ізраїл. філарм. оркестру, 1952–1955 — радник з питань мист-ва в Міністерстві туризму Ізраїлю. У 1955–80 — ген. директор Асоціації композиторів, авторів і муз. видавців Ізраїлю, голова Спільноти композиторів Ізраїлю (до 1971), а 1982 обраний почес. головою останньої. Композитор. письмо А. вирізняється інтонаційним синтезом стиліст. елементів музики Сходу з євр. фольклором (зокрема, вишкравленням танц. фольк. ритміки). Автор 10 симфоній, першої ізраїл. опери на іст. тему «Олександр з династії Хасмонеїв» (1959), опер «Із роду в рід» (1955), «Крутий» (1967), «Нове вбрання короля» (1976), драм. сцени «Печера Іудфата» (1978), радіоопери «Прощання» (1969), балету «Перлина і корал» (1971); низки інструмент. творів — Концертино для скрипки і камерного оркестру (1972) тощо. Вплив експресіоніст. школи А. Шенберга відчутно в Квінтеті для духових інструментів (1938), «Енігмі» для духових і ударних (1962). Елементи сх. фольклору використано в «Пасторалі» й «Хорі» з 1-ї Симфонії, «Скерцо» з 3-ї Симфонії, дружньому танцю «Дебка» з фіналу 5-ї Симфонії. Лауреат багатьох премій з муз. мист-ва, у т. ч. Держ. премії Ізраїлю (1961).

Лит.: Who's who in Israel and in the Work for Israel Abroad. Tel Aviv, 1972; Jaffe K. Solo Vocal Works on Jewish Themes: A Bibliography of Jewish Composers. New York, 2011.

М. Я. Кузик

Авідья [санскрит अवदिया (avidyā)] — відсутність знання, невідання] — 1) Поняття в індійській філософії, яке означає незнання, що є причиною неадекватного сприйняття світу та перешкоджає досягненню сутності буття. Відіграє важливу роль в усіх індійських реліг.-філос. системах, де розглядається переважно в гносеологічному контексті й тлумачиться як невміння відрізнити вічну й істинну реальність від плінної й штучної. У філос. школі санх'ї А. виступає причиною

страждань; в ній — обумовлює тотожність Атмана з тілом і псих. функціями; в його — є однією з п'яти клеш (забруднень) свідомості, які заважають зосередженню й звільненню тощо.

2) У буддизмі А. також є одним із головних затьмарень, що обумовлює зв'язаність людини з існуванням й заважає досягненню *нірвани*. А., разом із гордістю та гнівом, є основним коренем зла та опорою для всіх несприятливих станів. Вона стимулює процес конструювання хибних концепцій, наслідком яких є нездатність людини розпізнавати мінливість існування. Щоб позбавитися від А., згідно з буддизмським ученням, необхідно культивувати інтуїтивну мудрість (праджня) через практику самоусвідомлення, терпіння та медитацію. Найважливіша умова звільнення від А. — глибоке розуміння й дотримання чотирьох шляхетних істин: а) існує страждання; б) існує причина страждань — бажань; в) існує припинення страждань — *нірвана*; г) існує засіб повного позбавлення від страждань — *Восьмеричний шлях* самовдосконалення.

Лит.: Исаева Н. В. Авидья // Индийская философия. Москва, 2009; Саух Ю. П. Философия буддизма. Глобализационный вимір. Київ, 2009; Лысенко В. Г. Авидья // Философия буддизма. Москва, 2011.

Ю. П. Саух

Авіжюс, Йонас (Avyžius, Jonas; 16.05.1922, с. Медгінай, тепер Йонішкіського р-ну Шауляйського повіту, Литва — 07.07.1999, м. Вільнюс, Литва) — письменник. 1996 був обраний депутатом Сейму. У зб. оповідань і повістей 1940–1960-х, драмі «Білі верби» («Baltieji gluosniai»; 1954), романі «Село на роздоріжжі» («Kaimas kryžkelėje»; 1964) відобразив соц. зміни в лит. селі після приєднання Литви до СРСР. Тема роману «Скляна гора» («[stiklo kalna; 1961) — соц. і морал. крах людини, яка втратила зв'язок із людьми, що її оточують. Роман «Втрачена домівка» («Sodybu tuštėjimo metas», кн. 1–2, 1970; кн. 3, 1987–1988) присвячено подіям Другої світової війни. Розвиваючи реаліст. напрям у лит. прозі, А. поглибив психологізм і аналітичність нового лит. роману. Писав також твори для дітей. Укр. мовою його твори переклали В. Петровський, О. Градаускене, М. Чередниченко.

Тв.: Укр. перекл. — Втрачена домівка. Київ, 1976; Вісім ляльок з дому Топотухи. Київ, 1980; Пригоди та походеньки Барда. Львів, 2009.

Лит.: Bučys A. Jonas Avyžius. Kaunas, 1990.

Авізо (італ. avviso — повідомлення, попередження) — 1) Офіц. повідомлення про виконання банком узгодженої банк., торг. або товарної операції, яке надсилають від одного контрагента до ін. Сповіщає про дебетові та кредитні записи, залишок коштів на рахунку, виплату переказів тощо, містить відомості про дату, вид операцій, суму, номер рахунку, адресанта та адресата; оформлюється на спец. бланку. Існують дебетове А., кредитове А., сповіщення про депозит, повідомлення про переказ, вилучення з обігу та ін. Функцію А. можуть виконувати копії розрахункових, фін., торг. та ін. документів, що є підставою для проведення розрахунків.

2) Невеликий корабель, що застосовувався для розвідки та посылної служби у 18–19 ст.

Лит.: Балабанов А. И. Банки и банковское дело. Санкт-Петербург, 2007.

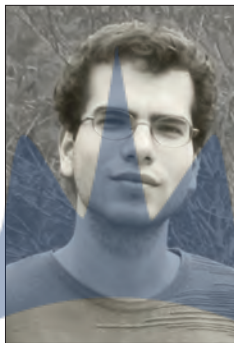
Авіла, Артур (порт. Ávila, Artur; повне ім'я — Авіла Кордейру де Мело, Артур; порт. — Ávila Cordeiro de Melo, Artur; нар. 29.06.1979 в м. Ріо-де-Жанейро, Бразилія); — математик, фахівець в обл. динамічних систем та спектр. аналізу. Спеціалізується з речової та комплексної динаміки, спектр. теорії Шрьодінгера оператора, бильярдів, гіперболічних систем. Отримав докт. ступінь у 2001 в Ін-ті чистої і прикладної математики у Ріо-де-Жанейро під керівництвом Велінгтона де Мело. З 2003 працює в Нац. центрі наук. досліджень у Франції на посаді директора з досліджень. Наук. здобутки А.: в області одновимірної речової та комплексної динаміки йому належить реалізація принципу ренормалізації з'ясування фрактальної структури множин Жуліа; в області спектр. теорії оператора Шрьодінгера — опис фазових переходів між дискретним і абсолютним безперервним спектрами одночасотного оператора Шрьодінгера; в області теорії бильярдів — доведення гіпотези щодо ергодичності відображення перестановки інтервалів і аналогічного результату для многокутних бильярдів; в області теорії гіперболічних систем — стійка ергодичність типових частково гіперболічних систем. Нагороди, отримані А.: золота медаль Міжнар. мат. олімпіади (1995); Премія Салема (2006); стипендія Мат. ін-ту Клея (2006); премія Європ. мат. т-ва для молодих математиків (2008), премія Ж. Ербрана франц. АН (2009), премія М. Бріна за внесок у математику динамічних систем (2011), премія Браз. мат. т-ва (2013), премія Всесвітньої АН з математики (2013). У 2014 на Міжнар. конгресі математиків став першим поміж латиноамериканців лауреатом премії Філдса.

Пр.: Avila A., Jitomirskaya S. Solving the Ten Martini Problem // Lecture Notes in Physics. 2006. № 690; Avila A., Jitomirskaya S. The Ten Martini Problem // Annals of Mathematics. 2009. Vol. 170. Issue 1; Dynamics of renormalization operators // Proceedings of the International Congress of Mathematicians. Hydeboard, 2010. Vol. 1.

Лит.: 5th European Congress of Mathematics, Amsterdam, the Netherlands, July 14–18, 2008; Математическое просвещение. Третья серия, вып. 19. Москва, 2015.

Є. В. Кудінов

Авіли старе місто та околиці (ісп. Ciudad vieja de Ávila e iglesias extramuros, букв. — старе місто Авіла і церкви поза муром) — іст. частина міста Авіли, адм. ц. однойменної провінції в Іспанії, об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (1985). Єдиний в Європі повністю вцілілий захисний мур роман. періоду, центр старого міста з численними пам'ятками, обмежений ним, а також церкви Сан-Вісенте (San Vicente), Сан-Педро (San Pedro), Сан-Андрес (San Andrés) і Сан-Сегундо (San Segundo), розташовані ззовні. Захисні стіни завширшки 3 м, загальною довжиною понад 2500 м, мають 88 напівкруглих зубчастих веж та 9 брам. Їх було зведено в 11–14 ст. на місці рим. та араб. укріплення. У середні віки фортечні стіни захищали рицар. казарми, про що нині нагадують розкішні палаци. Влада м. Авіла в 19 ст. ініціювала знесення захисного муру, проте через брак коштів відмовилася від цієї ідеї. Нині ж іст. фортечні стіни вважаються гордістю міста. У 2007 ЮНЕСКО розширила свій патронат також на церкви Сан-Хосе (San José), Санта-Томас (Santo Tomás), Сан-Мартин (San Martin), Санта-Марія де ла Кабеца (Santa María de la Cabeza) та Сан-Ніколас (San Nicolás) старої частини м. Авіла.

Авіла Артур

Авілов Віктор Васильович

хисний мур роман. періоду, центр старого міста з численними пам'ятками, обмежений ним, а також церкви Сан-Вісенте (San Vicente), Сан-Педро (San Pedro), Сан-Андрес (San Andrés) і Сан-Сегундо (San Segundo), розташовані ззовні. Захисні стіни завширшки 3 м, загальною довжиною понад 2500 м, мають 88 напівкруглих зубчастих веж та 9 брам. Їх було зведено в 11–14 ст. на місці рим. та араб. укріплення. У середні віки фортечні стіни захищали рицар. казарми, про що нині нагадують розкішні палаци. Влада м. Авіла в 19 ст. ініціювала знесення захисного муру, проте через брак коштів відмовилася від цієї ідеї. Нині ж іст. фортечні стіни вважаються гордістю міста. У 2007 ЮНЕСКО розширила свій патронат також на церкви Сан-Хосе (San José), Санта-Томас (Santo Tomás), Сан-Мартин (San Martin), Санта-Марія де ла Кабеца (Santa María de la Cabeza) та Сан-Ніколас (San Nicolás) старої частини м. Авіла.

Авілов, Віктор Васильович (рос. Авилов, Виктор Васильевич; 08.08.1953, м. Москва, тепер РФ — 22.08.2004, м. Новосибірськ, РФ, похов. у Москві) — актор театру і кіно, засл. арт. Росії (з 1993). Закінчив Моск. індустр. технікум (1972). Профес. актор. освіти не мав. Працював водієм і водночас виступав у самодіяльній трупі «Театр на Південному Заході» (м. Москва, з 1985 — Народний театр, з 1991 — Держ. «Театр на Південному Заході»). З 1979 — актор цього театру (зокрема, 1987 був на гастроліях у Києві). У 2000-ті також грав у Держ. театрі націй, Рос. незалежному театрі, Театрі клоунади, Театрі «Арт-хаус» (усі — у Москві). Актор сильного природного темпераменту, майстер перевтілення. Ролі в театрі: Кочкарьов («Одруження» М. Гоголя; 1975), Мольєр (однойменна п'єса М. Булгакова; 1980), Генріх, Ланцелот («Дракон» Є. Шварца; 1981), Беранже («Носороги» Е. Іонеско; 1982), Воланд («Майстер і Маргарита» за М. Булгаковим; 1993), Актор («На дні» М. Горького; 1996) та ін. Виконання А. ролі Гамлета в однойменній п'єсі В. Шекспіра (1984) дістало схвальні відгуки брит. преси на Единбур. театр. фестивалі. Фільмографія А. нараховує понад 30 фільмів. Знімався на укр. кіностудіях («В'язень замку Іф», 1988, за романом А. Дюма «Граф Монте-Крісто»; «Мистецтво жити в Одесі», 1989; «Мушкетери двадцять років потому», 1992, усі — Одеська кіностудія, режисер — Г. Юнгвальд-Хількевич; «Смирненне кладовище», 1989, Київ. кіностудія

Авіли

худ. фільмів ім. О. Довженка, режисер В. Савельєв). Зіграв роль художника Платона Андрійовича в першому рад. містичному трилері «Пан оформлювач» (1988; за мотивами оповідання О. Гріна «Сирійський автомобіль»). Останні ролі у кіно — Хват, Коваль («Легенда про Кося, або В пошуках тридесятого царства»; 2004). На початку 2000-х А. як режисер поставив кілька вистав. У 2002 створив власну театр. школу. Про А. знято документ. фільми: «Віктор Авілов. Смерть Монте-Кристо» (2007), «Віктор Авілов. З Вола-дом я розрахувався» (2013).

Лит.: Аникст А. «Гамлет», заново открытый // Театральная жизнь. 1986. № 3; Старосельская Н. Объяснение в любви в алфавитном порядке: А, Б, В... // Театр. 1993. № 8; Шведова Н. Победитель дракона // Меценат и мир. 2000. № 11–13.

Т. Д. Мороз

Авілов, Мико́ла Ві́кторович (06.08.1948, м. Одеса) — спортсмен, легкоатлет (десятиборство), тренер, засл. майстер спорту. Тренувався і виступав за «Динамо» (Одеса), вихованець тренера В. Кацмана. З 1964 — член юнацької збірної СРСР з багатоборства. Закінчив юрид. ф-т Одес. держ. ун-ту. 1968 на Іграх XIX Олімпіади у Мехіко зайняв 4 місце. Чемпіон Ігор XX Олімпіади (Мюнхен; 1972) з новим світовим рекордом — 8454 очки, бронзовий призер Ігор XXI Олімпіади (Монреаль; 1976). У 1975–1976 — чемпіон СРСР з багатоборства. Не пройшов відбір на Ігри XXII Олімпіади у Москві (1980), завершив спортивну кар'єру і став тренером. Працював наставником, як в Україні, так і за її межами (Ірак, Китай, Єгипет, Сейшельські о-ви). Працює у відділенні Одес. обл. федерації легкої атлетики. Депутат Одес. обл. ради (з 2015). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1972, 1976), медаллю «За трудову відзнаку», Грамотою Президії Верховної Ради СРСР (1976). У 1974 про нього знято докум. фільм «Два дні Миколи Авілова» (реж. Е. Даргольц).

Пр.: Десятиборці. Київ, 1980.

Лит.: Башкатов А. В. Н. Авилов. Москва, 1974; Малов В. И. Сто великих Олимпийских чемпионов. Москва, 2006.

В. І. Бобровник

Авілов, Миха́йло Іва́нович (рос. Авилов, Михаил Иванович; 18.09.1882, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 14.04.1954, м. Санкт-Петербург, РФ) — живописець батального та іст. жанру, член Академії мист-в СРСР (з 1947), нар. художник РРФСР (з 1953). З 1893 навчався у Рисувальній школі «Товариства заохочення мистецтв» (м. Санкт-Петербург). У 1903 почав відвідувати студію гравера-офортиста Л. Дмитрієва-Кавказького, але граверною справою не захопився і став вільним слухачем Петербур. академії мист-в, де навчався у майстерні Ф. Рубо — художника-баталіста, засновника рос. школи панорамного живопису. З 1910 А. продовжив навчання у класі майстра батального та анімаліст. жанрів укр. походження М. Самокиша. Під час навчання А. брав участь у виставках Академії мист-в і Т-ва ім. А. І. Куїнджі. У 1913 А. закінчив Академію мист-в, отримавши звання художника за іст. полотно «Царевич на прогулянці». 1914 з початком Першої світової війни А. пішов добровольцем до армії. На фронті А. у вільні хвилини робив замальовки («Артилерій-

ський обстріл спостережного пункту неприятеля»; 1914–1917 та ін.), які публікував у ілюстр. петербур. журн. «Ніва» та «Сонце Росії». Після революції 1917 А. виїхав до Сибіру, співпрацював з вид-вами, театрами, викладав у худ. школах Тюмені, м. Іркутська, м. Барнаула. 1921 повернувся до м. Петрограда й викладав спочатку в школі Т-ва заохочення мист-в, а потім в Академії мист-тв. У 1922–1930 викладав у Худ.-промисл. технікумі (тепер Санкт-Петербург. худ. уч-ще ім. М. Реріха. З 1923 А. — член Асоціації художників революційної Росії. У 1920-ті А. написав низку картин: полотно «Тарас Бульба з синами» (1922), кілька істор. полотен («Робітники привозять Пугачову гармату»; 1924) та картин на тематику громадян. війни 1918–1922 («Роззброєння частин колчаківської армії», «Сибірські партизани», обидві — 1926; «Прорив польського фронту Першою кінною армією в 1920 році», 1928). Водночас А. активно працював у галузі книжкової графіки та плакату. У 1930-ті А. писав істор. та батальні полотна («Взяття

Авілов Микола Вікторович

Авілов М. І. Поединок Пересвіта з Челубеем на Куликовому полі, 1439

станції Касторна», 1930; «Танки на маневруванні», 1934), разом з колективом художників брав участь у створенні панорами «Штурм Перекопу» (1934–1940), основні експонати якої втрачені під час евакуації музейних зібрань Сімферополя у жовтні 1941. Під час нападу гітлер. Німеччини на СРСР до грудня 1941 А. перебував у блокадному Ленінграді, потім потрапив до евакуації. У найзапекліші дні війни розпочав писати монумент. патріот. полотно «Поединок Пересвіта з Челубеем на Куликовому полі» (1943). За цю роботу в 1946 А. отримав Держ. (тоді Сталінську) премію першого ступеня. У післявоєнний час репродукція роботи А. включалась до шкільних підручників. Крім істор. та батальних робіт, у творчому спадку А. є низка анімаліст., пейзажних, жанрових композицій («Міст», «Вершник», «Московська трійка», «Кінь, запряжений в санчата», «Пермська баба» та ін.), які демонструють широту творчого обдарування художника та різноманітність творчих й худ. прийомів. З 1947 до кінця життя А. викладав у ленінград. Ін-ті живопису, скульптури та архітектури ім. І. Ю. Рєпіна. Був нагороджений орденом Трудового Червоного прапора (1941) та медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». Роботи А. зберігаються у багатьох музеях (Третьяковській галереї, Держ. музеї історії мист-тв

ім. Пушкіна, Рос. музеї, Музеї Червоної армії, Пермський картинний галереї, Иркут. обл. худ. музеї) та громад. і приватних колекціях. Твори А. мають у своїх зібраннях і деякі укр. музеї, зокрема, Дніпропетр. худ. музей, Дніпропетр. нац. істор. музей ім. Д. Яворницького, Миколаїв. худ. музей ім. В. В. Верещагіна.

Лит.: Бродский В. М. И. Авилов. Москва, 1956.

Л. Л. Корнєєва

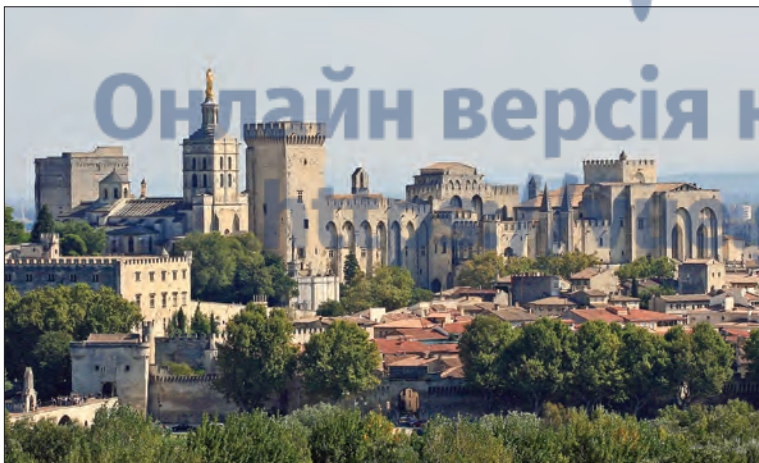
Авілова Ольга Матвіївна

Авілова, Ольга Матвіївна (Авилова, Ольга Матвеевна; 10.09.1918, м. Бежиця Брян. обл., РФ — 29.12.2009, м. Київ, Україна) — хірург, учений-медик у галузі торакальної хірургії та пульмонології. Мед. освіту здобула в Смолен. мед. ін-ті (1941); від 1941 до 1945 хірург польового госпіталю — у діючій армії; з 1945 — хірург, а потім зав. хірургічного від-ня Брян. обл. лікарні; з 1955 працювала в Київ. ін-ті вдосконалення лікарів на каф. торакальної хірургії (тепер Нац. мед. академія післядипломної освіти); 1960 захистила канд. дис. «Чрезплевральные резекции при опухолях пищевода и кардии», а в 1971 — докт. «Резекция и пластика бронхов и медиастинальной трахеи»; з 02.01.1975 очолила каф. пульмонології у Київ. ін-ті вдосконалення лікарів; 1975 за ініціативою А. створено Київ. міський пульмонолог. центр, у 1976 — організовано службу спеціалізованої невідкладної допомоги у разі травми грудей, спонтанного пневмотораксу, чужорідних тіл дихальних шляхів та стравоходу, деструктивної пневмонії у дітей.

Доктор мед. наук (1974), професор (1975); Засл. лікар УРСР (1962); Засл. діяч науки УРСР (1982); лауреат Держ. премії СРСР (1974); авторка понад 300 наук. публікацій, зокрема 3 монографій, 10 авторських свідоцтв на винаходи. Основні напрями наук. діяльності — реконструктивно-відновна хірургія органів дихання та стравоходу; розроблення та застосування одномоментних реконструктивних операцій на трахеї та гортані, способи формування полібронхіальних анастомозів при доброякісних пухлинах бронхів, метод мембранорафії при експіраторному стенозі трахеї та ін. варіанти пластичних операцій на бронхах і трахеї. Наук. консультант та керівник 3 докторських і 16 кандидатських дисертацій.

Пр.: Торакоскопия в неотложной грудной хирургии. Киев, 1986; Хронические фистулы пищевода. Киев, 1987.

Авіньйон

Лит.: 90 років Національній медичній академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (1918–2008). Київ, 2008; К 95-летию со дня рождения Ольги Матвеевны Авиловой // Хірургія дитячого віку. 2013. № 2 (39); Червяк П. І., Крижевський В. В., Коряка П. О. Лікарня «Медмістечко». Київська міська клінічна лікарня № 6. Хроніка поступу. Київ, 2013.

П. І. Червяк

Авіньйон (Avignon) — місто на Пд. Сх. Франції, адм. ц. департаменту Воклюз у регіоні Прованс — Альпи — Лазуровий берег. Розташоване на р. Роні, у зоні впливу середземномор. клімату. Тер. — 64,78 км². Нас. — 91 250 осіб, з передмістями — 445 501 особа (2012, перепис).

Засн. римлянами у 2 ст. до н. е. як м. Авенніон (лат. Avennion, Avenio — річкове місто або місто сильних вітрів). З 737 А. належав до Франкської д-ви. У 1177–1185 збудований міст Сен-Бенезе, зведений міський мур. 1309–1378 місто було резиденцією рим. пап (див. Авіньйонське полонення пап). У Середні віки в А. засн. школа живопису, відома як «авіньйонська» (художники Н. Фромен, С. Маргіні, М. де Джованетті, Е. Шаронтон). У 14 ст. А. став наук. центром, 1303 тут засн. ун-т (див. Авіньйон і Воклюза університет). У 1791 місто приєдналося до Франції, з 1793 — у складі департаменту Воклюз. Залізниця від Парижа до Марселя, прокладена у сер. 19 ст., ствердила становище А. як торг. центру. У сер. 19 ст. А. став одним з центрів літ. руху *фелібрів*. У місті розташовані підприємства і установи, пов'язані з розвитком високих технологій у галузі с.-г. і харчової пром-сті (технополіс «Агропарк», регіональний центр Нац. ін-ту агрономічних досліджень) та інформаційних технологій. А. — торг. центр (нац. оптовий ринок с.-г. продукції: вина, фрукти, овочі), транспорт. вузол (станція швидкісної з-ці, аеропорт Авіньйон — Прованс), турист. і культ. центр. З 1947 — місце проведення Авіньйонського фестивалю.

Пам'ятки архітектури Авіньйона історичного центру входять до складу Світової спадщини ЮНЕСКО. Інші пам'ятки архітектури: Пале де Рур (Le Palais du Rour; 1469, тепер Музей нар. мист-ва і традицій, Центр документації з етнології, б-ка), церква Сен-Аріколь (L'Eglise Saint-Agricol; 14 ст.), монастир целестинців (Le couvent des Célestins; 1394–1424), бібліотека (14 ст.), церква Сен-Дідьє (L'Eglise Saint-Didier; 1356–1359), ратуша (середина 19 ст.) тощо. Музеї: Кальве (Le musée Calvet; засн. 1833, археологія, мист-во 18 ст.), Петі Пале (Petit Palais; засн. 1976, один із найбільших в Європі музеїв середньовіч. мист-ва), фундація Англадон-Дюбрюжо (Angladon-Dubrujeaud; засн. 1996, картини Ван Гога, Дера, Модільяні, Сезанна, Піссаро та ін.), Вулан (Voulant; засн. 1982, меблі, фаянс, порцеляна, ювелірні вироби, килими, живопис), будинок Ж. Вілара (засн. 1979, сценічні костюми, афіші, документи про режисера і засновника театр. фестивалю), музей геології та природничої історії Рек'ян (Requien; засн. 1940; гербарій 300 тис. зразків) та ін. В А. тривалий час жив і працював Ф. Петрарка, народилися П. Буль, М. Мат'є, О. Мессіан.

Лит.: Guide du voyageur ou Dictionnaire historique des rues et des places publiques de la ville d'Avignon. Avignon, 1857; Sellier J. Atlas historique des provinces et regions de France: genèse d'un peuple. Paris, 1997; Vaucluse. Paris, 2001.

С. В. Глухова

Авіньйонський історичний центр: Папський палац, ансамбль єпископської резиденції, Авіньйонський міст (франц. Centre historique d'Avignon: Palais des Papes, ensemble épiscopal et Pont d'Avignon) — пам'ятки архітектури французького м. Авіньйон, об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 1995).

Папський палац (Le Palais des Papes), найбільший в Європі сакральний арх. комплекс, збудовано 1335–64 за часів правління пап Бенедикта XII і Климента VI франц. арх. П. Пуассоном і Ж. де Лувром на скелястому пагорбі, де раніше розташовувався Єпископ. палац. Одна з найбільших середньовічних готичних споруд Європи (заг. площа 15 тис. м²). Палац водночас був церквою, резиденцією та замком. За часів правління пап у Авіньйоні (див. *Авіньйонське полонення пап*) неодноразово добудовувався. У новому палаці спорудили каплицю для проведення папських богослужінь, звели нові башти. Замок, каплиці оздобили фресками (італ. худ. М. Джованнетті), килимами та гобеленами, готичними меблями, скульптурами і дерев'яними стелями. За часів правління пап Інокентія VI та Урбана V завершилось оформлення внутрішнього подвір'я. У 17–18 ст. палац був резиденцією легатів та віце-легатів. 1791 у роки Французької революції папський палац зазнав грабувань і плюндрувань. Попри те, що 1840 він був занесений до списку істор. монументів Франції, 1810–1906 його використовували як військ. казарми, а 1811–1871 в одній з частин палацу розташовувалася в'язниця. 1907 у його стінах було відкрито нац. музей. Тут також розташовані Архіви департаменту Воклюз (з 1883), Музей Старого Авіньйона і графства Венессен (з 1924), Міжнар. центр конгресів (з 1976). З 1947 щороку тут відбувається *Авіньйонський фестиваль*.

Поряд з Папським палацом розташований архіт. ансамбль споруд колишньої єпископ. резиденції: площа палацу з фасадом будинку Монетного двору, Малий палац, собор Нотр-Дам де Дом (Notre-Dame-des-Doms), міський фортечний мур. У 14 ст. площу займали будинки, лише у 16–17 ст. вона стала набувати сучасного вигляду. 1614 навпроти Папського палацу зведено Монетний двір, будинок у стилі італ. бароко, на фасаді — герб родини кардинала Борґезе (тепер — Консерваторія). Неподалік розташовується Малий палац (Petit Palais), колишня резиденція архієпископа (14 ст.; заг. площа 300 м²).

З 1976 тут діє музей, в якому зібрана унікальна колекція з 300 творів італ. і провансальського живопису і скульптури. Поряд розміщується кафедральний собор Нотр-Дам де Дом, назва якого, за одним із припущень, походить від лат. *Domo episcopali* — Будинок єпископа. Перша згадка про собор датується 1037, освячено 1111. Нова споруда будувалася у 12 ст. За час перебування в Авіньйоні пап у соборі проводилися найважливіші реліг. церемонії. Усередині церква має просторе приміщення, до якого в 14–16 ст. добудовано бокові капели. Тут розміщена гробниця папи Бенедикта XII та надгробок Іоанна XXII. Апсида, повністю перероблена у 1600, освітлюється п'ятьма вікнами. Портик оздоблено рельєф. колонами та коринф. капітелями. Собор вивершується незвичним роман. куполом з величезною позолоченою статуєю Діви Марії (1859). Зачинений під час Французької революції, знов освячений у 1822. Поблизу розташовується колишній міський мур (збудовано 1357–1372; довж. 4 км; вис. 8 м; зруйновано 1411, відновлено 1860 архітектором Е. Е. Віолле-ле-Дюком).

За ним на річці Рона зберігся зруйнований арковий кам'яний міст Сен-Бенезе (Le pont Saint-Bénézet). За легендою, міст збудував пастух Бенезе за наказом Бога (буд-во завершилося 1185). Він мав 900 м довжини та складався з 22 арок. Тоді це був єдиний міст через Рону від Ліона до Середземного моря. Неодноразово руйнувався, зокрема, через повінь. Від 17 ст. не використовується. На сьогодні залишилося 4 арки і каплиця. Міст відомий також завдяки франц. нар. пісні 15 ст. «Sur le Pont d'Avignon» («На Авіньйонському мосту»).

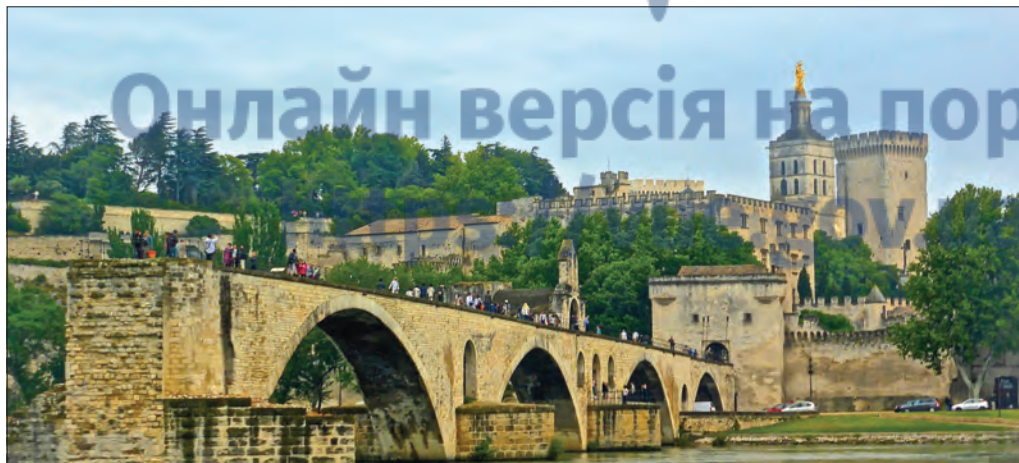
Лит.: Girard J. *Évocation du vieil Avignon*. Paris, 1959; Provence, Côte d'Azur. Paris, 2000; Vaucluse. Paris, 2001.

Авіньйонський історичний центр. Нотр-Дам-де-Дом

Авіньйонський історичний центр. Папський палац

Авіньйонський історичний центр. Міст Сен-Бенезе

Онлайн версія на порталі

Авіньйона і Воклюза університет (франц. Université d'Avignon et des Pays de Vaucluse) — держ. навч. і наук.-дослідницький заклад, розташований у м. *Авіньйоні* (деп. Воклюз, рег. Прованс — Альпи — Лазуровий берег, Франція). Ун-т у м. Авіньйоні заснували 1303 папа римський Боніфацій VIII і король Сицилії, граф Прованський Карл II, об'єднавши для цього кілька шкіл. В ун-ті було 4 ф-ти. Під час Великої франц. революції ун-т було ліквідовано декретом від 15.09.1793. У 1963 в Авіньйоні було утворено Центр вищої літ. освіти, у 1967 його перетворено на Літ. університет. колег, а 1972 утв. Університет. центр. Сучас. А. і В. у. було утворено декретом від 17.07.1984; тоді він мав у складі 3 ф-ти (л-ри і гуманітарних наук; точних і природничих наук; прикладних наук і мов), навчалось 2 тис. студентів. Розвиток ун-ту продовжився з утворенням Університет. ін-ту технології (1990), ф-ту юрид., політ. і екон. наук (1991), Ін-ту інформ. технологій (1992). У 1997 ун-т переїхав у приміщення архіт. пам'ятки 18 ст. — кол. лікарні Святої Марти, розташованої у центрі міста. У 2006 відкрито два нових приміщен-

Авіньйона і Воклюза університет

ня: спортивний комплекс у центрі міста і «Полюс аграрних наук» у кампусі Агропарку. Сучасний ун-т — взірць поєднання функціональності та естетизму, традицій і сучасності. У складі ун-ту 4 ф-ти: мист-в, л-ри і мов; права, економіки, управління; гуманітарних і соц. наук; технології та здоров'я; навч. і дослідницький центр з інформатики, університет. ін-т технології, підрозділ освіти, досліджень і працевлаштування; 17 лаб., 2 школи докторату, 3 б-ки. Ун-т має книжкове вид-во, видає журн. «Культура і музеї» («Culture et Musées»; з 1992). На 2009–2010 рік в ун-ті навчалось 7125 студентів, працювало 357 викладачів-дослідників, 300 співробітників (інженерів, адм. працівників, робітників), а також працівники б-тек. Заг. площа ун-ту — 69 061 м². Очолює ун-т президент, якого обирає на 4 роки адм. рада. Керівництво також здійсню-

ють 3 віце-президенти, яких обирають адм. рада, наук. рада і рада з навчання і університет. життя, і два делеговані віце-президенти (один — з міжнар. зв'язків, другий — делегований студентами). Ун-т зобов'язаний бути світським, незалежним, давати об'єктивні знання, поважати різноманіття думок, домагатися зниження соц. і культ. нерівноправ'я. При ун-ті є фундація, що підтримує інноваційні дослідження у галузях культури, нац. надбання, с.-г. наук, цифрових технологій. В ун-ті навчаються зарубіж. студенти і працюють зарубіж. дослідники. Серед кол. студентів ун-ту в м. Авіньйоні — М. Нострадамус.

Лит.: Marchand J. L'Université d'Avignon aux XVIIe et XVIIIe siècles. Paris, 1900; L'Université d'Avignon. Naissance et Renaissance. 1303–2003. Arles, 2003.

С. В. Глухова

Авіньйонське полоніння пап — період з 1309 по 1377, коли резиденція глав католицької церкви вимушено розташовувалась (під тиском франц. королів) у м. *Авіньйоні* (Пд. Франція). А. п. п. припадає на понтифікати: *Климента V* (1305–1316), *Іоанна XXII* (1316–1334), *Бенедикта XII* (1334–1342), *Климента VI* (1342–1352), *Інокентія VI* (1352–1362), *Урбана V* (1362–1370), *Григорія XI* (1370–1378). У 1309 Климент V (француз за походженням), який став папою невдовзі після поразки папи *Боніфація VIII* у конфлікті з франц. королем *Філіппом IV Вродливим*, переїхав у м. Авіньйон. Це місто, яке належало графам *Провансу*, папа Климент VI викупив 1348 у свою власність. У м. Авіньйоні папи почували себе у значно більшій безпеці, ніж у неспок. м. Римі, де проходили антипап. виступи, очолювані найбільшими аристократ. родами, в чій інтриги папи були також втягнуті. А. п. п. в історії папства мало нагадувало реал. полон, ймовіріше, це було співробітництво пап із сильними франц. королями. Усі папи цього періоду були французами; франц. більшість була і в *колегії кардиналів*, що обирала пап. Чимало кардиналів служило раніше при корол. дворі. Папи виконували важливі дипломат. місії на користь франц. короля; були виконавцями його волі.

На той час папство втратило колишню роль у політ. житті Європи. Однак як внутрішньоцерк. інститут воно посилювалось. Влада пап у церкві набула дійсно монарх. характеру. *Єпископи й абати* віднині не обиралися місцевим духовенством і ченцями, а призначалися папами. Пост. засідання проводив Верховний суд, створений Климентом V; він являв собою консисторію, у котру входили кардинали та папи. Вона діяла в якості апеляц. суду для всієї церкви. Реорганізація пап. трибуналів прискорила процес судочинства. Суттєво збільшилися прибутки пап. скарбниці; створено центр. фінс. орган пап. адміністрації. Авіньйон. папи використовували будь-яку можливість для отримання з церкви і окремих *прелатів* різних відрахувань; відкрито торгували прибутк. церк. посадами; витрачали на особисті потреби гроші, зібрані для черг. *хрестового походу*. Саме авіньйон. папи перейшли до широкої торгівлі *індульгенціями*. За допомогою великого бюрократ. апарату своєї *курії* папи контролювали усі сфери церк. життя. Фіскал. політика авіньйон. пап породжувала невдоволення як у церкві, так і серед мирян. У всій Європі пап. двір критикували за жадібність,

помпу та марнотратство. Політ. вороги Франції, передусім Англія та її союзники, звинувачували також пап. престол у профранц. настроях. У 14 ст. виникло й щодалі посилювалось переконання, що пап. престол потребує реформи. Реформатори твердили, що варто тільки папам повернутися до м. Рима, й фін. та морал. проблеми, такі очевидні в м. Авін'йоні, відразу залагодяться. *Урбан II* і справді повернувся до м. Рима у 1367, але політ. ситуація там була настільки напружена, що в 1370 він переїхав назад у м. Авін'йон. Усупереч думці багатьох кардиналів, папа *Григорій XI*, перебуваючи, за легендами, під впливом жінки-містика Катерини Сієнської, остаточно перебрався до м. Рима 1377. Однак це не покращило становище папства: розпочалася «велика схизма» — церк. розкол 1378–1417.

Лит.: Лозинский С. Г. История папства. Изд. 3. Москва, 1986; Тальберг Н. История христианской церкви. Москва, Нью-Йорк, 1991; Линч Д. Средневековая церковь: Короткая история. Київ, 1994.

М. О. Рудь

Авіньйонський фестиваль (Festival d'Avignon) — театрально-мистецький захід, який щороку у липні відбувається у м. *Авіньйоні* (Франція). Заснований 1947 як Тиждень мист-ва в Авіньйоні, з 1948 — Авіньйон. фестиваль драм. мист-ва, з 1954 — сучасна назва. У 1947 критик мист-ва і колекціонер К. Зервос запропонував актору і режисеру Ж. Вілару під час проведення виставки сучасного мист-ва, яку він організовував у каплиці Папського палацу в Авіньйоні, поставити п'єсу «Вбивство у соборі» Т. С. Еліота. Ж. Вілар відмовився, запропонувавши замість цієї п'єси поставити 3 інші: «Трагедія короля Річарда II» В. Шекспіра, «Південна тераса» М. Кла-

У саду Урбана V Ж. Вілар поставив п'єсу П. Клоделя, а у дворі Папського палацу — трагедію В. Шекспіра. Вистави відбувалися 04–11.09.1947. Від наступного року цей захід став відбуватися у липні. У вересні Ж. Вілар став директором Нац. нар. театру. Відтоді дві інституції функціонували разом, Авіньйон перетворився на справжню лабораторію культури.

Фестиваль пройшов 4 фази еволюції. Під час першої (1947–1963) він залишався справою однієї людини (Ж. Вілара) і його команди, з метою децентралізації труп молодих акторів поширювала своє мист-во на нові терени. Друга (1964–1979) позначилася появою на фестивалі інших видів мист-ва: *танцю* (1966; М. Бежар і «Балет XX сторіччя»), кіно (1966; фільм «Китайка» Ж. Л. Годара), муз. театру (1969; опера «Орден» Дж. Арго, лібрето П. Бургада), а також паралельного фестивалю «Off» (1969), для участі в якому не треба проходити відбір чи бути запрошеним. Під час третьої фази (1980–2003) фестиваль відкривається для нових форм, відбувається протистояння «живого і штучного», з'являються представники нового покоління (Д. Мезгіш, Ж. П. Венсан, Ж. Лавадан та ін.). 2003 фестиваль не відбувся через страйки акторів. З 2004 розпочався новий період, четверта стадія розвитку фестивалю: поглиблюються зв'язки з глядацькою аудиторією регіону, водночас фестиваль стає перехрестям європ. культури, щороку запрошуючи як почес. керівників фестивалю іноземних режисерів, серед яких: Л. Фабр (2006; Бельгія), Р. Кастелуччі (2008, Італія), В. Мувад (2009; Канада), К. Марталер (2010; Швейцарія) та ін. Директори фестивалю: Ж. Вілар (1947–1971), П. Пюо (1971–1979), Б. Февр д'Асьє (1980–1984 і 1993–2003), А. Кромбек (1985–92), О. Аршамбо і В. Бодрійєр (2004–2013), О. Пі (з 2014).

Лит.: Adler L., Veinstein A. Avignon. 40 ans de festival. Paris, 1987; Baecque A. de. Avignon. Le royaume du théâtre. Paris, 2006.

С. В. Глухова

Авіньйонський фестиваль

веля та «Історія Тобі та Сари» П. Клоделя. Муніципалітет Авіньйона підтримує цю ідею і запропонував приміщення свого театру, де згодом режисер М. Казнев поставив «Південну терасу».

Авіоніка [від *аві(ація)* та (*електр*)оніка] — сукупна назва усіх електронних систем, що використовують на літальних та космічних апаратах. Термін А. виник на початку 1970-х, коли на основі компактних бортових комп'ютерів розпочалося створення автоматиз. систем контролю й керування діями літального апарата. Про сучас. стан А. та її важливість свідчить те, що вартість А. для сучас. бойового літака становить 80 % від його заг. вартості. А. містить: систему керування літаком; систему телекомунікацій; системи навігації, систему контролю та індикації стану літального апарата та реєстрування параметрів польоту. На бойовому літаку А. доповнена: системами виявлення цілей та керування зброєю, системами попередження про напад супротивника.

Лит.: Алексеев Ю. Я., Бенев В. Н. и др. Авиационное радиоэлектронное оборудование. Москва, 1993; Распопов В. Я. Микросистемная авионика. Москва, 2010.

Авірулентність (від *а...* — заперечний префікс і *вірулентність*) — нездатність окремих штамів *патогенних* видів *мікроорганізмів* або *вірусів* спричиняти захворювання. А. виникає внаслідок впливу на вірус чи мікроорг-м несприятливих для нього факторів (*антибіотиків*, культури-

ування на особливих середовищах). А. обумовлює наявність генів А. в орг-мі. Багато генів А. є частиною факторів вірулентності, які беруть участь у взаємодії «хазяїн — патоген». Характеристика генів А. показала, що вони кодують різноманітний асортимент білків і належать до декількох родин генів. З'ясування функції білків, які кодуються генами авірулентності та вірулентності дасть змогу розробити прогресивні стратегії боротьби з хворобами. У сучас. медицині авірулентні штами використовують для отримання живих вакцин (проти грипу, поліомієліту, кору тощо).

Лит.: Борисов Л. Б. Медицинская микробиология, вирусология и иммунология. Москва, 2005; Cotsapas C., Haffler DA. Immune-mediated disease genetics: the shared basis of pathogenesis // Trends in Immunology. 2013. № 34 (1); Meize-Grochowski R. Celiac disease: a multisystem autoimmune disorder // Gastroenterol Nurs. 2005. 28 (5).

О. І. Жалай

Авіста (італ. а vista — за пред'явленням) —

1) Вексель на пред'явника, який може бути сплачено будь-коли (видають без зазначення терміну платежу). Такий вексель, здебільшого, є дійсним у рамках однієї й тієї ж кредитно-фінансової установи.

2) Напис на векселі або на будь-якому ін. цінному папері, запис у реєстрі, книзі векселів, що засвідчує можливість одержання грошей за пред'явленням або після завершення визначеного векселем терміну. Напис А. може бути на чеках та поштових переказах.

Лит.: Беляков М. М. Вексель как важнейшее платежное средство. Москва, 1992.

Авітамінози (від а... — заперечний префікс і вітаміни) — порушення функцій у людини та тварин унаслідок нестачі або відсутності вітамінів в орг-мі. Розвиваються переважно в результаті тривалого споживання неповноцінних харчових продуктів з недостатнім вмістом вітамінів. Причиною А. може бути також порушення органів травлення, зокрема, функція всмоктування, та підвищена потреба орг-му у вітамінах (надто висока чи низька температура повітря, фіз. навантаження, стреси, вагітність тощо). У разі А. порушуються реакції обміну речовин, активність окисно-відновних ферментів, що беруть участь у процесах енергетичного обміну (за нестачі вітамінів В, В₂, РР, С, Е та ін.), процеси біосинтезу білків і нуклеїнових кислот (за нестачі вітамінів В₆, В₁₂ та ін.). У тварин А. найчастіше вражають молодячок, вагітних і високопродуктивних тварин. Одержані від хворих на А. тварин продукти харчування (молоко, м'ясо, яйця) біологічно неповноцінні, а сировина (вовна, хутро, шкури) — низької якості.

За ступенем насичення орг-му вітамінами, крім А., виділяють такі хворобливі стани: *поліавітаміноз* — нестача багатьох вітамінів; *гіповітаміноз* — їх недостатня кількість, що спричиняє загальне нездужання, *гіпервітаміноз* — надлишкова кількість вітамінів, що також призводить до функціональних розладів. У разі споживання природних продуктів (ягід, городини, м'ясо-молочних та ін.), що містять вітаміни у високих концентраціях, гіпервітаміноз не виникає, оскільки природний надлишок вітамінів виділяється з потом і сечею, на відміну від неправильного вживання штучних вітамінних препаратів.

Ознаки А. у людей залежать від вітаміну, якого не вистачає в орг-мі. Зокрема, відсутність вітаміну В₁ (тіамін) спричиняє порушення діяльності нервової системи й хворобу «бері-бері»; відсутність вітаміну РР (нікотинова кислота) зумовлює хворобу пелагру; дефіцит вітаміну В₁₂ (ціанокобаламін) може бути причиною анемії; вітаміну В₉ (фолієва кислота) — анемії у вагітних жінок; відсутність вітаміну С (аскорбінова кислота) спричиняє цингу; дефіцит вітаміну Н (біотин) призводить до втрати апетиту, слабкості, сонливості, анемії, уповільнення росту; А. вітамінів D₂ (ергокальциферол) і D₃ (холекальциферол) призводить до рахіту.

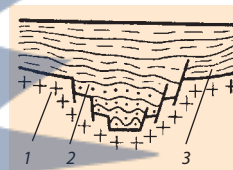
Лит.: Lee Russell McDowell. Vitamins in Animal and Human Nutrition. 2 ed. Wiley-Blackwell, 2000; Гонський Я. Ф. Максимчук Т., Калинський М. Біохімія людини. Тернопіль, 2002; Шабалов Н. П. Детские болезни. В 2 т. Изд. 6. Санкт-Петербург, 2007. Т. 1.

Я. О. Межжеріна

Авіфауна — див. Орнітофауна.

Авіценна — див. Ібн Сіна.

Авлакоген [від грец. αὐλαξ (αὐλακος) — борозна і γένος — народження] — лінійно витягнуті западини підвищ. тектон. рухливості, які оточені глибинними розломами, що розтинають фундамент платформи. А. складається із системи скидів і *грабенів*, які ступінчасто знижуються до осової частини. Грабеноподібні прогини (западини) заповнюються потужн. товщами континент. осадово-вулканогенних або мор. відкладів, які з часом можуть бути дислоковані. У процесі розвитку А. мають симетричну або асиметричну будову, можуть роздвоюватися, змінювати орієнтацію, сполучатися з ін. глибинними розломами. Термін запропонований 1960 рад. тектоністом М. С. Шатським і став загальноприйнятим у всьому світі. А. поділяють на прості; складні; закриті, наскрізні. Закриті А. одним кінцем затухають на платформі, ін. — виходять за її межі, напр. Дніпр.-Донецька западина. Наскрізні А. розтинають усю платформу, прикладом є система Уошито в Пн. Америці. Прості А. поділяють на глибокі (з опусканням фундаменту іноді до 5–10 км), вузькі (від декількох десятків до перших сотень кілометрів) і витягнуті в довж. на сотні або перші тис. кілометрів прогини, обмежені розломами. А. можуть перетинати всю платформу (наскрізні) або затухати в її межах. Унаслідок розвитку А. перетворюються або у внутрішньоплатформенні пологоскладчасті зони (напр., Датсько-Польський А.), або в більш широкі та пологі западини — синеклізи (напр., Дніпр.-Донецький А. — в Укр. синеклізі). Унік. А. є Прип'ятський прогин — обширне пониження земн. кори складної будови та генезису. Особливістю Прип'ятського А. є те, що більша частина його поверхні — це долина річки Прип'ять із численними притоками. Складні А. складаються не лише з прогинів — грабенів, а й з піднятих — *горстів*, напр., зона Вічита Пн.-Амер. платформи). В А. інколи спостерігаються вияви базальт. вулканізму й нерідко накопичуються потужн. соленосні товщі. Довж. А. сягає багатьох сотень кілометрів, шир. — десятків кілометрів. Вони часто межують зі складчастими областями. Унаслідок заповнення А. відклади значної (величезної — до 18 км) потужності утворюють

Авлакоген.

- 1 — Кристалічний фундамент платформи.
- 2 — Відклади, що вповнюють грабен авлакогену.
- 3 — Відклади, що вповнюють прогин авлакогену

складки, часто досить складні. На тер. України знаходиться Дніпр.-Донецький А. З А. часто пов'язані родовища нафти, газу, кам'яної солі та ін. корисн. копалин.

Лит.: Шатский Н. С. Избранные труды. Москва, 1964. Т. 2; Гавриш В. К. Глубинные разломы, геотектоническое развитие и нефтегазоносность рифтогенев. Киев, 1974; Белоусов В. В. Геотектоника. Москва, 1976.

Н. В. Вергельська

Авлóпоподібні (Aulopiformes) — ряд риб класу променеперих. Мор. риби завдовжки до 2 м, які поєднують примітивні особливості будови з прогресивними еволюційними рисами. Мають величезний рот із довгими зубами, характеризуються особливою будовою зябрової дуги, глибоко прорізаним хвостовим плавцем, відсутністю плавального міхура, гермафродитизмом. Промени плавців м'які, червні плавці розташовані в середній частині черева, грудні — поблизу нижнього краю тіла. Зазвичай мають жировий пла-

Saurida suspicio, вид ряду Авлопоподібних

вець. А. — переважно глибоководні риби, хоча деякі види пристосувалися до життя в товщі води, а ін. — біля берегів на порівняно невеликих глибинах. Населяють теплі й помірні води всіх океанів. Ряд об'єднує, за різними даними, від 140 до 230 видів риб, що складають 15 родин. Відомі з крейдяного періоду. Зовні часто нагадують викопних плазунів ящерів, що відображено в назвах: батизавр (глибоководний ящір), алепізавр (ящір без луски) та ін.

Лит.: Taverne L. Les Aulopiformes (Pisces, Teleostei) du Crétacé supérieur de la Mésogée eurafrique. I. Ostéologie et affinités systématiques de Rhabdichthys // Bull. cl. sci. Acad. roy. Belg. 1985. Vol. 71. № 1–2; Жизнь животных. В 7 т. Москва, 1983. Т. 4. Ланцетники. Круглоротые. Хрящевые рыбы. Костные рыбы; Брэм А. Э. Жизнь животных: В 3 т. Москва, 1992. Т. 3: Пресмыкающиеся. Земноводные. Рыбы. Беспозвоночные; Нельсон Дж. С. Рыбы мировой фауны. Москва, 2009.

Авлós (грец. αὐλός — трубка) — стародавній муз. дерев'яний духовий інструмент типу сопілки з подвійною тростиною. Діапазон — від ре малої октави до мі другої октави. Був поширений у Давній Греції та Передній Азії. А. використовували в античній трагедії, військ. музиці, для супроводу співу.

Авогадро, Амедео [італ. Avogadro, Amedeo; повне прізвище та ім'я — Авагардо ди Куаренья і Черетто (Avogadro di Quaregna e Cerreto); 09.08.1776, м. Турин, Італія — 09.07.1856, м. Турин, Італія] — учений, фізик, хімік. За освітою юрист, 1792 закінчив юрид. ф-т Туринського ун-ту. З 1800 самотужки вивчав математику, фізику та хімію. Член Турин. АН (1819), із 1820 — професор мат. фізики в Турин. ун-ті. Заклав основи молекулярної теорії: узагальнив накопичені на

той час експеримент. матеріали про склад речовин, узгодив результати дослідів Ж. Л. Гей-Люссака й осн. положення атомістики Дж. Дальтона, відкинувши частину останніх. 1811 відкрив фіз. закон, названий його ім'ям — **Авогадро закон**: Розробив метод визначення атомної і молярної мас, що дало змогу правильно визначити кількісний склад молекул деяких речовин — води, водню, кисню, азоту, оксидів азоту й хлору тощо. У 1821 в статті «Нові зауваження щодо теорії певних пропорцій у сполуках і про визначення мас молекул тіл» підсумував результати роботи в галузі молекулярної теорії й використав свій метод для визначення складу молекул низки органіч. речовин. Першим звернув увагу на подібність властивостей азоту, фосфору та ще кількох елементів, які пізніше об'єднали в гол. підгрупу 5-ї групи періодичної системи хімічних елементів. У 1820–1840-х А. досліджував проблеми електрохімії, вивчав теплове розширення тіл, теплоємності й атомні об'єми речовин і дійшов висновків, які узгоджувалися з результатами досліджень Д. І. Менделєєва й сучас. уявленнями про будову речовини. Результати наук. праць А. з молекулярної теорії визнані лише 1860 на 1-у Міжнар. конгресі хіміків у м. Карлсруе (Німеччина) завдяки зусиллям С. Канніццаро. На честь А. названа універсальна стала — **Авогадро стала**. А. — автор оригінального 4-томного курсу фізики — першого посібника з молекулярної фізики з елементами фіз. хімії.

Пр.: Essai d'une manière de déterminer les masses relatives des molécules élémentaires des corps, et les proportions selon lesquelles elles entrent dans ces combinaisons // Journ. d. Phys. 1811. Т. 73; Nouvelles considérations sur la théorie des proportions déterminées dans les combinaisons, et sur la détermination des masses des molécules des corps // Mem. R. Accad. di Torino. 1821. Т. 26; Fisica decorpi ponderabili ossia Trattato della costituzione generale de'corpi // Stamperia Reale, 4 vol., Torino. 1837, 1838, 1840, 1841.

Лит.: Быков Г. В. Амедео Авогадро. Москва, 1970; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006.

Авогадро закон — закон, відповідно до якого за однак. тисків P і температур T у газах, об'єми яких однак., містяться однак. кількість молекул. А. з., відкритий А. Авогадро в 1811, впливає з рівняння стану ідеальних газів. Згідно з **кінетичною теорією** газів його вигляд такий:

$$PV = NkT,$$

де N — кількість молекул в газі об'ємом V , k — **Больцмана стала**. З рівняння випливає, що для однак. об'ємів двох ідеальних газів за однак. тисків P і температур $TN_1 = N_2$. Число молекул або ін. структурних елементів у будь-якій речовині кількістю 1 моль наз. Авогадро числом N_A (див. **Авогадро стала**). Одна з найважливіших універсальних сталих, яку використовують для визначення багатьох величин (Больцмана сталої, заряду електрона тощо). N_A вперше визначив (1909) Ж. Перрен під час спостережень за розподілом колоїдних частинок **зміснуту** в рідині за висотою, а також за їхніми середньоквадратичними зміщеннями внаслідок **броунівського руху**. Цей розподіл описується барометричною формулою $n = n_0 \exp(-N_A mgh/RT)$, де R — **газова стала**, яку обчислюють за рівнянням газового стану, g — пришвидження земного тяжіння, n_0 — число колоїдних частинок у одиниці об'єму на висоті $h = 0$. Визначивши число частинок n у

Авлос

Авогадро Амедео

одиниці об'єму на висоті h , вимірявши масу частинок і температуру, можна обчислити N_A . Число Авогадро можна також обчислити за формулою Айнштайна — Смолюховського:

$$\frac{\bar{x}^2}{t} = \frac{RT}{3TN_A\eta a},$$

де \bar{x}^2 — спостережуване середньоквадратичне зміщення частинок у випадку броунівського руху за час t , η — в'язкість рідини, у якій спостерігається броунівський рух, a — радіус частинки. Отримане Ж. Перреном для різних емульсій значення $N_A = 6,5 \cdot 10^{23} - 7,2 \cdot 10^{23}$ моль⁻¹. Тепер є десятки методів визначення числа Авогадро. У 2015 в результаті усереднення різних вимірювань отримано рекомендоване значення числа Авогадро $N_A = 6,02214082(11) \cdot 10^{23}$ моль⁻¹. На даний час (2016) число Авогадро залишається величиною, що вимірюється. Очікується, що восени 2018 на 26-й Генеральній конференції мір і ваг значення сталої Авогадро буде зафіксовано без похибок відповідно до рекомендацій Комітету з даних для науки і техніки (англ. Committee on Data for Science and Technology, CODATA).

Лит.: Матвеев А. Н. Молекулярная физика. Москва, 1981; Якібчук П. М. Молекулярна фізика. Вид. 2-ге, допов. Львів, 2015.

Д. М. Берча

Авогадро стала, Авогадро число, N_A — число структурних елементів (атомів чи молекул) в одиниці кількості речовини. Дорівнює $6,022 \cdot 10^{23}$ моль⁻¹. Фундаментальна фіз. константа. Названа на честь італ. фізика і хіміка А. Авогадро (1776–1856).

Авокадо, алігаторова груша, персея американська (*Persea americana*) — рослина родини лаврових. Вічнозелене плодове дерево з сірою корою, широкою кроною і ламкими гілками, заввишки до 20 м. Листки гострі, шкірясті, знизу сизо-зелені. Квітки жовтувато-зелені, зібрані у волоті. Плід — велика грушоподібна кістянка, жовтувато-зелена, каштанова, чорно-пурпурова або чорно-фіолетова завдовжки 5–20 см, масою 250–600 г. Окрім *Persea americana*, відомо бл. 10 видів роду А. Батьківщина — Пд. Мексика й Центральна Америка. Уперше на тер. колишнього СРСР (Сухумі) А. завезено 1904. Вирощують з

Авокадо

1928 на Чорномор. узбережжі Кавказу. Цвіте в лютому-квітні, плоди дозрівають у вересні-листопаді. Культивується на плантаціях субтроп. культур. Цінна плодова рослина. З лікувальною метою використовують плоди, насіння, листки та деревину. Листки збирають у лютому-квітні, плоди — у вересні-листопаді. Плоди поживні, мають

дієтичні і лікувальні властивості. М'якуш зрілого авокадо використовують у кулінарії (у салатах, кремах, пюре, супах тощо), для виготовлення косметичних кремів. Містить жири (до 30%), білки (1,5–4%), вітаміни (А, В, С і D); вміст цукру незначний. Рекомендовано хворим на діабет, при анемії, гіпертонії, гастритах. А. плодоносить з 4–5-го року. Урожайність — до 200 кг з дерева. Відомо понад 400 сортів А. Листки, шкірка плоду і кісточка А. містять фунгіцидний токсин персин.

Лит.: Словник українських наукових і народних назв судинних рослин / Укл. Ю. Кобів. Київ, 2004; Ботаника. Енциклопедія «Все растения мира» / Пер. с англ. Москва, 2006.

Авраам (івр. אַבְרָהָם) — біблійний персонаж; у християнстві — перший із трьох праотців людства (наступними стали його син Ісак та онук Яків), провісник однобожжя, родоначальник багатьох народів, взірць глибокої віри в єдиного Бога. За Біблією, А. силою віри і благочестям перевершував усіх старозавітних праведників, тож став учителем і духовним наставником для нащадків. Життя А. описане в Книзі Буття. За

Авраам. Гербранд ван ден Екгоут. Авраам і три Ангели, 1656

переказом, Бог покликав 99-річного Аврама покинути рідне місто (Ур Халдейський) і рушити до Ханаану (Палестина), обіцяючи створити від нього великий народ; дав йому нове ім'я — Аврам («батько багатьох»). Виконуючи заклик, А. разом із дружиною Саррою прибув до Ханаану, де Бог уклав із ним особливий завіт (угоду). У подружжя народився син Ісак, який вважається родоначальником єврейського народу і наступним патріархом. Доказом цілковитої відданості А. Богові й символом готовності до жертв заради віри (у християнстві — прообразом голгофської жертви Христа) є сюжет про жертвоприношення Ісака. Релігії, що спираються на вчення А. (юдаїзм, християнство, іслам та ін.), отримали назву *авраамічних*. У мусульм. традиції біблійному А. відповідає *Ібрагім* — праотець арабів, які вважаються нащадками його сина Ізмаїла від рабині Хаджар (Arap).

Лит.: Finkelstein, I., Silberman, N. A. The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of

Гілка авокадо з плодами

Its Sacred Texts, New York, 2001; Ширман И. Ш. Ветхий Завет и его мир. Санкт-Петербург, 2007.

А. В. Арістова

Авраамічні релігії — загальне найменування юдаїзму, християнства та ісламу. Послідовники цих релігій учені вважають праотцем патріарха Авраама, що повірив у єдиного Бога й уклав із ним завіт (союз, угоду). До А. р. іноді зараховують друїзм (див. *Друзи*). А. р. справили суттєвий вплив на формування віровчень деяких релігій, які не відносять до авраамічних, зокрема віри *бах'ї* і *єзидизму*.

А. р. мають багато спільних рис. Усі вони є моно-теїстичними. Їм властивий креаціонізм — уявлення про створення світу з нічого. Авраамічні віровчення спираються на протиставлення сакрального й профанного, божественного й людського, духовного й тілесного. В основі догматів А. р. лежить акт одкровення — особливий духовний досвід їхніх засновників (*Мойсея* у юдаїзмі, *Ісуса Христа* у християнстві й пророка *Мухаммеда* в ісламі), що полягає в елементарному ними спілкуванні з Богом. Віровчення кожної з А. р. ґрунтуються на текстах Священних писань (Танах [*Старий Заповіт*] у юдаїзмі, *Біблія* [Старий і *Новий Заповіт*] у християнстві, *Коран* в ісламі). У ісламі особливу роль поряд із Священним писанням відіграє також Священний переказ (*Сунна*) — зібрання оповідей про життя пророка Мухаммеда і його висловлювання з питань, не висвітлених у тексті Корану. Священний переказ поряд із писанням відіграє важливу роль також у християнстві (Священне передання) і юдаїзмі (Усна Тора). Окремі напрямки в А. р. визнають авторитет лише Священних писань, заперечуючи значення Священного переказу (караїзм у юдаїзмі, більшість протестантських течій в християнстві, див. *Протестантизм*). А. р. є догматичними, оскільки кожна з них має систему положень, які визнаються незаперечними й не підлягають критиці. У текстах А. р. час є лінійним: події розгортаються від створення світу до його кінця, на уявлення про кінець світу й подальшу долю людства накладається ідея месіанізму. В есхатології християнства й ісламу, на відміну від юдаїзму, присутній мотив боротьби месії з дияволом (Антихристом, Даджалем).

У сучас. світі А. р. є найбільшими за кількістю прихильників. Лідери різних конфесій А. р. намагаються впливати на вирішення важливих соц.-політ. проблем, зокрема проблем екуменізму, мирного співіснування різних культур та релігій тощо.

Лит.: Кулагіна-Стадніченко Г. Ментальні засади релігійної ідентичності (на прикладі авраамістичних релігій) // Державно-конфесійні відносини в Україні: вітчизняний та європейський досвід: Збірник наукових матеріалів. Київ, 2009; Авраамічні релігії в Україні: інкультураційні взаємовпливи та міжконфесійні відносини. Галич, 2014.

О. І. Предко

Авраїл (від англ. over — нагору і all — усі) — 1) Давній мор. термін, що означає термінову (за спеціальним завданням чи по тривозі) роботу на кораблі (судні), яку виконує весь екіпаж або більша його частина. Особовий склад викликають спеціальним сигналом та командою «всі нагору», після чого відбувається шиккування на палубі з подальшим розводом по визначених місцях. 2) П е р е н о с н о. Залучення всіх працівників для виконання невідкладного завдання.

Авра́менко, Андрій Олександрович (21.02.1960, м. Київ) — учений у галузі *теплофізики*; докт. тех. наук (з 1997), проф. (з 2011), чл.-кор. НАН України (з 2009). У 1983 закінчив Київ. політех. ін.-т. З 1986 — в аспірантурі Ін-ту тех. теплофізики НАН України. У 1990 захистив канд. дис. на тему «Газова завіса на випуклій поверхні з прискоренням потоку та зовнішньою турбулентністю». В 1997 захистив докт. дис. на тему «Теплообмін та гідродинаміка біля вгнутих поверхонь з вторинними течіями». В дис. було виявлено механізм впливу лінійних та нелінійних ефектів відцентрової нестійкості на характер розвитку теплообмінних та гідродинамічних процесів у криволінійних течіях, розроблено метод розрахунку процесів теплообміну в криволінійних течіях в умовах впливу вихрових структур і комплекс програм для знаходження критеріїв відцентрової нестійкості в лінійному та нелінійному наближенні. З 1993 — старший наук. співробітник, з 1998 — провідний наук. співробітник, 2006 — зав. відділу тепломасообміну і гідродинаміки в елементах теплоенергетичного устаткування, заст. директора з наукової роботи Ін-ту тех. теплофізики НАН України. Спеціаліст в галузі комп'ютерного моделювання процесів в енергетиці, моделювання теплообмінних і теплоенергетичних процесів із застосуванням групових методів. Розробник методу дослідження гідродинамічних і теплообмінних процесів із застосуванням групового підходу. Розвинув теорію турбулентності в пористих середовищах на основі ренормалізаційних груп, яка дає можливість урахувати нелінійні ефекти гідродинамічного опору, зумовленого пористістю середовища. Дослідник питань нестійкості в біотехнологіях та проблеми біоконвекції. Застосовуючи методи нелінійних збурень, вчений одержав критерії біоконвекційної нестійкості в різноманітних середовищах та в умовах впливу різних чинників. Використовуючи властивості симетрій, він побудував автомодельні теорії ламінарного та турбулентного теплообміну та течії для нанорідин для одно- та двофазних течій. Автор низки наукових праць в галузі теплофізики. Премія ім. В. І. Толубинського НАН України (2009), Держ. премія України в галузі науки і техніки (2014).

Пр.: Теплообмен и гидродинамика в полях центробежных массовых сил. В 4-х т. (у співавт.). Київ, 1996–2000.

Лит.: Авраменко Андрій Олександрович // Палій В. М., Храмов Ю. О. Національна академія наук України 1918–2013. Персональний склад. Київ, 2013.

О. М. Березовський

Авра́менко, Василь Кирилович (22.03.1895, с. Стеблів, тепер смт Шевченків, р-ну Черкас. обл., Україна — 06.05.1981, м. Нью-Йорк, США; перепохов. 04.05.1993 у смт Стеблеві, Україна) — хореограф, актор, дослідник укр. нар. танцю, кінорежисер. У 1918 вступив до Муз.-драм. школи ім. Лисенка в Києві (клас В. *Верховинця*). 1919 був прийнятий до трупи М. *Садовського*, де дебютував у виставі «Катерина» М. Аркаса. З цієї трупою протягом 1919–1920 гастролював по Україні. Після поразки УНР (1921) емігрував до Польщі, де організував Гол. пересувну школу укр. танцю з філіями у Львові, Луцьку, Кременці, Рівному, Холмі. Чотири роки гастролював по Волині, Галичині, Поліссю, Холмщині, викладаючи хореогр. майстерність. 1925 переїхав до

Авраменко Андрій Олександрович

Авраменко Василь Кирилович

м. Торонто (Канада), де відкрив численні гуртки та Школу нар. танцю. Через кілька років виїхав до США, заснував школу укр. танцю у Нью-Йорку. За 1930–1936 відкрив бл. 50 танц. гуртків. Багато гастролював (Аргентина, Бразилія, Австралія, США, Ізраїль). Часто школа танцю А. виступала разом із хором *О. Кошиця*. Особливістю його творчого методу було синтезування балету, музики, театру, хорового співу, кіно-ефектів, сольного, ансамблевого, масового танцю («Великдень на Україні», «Січ отамана Сірка», «Гонта», «Чумак», «Гопака»). Хореограф. композиції наближалися до жанру балету-поеми, балету-симфонії. З кін. 1930-х утримував кіностудію, де знімав фільми-опери «Наталка Полтавка» (1937), «Запорожець за Дунаєм» (1939), фільми «Маруся» (1939), «Трагедія Карпато-України» (1940), «Тріумф українського танцю» (1954). 1946 написав підручник «Українські національні танці, музика і стрій», виданий у Вінніпезі (1947).

Лит.: Коць М. Василь Авраменко // Музика. 1993. № 4; Архів Василя Авраменка у Києві // Родовід. Київ, 1994. Вип 7; Мельник О. «Давав лиха закаблукам» // Укр. культура. 2006. № 11.

Н. М. Кушка

Авраменко, Галина Геннадіївна (13.05.1986, Чернігів, Україна) — спортсменка (кульова стрільба), майстер спорту міжнар. класу (з 1999), засл. майстер спорту з кульової стрільби (з 2005). Дочка спортсмена і тренера Г. Авраменка. Навчалась у Черніг. пед. ун-ті. Виступає за фізкультурно-спортивне т-во «Динамо» (Чернігів), член нац. збірної команди України. Багаторазова чемпіонка та призерка чемпіонатів світу і Європи, зокрема: срібна та бронзова призерка чемпіонату світу (2002; м. Лахті, Фінляндія); чемпіонка та 2-разова срібна призерка чемпіонату світу (2006; м. Загреб, Хорватія); 2-разова чемпіонка світу (2008; м. Пльзень, Чехія); 2-разова чемпіонка і срібна призерка чемпіонату світу (2009; м. Пльзень, Чехія); 2-разова бронзова призерка чемпіонату світу (2010; м. Мюнхен, Німеччина); 2-разова чемпіонка чемпіонату Європи (2001; м. Понтеведра, Іспанія); 3-разова чемпіонка і срібна призерка чемпіонату Європи (2002; м. Салоніки, Греція); чемпіонка, 2-разова срібна та бронзова призерка чемпіонату Європи (2003; м. Гетеборг, Швеція); 3-разова чемпіонка і срібна призерка чемпіонату Європи (2004; м. Дьйор, Угорщина); 3-разова чемпіонка і срібна призерка чемпіонату Європи (2005; м. Таллінн, Естонія); 3-разова срібна призерка чемпіонату Європи (2006; м. Москва, Росія); срібна та бронзова призерка чемпіонату Європи (2007; м. Девіль, Франція); 3-разова чемпіонка і срібна призерка чемпіонату Європи (2008; м. Цюрих, Швейцарія); 2009 р. — 2-разова чемпіонка, срібна та бронзова призерка чемпіонату Європи (2009; м. Прага, Чехія); 2-разова чемпіонка та срібна призерка чемпіонату Європи (2016; м. Дьйор, Угорщина). Всього за свою спортивну кар'єру (на 2016) А. виборола понад 40 нагород на чемпіонатах світу та Європи і 12 разів встановлювала світові рекорди.

Лит.: Пархоменко Л. Золотые мечты Галины Авраменко // Черниговская неделя. 2009. 9 марта.

Авраменко, Геннадій Вікторович (27.05.1965, с. Волоськівці Менського р-ну Черніг. обл.) —

Авраменко Галина
Геннадіївна

Авраменко Геннадій
Вікторович

спортсмен, стрілець (кульова стрільба), засл. майстер спорту СРСР і України (1991), засл. тренер України, засл. працівник фіз. культури і спорту України (2009). Бронзовий призер XXIV Олімпійських ігор у Сеулі (1988), багаторазовий чемпіон світу (1986–1988, 1990) та Європи (1985, 1987, 1988, 1990–1992, 1999) у стрільбі по рухливій цілі. Виступав за спорт. клуб «Динамо» (Чернігів). Тренер — Г. Назаренко (дружина). Учасник та XXVI Олімпійських ігор у Атланті. Закінчив Черніг. пед. ін-т. (1992). Після завершення спорт. кар'єри перейшов на тренерську роботу. Працює ст. тренером збірної України з кульової стрільби.

Лит.: Івашенко Б. М. Зірки чернігівського спорту. Чернігів, 1998.

Авра́н (*Gratiola*) — рід рослин родини ранникових. Однорічні і багаторічні трав'янисті рослини з голим стеблом і супротивними цілісними сидячими або черешковими листками, з поодинокими жовтуватими або рожевими неправильними квітками, розташованими в пазухах листків. Плід — коробочка. Відомо бл. 20 видів. Рід поширений у нетропічних областях земної кулі: в лісовій і лісостеповій зонах Пн. Америки, Сх. Європи, у передгір'ях Кавказу, на Пд. Зх. Сибіру. В Україні зростає А. лікарський (*Gratiola officinalis*), народні назви: бождеревко, драцілея,

Зарості аврану

дрисливець, жовчинець лікарський, благодатка, божа благодать, граціола, жовтянець, болототисячник, кровник. Зростає на вологому ґрунті: по берегах річок, озер, у долинах, на піщаному ґрунті — на заплавних луках, у чагарниках.

А. лікарський застосовують у медицині: в лікарських цілях використовують траву (надземну частину рослини), яку заготовляють у період цвітіння, а також кореневища, викопані восени. Спиртова настоянка з листків діє на серце подібно наперстянці. Кореневища в нар. медицині застосовують як блювотний, проносний, діуретичний засіб; у разі млявості кишечника, гемоною. Відвар — при хронічних запорах, асциті, гельмінтозі. Надземна частина входить до складу збору М. Здренка — симптоматичний засіб для лікування папіломатозу сечового міхура, анацидних гастритів, лікування виразки шлунка і злоякісних пухлин. А. — отруйна рослина, тому застосовувати її можна тільки під наглядом лікаря. Трива А. знижує якість травостою лук, бо спричиняє важкі отруєння коней і ВРХ на пасовищах.

Лит.: Лікарські рослини. Київ, 1989; Енциклопедія народної медицини. Львів, 2006.

Авратинська височина, Авратинське узгір'я — підвищена слабохвиляста ділянка земної поверхні (окремий масив) у межах Подільської височини, розташована між Тернопільської області (Збараський, Підволочиський, Лановецький р-ни) та зх. частини Хмельницької області (Волочиський р-н) України. Височина складена з горизонтально нашарованих пластів крейдових, міоценових і плейстоценових відкладів (найвища точка — 375 м над рів. м.), порізаних долинами річок, що мають пологі схили й порівняно невелике (до 50–60 м) врізання, балками та ярами, розвинутими на пологих схилах, складених переважно плейстоценовими суглинковими породами. А. в. є вододілом між басейнами Дністра (лівогобережні притоки Збруч, Смотрич, Ушиця), Дніпра (притоки Прип'яті — Горинь і Случ) і Південного Бугу (верхів'я). Поверхня височини природно знижується від вододілу в усіх напрямках, переважають рівнинно-хвилясті й рівнинні місцевості з малогумусними чорноземами — опідзоленими та типовими, що на 80 % освоєні під посіви озимої пшениці, цукр. буряку, кукурудзи, гречки, ячменю, овоч. культур, зайняті садами та ягідниками. А. в. є умовн. точкою, де сходяться три іст. землі України (Волинь, Поділля і Галичина) та ареали поширення трьох говорів пд.-зх. наріччя укр. мови (волинського, подільського та наддністрянського), вона отримала назву від с. Авратин (нині Волочиськ. р-ну Хмельн. обл.).

Лит.: Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. Вінніпег, 1984–1986; Пиндус Б., Свинко Й. Авратинська височина // Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль, 2004. Т. 1.

А. С. Івченко

Авре́оля (від лат. aureolus — золотий) — 1) Сяйво довкола голови, з яким малювали святих. 2) Найвищий ступінь, вінець чого-небудь (слави, правди тощо).

Аврикула (*Primula auricula*), примула аврикула, первоцвіт вушкоподібний, примула вушкова, первоцвіт ведмеже вушко — рослина з родини первоцвітових, яку часто вирощують як декора-

Авре́оля навколо голови Ісуса Христа

Авріль, Луї Марі Адольф, барон д'

тивну. Свою назву «ведмеже вушко» А. дістала через форму листків, схожих на вуха ведмеда. Короткі, товстуваті, сіруватого кольору, ніби за-порошені, листки зібрані в розетку, із середини якої піднімається невисоке (5–20 см) стебло, що несе зонтичне суцвіття із 6–7 жовтих квіток зі слабким приємним ароматом. Ареал рослини охоплює гори Центральної Європи. Нещодавні дослідження дали змогу розділити цей вид на два, які раніше вважали синонімічними назвами: південніший вид — *P. lutea*, що зростає в південних і східних Альпах, південних Карпатах, Апеннінах і на Балканах, та північніший — *P. Auricula*, ареал якого охоплює Зх. Альпи, Юра, Вогеви, Шварцвальд і Татри. А. широко використовують як садову рослину. Первоцвіт вушкоподібний з континент. Європи завезли до Англії. Пізніше рослину почали розводити у Голландії, звідки видозмінили культури А., або ведмежі вушка, як називають їх англійці, повернулися до Великої Британії, де ці рослини стали по-справжньому народними завдяки здатності добре витримувати суворий клімат. Постійна селекція породила сотні сортів у широкій колірній гамі. А. неодмінно демонструють на квітковій виставці в Челсі. Нині у багатьох країнах є товариства любителів А. В Україні багато сортів А. вирощують як бордюрні, садові або кімнатні рослини. Батьківський вид цих садових рослин походить із гірських районів, тому А. відрізняються високою морозостійкістю. А. зображена на аверсі австр. монети € 0,05.

Лит.: Егорова Т. В. Семейство первоцветные (Primulaceae) // Жизнь растений. В 6 т. Москва, 1981; Приходько С. Н. и др. Декоративные растения открытого и закрытого грунта. Киев, 1985. Т. 5. Ч. 2. Цветковые растения; Zhang, L.-B., & J. W. Kadereit: Classification of Primula sect. Auricula (Primulaceae) based on two molecular data sets (ITS, AFLPs), morphology and geographical distribution // Botanical Journal of the Linnean Society. 2004. 146; Zhang, L.-B. & J. W. Kadereit: Typification and synonymization in Primula sect. Auricula (Primulaceae). Taxon. 2005. 54 (3); Patricia Cleveland-Peck. Auriculas Through The Ages. Bear's Ears, Ricklers and Painted Ladies. Hardback, 2011.

Я. О. Межжеріна

Авріль, Луї Марі Адольф, барон д' (Avril, Louis Marie Adolphe; 17.08.1822, м. Париж, Франція — 27.10.1904, замок Копп'єр, тепер рег. Іль-де-Франс, Франція) — письменник і публіцист, дипломат. Фахівець з проблем балканістики, історії Близького Сходу і середньовічної л-ри. Здобув юрид. освіту. З 1847 працював у Міністерстві закордонних справ Франції. З 1866 був ген. консулом Франції у м. Бухаресті (Румунія). У 1876–1883 — надзвичайний посол у Чилі. 1883 по поверненні у Францію брав участь в утворенні асоціації «Альянс франсез», 1896 — у створенні журн. «Ревю де л'ор'ян крет'єн». Виявляв значний інтерес до слов'ян. світу. Присвятив Т. Шевченкові як видатному поетові слов'янства окремі розділи в своїх книжках франц. мовою «Сентиментальна мандрівка по слов'янських країнах» [1876, під псевдонімом Кирило (Cyrille)] і «Дочка слави. Вибране із слов'янської поезії» (1896). В них опубліковано і його переклади уривків з поем Т. Шевченка «Гамалія» і «Тарасова ніч». Високо оцінював лірику і ранні іст. поеми Т. Шевченка, але критикував його соц.-політ. твори, зокрема поеми «Сон» і «Кавказ». А. пи-

Аврикула

сав, що поезія Т. Шевченка, «наче рвучкий молодий козацький кінь, несе нас у запорізький степ», що в поемі «Гамалія» автор «вільно розкриває всі свої найкращі якості». У «Сентиментальній мандрівці по слов'янських країнах» А. розповідає про Одесу, Галичину, козацтво, змальовує укр. природу. Пропонуючи читачам добірку кращих творів слов'ян. письменників переважно у власних перекл., А. висловлює свою думку стосовно перекладацького мист-ва: слід перекладати не лише зміст, а й форму, тональність. Автор праць: «Битва під Косово: сербська рапсодія на основі народних пісень і перекладів французькою мовою», «Сучасна Аравія» (обидві — 1868), «Святий Кирило і святий Мефодій» (1885), «У Македонії», «Християнська Сербія: історичний етюд» (1897) та ін.

Тв.: Voyage sentimental dans les pays slaves par Cyrille. Paris, 1876; Slavy Dcera : Choix de poésies slaves. Paris, 1896; Les Slaves devant le Monde Latin // Revue du Monde Latin. Paris, 1884. Т. 3. Mai — août.

Аврора (Aurora) — у римській міфології богиня ранішньої зорі. Відповідає богині *Еос* у давньогрецькій міфології. А. зображувалася з крилами у червоно-жовтому золотавому вбранні, часто з сонячним диском, вінком із сонячного проміння на чолі чи німбом над головою, інколи з росою в амфорі у руках. За одними варіантами, А. була донькою титана Гіпперіона й титаніди Теїї та

Аврора та Титон. Франческо де Мура, 18 ст.

сестрою сонця — *Геліоса* й місяця-Селени. За іншими (ймовірно, пізнішими) — донькою останніх. А. (*Еос*) — улюблена помічниця *Геліоса* (у варіантах — *Аполлона*). Вранці вона встає зі свого ложа на дні Океану, впливає на божественних конях Лампосі та Фаєтоні з мор. глибини, відчиняє своїми рожевими пальчиками ворота палацу сонцеликого бога та пролітає небом, сповіщаючи про наближення свого володаря. Відтак, у Гомера вже йменується богинею дня та отожднюється з Гемерою (днем). Як і з рештою грец., а згодом — і рим. богів, з А. відбувалися складні любовні перипетії. Побутувала версія

про шлюб Аврори з Еолом, богом штормів, якому богиня народила шістьох гарних синів-вітрів (злі вітри, що несуть руйнування, зливи і бурі, вважалися втіленням темних сил — породженням велетня Тифона, який уособлював вогненні руйнівні сили землі та її випарів, скинутого під землю): Борея, Кора, Аквілона, Нота, Евра та Зефіра. Поширенішою стала версія про шлюб А. з титаном Астреем (зоряним небом), якому богиня народила Зефіра, Борея і Нота, а також, за Гесіодом, божество вечірньої зорі Геспера, Люцифера та ін. зірок. За розділене ложе з богом війни *Марсом* (грец. — *Аресом*) його кохана, богиня вроди й любови *Венера* (грец. — *Афродита*) помстилась А., вселивши у неї постійну нудистів, особливо до смертних вродливих юнаків (цей мотив служив виправданням негативних вчинків богині й позбавляв її образ негативної конотації). Закохавшись у троян. царевича Титона (сина Лаомедонта), А. викрала його й перенесла до себе на край землі й неба, де народила йому синів Мемнона, Ематіона й Кефала. У могутнього бога-громівника *Зевса* богиня виблагала для коханого безсмертя (згодом, він стає божеством світла, первинно — «полудень», «початок кінця дня», «згасле світло»), однак забула попросити про вічну молодість. Старіючи, Титон став тягарем для А., благав про смерть, однак смерть не приходила, тож богиня залишила його на самоті й зачинила, немічного, в одній зі спочивальень. Поширеним є варіант (ймовірно, пізніший), за яким Титон, з милості А. перетворюється на цикаду. Один із синів, Мемнон, став царем Ефіопії. Під час війни у Трої бився на боці троянців і загинув від руки Ахілла. Богиня перенесла тіло сина до Ефіопії й оплакувала його, вкриваючи землю слезами-росою. Під Фівами в Єгипті Мемнону споруджено величну гігантську статую, з якої, за легендами, з першими променями сонця линули звуки, подібні до гри на арфі. Невтішне горе богині-матері спонукало Зевса повернути Мемнона до життя й подарувати йому безсмертя. На час старості чоловіка Титона богиня зорі покохала Кефала, сина бога Гермеса, одруженого з Прокридою. Кефал захоплювався полюванням, й А. часто на світанку доводилося бачити вродливого чоловіка. Богиня викрала Кефала, віднесла на край землі, однак отримала відмову й змушена була відпустити коханого до Афін, оскільки він не хотів зраджувати своїй дружині. Ображена, А. підмовила Кефала, запевнивши у нечесності дружини, що врешті призвело до тривалих випробувань і смерті Прокриди (міф про Кефала в епоху Відродження став джерелом натхнення для європ. драматургів («Прокрида» А. Арді, «Кефал і Прокрида» П. Кальдерона, Й. Е. Шлегеля, К. Рамлера; «Аврора і Кефал» Р. Кайзера, Е. Т. А. Гофмана та ін.). Образ А. трапляється у творах укр. письменників, зокрема у Т. Шевченка («Прогулянка з задоволенням і не без моралі», «Близнюки»), згадується у його щоденнику. На честь А. названо астероїд головного поясу 94, відкритий 6 вересня 1867 року американсько-канадським астрономом Дж. К. Вотсоном (США).

Лит.: Лекції з історії світової та вітчизняної культури. Львів, 2005; Гербер Х. Мифы Греции и Рима. Москва, 2007.

О. В. Наумовська

Аврора біла (*Euchloe ausonia*) — вид комах ряду лускокрилих родини біланів, який занесено до

Аврора біла

Червоної книги України. Природоохоронний статус виду — вразливий. Розмах крил метелика — 36–49 мм. Загальний фон забарвлення крил — білий. Мають темно-сіру пляму з рядком білих цяточок на вершині гострих передніх крил. Задні крила з невиразним блідо-сірим малюнком — відбитком візерунку нижньої сторони крила. Трапляється у гірських рідколіссях, цілинному степу, ділянках степової рослинності біля мор. узбережжя, лиманів та біля оз. Сиваш, іноді на рудеральній рослинності серед с.-г. угідь. Дає 1–2 генерації на рік. Літ метеликів триває з квітня по червень, можливі міграції. Самки відкладають яйця по одному на нижню поверхню листка або у нерозвинуті суцвіття деяких капустяних (хрестоцвітих). Гусінь з'являється через 7–10 діб, розвивається 30–35 діб, живлячись квітками та листками, потім перетворюється на лялечку; 90% лялечок першої генерації зимують, їхній розвиток без діапаузи триває 26–27 діб.

Ареал виду охоплює Середземномор'я, Зх., Центр. та частково Пн. Азію. В Україні А. б. знайдено лише в Одес., Херсон., Запоріж., Донецький обл. та Криму. Локальний вид, чисельність якого переважно незначна; подекуди у Криму досить звичайний, там кількість метеликів у пік льоту може сягати 20 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності — порушення місць існування виду (розорювання цілинного степу, викошування та випалювання трав, інтенсивний випас худоби) та застосування пестицидів. А. б. взято під охорону у заповідниках Криму. Задля збереження виду доцільно створити ентомол. заказники у місцях перебування виду з регламентацією на їхній тер. випасу худоби, викошування та заборону випалювання трави.

Лит.: Червона книга України. Тваринний світ. Київ, 2009.

Австралійські мови, австроазійські мови — сім'я мов, поширених у Пд.-Сх. і Пд. Азії. Виокремлюють від 3 до 13 мовних груп, деякі з яких об'єднують у надгрупи. Загальноприйнятої класифікації А. м. не існує через недостатній рівень дослідження багатьох із них. Найпоширеніші в сучасній лінгвістиці класифікації П. Сідвелла й Ж. Діффліта. Згідно з першою, А. м. поділяють на 12 груп (мунда, кхасі-палаунг, яку іноді розділяють на групи кхасі і палаунг, кхмуйська, паканська, в'єтська, катуйська, бахнарська, кхмерська, пеарська, монська, аслійська й нікобарська), а також (гіпотетично) шомпенська мова. Згідно з другою, у складі А. м. є три групи: мунда, кхасі-кхмуйська й мон-кхмерська (основна). Ін. класифікації близькі до згаданих, але об'єднують окремі з названих груп у надгрупи чи вважають групи надгрупами. Загалом до А. м. зараховують близько 170 мов; точної кількості не встановлено, оскільки більшість із них не має писемності, мало представлена в етнографічних записах, ними володіють небагато мовців. Найбільшими за кількістю носіїв є: *в'єтнамська мова* (за оцінкою 1999, бл. 70 млн нативних носіїв), *кхмерська мова* (за оцінкою 2007, бл. 16 млн носіїв), санталі (за оцінкою 2011, бл. 6 млн носіїв). Кількість носіїв жодної іншої А. м. не перевищує 1 млн.

Більшості А. м. властивий багатий вокалізм і порівняно бідний консонантизм, протиставлення

голосних за тонами, змісторозрізняювальна роль коротких і довгих голосних. Граматичні категорії у більшості А. м. виражено за допомогою префіксів і інфіксів, а також редуплікації початкових складів; суфіксальний спосіб словотворення поширений лише в мовах групи мунда. У всіх А. м., окрім кхасі, немає категорії роду. Важливе значення в багатьох мовах цієї сім'ї має категорія істоти/неістоти. А. м. не властивий вільний порядок слів у реченні.

Найдавніші писемні пам'ятки А. м. на основі індійської графіки — зразки монської (6 ст.) і кхмерської (7 ст.) мов, на основі китайських ієрогліфів — в'єтнам. мови (14 ст.). У наш час більшість писемних А. м. послуговується алфавітами, що ґрунтуються на лат. графіці. Винятками є: в'єтнам. мова на тер. Китаю (писемність на основі китайських ієрогліфів), кхмерська мова (модифіковане письмо брахмі), монська мова (писемність на основі брахмі), санталі (оригінальна фонет. писемність ол-чикі, винайдена 1925), соранська мова (оригінальна силабічна писемність соранг сомпенг, запроваджена місіонерами 1936), хо (оригінальне консонантно-складове письмо варанг-кшиті, створене у 20 ст., функціонує паралельно із *деванагарі*). На поч. 20 ст. для мов кількох народів сім'ї А. м. у Лаосі також використовували письмо хом, створене як тайнопис.

Лит.: Zide N., Barker M. Studies in Comparative Austroasiatic Linguistics. Mouton, 1966 (Indo-Iranian monographs, vol. 5.); Peiros I. Comparative Linguistics in Southeast Asia / Pacific Linguistics Series C, No. 142. Canberra, 1998; Diffloth G. The contribution of linguistic palaeontology and Austroasiatic // The Peopling of East Asia: Putting Together Archaeology, Linguistics and Genetics. London, 2005.

С. І. Гірик

Австралазія (англ. Australasia) — регіон, що включає *Австралію, Тасманію, Нову Гвінею, Нову Зеландію* та прилеглі тихоокеанські о-ви на Пн. і на Сх. від Австралії. Термін запроваджений у книзі «Історії морських плавань до південних країн» (1756) франц. істориком Шарлем де Бросом (1709–1777) та використовується переважно в англомовних країнах. Значна частина А. розташована на Індо-Австрал. тектон. плиті, а крайні острови — на Євраз. (пн.-зх. частина) і Філіппін. (пн. частина) тектон. плитах. А. іноді наз. усю тер. розташ. в Тихому ок. між екватором і 47° пд. ш. Антропологи (попри розбіжності в деталях) підтримують теорію про південноазіатське походження корінного населення А. — австралоїдів і полінезійців. А. є унік. біогеогр. регіоном *Австралійської обл.*, в якому безліч рідкісних рослин і тварин.

Лит.: Яунпунтун А. И. Физическая география Австралии и Океании. Ленинград, 1941; История человечества. Москва, 2005. Т. 6.

С. А. Івченко

Австралійська академія наук (Australian Academy of Science) — провідна наук. установа Австралії. Заснована 16.02.1954 австрал. членами Лондон. королів. т-в А. а. н. Резиденцією А. а. н. є будівля «Сяючий купол» (раніше Будинок Беккера, м. *Канберра*), збудована у вигляді великого купола, вирізняється незвичайною конструкцією та є однією з гол. архіт. пам'яток. Перший президент — австрал. фізик М. *Оліфант*. А. а. н. є незалеж. некомерц. орг-цією,

що об'єднує австрал. учених. Фінансується переважно держ. субсидіями, коштами нац. фондів і міжнар. грантів. Вищий керівний орган А. а. н. — рада, яку переобирають щороку. Членами А. а. н. є понад 420 провідних учених Австралії, які отримали визнання своїх наук. досягнень та зробили вагомий внесок у розвиток тієї чи ін. галузі науки. Нині президент А. а. н. — проф. Е. Холмс. Академія підтримує розвиток австрал. науки через реалізацію програм і заходів, зокрема пропагування досягнень австрал.

Австралійська академія наук

науки, розвиток міжнар. співробітництва в галузі науки, підвищення рівня освіти, надання фахових експерт. оцінок тощо. А. а. н. присуджує премії та нагороди, найпрестижніші з-поміж них: Медаль Позі — молодому фізику; Медаль Готчока — молодому медику-досліднику; Медаль Феннера — молодому біологу. А. а. н. видає наук. щорічник наук. доповідей та записок.

Лит.: About the Academy. Australian Academy of Science. Retrieved 12 May 2013.

О. М. Березовський

Австралійська антарктична територія (англ. Australian Antarctic Territory) — сектор Антарктики, на який претендує Австралія, оголосивши її зовн. територією. Адм. ц. — ст. Дейвіс. Заг. площа — 5896,5 тис. км². Керує генерал-губернатор. Уперше свої права на розміщені в А. а. т. ділянки заявила Велика Британія, зокрема 1930 на *Землю Вікторії*, а 1930 — на *Землю Ендербі*. 1933 Велика Британія передала Австралії всі тер. південніше 60° пд. ш. між 160° і 45° сх. д. 1947 до складу тер. увійшли передані Великою Британією *острови Херд і Макдональд*. Першу австрал. полярну ст. *Моусон* засновано 1954. Претензії Австралії на суверенітет над цією територією визнають Велика Британія, Нова Зеландія, Франція та Норвегія, які претендують на ін. антаркт. сектори. А. а. т. — це всі о-ви та території, розміщені південніше 60° пд. ш. й між 44°38' сх. д. та 160° сх. д., зокрема й *Земля Аделі* (від 136°11' сх. д. до 142°02' сх. д.), яка розділяє тер. на зх. (більша частина) та сх. (менша частина). На зх. межує з *Землею Королеви Мод* і на сх. — із тер. *Росса*. Сектор поділено на 9 р-нів. А. а. т. є незаселеною, за винятком персоналу, що обслуговує наук. станції (бл. 1000 осіб). На тер. діють три австрал. цілорічні полярні ст. (Моусон, Дейвіс, Кейсі), на яких проводять різні науково-дослід. роботи, а також три антаркт. ст. Росії (Восток, Прогрес, Мирний), китай. ст. Чжуншань та італ.-франц. ст. Конкордія. Уздовж узбережжя Антарктиди в межах А. а. т. Австралія встановила 200-мильну особливу екон. зону. Австралія, як підписант Ан-

тарктичного договору, не перешкоджає ін. країнам проводити наук. дослідження, лише зберігає контроль над цією тер. та наглядає за дотриманням умов договору. 1961 після підписання Антаркт. договору зі складу А. а. т. в окрему зовн. тер. виділено о-ви Херд і Макдональд, оскільки вони розміщені північніше 60° пд. ш.

Лит.: Fogarty Ellie. Antarctica: Assessing and Protecting Australia's National Interests // Policy brief. Lowy institute for international policy. 2011. August.

В. Й. Лажник

Австралійська біогеографічна область — одна з біогеографічних областей Землі. Охоплює *Австралію, Тасманію, Нову Гвінею, Соломонові о-ви, архіпелаг Бісмарка, Молуккські, Малі Зондські о-ви, о-ви Нової Зеландії, Полінезії*. Тваринний і рослинний світ А. б. о. своєрідний. Це пояснюється відокремленням Австралії від *Гондвани* ще в мезозойську еру. Для А. б. о. характерна велика кількість *ендемів*. У флорі А. б. о. бл. 20 000 видів, з них понад 17 000 — *ендеми* (евкаліпти, філодійні акації, казуарини та ін.). Рослинність — пустельна, саванна, вічнозелені субтропічні та вологі тропічні ліси (гірелі). У лісах переважають евкаліпти, деревоподібні папороті, саговники, різні каучуконоси, хлібні й санталові дерева, ліани тощо. Фауна А. б. о. характеризується численними ендемічними родами і родинами (сумчасті, однопрохідні) і малою кількістю плацентарних ссавців, з яких трапляються кажани, дрібні гризуни, а також завезені людиною і здичавілі собаки (динго), свині, кролі та ін. Сумчастих в А. б. о. бл. 50 родів (понад 160 видів): різні види кенгуру, сумчастий пацюк, сумчаста білка, кузу, коала, сумчастий кріт, види кускусових та ін.; з однопрохідних — качконіс та ехидна. З птахів ендеміками є казуари, ему, лірохвіст, чорний лебідь, райські птахи. З плазунів характерні плащоносна ящірка, молюх; із риб — двоякодишаюча риба цератод; із комах — великі яскраво забарвлені метелики та жуки. А. б. о. поділяють на 4 підобласті: Австралійську — більша частина Австралії й Тасманія з прилеглими островами; Папуаську (Новогвінейську) — Нова Гвінея, о-ви Соломонові, Ару, архіпелаг Бісмарка, о. Тімор; Новозеландську — о-ви Нової Зеландії (Північний, Південний, Окленд, Кемпбелл, Чатам та ін.); Полінезійську — о-ви Полінезії. Іноді Гавайські о-ви виділяють у самостійну Гавайську підобласть, а Новозеландську та Полінезійську підобласті — в самостійні області.

Лит.: Burbidge N. T. The phytogeography of Australian region // Australian Journal of Botany. 1960. Т. 8. № 2; Ален В. В., Кудряшов Л. В., Говорухин В. С. География растений с основами ботаники. Москва, 1961; Шмитхюзен И. Общая география растительности. Москва, 1966.

Австралійська платформа — одна з найдревніших (докембрійських) тектонічних стабільних структур земної кори, оточена на сході Герцинською складчастою областю — Тасманською *геосинклинальною*, або Тасманським поясом палеозойської складчастості. А. п. займає зх. і центр. частини материка Австралії та пд. частину Нов. Гвінеї. А. п. має архейсько-нижньопротерозойський фундамент, що складається з метаморфізованих вулкан. порід, гнейсів і гранітів. Її верхньопротерозойський-палеозойський осадовий чохол утворений теригенними, карбонатними

та вулканогенними породами (платобазальтами). У зх. частині платформи в межах двох великих щитів (Ілгарі і Пілбара) і декількох розмежованих виступів (Голер, Масгрейв, Аранта тощо) на поверхню виходить архейський кристалічний фундамент. До його складу входять давні гранітно-гнейсові та гранулітові комплекси, вік яких оцінюють прибіл. в 2700–3400 млн років, а також менш метаморфізовані комплекси зеленокаміяних поясів (віком від 3300 до 2600 млн років). Останні представлені осн. і ультраосн. метавулканітами, які перешаровуються з метасадовими породами — залізистими кварцитами, грауваками, кременистими породами. Фундамент сх. частини платформи складений метаморфізованими вулканогенно-осадовими утвореннями нижн. протерозою. На кристал. фундаменті залягають осадові і вулканогенні комплекси чохла. У зх. Австралії найдревніші комплекси чохла належать до нижн. протерозою й представлені пісковиками, які перешаровуються з базальтами, залізисто-кременистими породами, доломітами й кислими ефузивами, які виповнюють западину Налагайн і *авлакоген* Ашбертон-Набберу. На пн. нижньопротерозойські теригенні комплекси чохла переходять в осадові формації міогесинклінальних прогинів, які перекриваються теригенними формаціями та кислими вулканогенно-плутонічними комплексами. Верхньопротерозойські та палеозойські горизонти чохла представлені теригенними глинисто-карбонатними відкладами, які наповнюють синеклізи Карнарвон, Кенінг і прогини Амадієс, Мак-Артур тощо. У Пд. Австралії анал. комплекси утворюють складчасту систему Аделаїда, витягнуту в меридіон. напрямку. Мезозойські та кайнозойські товщі платформного чохла представлені переважно піщано-глинистими, часто вугленосними відкладами; тільки в Пертському *грабені* на зх. окраїні континенту відомі, крім них, мор. відклади тріас. та крейд. віків. У центр. і сх. частинах А. п. розташована велика мезокайнозойська синекліза Велик. Артезіанськ. бас. Вона частково накладається на молоді платформи і перекриває пермо-тріас. передовий прогин Бодуен-Сурат, розташований між каледонідами й герцинідами. Зх. її частина накладе на Східноавстрал. палеозойську синеклізу. У центр. частині платформи простягається в широтному напрямку глибокий внутрішньоплатформний грабен Амадієс. Уздовж зх. і пд. берегів континенту розташовуються періокеанічні грабенові западини Карнарвон, Перт Фіпрої, Гіпсленд і Отуей. Під водами Басової протоки, між материком і півостровом Тасманія, геофіз. розвідкою виявлена велика грабенова Басова западина.

Лит.: Цейслер В. М. Основы региональной тектоники. Москва, 2010.

Н. В. Вергельська

Австралійська столична територія (англ. Australian Capital Territory) — адм.-тер. одиниця першого рівня у складі Австрал. Союзу. Адм. ц. — м. Канберра. Керує губернатор. Пл. — 2358 км² (суша 2280 км²). Нас. — 385,6 тис. осіб (за даними статист. бюро 2014). Густота нас. — 168 осіб/км². Крім столиці, є також с.-г. зона (7 невеликих сільських поселень) і Нац. парк Намаджі (46% тер.). Після проголошення незалежності Австрал. Союзу й ухвалення конституції (1901) на звання столиці претендували

м. Сідней і м. Мельбурн. 1911 тер. виокремили зі складу шт. Новий Пд. Уельс. 1913 розпочали буд-во столиці (м. Канберра), а 1915 — порту Джервіс-Бей. 1927 федерал. уряд і парламент переїхав із м. Мельбурна до м. Канберри, яке офіц. проголосили столицею Австралії. До 1938 А. с. т. наз. Тер. федерал. столиці. 1988 тер. отримала атрибути самоврядування й законодавчі збори з більшістю повноважень та обов'язків, властивих австрал. штатам. 1989 зі складу А. с. т. виокремлено Джервіс-Бей із військ.-мор. базою й столичним торг. портом на пд.-сх. узбережжі країни. У парламенті країни А. с. т. представляють 2 сенатори та 2 депутати. Тер. розташована в передгір'ї *Австралійських Альп* у пд. частині шт. Новий Пд. Уельс за 300 км на пд. зх. від м. Сіднея, є анклавом на землях цього штату. Найвища точка — г. Бімбері (1912 м). Має родовища кварцових пісків, глинистих *сланців*, вулканічного *туфу*. Клімат — субтропічний континент. На тер. є масиви евкаліпт. лісів, *саван* і боліт. Найбільші ріки — *Маррам-Біджі* й *Молонгло* (з водосховищами й штучним оз. Берлі-Гріффін у центрі м. Канберри) та *Кеанбеян*. Нас. А. с. т. сконцентроване в столиці. Осн. сфери економіки — уряд. адміністрування, оборона, фінанси, сфера послуг. Розвинені електронна, харч., легка й лісозагот. пром-сть, туризм, автомоб. і залізн. транспорт, функціонує міжнар. аеропорт Канберри. На території столиці є Австрал. нац. ун-т, Ун-т Канберри, Академія австрал. збройних сил, Нац. б-ка, Нац. музей, Нац. галерея, будівля парламенту, Верховний суд, резиденція уряду. Поблизу м. Канберри — сонячна обсерваторія та комплекс далекого косм. зв'язку, які експлуатує Нац. управління з аеронавтики й дослідження косм. простору США (НАСА).

Лит.: Brown Nicholas. History of Canberra. Cambridge, 2014.

Австралійська депресія — область низького атм. тиску над Пн. Австралією, Новою Гвінеєю та Індонезією (частково), яка простежується на багаторічних усереднених клімат. картах літніх місяців (частина екватор. депресії) та зумовлена сильним нагріванням поверхні суходолу влітку. Узимку А. д. замінюється австрал. зимовим антициклоном.

Австралійське біогеографічне царство — одиниця біогеографічного районування суходолу. Існують різні погляди на склад А. б. ц. З погляду фауністичного районування, А. б. ц. синонімізується з царством *Нотогея*, воно охоплює *Австралію*, *Тасманію*, *Нову Гвінею*, *Соломонові острови*, архіпелаг *Бісмарка*, *Молуккські*, *Малі Зондські острови*, а також *Нову Зеландію* й острови *Полінезії*, *Меланезії*, *Мікронезії* та включає: Австралійську область, Полінезійське підцарство (у складі якого Гавайська й Полінезійська області) та Новозеландську область.

При флористичному районуванні, розробленому англ. ботаніком Р. Гудом та доповненому ботаніком з кол. СРСР А. Тахтаджяном, А. б. ц., яка охоплює Австралію та прилеглі острови, розділяється на три флористичні області: Пв.-східноавстралійську, Пд.-західноавстралійську і Центральноавстралійську. Різні дослідники іноді включають до флористичного А. б. ц.

Нову Зеландію цілком, іноді — тільки її пв. частину, іноді — зовсім не включають. З погляду біотичного районування, розробленого в 1978 П. Второвим і М. Дроздовим, А. б. г. територіально охоплює Австралію з прилеглими островами, але не включає Нової Зеландії та розділяється на чотири області: Материкову, Новогвінейську, Фіджійську, Новокаледонську. За будь-якої системи А. б. ц. вирізняється особливим біорізноманіттям через майже повну ізоляцію цих тер. протягом останніх прибіл. 90 млн років. Для живого світу А. б. ц. характерна велика кількість ендеміків, особливий склад фауни (наявність *однопрохідних*, суттєве переважання *сумчастих* і майже повна відсутність *плацентарних* ссавців).

Лит.: Тахтаджян А. Л. Флористические области Земли. Ленинград, 1978; Лопатин И. К. Зоогеография. Минск, 1989; Абдурахманов Г. М., Лопатин И. К., Исмаилов Ш. И. Основы зоологии и зоогеографии. Москва, 2001; Второв П. П., Дроздов Н. Н. Биогеография. Москва, 2001.

Австралійський долар (Australian dollar) — валюта *Австралії* (Австралійського Союзу) та незалежних тихоокеанських держав *Кірибаті*, *Науру*, *Тувалу*. До 1960 валютою Австралії був австрал. фунт стерлінгів: 1,25 австрал. фунту

50 австралійських доларів, 1995

стерлінгів = 1 англ. фунту стерлінгів. Впровадження нової валюти було ініційовано Резервним банком Австралії у 1960, для якої спочатку пропонувалась назва «the royal» (англ., букв. — королівський). У реальний обіг А. д. надійшов 14.02.1966. Поділяється на 100 центів. А. д. виготовляється Королів. австрал. монетним двором. Випущено монети номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 центів (1966), 1 А. д. (1984), 2 А. д. (1988) та банкноти 1, 2, 10, 20 (1966), 5 (1967), 50 (1973) і 100 (1984) А. д. У 1988 надійшла в обіг перша пластикова банкнота, започаткувавши випуск сучасних австрал. купюр із пластику, що забезпечило більшу довговічність і захист від підробок. Символ А. д. — A\$ чи \$ (всередині країни), в азіат. фін. рейтингах уживаються інші позначення — \$A, AU\$, \$AU; код А. д. — AUD. А. д. є резервною валютою, займає 4–6 місця за обсягами міжнар. валют. операцій та входить у десятку найстабільніших валют світу. Неофіційно брокери валютного ринку А. д. називають «оззі» («Aussie») — австралієць, а в острівних країнах, де він використовується — «тихоокеанське песо» («Pacific Peso»).

Лит.: Валюты стран мира. Москва, 1987; Корнелиус Л. Торговля на мировых валютных рынках. Москва, 2005.

Австралійський меринос — порода тонкорунних овець вовнового напрямку. Виведений в Австралії з мериносів, завезених з Європи і США. Вовна густа, довга, камвольна, тонина 64–70 якості, відзначається високим виходом

Австралійський меринос.
Баран

чистого волокна (48–55 %), еластичністю, м'якістю, добрим полиском і міцністю. Жива маса баранів становить 75–85 кг, вівцематок — 40–45 кг. Серед. настриг вовни від баранів — 8–10 кг, від вівцематок — 5–5,5 кг. Використаний для поліпшення місцевих тонкорунних овець і виведення грозненської породи овець.

Лит.: Есаулов П. А. Методы повышения продуктивности овец в Австралии. Москва, 1967; Мороз В. А. Мериносы Австралии: Производственно-практическое издание. Москва, 1992.

Австралійські Альпи — найвищий гірський масив Австралії, розташований у межах штатів Новий Пд. Уельс і Вікторія, та найвища пд. частина Великого Вододільного хр. Довжина — бл. 430 км, ширина — до 150 км, висота — 1700–2000 м (найвищі гори: Косцюшко — 2228 м, найвища точка материка; Таунсенд — 2209 м). А. А. — це високо піднятий горстовий масив, розбитий розломами на окремі хребти-блоки:

Австралійські Альпи.
Євгеній фон Герар. Вид на гору
Косцюшко, 1866

Гурок, Монара, Муніонг, Баррі. Нагір'я складене палеозойськими (переважно девонськими) кварцитами, сланцями та вапняками, пронизаними гранітними інтрузіями. Високі частини

масиву мають сліди четвертинного зледеніння. На пн.-зх. схилах масиву бере початок гол. річка Австралії — Муррей (2375 км). А. А. характеризуються найсуворішим в Австралії кліматом, вершини взимку на 2–3 місяці вкриваються снігом. На схилах гір (до висоти 1200–1300 м) ростуть ліси з деревоподібних папоротей та евкаліптів, вище — криволісся, чагарникові зарості, гірські луки та осокові болота.

Лит.: Власова Т. В. Физическая география материков и океанов. Москва, 1986; По материкам и океанам. Москва, 1988; Johnson D. P. The Geology of Australia. Cambridge, 2009.

Австралійські мови — мови автохтонного населення Австралії. Генетичну спорідненість не доведено, хоча були спроби встановити спорідненість із тасман. і папуас. мовами. Сліди зовн. впливів (імовірно, папуас.) спостерігають лише в мовах п-ова Кейп-Йорк. До початку європ. колонізації налічувалося бл. 300 тис. австралійців, що розмовляли понад 260 мовами. Проте вже у 2-й пол. 20 ст. аборигенів лишилося менше 160 тис., а А. м. не володіла й половиною. У 2004 зі 170 тис. австралійців аборигенного походження лише 47 тис. мало певні знання А. м. На сьогодні з бл. 150 живих А. м. майже всі перебувають під загрозою зникнення. Лише т. з. «мовою Західної пустелі» розмовляє до 4 тис. осіб, деякими (альяварр, аранта, аррернте, валмаджарі, валпірі, нганьятьяра, нганьятьяра) володіє бл. 1 тис. мовців, рештою мов — від одиниць до кількохсот людей. У багатьох спільнотах практикують білінгвізм. Низка мов має численні діалекти, у т. ч. зі значними лекс. розходженнями, що ускладнює розмежування мов і діалектів, тому заг. кількість А. м. іноді оцінюють у 500–600, а з урахуванням мертвих мов і говірок — у 700–750. А. м. становлять 12 окремих мов — анділяуґва, варраі, гунавіді, какадо, кунгаракань, манґараі, мінкін, накара, нгевіі, нунгубуйю, гіві, янюла та 16 родин — бунаба (2 мови), буреран (2), вороран (7–12 мов), ґарама (2), гунвіінгу (11–22), родина Дейлі (12–19), дьерраган (3–5), дііґілі-вамбая (3), дяміндюнґ (4), іваїді (5–7), карава (2), ларакіа (2), манґері (2), мара (3), мірнді (5–7), нюлнюл (4–8), пама-нюнга (25 груп і 16 окремих мов, усього близько 180 мов). Значна кількість мов на сьогодні вже зникла, зокрема, ґіімбію, маррґу. Пама-нюнга охоплює 7/8 тер. континенту і є найчисленнішою родиною (Р. Діксон не вважає пама-нюнга родиною). Більшість А. м. типологічно й матеріально близькі, значні відмінності наявні лише в лексиці. Власного письма за рідкісними винятками не мають, послуговуються латиницею. Писемних пам'яток немає. В А. м. зазвичай лише три голосних (і, а, у), які мають як довгі, так і короткі варіанти. Сполучення приголосних нечасті, наголос переважно на першому складі. У більшості мов (за винятком мов п-ова Кейп-Йорк) немає фрикативних, увулярних та гортанних приголосних, а також протиставлень глухих — дзвінких. Значна кількість місць артикуляції: чотири місяця у передньоязиковій зоні, за рахунок передньої чи задньої позиції язика та його форми (пласкої чи спрямованої). Підсистеми вибухових і носових мають по шість членів (білабіальний, інтердентальний, апікальний, ретрофлексний, палатальний, веларний); є чотири латеральних, вібрант і три глайди (білабіальний, ретрофлексний, палатальний); у кожному локальному ряді наявний

окремий носовий сонорний звук. У мовах п-ова Кейп-Йорк (родина пама-нюнга) немає ретрофлексних, однак наявні фрикативні. Інвентар мови кала-лаґав-ія ближчий до папуас. мов: протиставлення дзвінких і глухих (p — b, зубні t — d, альвеолярні t — d, шиплячі s — z та їхні алофони tʃ — dʒ, задньоязикові k — g); 8 голосних із протиставленням за протяжністю (i i:, e e:, a a:, ə ə:, ɔ ɔ:, o o:, u u:). А. м. аглютинативні, мовам п-ова Арнемленд притаманний також полісинтетизм. У мовах родин пама-нюнга, дінґілі-вамбая, карава і в мові мінкін є тільки суфікси, у решті — також префікси. Суб'єктно-об'єктні показники в багатьох мовах приєднуються не до присудка, а до особливої частки — «каталізатора» чи до першого слова в реченні: naɟu-lu-lu ka-na-ngu nja-nji («я тебе бачу»), де ka — ергативний каталізатор; wawirri kari-rna pantirni («я пронизую (списом) кенгуру»), де kari — каталізатор (мова валбірі пд.-зх. групи родини пама-нюнга). Дієслово має категорії способу, числа, рідше — особи; в категорії часу нерідко наявні два-три часи; у деяких мовах обов'язкова точна вказівка на момент доби, у який виконується дія. Категорію часу можуть мати й особові займенники та прислівники. Іменнику притаманна розвинена система відмінків. Кількість непохідних числівників невелика (зазвичай три-чотири), окремої категорії числівників не існує. У деяких мовах, крім одиниці і множини, є троїна (для другої і третьої особи-персони). У системі граматичних категорій у мові ларділ (група танґа родини пама-нюнга) особові займенники множини мають дві форми: одна — для осіб парних поколінь стосовно мовця, інша — для непарних, напр. nja:ri «ми з ним (братом, дідом, онуком)» та nja:ni «ми з ним (батьком, сином, прадідом)». Порядок слів у реченні зазвичай довільний, але переважає SOV (суб'єкт — об'єкт — дієслово). Синтаксис ергативний, номінативними є тільки мови групи танґа і нґаярда родини пама-нюнга. До 1930-х над вивченням А. м. працювали здебільшого етнографи й місіонери, які укладали словники й стислі грамат. нариси. У 1930–1950-ті завдяки діяльності А. Кейпелла та його учнів створено велику кількість наук. грамат. описів. У 1961 було засновано Австр. ін-т вивчення аборигенів, що почав координувати всі етнограф. і лінгвіст. дослідження; з'являються детальні граматики і словники багатьох А. м., починається їхнє порівняльно-іст. вивчення. У 1972 Р. Діксон публікує граматику мови д'ірбал, яку пізніше стали застосовувати в лінгвіст. типологічних дослідженнях. З'являються теорії спорідненості й походження А. м.: Й. Нікольз виводить пн. родини А. м. із Пд.-Сх. Азії, В. А. Фоллі виявляє лексичні подібності між реконструйованою Р. Діксоном прото-австрал. мовою та мовами на сх. Нової Гвінеї (однак пізніше Р. Діксон відмовився від своєї гіпотези прото-австрал. мови). А. м. присвячено матеріали часопису Australian Journal of Linguistics.

Лит.: Capell A. A new approach to Australian linguistics. Sydney, 1956; Wurm S. A. Languages of Australia and Tasmania. The Hague, 1972; Dixon R. M. W. Searching for Aboriginal Languages. Chicago, 1989; The non-Pama-Nyungan languages of northern Australia : comparative studies of the continent's most linguistically complex region. Canberra, 2003; Dixon R. The Languages of Australia: Cambridge Library Collection — Linguistics. Cambridge, 2011.

Т. К. Комарницька

Австралійські морські леви (лат. *Neophoca*) — рід ссавців родини вухатих тюленів, який включає єдиний вид — австралійський морський лев (*Neophoca cinerea*). Ареал виду обмежений зх. і пд. узбережжями Австралії. Колонії А. м. л., крім зх. і пд. узбереж материка, трапляються ще на невеликих незаселених островах поблизу узбережжя. А. м. л. має могутній туб, короткі ласти і коротке хутро. Довжина тіла самця сягає 2–2,5 метри, маса — 200–250 кг. Розміри самки в 2,5–3,5 рази менші: довжина тіла — 1,3–1,8 м, маса — до 100 кг. Тіло і голова має темно-коричневе забарвлення, червоно значно світліше.

А. м. л. ведуть осілий спосіб життя, майже не мігрують і протягом життя тримаються неподалік місця народження. Втім, за несприятливих погодних умов мігрують углиб материка на відстань до 10 км. Здатні добре лазити по скелях. Багато часу проводять у воді. Живляться пере-

Австралійські морські леви (*Neophoca*)

важно рибою, головоногими молюсками, крабами, дрібними ракоподібними. У шлунках завжди знаходять камінці. У період розмноження самці можуть полювати на пінгвінів. А. м. л. є об'єктом живлення білої акули та косаток. Народження дитинчат припадає на жовтень — початок грудня. Ці ссавці відомі своїми аномальними циклами розмноження, що не прив'язані до сезонних явищ, порівняно з іншими ластиногими, яким властивий 12-місячний репродуктивний цикл. Самці збирають гареми з 4–5 самок й агресивно боронять їх та свою територію від зазіхань інших самців. А. м. л., порівняно з іншими тюленями австрал. узбережжя, є досить рідкісним видом, чисельність і ареал якого помітно скоротилися протягом останнього століття. На сьогодні відомо бл. 14 700 особин. Згідно з міжнародним природоохоронним законом, А. м. л. мають статус тварин, які потребують особливого захисту; їх внесено до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи як тварин, що перебувають під загрозою зникнення.

Лім.: Gales N. J., Cheal A. J., Pobar G. J., William-son P. Breeding biology and movements of Australian sea lions, *Neophoca cinerea*, off the west coast of Western Australia // Wildlife Research. 1992. № 19 (4); Shaughnessy P. D., Dennis T. E., Seager P. G. Status of Australian sea lions, *Neophoca cinerea*, and New Zealand fur seals, *Arctocephalus forsteri*, on Eyre Peninsula and the far west coast of South Australia // Wildlife Research. 2005. № 32 (1); Goldsworthy S. & Gales N. *Neophoca cinerea* // IUCN 2008. IUCN Red List of Threatened Species. Retrieved 30 January. 2009;

Я. О. Межжеріна

Австралійські поселення каторжан (англ. Australian Convict Sites) — музейні комплекси, присвячені історії австрал. каторги 18–19 ст., об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (з 2010). Перші поселення каторжан з'явилися в Австралії у 18 ст. після того, як влада Великої Британії схвалила рішення про депортацію злочинців з Англії до однієї з своїх колоній — на пд. узбережжя Австралії. Поселення розташовувалися на родючих землях на мор. узбережжі, звідки були витіснені аборигени. У складі об'єкта — 11 каторжанських поселень. До переліку входять: стара будівля уряду та довколишня тер. в м. Параматта; бараки Гайд-парк; стара Велика пн. дорога неподалік містечка Вайзманд-Феррі; колишня каторжна в'язниця на о. Кокату в Сідней, усі чотири пам'ятники — у Новому Пд. Уельсі; маєток Брікендон-Вулмерс неподалік м. Лонгфелд; колишня колонія-поселення Дарлінгтон на о. Марія; Кескейдська жіноча в'язниця в м. Гобарті; колишня каторжна в'язниця у м. Порт-Артурі на п-ові Тасман; вугільні шахти Тасманії неподалік м. Премадейни — ці п'ять пам'ятників у Тасманії; іст. р-н с-ща Кінгстона та долини Артурс на о. Норфолк та в'язниця Фрімонтл у Зх. Австралії. Зазначені заклади були переважно місцями ув'язнення або перевиховання злочинців за допомогою праці. Свідчать про великомасштабну депортацію злочинців та колоніальну експансію європ. держав.

Австралійці — мешканці Австралії. Тер. межі розселення: материк Австралія, о. Тасманія й прилеглі о-ви, що належать Австрал. Союзу. За етнічним складом переважають австралійці англосаксонського й ірландського походження, але на тер. країни представлено й інші етнічні групи, зокрема, австрал. аборигенів, а також нащадків іммігрантів зі Сх. Європи і азійських країн (Китаю, В'єтнаму, Індонезії). Офіц. мова — англійська (на практиці її статус законодавчо не врегульовано). Заг. чисельність нас. становить понад 21 млн осіб (2011, перепис). Близько 40 % мешканців є протестантами (англіканство, пресвітеріанство, баптизм тощо), близько 25 % — католики (переважно ірландського походження; 2011, перепис). Первісне населення Австралії — австрал. аборигени, аборигени Тасманії й о-вів Торресової протоки. У 19 — на поч. 20 ст. Австралію масово за-

тальні

селяни вихідці з Великої Британії й Ірландії [процес міграції з Великої Британії не зупинився після отримання Австралією статусу домініона (1901) й набуття нею фактичної незалежності (1939)]. Після закінчення Другої світової війни до Австралії переселилися численні іммігранти з Центральної і Сх. Європи (колишні переміщені особи). З 1970-х Австралія стала одним із напрямків міграції з азійських країн. Станом на 2006 (перепис) близько 24 % нас. Австралії були А. в першому поколінні. Основна мова спілкування — англ., близько 80 % населення — англійські монолінгви. Решта населення, переважно А. у першому й другому поколінні, використовує в побуті, крім англ., мову країни походження. У місцях компактного розселення корінного населення використовуються також мови австрал. аборигенів.

Лит.: Burnley I. The Impact of Immigration on Australia: A Demographic Approach. Oxford, 2001; The Australian People: An Encyclopedia of the Nation, Its People and Their Origins / Ed. by J. Jupp. Cambridge, 2001; Wells A., Martinez T. Australia's Diverse Peoples A Reference Sourcebook. Santa Barbara, 2004.

Австралія, Австралійський Союз (англ. Australia, Commonwealth of Australia) — держава у Пд. півкулі, розташована на однойменному материку, о. Тасманія та кількох ін. островах. Назва «А.» походить від лат. «australis» — «південний». Австрал. суходіл наз. «Terra Australis», або Пд. Землі.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Континент між Індійським ок. і пд. частиною Тихого ок. Географічні координати — 27 00 S, 133 00 E.

Тер.: заг. — 7 741 220 км², суходіл — 7 682 300 км², вода — 5 892 000 км², берегова лінія — 25 760 км.

Столиця — м. Канберра.

Адм.-тер. поділ — 6 штатів (Новий Південний Уельс, Квінсленд, Південна Австралія, Тасманія, Вікторія, Західна Австралія) і 3 тер. (Австралійська столична територія, Північна територія, Джервіс-Бей), а також зовнішні тер. [о-ви Ашмор і Картьє, Герд і Макдональд, Кокосові (Кілінг) о-ви, о. Різдва в Індійському ок.; о-ви Коралового моря, о. Норфолк в Тихому ок.; Австралійська антарктична територія (суверенітет над нею не визнається багатьма країнами)].

Офіц. мова — англійська. Прош. одиниця — австралійський долар. Держ. гімн — «Розвивайся, прекрасна Австраліє» (англ. «Advance Australia Fair»), слова і музика П. Д. Маккорміка (напис. 1878, затв. 1984). Нац. свято — День А. (26 січня). **ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР** (затверджений 1954) — синього кольору; у верхньому лівому куті розміщений прапор Великої Британії — символ приналежності до Австралійського Союзу і Британської Співдружності націй. Синій колір прапора — символ океану, що оточує з усіх боків А. Посередині прапора розташоване зображення сузір'я Південного хреста. 6 зірок на прапорі символізують шість штатів Австрал. Союзу. Сім променів зірки означають шість штатів і територію Папуа. П'ятикутна зірка символізує федерал. округ Канберру.

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ зображений у вигляді щита, який підтримують з двох боків кенгуру і страус ему; обрамлений квітучими гілками евкаліпта. Щит розділений на 6 частин, кожна з яких вміщує емблему відповідного штату. У верхній

частині герба розміщена семикутна зірка, шість променів якої означають 6 штатів, а сьомий — символізує федерал. округ Канберру. Герб у нинішньому вигляді існує з 1912.

ЕМБЛЕМА А. Золота акація (оголошена офіційною національною квітковою емблемою у серпні 1988).

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. В А. діє конституція від 09.07.1900 (набула чинності 01.01.1901). Прийняття осн. закону засвідчило об'єднання шести колишніх брит. колоній і створення союзної д-ви. А. формально — конституційна монархія у складі Брит. Співдружності, фактично — федеративна парламентська республіка. А. є парламентарною монархією; збережені конституційно-правові зв'язки з кол. метрополією — Великою Британією.

Вищий орган законод. влади — федерал. парламент, який складається з двох палат: нижньої — Палати представників і верхньої — Сенату. Склад обох палат формується за результатами заг. і прямих виборів. Вибори до Палати представників проводяться за мажоритарною (мажоритарно-преференційною), а до Сенату — за пропорц. системою. Віковий ценз для активного і пасивного виб. права в обох випадках однаковий — 18 і 21 рік. У Палаті представників — 148 членів, Сенаті — 76. Сенаторів обирають від штатів (по 12 від кожного) і від тер. (по 2). Члени нижньої палати обираються на 3 роки. Сенаторів обирають на 6 років з переобранням половини складу палати через 3 роки. Палати парламенту загалом рівноправні; однак фін. законопроекти спочатку вносяться на розгляд нижньої палати. Сенат може відхилити їх у цілому, але не наділений правом вносити поправки.

Глава д-ви — Королева Великої Британії, представлена генерал-губернатором. Фактичним главою д-ви є генерал-губернатор. Його призначає брит. монарх за поданням австрал. уряду. Термін його повноважень — 5 років. Формально він наділений широкими повноваженнями. Однак практично всі його рішення мають бути контрасигновані урядом. Останнє правило іноді порушувалося, і генерал-губернатор діяв самостійно, напр., щодо розпуску палат парламенту. Генерал-губернатор очолює федерал. викон. раду, яка має допомагати йому в управлінні держ. справами. До ради входять у повному складі міністри та ін. особи, призначувані генерал-губернатором. Проте на практиці виконавчу владу здійснює уряд (Кабінет міністрів), який очолює прем'єр-міністр.

Конституцією не визначено порядок формування уряду. Встановлено тільки, що міністри повинні бути водночас і членами однієї з палат парламенту. Як і у Великій Британії, формування уряду регулюється т. з. конституційними угодами, тобто політ. нормами неписаного характеру.

Суд. система складається з федерал. судів, судів штатів, а також кількох спец. судів з обмеженою юрисдикцією. Серед федерал. судів слід виділити Високий суд, якому, зокрема, надано право тлумачити конституцію і здійснювати конст. контроль.

За формою держ. устрою А. є федерацією. В усіх штатах прийнято конституції, причому в деяких ще до введення федерал. конституції. Законод. владу в штатах здійснюють їхні парламенти, ви-

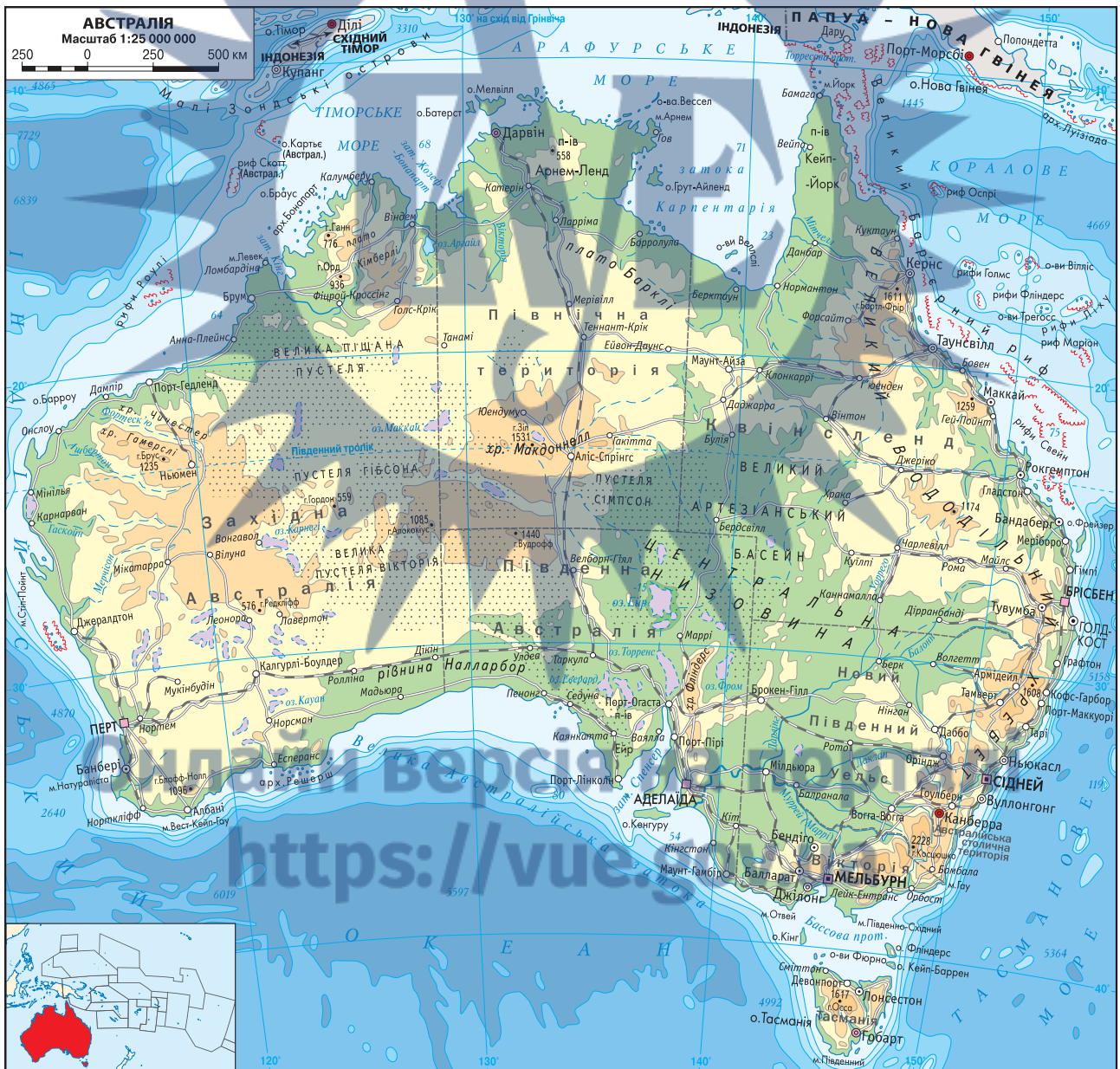
Австралія. Прапор

Австралія. Герб

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. — член ООН з 1945, член Співдружності, очолюваної Великою Британією, ін. міжнар. організації: Азіатський банк розвитку; АНЗЮС; Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво; Асоціація держав Південно-Східної Азії; Австралійська група; Банк міжнародних розрахунків; Європейський банк реконструкції і розвитку; Ініціатива щодо забезпечення прозорості

у видобувній промисловості; Продовольча та сільськогосподарська організація; Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей; Велика двадцятка; Міжнародне агентство з атомної енергії; Міжнародний банк реконструкцій і розвитку; Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна торгова палата; Міжнародна асоціація розвитку; Міжнародне енергетичне агентство; Міжнародна фінансова корпорація; Міжнародна гідрографічна організація; Міжнародна організація праці; Міжнародний валютний фонд; Міжнародна морська організація; Міжнародна організація рухомого супутникового зв'язку; Міжнародна організація кримінальної поліції; Міжнародний олімпійський комітет; Міжнародна організація з міграції; Міжпарламентський союз; Міжнародна організація з стандартизації; Міжнародна організація супутникового зв'язку; Міжнародний

союз електрозв'язку; Міжнародна конфедерація профспілок; Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій; Агентство з ядерної енергії; Група ядерних постачальників; Організація економічного співробітництва та розвитку; Організація із заборони хім. зброї; Організація з безпеки і співробітництва в Європі (партнер); Тихоокеанський альянс (спостерігач); Паризький Клуб; Форум Тихоокеанських островів; Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії; Система центральноамериканської інтеграції (спостерігач); Південно-тихоокеанська угода про регіональну торгівлю та економічне співробітництво; Секретаріат Тихоокеанської спільноти; Організація Об'єднаних Націй; Рада Безпеки ООН (тимчасово); Асоціація ООН з торгівлі та розвитку; Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури; Управління Верховного комісара ООН у справах біженців; Близькосхідне агентство ООН для допомоги палестинським біженцям і організації робіт; Організація Об'єднаних Націй із спостереження за перемир'ям; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня митна організація; Всесвітня федерація профспілок; Всесвітня організація охорони здоров'я; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація; Всесвітня торгова організація.

ІСТОРІЯ. Заселення А. людьми (австрал. аборигенами, остров'янами Торресової протоки та аборигенами Тасманії) почалося 42–48 тис. років тому. Перші поселенці прибули до А. з Пд.-Сх. Азії. Відкриття А. європейцями відбулося в 1606, коли голланд. мореплавець В. Янсзон (1570–1632) дістався материка, назвавши його «Новою Голландією» та оголосивши володінням Нідерландів (голландцями ніколи не освоювалася). Сучасну назву «А.» було запропоновано 1814 англ. дослідником М. Фліндерсом. До 18 ст. аборигени жили в умовах первіснообщинного ладу. Формальних тер. претензій до австрал. аборигенів європейці не висували до 1770, коли капітан Дж. Кук від імені Великої Британії заволодів сх. узбережжям, якому згодом дав назву Новий Південний Уельс. 26.01.1788 тут було засновано першу колонію для каторжників та їхніх наглядачів (з Великої Британії до А. їх відправляли до 1840, а за ін. даними — до 1868), які стали першими європ. мешканцями Австралії. Протягом 19 ст. один за одним австрал. штати ставали колоніями Великої Британії (Тасманія — 1825; Зх. Австралія — 1829; Пд. Австралія — 1836; Вікторія — 1851; Квінсленд — 1859) і лише 01.01.1901 всі шість колоній було об'єднано в Австралійський Союз, який отримав статус домініону, тобто автономії держави в межах Британської імперії. Її монарх уважався символом главою держави-домініону. Колонізація країни супроводжувалася винищенням аборигенів, залишки їх були змушені жити здебільшого в резерваціях.

З 1820-х в А. почало розвиватися вівчарство, в 1830-х з'явилися перші пром. підприємства. У 2-й пол. 19 ст. у зв'язку із «золотою лихоманкою» (1851–1961) значно зріс приплив переселенців. У 1906 А. передано брит. колонію Папуа (пд.-сх. частину Нової Гвінеї), а після Першої світової війни, в якій австрал. війська діяли в складі брит. армії, — кол. нім. колонії Нову Гвінею (пн.-сх. частину Нової Гвінеї) та о. Науру (як

підмандатні території Ліги націй). Світова екон. криза 1929–1933 завдала удару по економіці А., що орієнтувалася значною мірою на зовн. ринок. У 1933 безробітні становили бл. 30 % працездатного населення. Під час Другої світової війни А. виступала на боці антигітлерівської коаліції. Після війни А. перетворилася на самостійну д-ву, залишаючись у складі Співдружності, очолюваної Великою Британією. Після війни при владі майже постійно перебувала коаліція ліберальної та аграрної партій. У 1972–1975 уряд формували лейбористи, вони зробили низку кроків у напрямі більш самостійного курсу в зовн. і внутр. політиці. Австрал. уряд був змушений надати незалежність Науру (1968) і Папуа Новій Гвінеї (1975). На референдумі 1999 австралійці не підтримали ідеї переходу від конституційної монархії до республіки.

Дип. відносини України з А. встановлено 26.12.1991.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. Австралії притаманна т. з. система двох з половиною партій: дві великі політ. партії — Лейбористська та Ліберальна та невелика Нац. партія, яка традиційно формує коаліційні уряди з лібералами. Австралійська лейбористська партія (Australian Labor Party) — найстаріша партія Австралії, що бере свої витоки з лейборист. партій австрал. колоній, які передували утворенню федерації (1890-ті), входить до Міжнар. демократ. союзу, входила до Соц. Інтернаціоналу, тепер — до Прогресивного Альянсу — конфедерації соціал-

Австралія. Будинок парламенту в м. Канберра

демократ. центрист. партій. Партія сповідує соціал-демократичну ідеологію. Ліберальна партія Австралії (Liberal Party of Australia) — правоцентристська партія, заснована 1945. Партія ліберально-консервативної ідеології. Національна партія Австралії (National Party of Australia) — правоцентристська партія, що представляє інтереси жителів сільських територій, фермерів та с.-г. виробників. Заснована 1920 як Аграрна партія, 1975–1982 — Нац. аграрна партія, з 1982 — сучас. назва. Інші загальнонац. партії, представлені в парламенті: Австралійські демократи (Australian Democrats), Австралійські зелені (Australian Greens), Родина передусім (Family First Party), Об'єднана партія Палмера. Вони відіграють незначну роль, їх вплив переважно обмежується верхньою палатою — Сенатом. Також діють партії місцевого рівня, напр., Аграрна ліберальна партія, що діє в

Пн. тер., Християнсько-демократична партія, діє в Новому Південному Уельсі, Ліберальна національна партія Квінсленду.

З 1901 при владі більшу частину часу перебувала Ліберальна партія, у 1996–2007 — коаліція Ліберальної і Національної партій; 2007–2013 — Лейбористська партія Австралії; з 2013 — Ліберальна партія Австралії.

ПРИРОДА. Тер. А. становить 5 % площі світового суходолу, вона простягається з пн. на пд. на 3200 км та з зх. на сх. на 4100 км.

Рельєф, геологічна будова і корисні копалини. Рельєф А. переважно рівнинний (бл. 95 % поверхні не перевищує висоти 600 м). Середня висота над рів. м. — 330 м. На Зх. — Австрал. плоскогір'я (серед. висоти 400–500 м), оточене хребтами Кімберлі (до 936 м), Макдоннелл (до 1511 м), Масгрейв (до 1440 м), Хамерслі (1251 м), в центрі — пустелі Велика Піщана, Гібсона, Вікторія та ін. Далі на Сх. простягається Центральна низовина з переважними висотами до 100 м, в районі озера Ейр — найнижча точка материка (–16 м). З Пд. низовина оточена горами Фліндерс і Лофті. Найвища частина А. — Великий Вододільний хребет на Сх. материка (вис. до 2230 м, г. Косцюшко в *Австралійських Альпах*).

Основу материка становить докембрійська платформа. У пізньому палеозої та в першій половині мезозою *Австралійська платформа* була складником давнього материка — *Гондвани*. Сх. частину А. займають складчасті гірські споруди каледонського й герцинського гороутворення. Формування поверхні цих гір відбулося в неогеновий і антропогеновий періоди. Надра А. багаті на різноманітні корисні копалини (боксити, залізу і марганцеву руди, свинцево-цинкові руди, кам'яне вугілля, цирконій, уран, золото, алмази та ін.); природно-ресурсний потенціал у 20 разів вищий за середньосвітовий показник. В Зх. А. зосереджені значні поклади заліз., поліметалевих, марганцевих, срібних, нікелевих, мідних руд, золота. На Сх., поблизу Сіднея й Мельбурна, — родовища кам. вугілля. Є також поклади рутилу, ільменіту, цирконію, уранових руд. Значні запаси бокситів (Квінсленд, Пн. тер.). Виявлено поклади нафти і природного газу. Поширені фосфорити, сіль, гіпс, магнезит, графіт, тальк, азбест.

Клімат. А. розташована в межах трьох осн. теплих клімат. поясів Пд. півкулі: субекваторіального (на пн.: відрізняється рівним ходом температур і великою кількістю опадів), тропічного (у центр. частині: два типи клімату — тропічний вологий і тропічний сухий), субтропічного (на пд.: три типи клімату — середземноморський, субтропічний континент і субтропічний вологий). Пересічна т-ра повітря на Пн. в січні +28°, липні +24°, на Пд. — відповідно +20 і +9°. У внутр. областях клімат різко континентальний — пересічна т-ра січня досягає +34°, липня +10°. Абс. максимуми т-ри понад +50°, мінімум –4, –6° (в горах — до –22°). На рівнинах заморозки бувають дуже рідко. За характером зволоження рік в А. поділяється на два сезони — сухий і вологий. На Пн. і Сх. вологий сезон припадає на літо, що триває з грудня по березень. Опади в тропічній А. здебільшого являють собою зливи і часто зумовлюють повені. У субтропічному районі дощі випадають рівномірно протягом року; на сх. і зх. узбережжях, крайньому

Пд. Зх. і Пд. Сх. — взимку. 44 % території А. одержує менше як 250 мм (це пустелі і напівпустелі пасатної зони). Найбільша кількість опадів — на пн. і сх. окраїнах материка (1000–1200, подекуди — до 2000 мм на рік), найменша (50–120 мм) — у центр. районах.

Внутрішні води. Річкова сітка А. розвинута мало. Майже 60 % території — безстічні області. Зі східних схилів Великого Вододільного хребта стікають короткі річки, що в верхів'ях течуть у вузьких ущелинах та сповільнюють свою течію, виходячи на прибережну рівнину; на зх. схилах Великого Вододільного хребта беруть початок річки, що прокладають свій шлях по внутрішніх рівнинах, в Австрал. Альпах починається найдовша річка на материк — Муррей (2375 км), в горах також зароджується її найбільші притоки — Маррамбіджі (1485 км), Дарлінг (1472 км) та деякі інші (живлення пере-

Австралія. Порт Кембелл
Вікторія

важно дощове). Лише деякі річки у пониззях судноплавні. Величезні простори пустель і напівпустель перетинають лише тимчасові водотоки — кріки (Куперс-Крік, Джорджина тощо). Найбільше озеро — Ейр, на Пд. від нього — солоні озера Торренс, Герднер, Фром. Значні солоні озера є на Зх.-Австралійському плоскогір'ї. Більшість озер А. живляться дощовими водами та не мають постійного рівня і стоку (влітку озера пересихають та перетворюються на неглибокі солончакові западини). Велике значення для водопостачання мають підземні води (Великий Артезіанський басейн та ін.).

Ґрунти. Ґрунтовий покрив А. в заг. рисах підпорядкований широтній зональності, яка порушується лише в горах. На Пн. простягається широка прибережна смуга опідзолених і місцями заболочених червоноземів, що змінюються чорно-бурими ґрунтами тропічних саван. У пустелях — сіроземи, бурі пустельно-степові ґрунти з солончаками і масивами пісків. На Пд. А. поширені каштанові ґрунти, які тягнуться широкою смугою вздовж узбережжя і на крайньому Пд. Зх. материка змінюються коричневими і червоно-бурими ґрунтами субтропічних саван. Часто серед каштанових ґрунтів трапляються невеликі острови солонців. На Сх. — смуга підзолистих ґрунтів, які на більш підвищених ділянках переходять у гірські лісові ґрунти. Землі сільськогосподарського призначення — 53,4 %;

рілля — 6,2 %; постійні зернові культури — 0,1 %; постійні пасовища — 47,1 %. Ліс — 19,3 %. Ін. землі — 27,3 % (2011).

Рослинний світ. За біогеографічним районуванням земної поверхні А. з прилеглими островами виділяється в окрему *Австралійську біогеографічну область*, або царство *Нотогея*. Через ізольованість Австралійського материка від інших частин Землі (починаючи з крейдяного періоду) флора А. дуже своєрідна: 75 % видів місцевих рослин є ендеміками (серед яких багато видів евкаліптів та акацій, найтиповіших родин рослин). Вона налічує понад 20 тис. судинних і 14 тис. безсудинних рослин. Центр. частина материка являє собою пустелю, де ростуть трав'янисті жорсткі злаки, в зволоженіших місцях (у напівпустелях) розвинені чагарникові зарості — скреби. Ближче до океану, в саванах, переважає злаковий покрив, зустрічаються поодинокі дерева та групи їх (евкаліпти, акації, деревоподібні ліліїні). Ділянки напівпустель і савани використовують як природні пасовища. Із збільшенням вологості савани переходять у світлі евкаліптові ліси, що займають бл. 2 % пл. материка і мають госп. значення. На пн.-сх. узбережжі та на пн. окраїнах А. — невеликі ділянки вологих тропічних лісів з пальмами, панданусами і бананами. На Пд. Сх. поширені субтропічні евкаліптові й папоротеві ліси з буюком південним.

Тваринний світ. Різноманітність тварин А. невелика: відомо всього 250 видів ссавців, 550 видів птахів, 680 видів рептилій, 190 видів амфібій, що мешкають на континенті й прилеглих островах. Ендеміками є близько 84 % ссавців, понад 45 % птахів та 89 % морських та прісноводних риб. Фауна А. відрізняється особливим складом й однобічним розвитком: за винятком *мишей і рукокрилих* практично відсутні плацентарні ссавці, натомість дуже велике різ-

риба неоцератод. В А. немає копитних, приматів і хижаків (крім дикого собаки динго, завезеного людиною). З птахів поширені австрал. страус ему, рибалочка, медососи, казуари, лірохвіст, райські птахи, папути, лебідь чорний та ін. В А. — численні види метеликів, москитів, термітів. Багато тварин А. знищено. Зникли деякі види кенгуру, сумчастий вовк, деякі види вомбатів. Природні ландшафти А. дуже змінені внаслідок госп. діяльності людини. Для охорони природи створено нац. парки (найбільші — Косцюшко, Уайперфілд, Уілсонс-Промонторі, Юнджелла, Сенктуері) та резервати.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 22 751 014 (2015, оцінка). Осн. частина нас. сучас. А. — нащадки іммігрантів 19–20 ст., які прибули переважно з Великої Британії та Ірландії. Густота нас. — 2 особи/км², 89 % населення мешкає в міських районах, через що А. є однією з найбільш урбанізованих країн світу. Найбільші міста (понад 1 млн осіб, 2015): *Сідней* (4921 тис. осіб), *Мельбурн* (4529,5 тис. осіб), *Брісбен* (2308,7 тис. осіб), *Перт* (2039,2 тис. осіб), *Аделаїда* (1316,8 тис. осіб). Вікова структура нас.: до 14 років — 17,9 %; 15–24 роки — 13,14 %; 25–54 років — 41,67 %; 55–64 років — 11,82 %; 65 років і старше — 15,47 % (2015). Середній вік нас. — 38,6 (2016). Коефіцієнт народжуваності — 12,5 на 1 тис. осіб (2015), коефіцієнт смертності — 7,14 на 1000 осіб (2015). Склад населення за етнічними групами: англійці 25,9 %, австралійці 25,4 %, ірландці 7,5 %, шотландці 6,4 %, італійці 3,3 %, німці 3,2 %, китайці 3,1 %, індійці 1,4 %, греки 1,4 %, нідерландці 1,2 %, інші 15,8 % (зокрема, австрал. аборигени 5 %), невизначені 5,4 % (2011, перепис); за реліг. групами: протестанти 30,1 % (англіканці 17,1 %, Об'єднана Церква 5,0 %, пресвітеріани і реформати 2,8 %, баптисти 1,6 %, лютерани 1,2 %, п'ятдесятники 1,1 %, ін. протестанти 1,3 %), католики 25,3 % (римокатолики 25,1 %, інші католики 0,2 %); інші християни 2,9 %, православні 2,8 %, буддисти 2,5 %, мусульмани 2,2 %, індуїсти 1,3 %, інші 1,3 %, атеїсти 22,3 %, невизначені 9,3 % (2011, перепис).

ГОСПОДАРСТВО. А. — високорозвинута індустріально-аграрна країна. За осн. статистичними показниками А. посідає 12-те місце серед країн — членів Організації економічного співробітництва і розвитку. ВВП на душу населення — 65,4 тис. доларів (2015). Трудові ресурси (робоча сила): 12,5 млн. осіб (2015). Зайнятість трудових ресурсів: с. г. — 3,6 %, пром-сть — 21,1 %, послуги — 75,3 % (2009).

Промисловість. Осн. галузі пром-сті А.: хім., гірнича, електротех., гідроенергетична, харч. і легка, металургія, машинобудування. Пром-сть забезпечує 28,9 % ВВП (2015). Найбільший залізорудний бас. — Пілбара в Зх. А., осн. райони видобування руд кольорових металів — Брокен-Хілл (Новий Пд. Уельс) і Маунт-Айза (Квінсленд), бокситів — родовища Уейпа (Квінсленд) і Гов (Пн. тер.). А. має багаті запаси залізної руди, у 2010 видобуток сягав 420 млн т (2-е місце у світі за видобутком і 1-е за експортом). А. на першому місці у світі за видобутком бокситів, які або експортують до Японії, або використовують для виробництва алюмінію. А. посідає 2-е місце у світі як видобувач золота (258 т, 2011), свинцю (621 тис. т), цинку (1515 тис. т), 4-е — срібла і 5-е — міді, 12-е — олова. В А. видо-

Австралія. Біг Піт — золотий рудник у Калгурлі

номаніття сумчастих і птахів. Там живе більшість сумчастих земної кулі, однопрохідні яйце-кладні (качконіс, ехидна), які є реліктами мезозойської (гондванської) фауни, двоякодихаюча

бувають також марганець, уран, титан, кадмій, цирконій та коштовне каміння (опал). За видобутком кам'яного вугілля А. на 4-у місці у світі (осн. поклади — у Квінсленді), бурого вугілля — на 6-у місці (видобувають у шт. Вікторія). Кам'яне і буре вугілля забезпечує 40 % енергії. А. має також великі запаси нафти і природного газу. В А. лише одна експериментальна атомна електростанція. Гідроелектростанції в Австрал. Альпах і на Тасманії забезпечують лише мізерну частку потреб країни в електроенергії. А. посідає 5-те місце у світі за вир-вом алюмінію, підприємства цієї галузі розташовані у шт. Вікторія й на Тасманії. Автомобільна пром-сть. контролюється амер. і япон. корпораціями і зосереджена у великих містах на Сх. країни. Нафтохім. підприємства розташовані неподалік Сіднея і Мельбурна, але ін. хім. підприємства (фармацевтичні, виробництво добрива тощо) є у всіх великих містах. Харч. пром-сть має переважно експортний напрям (м'ясна, борошномельна, цукрова, маслосироробна, пивоварна, виноробна). Є текст., швейні, взут. підприємства. Осн. пром. центри: Сідней, Мельбурн, Брісбен, Аделаїда, Перт. Сформувалися портово-пром. комплекси Вуллонгонг — Порт-Кембла, Ньюкасл, Джілонг, Куїнана.

Провідним сектором економіки, що забезпечує 67,4 % (2015) ВВП, є сектор послуг, важливе місце в якому займає туристична галузь. Сільське господарство. Продукція с. г. А. — пшениця, ячмінь, цукрова тростина, фрукти; ВРХ, вівці, домашня птиця. Забезпечує 3,7 % ВВП (2015), становить бл. 30 % експорту країни. Характерні висока механізація і спеціалізація ферм. В А. найбільше у світі поголів'я овець (бл. 100 млн), що дозволяє виробляти високоякісну вовну і м'ясо (635 тис. т, 2007), які експортують до Японії та европ. країн, а також експортувати баранів і ягнят до мусульман. країн. У тропічній А. (Квінсленд, Пн. тер.) розвинуте м'ясне тваринництво (розведення биків), а на Пд. Сх. країни у помірному кліматі — молочне тваринництво. Зернові культури займають 3/4 культивованих земель, половину з них — пшениця, більшість якої (13 млн т, 2007; 15-е місце у світі) експортують у Китай, Японію, араб. країни тощо. Вирощують також ячмінь, овес, сорго, рис, кукурудзу, картоплю, бавовну, тютюн, овочі, плодові культури. А. — 6-й у світі виробник вина. Виноград вирощують на Пд. Сх. країни. Одна з провідних культур в А. — цукрова тростина (8-ме місце у світі). В А. вирощується також евкаліпт для фармацевт. пром-сті. Рибальство розвинуте незначно, деякі морепродукти (креветки, мушлі, лангусти) експортуються до США та Японії.

Т р а н с п о р т. Довжина шляхів: залізнична дорога — 36,967 тис. км (2014); автошляхи — 823,217 тис. км (2011); водні шляхи — 2000 км (2011). 3-ці зв'язують між собою переважно с. г. і гірничопром. центри з портами. А. — одна з найбільш автомобільних країн світу (510 автомобілів на 1000 мешканців). В. А. дві нац. авіакомпанії, авіатранспорт — найбільш використовуваний засіб для пасажирів, як для внутр., так і для заруб. переміщень. Міжнар. аеропорти: Сідней, Мельбурн, Перт, Дарвін. Осн. мор. порти — Сідней, Мельбурн.

Т о р г і в л я. Заг. експорт А. становить 184,4 млрд доларів (2015) Осн. товари: вугілля, залізна

руда, золото, м'ясо, шерсть, глинозем, пшениця, машини і транспортне обладнання. Основні країни-партнери: Китай — 32,2 %, Японія — 15,9 %, Пд. Корея — 7,1 %, США — 5,4 %, Індія — 4,2 %

Австралія. Автопоїзд

(2015). Імпорт — 208,4 млрд доларів (2015). Осн. товари: машини та транспортне обладнання, комп'ютери та офісна техніка, телекомунікаційне обладнання та деталі до них; сира нафта і нафтопродукти. Осн. країни партнери: Китай — 23 %, США — 11,2 %, Японія — 7,4 %, Південна Корея — 5,5 %, Таїланд — 5,1 %, Німеччина — 4,6 % (2015). З в'яз о к. Кількість мобільних телефонів — 31,77 млн. (140 одиниць на 100 ос.; 2015); інтернет-користувачі — 19,23 млн (84,6 %; 2015).

ОСВІТА, НАУКА І КУЛЬТУРА. В А. початкова і середня освіта для дітей обов'язкова. Вік обов'язкового навчання — від 5 до 15 або 17 років (залежно від штату чи території). Функціонують держ. та приватні школи. Освіта у держ. школах безкоштовна. В А. 41 ун-т (37 держ., 2 приватних і 2 ф-ти заруб. ун-тів). Найбільші ун-ти: Австрал. нац. ун-т (м. Канберра), Ун-т м. Аделаїди, Ун-т м. Мельбурна, Ун-т Монаша (м. Мельбурн),

Австралія. Виноградники

Ун-т Нового Пд. Уельсу (м. Сідней), Ун-т Квінсленда (м. Брісбен), Ун-т м. Сіднея, Ун-т Західної Австралії (м. Перт). Заг. кількість студентів в ун-тах А. — понад 800 тис., з них бл. 220 тис. — іноземці.

Перші наук. т-ва засн. в А. у 2-й пол. 19 ст.: Т-во Ліннея (1874), Австрало-Новозеландське т-во з розвитку науки (1888) та ін. У 1880 відкрито першу ботанічну станцію, 1894 — відділення Брит. астр. т-ва. У 1924 неподалік м. Канберри почала

Австралія. Університет Сіднея

працювати обсерваторія. У 1926 в А. утворено Раду з наук. і тех. досліджень, а 1949 її було перетворено на Держ. орг-цію наук. і прикладних досліджень. В А. чотири нац. академії: Австрал. АН, Академія сусп. наук А., Австрал. академія гуманітарних наук, Австрал. академія технологічних і прикладних наук. Найбільші б-ки: Нац. в Канберрі, б-ка Сіднейського ун-ту, б-ка шт. Вікторія (м. Мельбурн), б-ка шт. Новий Пд. Уельс (м. Сідней). Музеї: Нац. музей А. (м. Канберра), Австрал. музей (м. Сідней), Нац. галерея шт. Вікторія (м. Мельбурн), Нац. військ. музей (м. Канберра) та ін.

ПРЕСА, РАДІОМОВЛЕННЯ, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. П р е с а. Перші газети в А. почали друкуватися на поч. 19 ст. В А. видається 2 загальнодерж. щоденні газети, 10 щоденних газет рівня штатів, 37 регіон. щоденних газет та 470 ін. регіон. та міських газет. Нац. щоденні газети: «Остреліан» («The Australian»; з 1964) та «Остреліан фінанс-ревю» («The Australian Financial Review») — бізнесова та фін. газета (з 1951 щотижнева, з 1963 щоденна). Інші нац. щотижневі та щомісячні газети: «Грін Лефт Віклі» («Green Left Weekly»), «Віклі Таймс» («The Weekly Times»), «Курі Мейл» («Koori Mail»), «Ллойдс Ліст Остреліа» («Lloyd's List Australia»), «Монслі» («The Monthly»), «Ред Флег» («Red Flag»), «Сетіді пейпе» («The Saturday Paper»), «Сеньйор» («The Senior»). В А. видається значна кількість газет регіон. та місцевого значення, більшість з яких — в шт. Но-

вий Пд. Уельс, зокрема: «Сідней Монінг Геральд» («Sydney Morning Herald»), одна з найстаріших новинних газет, видається з 1831 безперервно, з 1840 — це щоденна газета; «Дейлі Телеграф» («The Daily Telegraph»), таблоїд, засн. 1879 (обидві — у Сідней); «Ейдж» («The Age»), публікується в Мельбурні з 1854. Популярні електронні видання: «Guardian Australia», «Crikey», «Nine.com.au». Більшість газет належать двом найбільшим медіахолдингам «News Corporation» (засн. 1923) і «Fairfax Media Limited» (засн. 1841, найбільша медіакомпанія А. та Нової Зеландії).

Р а д і о. В А. ведуть трансляцію 274 комерційні радіостанції і 341 громадська, які фінансуються д-вою.

Т е л е б а ч е н н я. На всій тер. А. здійснюють мовлення дві громад. телекомпанії. Вони фінансуються урядом: Австралійська радіомовна корпорація (Australian Broadcasting Corporation, ABC) та Спеціальний мовний сервіс (SBS) і забезпечують безкоштовну теле-, радіо- та інтернет-трансляцію. Працюють також столичні комерційні телекомпанії, кожна з яких має в своєму складі кілька телеканалів: Nine Entertainment Co, Seven West Media та Ten Network Holdings; регіон. комерційні телекомпанії: Prime Media Group — філія Seven West Media; Південний хрест Austereo (Southern Cross Austereo), NBN Television, Imparja Television — філії Nine Entertainment Co; місцеві канали: C31 Мельбурн, Канал 44 (Аделаїда), 31-й Цифровий, West TV, ICTV (Indigenous Community Television — Телебачення корінних спільнот), Westlink та ін. З 01.01.2001 в А. почався перехід телебачення на цифрове мовлення.

У рейтингу свободи преси (Press Freedom Index) на 2016 А. посідає високе 25 місце.

ЛІТЕРАТУРА. Міфи, казки, легенди аборигенів записували впродовж 19–20 ст. Перші писемні твори, що з'явилися в 1820-х, зокрема романи Дж. Такера та Г. Сейвері, продовжували традиції англ. л-ри 18–19 ст. Любовно-пригодн. характер мали романи Г. Кінгслі, М. А. Кларка, Р. Болдєр-вуда (псевд. Т. А. Брауна). Вплив англ. класицизму відчутний і в перших поет. творах, зокрема поемі У. Уентворта «Австраласія» («Australasia»; 1823). Поступово розвивається романтизм. Оси. тема віршів Ч. Харпура, Г. Кендалла, А.Л. Гордона та ін. — зображення природи. Наприкін. 19 — на поч. 20 ст. А. л. набула нац. характеру, як гол. напрям утвердився реалізм. Засновники нац. л-ри — романіст Т. Коллінз, поет і новеліст Г. А. Лоусон, поет Б. О'Дауд. Значну роль у формуванні демократ. течії в Австрал. л-рі. відіграв журн. «Бюлетен» («Bulletin»; засн. 1880), що сприяв розвитку малих жанрів (оповідання Г. А. Лоусона, У. Естлі, балади Е. Дайсона, Е.Б. Патерсона, Г. А. Лоусона та ін.). На межі 19 і 20 ст. починають творчий шлях поети М. Гілмор і К. Бреннон. У творах, написаних після Першої світової війни, змальоване складне життя австрал. аборигенів. Тоді ж виник жанр соц. роману, попередником якого стала трилогія Г. Г. Річардсона (справж. — Е. Ф. Ліндсей) «Доля Річарда Мероні» («The Fortunes of Richard Mahony», 1917–1929), позначена рисами психологізму. Основоположники соц. роману К. С. Причард та Е. В. Палмер напр. 1920-х реалістично зображували життя різних верств австрал. сусп-ва з його суперечностями й морально-психол. колізіями. У 1930–1950-х у поезії виникло кілька напрямів, представники яких гуртува-

Австралія. Хмарочос у Сідней

лися навколо різних літ. журналів та альманахів. Р. Інгамелс 1938 заснував літ. групу «Джіндіуобак клуб» («Jindywobak Club»), разом із поетами-однодумцями утверджував думку, що розквіт поезії зумовлює поєднання давніх традицій аборигенів із надбаннями європ. культури. Члени клубу випускали щорічні антології (1938–1953).

У 1940–1960-х активно розвивається велика проза, л-ра відображає зміни в нац. самосвідомості австралійців, розширення культ. і літ. зв'язків. Події Другої світової війни змальовано в романах Дж. Форреста, Е. Ламберта, Н. Шюта та ін. Тема расової дискримінації аборигенів набуває гострого звучання у творчості Ф. Б. Віккерса, Д. А. Стюарта, Е. Д. К'юзек, М. Дьюрек та ін. Розвивається жанр оповідання (Дж. Моррісон, А. *Маршалл*, Г. Кейсі, К. С. *Прічард*, Е. В. Палмер, Дж. Уотен, Ф. Д. Дейвісон та ін.). 1973 Нобелівську премію з л-ри отримав прозаїк П. *Вайт*. 1920–1930-ті вважають часом зародження драматургії (одноактні реаліст. драми Л. Ессона, К. С. *Прічард*, Е. В. Палмера). У 1930–1940-х виник і поширився новий драм. жанр — радіоп'єса (Р. Парк, К. Данкан, А. Тернер, Д. А. Стюарт). У 1950-х з'явилися насичені соц. колізіями п'єси Е. Д. К'юзек (К'юсак), Р. Лоулера, М. Бренд. Із кін. 1950-х на австрал. л-ру впливали модерн. течії. Реаліст. і модерн. тенденції поєднуються в творчості прозаїка і драматурга П. В. М. Вайта, прозаїків Р. Стоу, Т. Естлі, Т. Кінлі. У 1960–1980-х опубл. соц.-сатир. (Б. Оуклі, П. Мезерс) і соц.-фантаст. (П. *Кері*) романи, роман-антиутопія (Д. Айрленд); сатир. п'єси-портрети політ. діячів (Торі Д. Уільямса, А. Б'юзю, Дж. Гібберта та ін.). Після Другої світової війни австрал. поезія тяжіє до європ. реалізму (творчість т. з. університет. поетів). Д. Кемпбелл, Дж. *Райт*, Д. А. Стюарт у своїй ліриці звертаються до тем природи, етико-філос. проблем.

Із серед. 1960-х у л-ру приходять письменники-аборигени. Гол. тема творчості К. Гілберта, Дж. Дейвіса та ін. авторів, що походять з австрал. аборигенів, — боротьба за громадян. рівноправ'я корінного населення. А. 1982 Томас Кеннілі опубл. роман «Ковчег Шиндлера» («Schindler's Ark»), на основі якого зняли знаменитий голлівуд. фільм «Список Шиндлера». Серед ін. його творів — «Джеко» («Jasco»; 1993), «Місто біля ріки» («The River Town»; 1995). Е. Джолі — автор 13 романів. Т. Астлі тричі отримала премію М. Франкліна (одну з найпрестижніших літ. нагород А.) за романи «Добре одягнений дослідник» («The Well Dressed Explorer»; 1962), «Повільні тубільці» («The Slow Natives»; 1965) та «Хлопчик-прислужник» («The Acolyte»; 1972). Дж. Андерсон двічі отримувала цю премію за романи «Тірра-Літта біля ріки» («Tirra Lirra by the River»; 1978) та «Пародисти» («The Impersonators»; 1980), а П. *Кері* — Букерівську премію за роман «Оскар і Люсинда» («Oscar and Lucinda»; 1988). Девід Малуф також є лауреатом багатьох літ. премій, зокрема, Міжнар. дублін. літ. премії 1994 за роман «Згадуючи Вавилон» («Remembering Babylon»). Серед популярних антологій австрал. оповідань — «Оксфордська збірка австралійських оповідань» («The Oxford Book of Australian Short Stories», 1995; упоряд. М. Уїлдінг) і «Класичні австралійські оповідання» («Classic Australian short stories»; 1966; упоряд. В. Мердок і Г. Дрейк-Брокмен).

Наук. вивчення австрал. л-ри в Україні започаткував І. Франко, який 1910 у «Літ.-наук. віснику» опубл. свої переклади оповідань австрал. письменників Е. Дайсона, Е. Б. Годжа, А. Г. Доррінгтона, А. Г. Дейвіса, Дж. Пойнтонна, Века, Кодака, Дж. Г. Гріна, П. Купіда. 1933 Україну відвідала австрал. письменниця лівого спрямування К. С. *Прічард*. У післявоєнний період в Україні побували А. Маршалл, Е. Д. К'юзек, Лж. Уотен та ін.

Із сер. 1950-х в укр. перекл. друк. твори Г. А. Лусона, К. С. *Прічард*, Е. В. Палмера, Е. Д. К'юзек, А. Маршалла, П. В. М. Вайта, Ф. Д. Дейвісона, Н. Шюта, М. Л. Уеста, Ф. Філіпсона, Т. Шеппард, Д. А. Стюарта, К. Тіле та ін. 1982 вийшла зб. «Сучасна австралійська проза». Укр. мовою твори А. л. перекладали Н. Боровик, О. Ночева, О. *Мокровольський*, В. Ружицький, М. Троян, І. Стещенко. 2011 Україну з творчим візитом відвідав австрал. поет Л. Вікс. У терноп. вид-ві «Крок» вийшла його книжка в укр. адаптаціях. Поет презентував укр.-австрал. антологію «AU/UA: Сучасна поезія Австралії та України», яку уклав разом із укр. поетами Ю. Завадським і Г. Семенчуком.

АРХІТЕКТУРА. В А. архітектура почала розвиватися в кін. 18 ст. у дусі англ. класицизму та неоготики. З 2-ї пол. 19 ст. інтенсивно забудовуються міста (Сідней, Мельбурн, Брісбен, Аделаїда) за прямокутним плануванням багатопверховими будинками. З 1920-х в архітектурі А. поширюються нові течії, переважно конструктивізм (столиця Канберра; 1913–1927, арх. І. Гріффін). Серед споруд 2-ї пол. 20 ст. *Сіднейський оперний театр* (арх. Г. Зайдлер; 1971), Олімпійський стадіон (1956) у Мельбурні. Коли наприкінці 1950-х було скасовано заборону будувати у містах споруди вище 150 футів (45 м), в А. розпочалося буд. хмарочосів: «Сідней Тауер» («Sydney Tower»; 1975; 305 м), вежа «Аврора» («Aurora»; 2005; 2007 м), вежа «Евріка» в Мельбурні («Eureka»; 2006; 297 м) та ін. *Сіднейський оперний театр*, *Королівський виставковий центр* і *Карлтонські сади* у Мельбурні та *Австралійські поселення каторжан* включено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. Корінне населення А. мало давні традиції у галузі образотворчого мист-ва. Це гравірування, різьблення, розпис, прикрашені побутові й культові предмети, зброя тощо. В кін. 18 — на поч. 19 ст. з'явилися документально точні зарисовки природи А. (К. Мартенс, А.-Л. Б'ювелот), сатирична графіка (С.-Т. Гілл). Протягом 19 ст. австрал. художники перебували під впливом європейських, зокрема брит. стилів. Розпочинаючи з 1880-х, а також у 1890-х австралійці формують власну ідентичність, заснувавши нац. школу реаліст. жанрового живопису. Серед найяскравіших представників — Т. Робертс, А. Стрітон, Ф. Мак-Каббін. У 1940-х виникло нове мист-во аборигенів (родини Намат'їра і Парерульта). До А. пізно прийшли авангардні європ. рухи, такі як кубізм або сюрреалізм. Одним із провідних художників-сюрреалістів А. 20 ст. вважається С. Нолан, який прославився завдяки серії картин, що зображують відомого австрал. розбійника Неда Келлі. Серед найвизначніших австрал. пейзажистів — Ф. Вільямс, серед скульпторів — Б. Мак-Кеннал, Л. Дадеуелл.

МУЗИКА. Музика австрал. аборигенів має багато архаїчних рис, що збереглися від прадавнього минулого, органічно пов'язана з сусп. життям і побутом різних племен цього континенту. Найбільш поширена пісенна творчість, що насамперед відбиває магічно-обрядові ритуали. Пісні зазвичай супроводжуються побутовими та культовими танцями — короборі, що виконуються під час святкувань та при різноманітних церемоніях. Мелодії пісень аборигенів А. переважно низхідного руху, мають вузький діапазон (три-чотири тони). Для пісенних наспівів типовими є традиц. ритмічні формули, напрацьовані в процесі відбивання ритму при виконанні пісень, пов'язаних з танцями. Ритміка деяких наспівів умотивована мисливськими обрядовими танцями та своєрідно наслідує стрибки кенгуру й рухи інших тварин.

Для колективного співу природним є октавне проведення мелодії з елементами гетерофонії (звучання кварта, квінти), в чому вбачається зародок епізодич. багатоголосся. Складову роль у структурі пісенності аборигенів А. відіграє прийом включення до заг. композиції низки побудов рецитатив. (розмов.) характеру, виконаного з різним тембровим забарвленням, що свідчить про питу частку вербального начала у пісенному фольклорі.

Спів і ритуальні танці супроводжуються колоритним інструментарієм. Він доволі простий: ударні — дощечки для відбивання такту, гудачка — дерев'яна дощечка, яку обертають на мотузці (звук гудачки символізує голос духа в реліг. обрядах). У пн. А. побутує носова флейта (можливо, запозичена з Нової Гвінеї). Там же поширений діджеріду — стародавній духовий муз. інструмент аборигенів, один з найдавніших муз. інструментів на Землі. Назва діджеріду загальноприйнята, надана інструменту європ. поселенцями А. На Пн. континенту, звідки походить інструмент, його називають йедакі. Унікальність цього інструмента в тому, що він звучить на одному тоні (т. з. «дрон»), але цей тон вирізняється великим тембровим різнобарв'ям. У цьому плані звучання діджеріду наближене до людського голосу. Водночас, його можна порівняти й з варганом (дримбач). При грі на діджеріду використовується техніка безперервного дихання. Першооснову інструмента створила сама природа — це стовбур евкаліпта 1–3 м завдовжки, серцевину якого виїли терміти. Знайдену деревину доопрацьовують: мундштук інструмента обробляють бджолиним воском, поверхню прикрашають традиц. розписами із зображенням тотемних звірів. Від кінця 20 ст. з діджеріду експериментують західні музиканти, включаючи його до ансамблів електронної музики.

3 кін. 18 ст. в А. поширилася європ. музика. В 1847 у Сідней поставлено першу австрал. оперу «Дон Джон Австрійський» А. Натана. В Аделаїді, Мельбурні, Сідней є консерваторії. Серед муз. діячів А. — композитори А. Гілл, Дж. Англіл, А. Бенджамін, диригент Б. Гейнце, скрипачка Б. Кімбер та ін. Світове визнання отримали австрал. оперні співачки Н. Мелба і Дж. Е. Сазерленд, які виступали на провідних сценах світу. Обидві співачки отримали звання дами-командора Ордена Брит. імперії, причому Н. Мелба була однією з перших представниць сценіч. мист-ва поміж нагороджених. Серед найвідоміших австрал. гуртів — «BeeGees» (емігрували до Австралії), «AC/DC», які мають міжнар. визнання та є найуспішнішими в історії муз. індустрії.

ТЕАТР. У формуванні австрал. мист-ва важливу роль відіграло поєднання традиц. культури аборигенів та брит. середовища. Особливо помітним прикладом є австрал. театр. мист-во, де змішалися церемоніальний танець місцевих аборигенів — короборі — та англ. театр. традиції. Перші спектаклі в А. поставлено у 1780-х колоністами. У 1930–1940-ві в Сідней та ін. містах створено постійно діючі театри. Формуванню нац. театру сприяла діяльність літ.-театр. об'єднань у 1910–1930-х, які ставили переважно вітчизн. п'єси (К.-С. Прічард, Л. Ессон, У. Мур, К. Вотсон). Провідні нац. театри А. — «Олд тоут», «Інdependent тіетр». Працюють також комерційні та напівпрофес. т. з. нові театри. Провідна труппа класичного балету — «Австралійський балет» (засн. 1962). Першим худ. керівником була брит. балерина П. ван Праа (1962–1974). З 1965 балет подорожував країнами Європи та Пн. Америки. У репертуарі — класичні та сучасні постановки австрал. та зарубіж. хореографів. Виступають на провідних театр. сценах, зокрема, у Сіднейському оперному театрі.

КІНО. Австрал. кінематограф розвивається з поч. 20 ст. До перших ігрових фільмів, створених в А., належать «Ранні християнські мученики» (1900) реж. Дж. Перрі, «Справжня історія банди Келлі» (1906) реж. Ч. Тейта (2007 фільм внесено до списку «Пам'ять світу» ЮНЕСКО як перший повнометражний фільм в історії). Піднесення нац. кінематографу почалося в 1970-х. Найвідомішими сучас. австрал. акторами, які отримали міжнар. кінематографічні нагороди, зокрема «Оскар», є К. Бланшетт (фільми «Елізавета», 1998; «Авіатор», 2004; «Володар Перснів», 2001–2003; «Жасмин», 2013); Р. Кроу (фільми «Своя людина», 1999; «Гладіатор», 2000; «Ігри розуму», 2001); Х. Леджер (фільми «Горбата гора», 2005; «Темний лицар, 2008). Початок та розвиток актор. кар'єри М. Гібсона пов'язані з А.

СПОРТ. Важливу роль в житті австралійців відіграє спорт. Помірний клімат А. сприяє активному способу життя. Серед найпопулярніших видів спорту — крикет, який почав культивуватися в А. на поч. 19 ст. Ще одним із найрозвиненіших видів спорту є австрал. футбол. З олімпійських видів — теніс, плавання, кінний спорт, легка атлетика, велосипедний спорт. В А. двічі проходили Олімпійські ігри: Літні Олімпійські ігри 1956, (М. Мельбурн, 22.11–08.12) та Літні Олімпійські ігри 2000 (м. Сідней, 15.09–01.10). Сіднейська Олімпіада відома також як «Ігри нового тисячоліття». Поміж найтитлованиших спортсменів, багаторазових олімпійських чемпіонів — плавець, 5-разовий олімпійський чемпіон Я. Торп. Серед найбільших стадіонів — гол. арена XXVII Олімпійських ігор «А.» («Stadium Australia»; Сідней), «Мельбурн Крикет Граунд» («Melbourne Cricket Ground») — гол. арена XVI Літніх Олімпійських ігор. А. має багаті традиції з тенісу, зокрема, у Мельбурні щорічно проводиться Відкритий чемпіонат А., який є найбільшим тенісним турніром А. та першим в серії турнірів Великого шолому. Перший турнір для чоловіків був проведений 1905, для жінок 1922. Один з розвинутих видів спорту — регбі.

Австралія. Знак кавалера Ордена Австралії — найвищої нагороди країни

Австралія. Пам'ятник Голодомору в Українському православному центрі, м. Канберра

Збірна А. з регбі двічі вигравала чемпіонат світу (1991, 1999) і тричі — Чемпіонат з регбі (турнір серед 4 найкращих команд Пд. півкулі; 2000, 2001; 2011).

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА. Перші укр. поселенці з'явилися в А., вірогідно, вже у 1850-х, про що свідчать прізвища Богун, Козак, Терлецький, Боберський, Раковський та ін. На поч. 20 ст. до А. прибуло бл. 5 тис. українців з Галичини і Дал. Сх. (з буд-ва Східнокит. залізниці, з сибір. каторги). Вони поселилися у штатах Квінсленд, Новий Пд. Уельс та Пд. А. У 1913–1914 у Сідней та на його околицях осіла група українців, прибулих з Галичини, більшість їх працювала у вугільних копальнях Ньюкасла. 1915 укр. робітники Брісбена організували Культурно-освітнє т-во на чолі з Г. Піддубним, яке проводило відповідну роботу (вдалою постановкою «Назара Стодолі» Т. Шевченка набуло широкого розголосу серед укр. населення А.). У 1948–1951 до А. приїхало ще бл. 21,5 тис. українців (гол. чин. з таборів праці у Пд. та Зх. Європі), що розсіялися по всьому континенту. Згодом більшість українців переїхала до вел. міст. У кін. 1950-х до А. прибули укр. емігранти з Великої Британії, Югославії, Дал. Сходу. 1994 в А. налічувалося 30 тис. українців, розподіл їх був такий: 34,8 % — в Новому Пд. Уельсі, 32,6 % — у Вікторії, 16,7 % — у Пд. А., 7,3 % — у Зх. А., 5,8 % — у Квінсленді, 1,5 % — на тер. федерал. столиці, 1,5 % — на о. Тасманія. Бл. 75 % українців мешкає у столицях штатів, 22 % — у провінц. містах, 3 % — на фермах; 50,8 % визнало укр. мову рідною. За переписом, на 2006 в А. проживало 37,8 тис. українців. Українці — одна з найкраще організованих етн. груп у країні. Ще 1949 на континенті виникли укр. громади, що 1950 об'єдналися в Союз укр. організацій в А. (СУОА) з центрами в містах Мельбурні, Сідней, Аделаїді. 1949 засн. Союз українців А. Є дві юнацькі орг-ції «Пласт» і Об'єднання укр. молоді. Ці організації, як і церкви — Укр. греко-католик. та Укр. автокефальна правосл., сприяють збереженню та підтримують розвиток укр. мови. Австрал. варіант укр. мови щодо фонет., грамат. та лексичної інтерференції англ. мови дуже близький до канад., брит., амер. варіантів, однак, на лекс. рівні він характеризується деякими австралізмами, напр., «білабоне» — «затока, утворена гирлом ріки» (billabong). 1950 з'явилися перші нар. суботні українозн. школи (де вчать укр. мову і л-ру, географію та історію України). 1951 у Сідней функціонувала перша укр. школа з двома вчителями та 20 учнями. 1952 організовано укр. шкільні ради в Новому Пд. Уельсі та Вікторії, щоб координувати діяльність субот. шкіл. На 1-му Всеавстрал. з'їзді вчителів укр. суботніх шкіл (Мельбурн; 1956) утворено Укр. центр. шкільну раду з осередками в Мельбурні та Аделаїді. При великих школах є дошкільні заклади та 1–2-річні вчител. курси. Найбільше шкіл було у 1959 (39 із заг. кількістю учнів 2072), на 1990 їх стало менше (12 шкіл, 412 учнів). Учні 1–4 класів вивчають усі предмети за австрал. підручниками (автор — М. Дейко). 1968 Д. Нитченко (Чуб) опубл. «Український правописний словник», 1985 (його 2-е вид. — під назвою «Український орфографічний словник»).

Ідеї багатокультурності набули статусу узаконеної урядової політики в 1985, що створило кращі умови для розвитку україністики в А. У деяких штатах, зокрема у Вікторії, укр. мова з 1975 за-

носить до свідоцтва про середню освіту. 1974 при фін. допомозі укр. промисловців та кооперативів створено Фундацію українознавчих студій в А. (ФУСА). Вона видає двомовні (укр.-англ.) бюлетені Newsletters (до 1999 вийшло 12). Її зусиллями 1983 відкрито при Ун-ті ім. Монаша (Мельбурн) Лекторат українстики ім. М. Зерова — першу програму укр. мови і л-ри (тоді ж відділ русистики цього ун-ту перетворено у відділ славистики). Розвиткові українозн. студій сприяв славіст і балтист І. Марван, що 1973–1991 завідував відділом русистики (потім славистики) Ун-ту ім. Монаша. Він — автор монографії «Північнослов'янський контекст української словозміни» (1983), студій про укр. числівники та дієслова.

Українознавство репрезентують літературознавець М. Павлишин (статті, присвячені І. Котляревському, В. Винниченку, О. Гончару, М. Руденку, В. Стусу, укр. л-рі в А.), германіст та мовознавець, відповідальний за розвиток першої регулярної програми університ. курсів з україністики в А. О. Розаліон (ст. «Омонімія в сучасній українській мові»; 1985), Л. Сидор (досліджує укр. акцентологію), Я. Кулігівська (систему дієслів укр. і поль. мов), Дж. Кларк (питання суфікс. словотвору в укр. мові, історію укр. мовознавства в А.), Т. Пілбров (мову русинів Югославії). Заходами Фундації українозн. студій в А. 1978 розпочато програму українознавства у формі семінарів та літніх курсів в Ун-ті Макворі (Сідней), в Ун-ті ім. Монаша, в Ун-ті Фліндерса (Аделаїда). 1984 започатковано регулярну програму при ф-ті сучас. мов в Ун-ті Макворі. На поч. 1985 при ньому створено Центр українозн. студій. Лінгв. проблемам перекладу, мовній інтерференції присвячено праці мовознавця і літературознавця Г. Кошарської (з 1989 керівник Славистич. відділу цього ун-ту). 1989 Г. Кошарська та лінгвіст-методист А. Шимків підготували «Серію вирав української мови» (22 лекції, записані на касетах) як перший етап проекту «Українська мова в практиці». 1950 під керівництвом проф. Ю. Пеленського утв. Австрал. відділ НТШ з осередками (тепер) у Сідней, Мельбурні, Аделаїді. З 1989 діє Т-во укр. мови ім. Т. Шевченка, з 1990 — Асоціація українців А. (голова — М. Павлишин). 1951 опубл. першу укр. худ. книжку в А. — зб. імпресіоністичних новел «Після облого міста» В. Русальського. До 1990 вийшло 166 укр. книжок (разом з деякими місц. англomовними перекладами). Творці укр. л-ри в Австралії — Д. Нитченко (Чуб), Я. Масляк, З. Когут, О. Ткач (Леся Богуславець), В. Онуфрієнко, П. Вакулєнко, Б. Подолянко, Г. Чорнобицька, Є. Зозе, М. Гойя, Б. Сірко, М. Лазорський, І. Стоцький, Л. Гаєвська-Денис, М. Дейко, Т. Волошка та ін. Ю. Ткач (у його англomов. перекладацькому доробку «За ширмою» Б. Антоненка-Давидовича, «Собор» О. Гончара, «Побратими» В. Шевчука, твори Остапа Вишні, О. Бердника, А. Дімарова, І. Качуровського) популяризує укр. худ. слово. 1977 він заснував власне вид-во «Bayda Books», що публікує укр. та англomовні (переважно переклади) книжки. Д. Нитченко (Чуб) створив вид-во «Ластівка», М. Цюрак — «Книга». Протягом багатьох років в Аделаїді діяло Т-во ім. М. Зерова, що випустило декілька книжок неокласиків, збірку спогадів про них та поезію Є. Плужника. З 10.07.1949 виходить у Сідней часопис

«Вільна думка», з 1960 у Мельбурні — «Церква і життя». У 1956–1990 видавався у Мельбурні часопис «Українець в Австралії»; 1949 в Аделаїді виходила газета «Єдність». Д. Нитченко (Чуб) видавав альманах «Новий обрій». В А. є чимало укр. літ.-мист. клубів, зокрема засн. Д. Нитченком у Мельбурні 1966 Літ.-мист. клуб ім. В. Симоненка, який періодично влаштовує літ. конкурси для укр. молоді. Розвитку та плеканню укр. мови сприяють хори «Боян» (Сідней), «Чайка» (Мельбурн), «Гомін», жіночий «Ластівка», дитячий «Сестри» (Аделаїда). Всесв. славу здобув австрал. бандурист В. Мішалов. У Мельбурні транслюються укр. радіопередачі (2 год. щотижня).

Лит.: Русин в Австралії // Діло. 1886. 20 грудня; Піддубний Г. Укр. робітники в Австралії // Західна Україна. 1930. № 7–8; Lethbridge H. O. Australian aboriginal songs. Melbourne, 1937; Davies E. H. Music in primitive society. Adelaide, 1947; Народы Австралии и Океании. Москва, 1956; Хейнце Б. Музыкальная культура Австралии // Советская музыка. 1959. № 1; Українці в Австралії: Матеріали до історії поселення українців в Австралії. Мельбурн, 1966; Петриковская А. С. Генри Лоусон и рождение австралийского рассказа. Москва, 1972; Австралийская литература. Москва, 1978; Современная австралийская новелла. Москва, 1980; Krawchuk P. Ukrainians in Australia // The Australian Canadian. 1981. № 11; Сучасна австралийська повість. Київ, 1982; Зернецкая О. В. Австралийский социальный роман 30-х годов XX в. Киев, 1982; Австралия и Океания в совр. мире. Москва, 1982; Зернецкая О. В. Вэнс Палмер и австралийский роман. Киев, 1984; Muskett Ph. E. The New South Wales Art of Living in Australia, 1987; Джибфорд Д. Дж., Джибфорд К. Х. Правовая система Австралии. Москва, 1988; Вакуленко П. «Не зможе тебе чужина приспати...» // Україна. 1989. № 24; Цюрак М. «Але тримаємося свого кореня.» // Україна. 1990. № 12; Павлишин М. «В першу чергу контакти» // Україна. 1990. № 20; Лазебник С. Ю., Лещенко Л. О., Макар Ю. І. Українці в Австралії і Новій Зеландії // Зарубіжні українці. Київ, 1991; Михайленко А. Австралія без кенгуру // Україна. 1991. № 1–6; Брюгген В. Дальня луна // Березіль, 1993. № 2; Pearce S. Shameless Scribblers: Australian Women's Journalism 1880–1995. Queensland, 1998; Callaway A. Visual Ephemeris: Theatrical Art in Nineteenth-century Australia. Sydney, 2000; Українці Австралії (енциклопед. довідник). Сідней, 2001; История печати: Антология. Москва, 2001; The Rise of Western Journalism 1815–1914: Chaloupka G. Journey in Time. Sydney, 1993; Lindner D. The Didgeridoo Phenomenon. From Ancient Times to the Modern Age. Battweiler, 2005; Essays on the Press in Australia, Canada, France, Germany, Great Britain and the United States. Jefferson, 2007.

Австралія та Океанія — найменша за площею частина світу, що складається з материка Австралія, прилеглих до нього островів та островів у складі Океанії. Загальна тер. — 8525 тис. км², площа о-вів — 1233 тис. км², довжина берегової лінії — 77,3 тис. км, середня висота — 360 м, найвища точка — 4884 м (г. Пунчак-Джая, о-в Нова Гвінея). Крайні точки на Пн. — пункт Кілауеа (о. Кауаї, США); на Пд. — о. Джакмарт (о. Кемпбелл, Нова Зеландія); на Зх. — Вест-Айленд (Кокосові о., Австралія); на Сх. — мис Каммінг (о. Пасхи, Чилі). Межі А. та О. повністю включають 14 країн — Австралію (Австрал. Союз), Вануату, Кірибаті, Маршаллові Острови, Мікронезію, Науру, Нову Зеландію, Палау, Папуа Нову Гвінею, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Фі-

джі. Найбільшою складовою частини світу А. і О. є Австралія — найменший материк, розташований в Сх. і Пд. півкулях Землі, що є основною частиною д-ви Австралія.

Лит.: Кист А. Австралія і острова Тихого океана. Москва, 1980.

Австрало-Антарктична улоговина — велике підводне зниження дна на Пд. у Сх. Індійського ок., розташ. між материк. схилом Антарктиди, підводним хребтом Кергелен та Австрало-Антаркт. підняттям. Довжина улоговини до 4500 км, ширина 1500 км, переважаючі глибини — 4000–5000 м, в пн.-зх. частині улоговини (біля хр. Кергелен) глибоководні западини сягають глибин 5648 і 6089 м. Дно улоговини має горбистий рельєф, ближче до Антарктиди значні простори зайняті плоскою *абісальною рівниною*. Значна частина дна — це поверхня акумулятивного вирівнювання. Поверхня дна складена діатомовими, глинисто-діатомовими і алевритово-глинистими мулами.

Лит.: Залогин Б. С. Океаны. Москва, 1996; Притула Т. Ю., Еремина В. А., Спрялин А. Н. Физическая география материков и океанов. Москва, 2004.

А. С. Івченко

Австрало-Антарктичне підняття (Південно-східний Індійський хребет) — підняття дна в пд.-сх. частині Індійського ок. між 80 і 160° сх. д., що поєднує Центральньо-Індійський хребет і Південно-Тихоокеанське підняття. Разом зі Східно-Індійським хребтом утворює кордон сх. частини Австрало-Азіатського сегменту ложа Індійського океану. Протяжність А.-А. п. складає 6000–6500 км, сер. шир. — 500–550 км, максим. — до 800 км. Найменша глиб. над гребенем підняття — 1145 м, найвищі позначки дна (1648 і 1689 м) розташовані у сх. частині підняття. Рельєф підняття переважно горбистий і низькогірний, поверхня вкрита переважно вапняковими алевритово-глинистими мулами. Зх. край підняття розташований у районі о-вів Амстердам і Сен-Поль, де він, повертаючи на північ, переходить в Центральньо-Індійський хребет, відокремлений від нього розломом Амстердам. Спрединг на А.-А. п. відбувається із середньою для серединно-океанічних хребтів швидкістю: на зх. краю підняття вона мінімальна — 6,8 см/рік, на схід швидкість зростає до максимуму (7,56 см/рік) близько 114° сх. д., а далі повільно падає.

Лит.: Laughton A.S., Matthews D.H., Fisher R.L. The structure of the Indian Ocean // New Concepts of Sea Floor Evolution. Harvard, 1971; Притула Т. Ю., Еремина В. А., Спрялин А. Н. Физическая география материков и океанов. — Москва, 2004.

А. С. Івченко

Австралопітеки. (*Australopithecus*) — рід *людинаподібних маеп*, що вимер. За різними оцінками, існував від 4,2–6,2 до 2,0–1,8 млн р. тому. Ареал поширення — Африка, гол. знахідки — з Пд. центру та Сх. континенту. Особливість — *прямоходіння*, хоча ознаки будови, наближені до людського черепа, майже відсутні. Об'єм черепа в первісних форм не більший, ніж у шимпанзе та горили, що доводить: *прямоходіння* передуює збільшенню головного мозку (властивість еволюції людини). Описано шість видів. Найвідомішими є А. афарський та А. африканський.

Таксономія роду дискусійна, межа між спорідненими з *A.* родами не чітка. Тому часто науковці під *A.* розуміють не рід *Australopithecus*, а еволюційну групу *Australopithecinae*, яка за сучасною таксономією включає декілька родів. Превалює погляд, що *A.* — сполучна ланка між мавпою та людиною. Вважається, що саме від одного з видів *A.* у межах від 2 до 2,5 млн р. виникли перші представники роду *Homo*, а деякі види *A.* певний час співіснували з людиною вмілюю *H. habilis* і навіть людиною прямоходячою *H. erectus*. Інша думка — *A.* лише одна зі стадій еволюції вищих приматів, сестринська група стародавніх гомінідів, справжніх предків людини. Уперше описано череп *A.* з пустелі Калахарі (Пд. Африка) у 1924. Подальші численні знахідки стосувалися Сх. Африки і були зроблені Л. та М. Лікі протягом 1959–1961. Ці дослідження стали переломними в визнанні роду *Australopithecus* безпосередньою еволюційною стадією, що передуює роду *Homo*. З 1970 по 2000 в Ефіопії було знайдено досить повні скелетні залишки кількох десятків особин, що забезпечило сучасний рівень знань з таксономії та анатомії «людиномавп». Відомо бл. 500 залишків скелетів *A.* (скроневі кістки, нижні щелепи, ребра, хребці, кістки рук, ніг і таза). Ознаки роду *Australopithecus*: скелет пристосований до прямоходіння; досить виразне протиставлення першого пальця кисті, хоча здатність до фіз. зусилля відсутня; пропорції відділів верхніх кінцівок дозволяють постійне використання різних предметів (кісток, каміння, гілок); виражений ставий диморфізм; невеликі розміри (від 1,2 до 1,5 м з масою тіла 29–55 кг); об'єм черепної коробки — бл. 350–600 см³. Макс. розміри черепа властиві кремезним, еволюційно молодим видам, яких, за сучасними системами, не вважають представниками роду *A.* у вузькому розумінні. Об'єм мозку більшості видів *A.* становить бл. 35% мозку сучас. людини, що не набагато перевищує відповідний показник у шимпанзе. Кутні зуби відносно значних розмірів, з набагато розвиненою, ніж у сучас. людиноподібних мавп, емаллю, ікла й різці невеликі. Така будова доводить, що в живленні переважала тверда рослинна їжа: зелені пагоди, горіхи, насіння і т. п.; деякі *A.* могли вживати м'ясо та кістковий мозок тварин, убитих хижаками. Для відділення м'яса від кісток і вилучення з них мозку, найімовірніше, застосовували примітивні знаряддя з каменю, кісток, рогів та зубів. Здатність до пізнавальної діяльності не встановлено, проте є опосередковані свідчення виготовлення деякими видами *A.* найпростіших кам'яних (можливо, також дерев'яних) знарядь праці. Жодних ознак використання примітивної мови чи вогню не виявлено. Найвідоміші викопні рештки *A.*: *A.* анамський (*Australopithecus anamensis*), знайдений в Кенії (Канапої та Алія Бей), що існував 4,2 млн р. т. — 3,9 млн р. т. і був описаний М. Лікі, В. Макдугаллом, А. Волкером, К. Фейбелом (1994 (?)); *A.* афарський (*Australopithecus afarensis*), знайдений в Кенії, Танзанії та Ефіопії в багатьох місцях, існував 4 млн р. т. — 2,5 млн р. т. й описаний Д. Джохансоном, Т. Вайтом та І. Коппенсом (1978). Експедицією під керівництвом І. Коппенса, М. Тайбеа і Д. Джохансона було виявлено понад 240 залишків гомінідів, що належали мін. 35 особинам. Найвідоміші рештки самки, яку назвали «Люсі». *A.* африканського (*Australopithecus africanus*) було знайдено в

Пд. Африці (Таунг, Стеркфонтейн і Макапансгат). Існував 3,5 млн. р. т. — 2,4 млн. р. т., описаний Р. Дартом (1925). Морфологічні особливості черепа саме цього представника гомінідів дозволили зробити припущення щодо прямоходячості *A.* У Республіці Чад (Коро-Торо) було знайдено *A.* бахр-ель-газальського (*Australopithecus bahrelghazali*), що існував 3,5 млн р. т. — 3,0 млн р. т. (описаний І. Коппенсом та М. Брюне у 1996). Походження цієї знахідки з Пн. Африки (на відміну від решти зі Сх. й Пд. континенту) свідчить про значне поширення групи. *A.* гарі (*Australopithecus garhi*), знайдений в Ефіопії (Боурі), існував 2,5 млн. р. т.; описаний О. Лавджоем, Т. Вайтом та Б. Асфая (1999). Це єдиний *A.*, разом із рештками якого було знайдено кам'яне знаряддя праці та розколені кістки антилоп; зважаючи на датування та спеціалізовані риси, прямим предком людини не був. *A.* седіба (*Australopithecus sediba*), знайдений у Пд. Африці (печера Малапа), існував 2 млн р. т. — 1,8 млн р. т.; описаний Л. Бергером, Д. де Руйтером, С. Черчілем (2010). Цікаво, що рештки *A. sediba* знайдено в карстових печерах, виявлених завдяки використанню сервісу Google Earth.

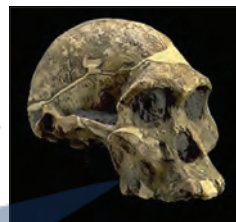
Лит.: Рогинский Я. Я., Левин М. Г. Основы антропологии. Изд. 3. Москва, 1978; Дробышевский С. В. Предшественники. Предки? Ч. I «Австралопитеки», Ч. II «Ранние Номо». Москва, Чита, 2002; Робертс Э. Происхождение человека: эволюция. Москва, 2014.

С. В. Межжерін

Австралопітекові — еволюційна група в ранзі підроддини (*Australopithecinae*) або підтриби (*Australopithecina*) викопних людиноподібних мавп, гол. ознакою яких було прямоходіння. Передні кінцівки *A.* не слугували для опори тіла, а скелет не був пристосований для ходіння на двох ногах. *A.* мали досить великий головний мозок — від 350 до 600 см³, зріст — 1,2–1,5 м і масу тіла — 30–55 кг. Їх можна вважати як мавпами, так і стародавніми людьми. *A.* вважають еволюційними попередниками людини. Таксономія групи досить суперечлива, адже й досі не існує єдиного погляду на обсяг групи, кількість видів та їх родову приналежність. За визаною класифікацією, вона включає три роди: *Ardipithecus*, *Australopithecus*, *Paranthropus*, до яких належать 11 видів. Хронологія існування групи — від верхнього міоцену до пліоцену в діапазоні від 7,0 до 0,9 млн років. Відповідно виділяють три іст. групи: а) ранні *A.* (*Australopithecus anamensis*, *Sahelanthropus tchadensis*, *Orrorin tugenensis* і *Ardipithecus ramidus*); б) грацильні *A.* — із субтильною статуєю (*A. afarensis*, *A. bahrelghazali*, *A. africanus*, *A. garhi*, *A. sediba* і *Kenyanthropus platyops*); в) робустні, або масивні, *A.* (*Paranthropus aethiopicus*, *P. boisei* і *P. robustus*). Ранні *A.* існували в період від 7 до 3,8 млн р. т.; грацильні *A.* — від 1,8 до 3,9 млн р. т.; робустні — від 0,9 до 2,6 млн років тому. *A.* не вміли виробляти знаряддя праці; учени припускають, що вони використовували різноманітні підручні засоби: каміння, дерево, кістки.

Лит.: Рогинский Я. Я., Левин М. Г. Основы антропологии. Изд. 3. Москва, 1978; Дробышевский С. В. Предшественники. Предки? Ч. I. Австралопитеки. Ч. II. Ранние Номо. Москва, Чита, 2002; Робертс Э. Происхождение человека: эволюция. Москва, 2014.

С. В. Межжерін

Череп **Австралопітека** африканського

Реконструкція зовнішнього вигляду **Австралопітека** африканського

Австралорп, А. чорний — порода курей яєчно-м'ясного напрямку продуктивності. Завезені з Англії до Австралії орпінгтони чорного кольору дістали назву австрал. орпінгтон, або А. У подальшому для поліпшення птиці використовували генетичний матеріал таких порід, як мінорка, лангшан, кохінхін. Для збільшення несучості застосовували ввідне схрещування з курми породи білий леггорн. Екстер'єрні особливості: тулуб широкий і глибокий; голова невелика; дзьоб чорний; гребінь листкоподібний, невеликий (ген *r*); вушні мочки червоного кольору; шия коротка; спина пряма, широка; груди добре розвинуті, опуклі; крила невеликі, щільно прилягають до тулуба; ноги короткі міцні, чорні. Хвіст середньої довжини, з розвинутими косицями у самців. Колір оперення чорний (*Ss bb ii CC EE coco blbl*). Птиця має спокійний темперамент, більшою мірою пристосована до утримання на підлозі. Добові курчата вкриті чорним пухом, активні. Показники продуктивності: несучість — 185–190 яєць; маса яєць — 58–59 г; жива маса курей — 2,4 кг, півнів — 3,3 кг; життєздатність і відтворні якості високі. Колір шкаралупи яєць світло-коричневий та кремовий. Птиця породи А. потребує цілеспрямованої роботи зі збереження генетичного різноманіття. В Україні її у невеликій кількості утримують лише птахівники-аматори.

Лит.: Сельскохозяйственная птица. Москва, 1962; Пабат В. О., Микитюк Д. М., Фролов В. В. та ін. Каталог племінних ресурсів сільськогосподарської птиці України. Київ, 2006.

Австрійська академія наук (нім. Österreichische Akademie der Wissenschaften) — гол. наук. установа *Австрії*. Засн. 14.05.1847 у м. Відні. У складі А. а. н. два класи: філос.-істор. і матем.-природничих наук. Вищий керівний орган А. а. н. — Загальні збори. До президії входять президент, віце-президент та представники двох класів. Вибори членів президії затверджує президент Австр. Республіки. Фінансується переважно держ. субсидіями, коштами нац. фондів і міжнар. грантів; додаткові засоби фінансування загалом становлять до 30 % бюджету. Регламентом передбачено діяльність 90 дійсних членів (по 45 осіб у класі) і 250 членів-кореспондентів (по 125 членів у класі), а також почес. та іноз. членів. Нині до А. а. н. входить бл. 600 членів та 1100 співробітників. Дослідна робота проводиться у 66 установах — ін-тах, центрах, наук.-дослідних комісіях та комітетах. При академії

діють нац. комітети, фінансовані Федерал. міністерством науки та досліджень. Науково-допоміжними установами є архів фонограм, б-ка, вид-во, обчислювальний центр. Присуджує премії та нагороди. Публікуються наук. періодичні видання: «Альманах» («Almanach»), «Показчик» («Anzeiger»), «Звіт щодо засідань» («Sitzungsberichte»), «Доповіді» («Denkschriften») та ін. Між А. а. н. і НАН України від 07.02.1996 діє Протокол про наук. співробітництво та здійснюється близько 20 спільних проектів у галузі математики, фізики, інформатики, астрономії, матеріалознавства, енергетики та економіки. Співпрацює також з провідними міжнарод. наук. орг-ціями за 47 угодами про співпрацю.

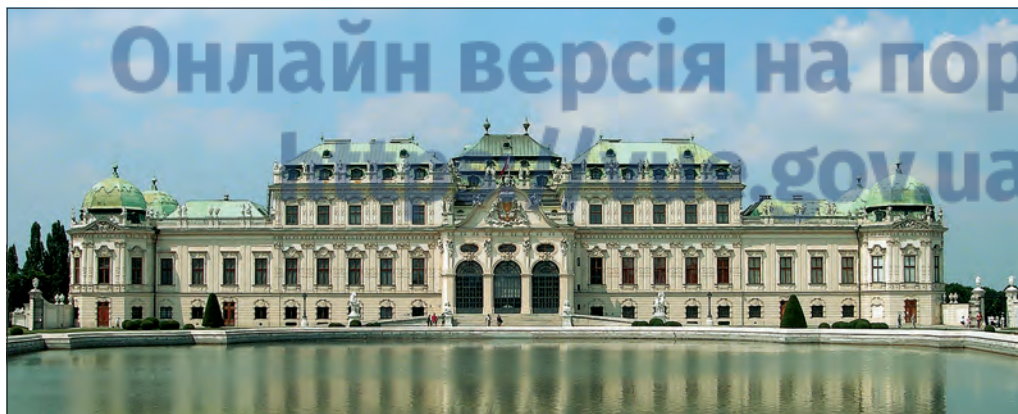
Лит.: Копелевич Ю. Х. Научные Академии стран Западной Европы и Северной Америки. Ленинград, 1989; Наука стран Европы на пороге III тысячелетия. Киев, 1998.

О. І. Вербіцька

Австралорп чорний

Австрійська галерея Бельведер (Österreichische Galerie Belvedere) — худ. музей у м. Відні, у якому представлене мист-во 13 — поч. 21 ст. переважно австр. майстрів. Засн. 1903. Входить до складу Австр. федерал. музеїв. Розміщується в будівлях палац.-паркового ансамблю Бельведер, побудованого 1715–1725 для принца Євгенія Савойського (1663–1736) за проектом арх. Й. Л. фон Гільдебрандта, а також у виставковій споруді «21-й будинок» (21er Haus) і Зимовому палаці Євгенія Савойського, розташованому в центрі м. Відня. Палац.-парковий ансамбль Бельведер створений у стилі віден. *бароко*, складається з двох палаців: Верхнього (1721–1722) і Нижнього (1714–1716), а також великого регулярного парку, автором якого був сад. арх. Д. Жирар, учень А. Ленотра — арх. Версал. садів. 1752, після смерті принца спадкоємці імператор. двору продали Бельведер, унаслідок чого вже 1781 у Верхньому палаці було розміщено колекцію творів мист-ва. 1903 у Нижньому Бельведері відкрили «Сучасну галерею». 1921 музей перейменовано на «Австр. галерею». 1923 у Нижньому Бельведері відкрито музей *бароко*, до якого 1924 приєднано розташовану у Верхньому Бельведері «Картинну галерею», де експонували живопис 19 ст. австр. та зарубіж. митців. 1929 у будівлі Оранжереї відкрили «Сучасну галерею», яка припинила функціонування за часів нацизму. 1953 музей поповнив підрозділ середньовіч. мист-ва, який спочатку розміщувався в Оранжереї, а потім — у Нижньому Бель-

Австрійська галерея Бельведер

Онлайн версія на порталі
ukrainska.gov.ua

ведері. 2007 музейний комплекс збільшився за рахунок Палацових стаєнь, які відреставрував арх. К. Мальвезі. 2007 музей очолила А. Хусляйн-Арко, за якої гаслом Галереї стало «Австр. мист-во у світовому контексті». З 2008 відділи середньовіч. і барок. мист-ва переведено до Верхнього Бельведера, а з 2011 середньовіч. колекцію повернуто до приміщення колишніх Палацових стаєнь. Нині Нижній Бельведер і будівлю Оранжереї відведено під тимчасові експозиції. У зібранні Галереї — колекції образотвор. мист-ва від готики до сучасності. Колекція середньовіч. мист-ва містить реліг. живопис і скульптуру періоду пізньої готики. Перлиною зібрання є поліптих 15 ст. майстра з м. Зальцбурга. У зібранні барок. мист-ва вирізняється серія т. з. «характерних голів» (скульпт. портретів) Ф. Мессершмідта (1736–1783) — скульптора епохи Просвітництва. Серед експонатів, що презентують класицизм, картини «Наполеон на перевалі Сен-Бернар» (1801) Ж.-Л. Давіда, «Портрет лорда Джона Сімпсона» (1773) А. Кауфман, натюрморти Е. Делакруа та ін. Романтизм представлено картинами К. Д. Фрідріха, одного з основоположників цього стилю живопису, та художників-назарейців. У колекції живопису бідермайєра є роботи австр. художника 19 ст. Ф. Вальдмюллера (1793–1865). У Галереї Бельведер — найбільше у світі зібрання живопису Г. Клімта. До 2000 Галерея мала у своєму розпорядженні 33 роботи художника, однак унаслідок програшу музеєм судових процесів родинам, які пред'явили претензії на деякі роботи, десять із них перейшло до нових власників. Музей, зокрема, залишився без картини Г. Клімта «Золота Адель». Однак і після цього в Галереї зосереджено найбільшу у світі колекцію картин художника. 2012 музей поповнив два полотна Г. Клімта: «Соняшник» і «Родина». Перлинами експозиції є його «Цілунок», «Юдіфь», «Портрет Соні Кніп», «Адам і Єва», «Подруги», «Портрет Фріди Рідлер», «Бетховенський фриз» та ін. Зал, у якому експонують картини Г. Клімта, оформлено за принципом «чорної шухляди»: усі стіни обтягнуті чорною тканиною, на тлі якої сяють золотом розміщені навпроти один одного «Цілунок» і великоформатний фрагмент «Бетховенського фризу». Крім зазначеної колекції, музей має зібрання живопису ін. художників *Віденської сецесії*: Ж. М. Ольбріхта, Ж. Хофмана, В. Ліста. Саме ця колекція 1903 склала основу «Сучасної галереї». Вичерпно представлено експресіонізм: від робіт його засновника Е. Мунка до колекцій живопису Е. Шиле та О. Кокошки. Галерея має одну з найкращих колекцій живопис. робіт класика експресіонізму Е. Шиле, учня Г. Клімта. Творчість О. Кокошки репрезентують 12 картин, серед яких 5 портретів. У зібранні Галереї є колекція імпресіонізму: кілька скульптур О. Родена, полотна О. Ренуара, Е. Мане, К. Пісарро, К. Моне, зокрема, один із його найкращих пейзажів «Сад Моне в Живерні». Постімпресіонізм репрезентують картини П. Сезанна, В. Ван Гога («Поля в Овері»). Кубізм представлено картинами Ф. Леже, Е. Філла та ін. У 2012 музей відвідало 1 млн 88 тис. осіб.

Літ.: Курбатов В. Я. Всеобщая история ландшафтного искусства. Сады и парки мира. Москва, 2008; Юста К. Н. Густав Климт. Живописец души / Пер. с исп. А. Севастьяновой. Москва, 2007.

О. М. Гончарова

Австрійська спадщина — див. *Війна за австрійську спадщину (1741–1748)*.

Австрійська школа, Віденська школа — школа економічної теорії в межах маржиналізму, яка сформувалася в кін. 19 — поч. 20 ст. Засновник школи — професор Віденського ун-ту К. Менгер. Гол. представники А. ш.: Е. Бем-Баверк, Ф. Візер, Л. Мізес, Ф. Гаск та ін. (не всі мали австр. походження). З екон. концепцій А. ш. найважливішою є теорія граничної корисності, яка тлумачить цінність блага через його суб'єктивну граничну корисність для ізольованого раціонального суб'єкта, що господарює. Гол. теоретико-методологічні засади А. ш.:

1) Суб'єктивізм: А. ш. спирається на суб'єктивно-псих. оцінки екон. процесів і явищ. Мінова цінність (мінове співвідношення благ, що лежить в основі цін) виводиться з важливості чи цінності того чи того блага для суб'єкта в певний момент. Блага — це речі або дії, які насичують людські потреби. Виготовляючи одні блага, виробник втрачає можливість виробляти інші блага. Категорія витрат тлумачиться теж суб'єктивно — як цінність найкращої втраченої альтернативної можливості, від якої довелося відмовитися у процесі вибору.

2) Індивідуалізм: А. ш. орієнтована на мікроекономічний рівень аналізу; народне госп-во розглядає як сукупність індивідуальних госп-в, механізм діяльності яких розкриває закони економіки загалом. А. ш. відмовилася від будь-якого агрегування, навіть того, яке закладено в концепцію *кривої попиту*. А. ш. пояснює процеси в економіці як рівнодіючу індивідуальних переваг і рішень.

3) Дискретність аналізу: з погляду А. ш., функція корисності конкретного блага не стабільна — вона є змінною й дискретною, тому немає безперервного попиту та пропозиції. Відтак ціна на товар здобуває коливання, тож визначити можна тільки інтервал, в якому вона лежить. А. ш. не надавала великого значення математичним методам, бо вивчала сутність екон. явищ і процесів, а не кількісно їх описувала.

4) Екон. лібералізм: А. ш. спростовує необхідність держ. втручання в економіку. Наявність суб'єктивних оцінок і вільного вибору матеріальних благ — передумова різноманітності соц. світу, що дозволяє функціонувати відкритому вільному ринку.

У 1920–1930-х спадкоємицею А. ш. стала *неоавстрійська школа*.

Літ.: Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер. Москва, 1992; Уэрта де Сото Х. Австрийская экономическая школа: Рынок и предпринимательское творчество. Челябинск, 2007; Хайек Ф. Судьбы либерализма в XX. Москва, Челябинск, 2009.

С. С. Троян

Карл Менгер.
Основоположник
Австрійської школи

Австрійський культурний форум (нім. Österreichisches Kulturforum) — платформа міжнар. наук. співпраці та культ. діяльності Австрії за кордоном. А. к. ф. презентує Австрію в світі, забезпечує культурний обмін, взаємовигідні контакти. Культ. діяльність — одна з трьох засад зовн. політики Австрії (решта дві — політ. та економ. діяльність). А. к. ф. підпорядковується Федерал. міністерству європ. та міжнар. справ. Перший А. к. ф. був відкритий у м. Римі в 1935, в Україні — в 1994. Міжнар. мережа А. к. ф. нара-

ховує 30 місцевих форумів, серед них — взаємопов'язані інституції А. к. ф. у м. Києві й Австр.-укр. центр співробітництва в галузі науки і культури у м. Львові (водночас є відділом Посольства Австр. Республіки з питань науки і культури). А. к. ф. відомий як організатор Австр. б-к. Проект «Австрійські бібліотеки за кордоном» виник наприкінці 1980-х з ініціативи Федерал. міністерства европ. та закорд. справ Австрії. А. к. ф. засновує б-ки в країнах Центр. та Пд.-Сх. Європи насамперед в університ. містах. В Україні такі б-ки діють у Києві, Львові, Дрогобичі, Чернівцях, Харкові. Фонди Австр. б-к формуються шляхом замовлення л-ри через Федерал. міністерство европ. та закорд. справ Австрії, також видання дарують різні установи і приватні особи з Австрії та України. А. к. ф. працює над розвитком австр.-укр. контактів в галузях освіти, науки, мист-ва. В Одесі розташований офіс Уповноваженого з питань освіти, що підпорядковується Федерал. міністерству з питань освіти, мист-ва та культури й австр. координаційному центру у сфері освіти, науки і культури «Культурконтакт». Офіс підтримує реформування освіти в Україні, зокрема в галузях туризму та менеджменту шкіл. А. к. ф. запрошує до України з лекціями австр. викладачів, надає орг. структурну і фін. підтримку в орг-ції та проведенні концертів, доповідей, демонстрацій кінострічок, театр. вистав, авторських читань, наук. конференцій, виставок і семінарів. Основну увагу приділяє сучасному мист-ву. А. к. ф. фокусується на особливих потребах місцевих споживачів і партнерів та діє відповідно до контексту.

Австрійський музей кіно (нім. Österreichisches Filmmuseum) — музей кіно в м. Відні, міцією якого є збереження й дослідження значущих творів світового кінематографу. Створений 1964 як некомерційна організація. Засновники музею — П. Кубелка і П. Конлехнер. 1965 Міжнар. федерація кінематографічних архівів ввела А. м. к. до свого складу. З 2005 почесним президентом музею є реж. М. Скорсезе. А. м. к. — найбільша фільмотека Австрії. Колекція музею нараховує прибіл. 25 500 кінострічок, що охоплюють період із 1893 (фільми Т. Едісона) до сьогодні, усіх кіножанрів — від класики худ. кіно до наук. фільмів, трилерів і рекламних роликів. Найважливіші колекції А. м. к.: а) міжнар. спадщина незалежних, авангардних фільмів; б) незалежне кіно Австрії з 1950; в) «фільми у вигнанні» (творчість емігрантів із Сх. та Центральної Європи); г) рад. кінострічки 1918–1945. У музеї зберігається найбільша в світі колекція робіт рад. режисера-експериментатора Дзиги Вертова. Засновники музею свого часу налагодили співпрацю з режисером і його вдовою Є. Свіловою. Кубелка керував реставрацією першої звукової кінострічки Вертова «Ентузіазм (Симфонія Донбасу)». 2009 музей видав подвійний диск з кінострічками Вертова у супроводі музики англ. композитора М. Наймена. Музей зібрав документальні свідчення творчості Вертова, починаючи з 1960-х. Вдова Вертова передає музею більшу частину особистого архіву. Унікальні документи, плакати та кадри стали основою «Колекції Вертова». А. м. к. відомий своїми кінопоказами: ретроспективами авангардних фільмів, комедій

1920–1930-х, революційних рад. кінострічок, класики амер. кінематографу, пропагандистських фільмів, япон. кіно, кінострічок 1960–1970-х. У 1965 в А. м. к. відкрито власний кіно-театр. 2002 оснащення музею повністю оновлено: розширені екрани та звукова система, що дозволяє відтворювати фільми всіх форматів в історії кіно.

А. м. к. діє також як наук.-дослідницький та навч. центр, який організує тематичні зустрічі, дискусії, культ. заходи. Тут функціонує б-ка, зберігаються журнали і світлини часів зародження кіно, експонується знімальне кінематографічне обладнання, за яким можна простежити еволюцію технологій кіномистецтва.

Лит.: Fünfzig Jahre Österreichisches Filmmuseum, 1964–2014: Drei Bücher im Schub. Band 1: Aufbrechen. Band 2: Das sichtbare Kino. Band 3: Kollektion (Filmmuseum Synema Publikationen). Wien, 2014.

Австрійський шилінг (нім. Österreichischer Schilling, офіційне скорочення — ATS) — грошова одиниця Австрії у 1925–1938 і 1945–2001. А. ш. запроваджено замість авс. крони, що перебувала в обігу у 1919–1925 паралельно з невилученими з обігу австро-угор. кронами (1898–1918, з 1919 австро-угор. крони, що залишалися в обігу на тер. Австрії, маркувалися штемпельним наддруком «Deutschösterreich»). 1 А. ш. дорівнював 100 грошам. У 1925–1938 карбувалися монети номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 грошів, 1, 2, 5, 25 і 100 А.ш., випускалися банкноти у 5, 10, 20, 50, 100, 1000 А. ш. У 1945–2001 в обігу перебували монети в 1, 2, 5, 10, 50 грошів, 1, 2, 5, 10 (з 1957), 20 (з 1980) шилінгів, банкноти номіналом 10 (до 1957), 20 (до 1980), 50, 100, 500, 1000, 5000 (з 1988) А. ш. У 1945–1951 випускалися також банкноти у 50 грошів, 1, 2, 5 А. ш. А. ш. Емітувався

Австрійський музей кіно.
Емблема

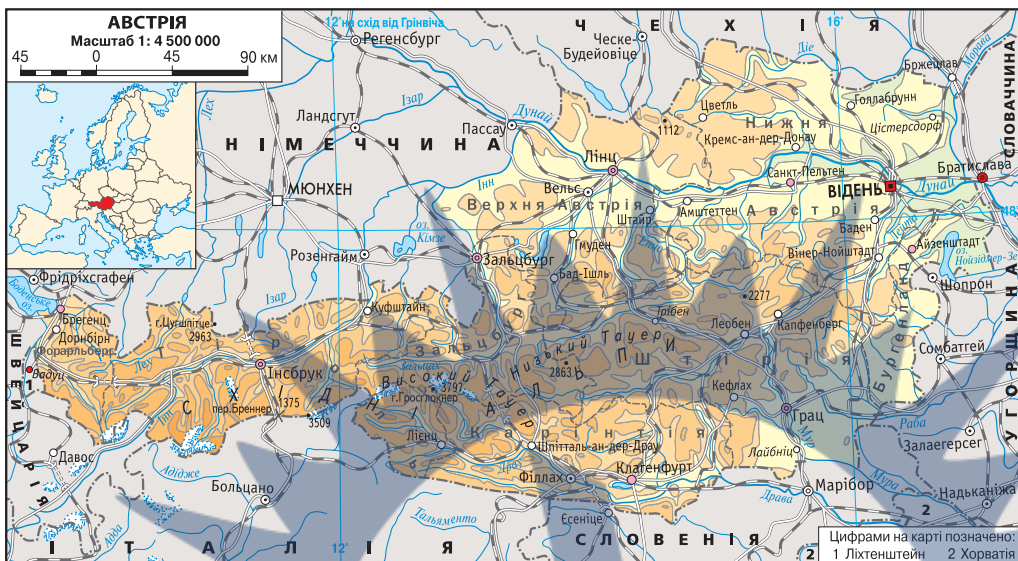

50 Австрійських шилінгів (Олімпіада 1964, м. Інсбург, срібло)

Нац. банком Австрії. З 01.01.2002 до 28.02.2002 перебував у обігу паралельно з євро. Обмін на євро здійснювався за курсом 1 євро = 13,7603 А. ш. Термін обміну не обмежується.

Лит.: Валюты стран мира. Москва, 1987; Bachinger K. et al. Abschied vom Schilling. Eine österreichische Wirtschaftsgeschichte. Graz, Wien, Köln, 2001.

Австрія, Австрійська Республіка (нім. Österreich, Republik Österreich) — держава в Центр. Європі, в бас. середньої течії Дунаю. Назва «Австрія» походить від пізньолат. Austria — первісної назви сх. частини Пн. Італії (від франк. auster, давньовірхньонім. östar — схід). ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. На Пд. А. межує з Італією і Словенією, на Пн. — з Чехією, Словаччиною і Німеччиною, на Зх. — зі Швейцарією та Ліхтенштейном, на Сх. — з Угорщиною. Географічні координати — 47 20 N, 13 20 E. Тер.: заг. — 83 871 км²; суходіл — 82 445 км²; вода — 1 426 км²; сухопутний кордон — 2 524 км; довжина кордо-

Австрія. Прапор

Австрія. Герб

нів з країнами-сусідами: з Чехією 402 км, Німеччиною 801 км, Угорщиною 321 км, Італією 404 км, Ліхтенштейном 34 км, Словаччиною 105 км, Словенією 299 км, Швейцарією 158 км. Столиця — м. Відень.

Адм.-тер. поділ — 9 федерал. земель (Бургенланд, Каринтія, Нижня Австрія, Верхня Австрія, Зальцбург, Штирія, Тіроль, Форарльберг, місто Відень).

Офіц. мова — німецька. Грош. одиниця — *євро*. Держ. гімн. — «Країна гір, країна на річці...» (нім. «Land der Berge, Land am Strome»), слова П. фон Прерадович, музика В. А. Моцарта (затв. 1946).

Нац. свято — Нац. свято Австр. Республіки (26 жовтня).

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР. Складається з трьох однаково широких горизонтальних смуг: середня смуга — білого кольору, верхня та нижня — червоні. Прапор федеральних органів влади відповідає прапору Республіки А., але на білій смузі вміщено зображення держ. герба. Пропорція — 2:3.

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ. Одноголовий орел, увінчаний баштовою короною, тримає в лапах серп та молот, на грудях — щит з австр. нац. кольорами; лапи орла в кайданках, ланцюг яких розірваний.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. А. — республіка зі змішаною (парламентсько-президентською) формою правління. Законод. влада здійснюється двопалат. парламентом. Нижня палата — нац. рада (націоналрат) — формується за результатами заг. і прямих виборів. До її складу входять 183 депутати. Термін повноважень нац. ради — 4 роки. Вибори проводяться за пропорційною системою; віковий ценз для активного і пасивного виб. права — відповідно 19 і 21 рік. Верхня палата — федерал. рада (бундесрат) — є органом представництва земель. У її складі — 63 представники, обрані законод. органами земель — ландтагами. Кількість їх залежить від чисельності нас. у різних суб'єктах федерації. При цьому члени федерал. ради обираються на строк повноважень ландтагів. Спільні засідання обох палат можуть відбуватися лише з приводу введення до присяги федерал. президента або

прийняття рішення про оголошення стану війни. Палати парламенту — нерівноправні. У разі виникнення розбіжностей між палатами у законотв. процесі остаточний варіант закону приймає нац. рада більшістю голосів у присутності не менше половини її складу. Лише вона здійснює парламент. контроль за діяльністю уряду у вигляді запиту. Главою д-ви є федерал. президент, якого обирають загальними і прямими виборами на 6 років. Повторне обрання однієї особи допускається лише один раз. Віковий ценз для кандидатів у президенти — 35 років. Президент може бути усунений від влади за результатами референдуму, ініційованого нац. радою. Свої функції здійснює на основі пропозицій федерал. уряду або окр. його членів. Він не має права вето або права повернути прийнятий парламентом закон на повторний розгляд. Глава д-ви може розпустити нац. раду, однак з однієї і тієї ж причини він може зробити це лише раз протягом одного скликання.

Вищим органом викон. влади є федерал. уряд, очолюваний федерал. канцлером. Канцлер і за його поданням ін. члени уряду призначаються президентом. Члени уряду не можуть входити до складу нац. ради. Уряд та його члени відповідальні перед нижньою палатою парламенту. Рішення про вотум недовіри може бути прийняте за умови присутності не менше половини депутатів. Судова влада належить заг. судам. Систему заг. судів очолює Верховний суд. Адм. суд повинен забезпечувати законність у сфері держ. управління. Функціонує також Конституційний суд, до складу якого входять голова, його заступник, 12 ін. суддів, 6 запаса. членів суду. Судді Конституційного суду призначаються президентом за поданням уряду і палат парламенту. За формою держ. устрою А. є федерацією. Її суб'єкти — землі (у т. ч. столиця). Організацію держ. влади в них визначають федерал. конст. закон 1920 і конституції земель. Цим же законом встановлено принципи розмежування компетенції між федерацією і землями. Законод. влада в землях належить ландтагам. Ландтаг може бути розпущений президентом за поданням уряду і згодою федерал. ради. Федерал. владу в землях здійснюють уряди земель, які формуються

ландтагами. Тер. земель поділена на округи і громади. В округах гол. владні повноваження належать губернаторам, яких призначають уряди земель. Нас. громад обирає місцеві представницькі органи — ради, термін повноважень яких — від 4 до 6 років. Ради зі свого складу обирають бургомістрів та їхніх заступників, які разом з ін. обраними особами становлять правління — викон. орган місц. самоврядування. Особливий статус має Відень — столиця, яка водночас є громадою, округом і землею.

УЧАСТЬ В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ.

А. — член ООН (з 1955) та ін. міжнар. організацій: Азіатський банк розвитку (нерегіональний член); Африканський банк розвитку (нерегіональний член); Австралійська група; Банк міжнародних розрахунків; Організація Чорноморського економічного співробітництва (спостерігач); Центральноевропейська ініціатива; Європейська організація з ядерних досліджень; Рада євроатлантичного партнерства; Європейський банк реконструкції і розвитку; Європейський інвестиційний банк; Європейське космічне агентство; Європейський Союз; Продовольча та сільськогосподарська організація ООН; Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей; Група 9; Міжамериканський банк розвитку; Міжнародне агентство з атомної енергії; Міжнародний банк реконструкції і розвитку; Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна торгова палата; Міжнародна асоціація розвитку; Міжнародне енергетичне агентство; Міжнародна фінансова корпорація; Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку; Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Міжурядовий орган з питань розвитку (партнер); Міжнародна організація праці; Міжнародний валютний фонд; Міжнародна морська організація; Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол); Міжнародний олімпійський комітет; Міжнародна організація з міграції; Міжпарламентський Союз; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародна організація супутникового зв'язку; Міжнародний союз електрозв'язку; Міжнародна конфедерація профспілок;

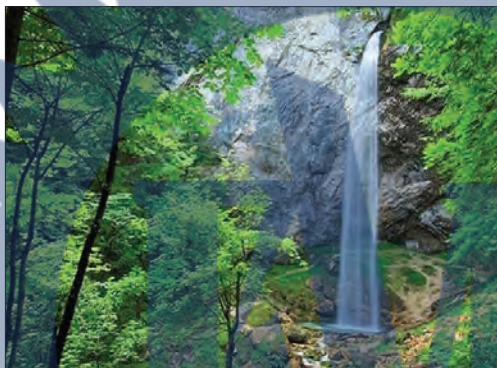
Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій; Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі; Агентство з ядерної енергії; Група ядерних постачальників; Організація Американських держав (спостерігач); Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD); Міжнародна організація Франкофонії (спостерігач); Організація із заборони хімічної зброї; Організація з безпеки і співробітництва в Європі; Паризький Клуб; Партнерство заради миру; Шенгенська конвенція; Центр здійснення правопорядку в Південно-Східній Європі (спостерігач); Асоціація ООН з торгівлі та розвитку; Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Тимчасові сили Організації Об'єднаних Націй на Кіпрі; Управління Верховного комісара ООН у справах біженців; Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО); Організації Об'єднаних Націй в Лівані; Організація Об'єднаних Націй із спостереження за перемир'ям; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня митна організація; Всесвітня федерація профспілок; Всесвітня організація охорони здоров'я; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація; Всесвітня торгова організація; Комітет ядерних експортерів.

ІСТОРІЯ. Перші сліди людини на тер. сучас. А. належать до часів палеоліту. З 1 ст. до н. е. тут жили різні племена переважно кельтського походження. В кін. 6 ст. н. е. на Зх. А. осіло герм. плем'я баварців, у центр. і сх. частинах — слов. племена (гол. чин. словенці). З кін. 8 ст. А. — в складі Франкської д-ви, а після поділу останньої (843) — в складі Сх.-франкського королівства (Німеччини). Зародком австр. д-ви стала утворена в 2-й пол. 10 ст. баварська Сх. марка. З 1156 А. — герцогство в складі «Священної Римської імперії». З кін. 12 по 14 ст. герцоги А. приєднали до своїх володінь Штірію, Карінтію Крайну, Тіроль. Вони стали наймогутнішими правителями Пд. Німеччини, особливо з утвердженням 1282 в А. династії Габсбургів. У 16 ст. Габсбурги заволоділи Чехією, Сілезією, Зх. Угорщиною і частиною земель пд. слов'ян. У 18 ст. під владу А. підпала вся Угорщина, Трансильванія,

Австрія. Будинок парламенту Австрії

Хорватія, Пд. Нідерланди, землі в Італії, Банат, частина Словенії, Пн. Боснії, частина польсь., румун. і укр. земель (Галичина, Буковина, Закарпатська Україна). У роки Великої франц. революції А. — один з ініціаторів інтервенції у Францію, учасник антифранц. коаліції під час періоду наполеонівських воєн. З 1804 А. — імперія. А. — одна з організаторів Священного союзу. В березні 1848 на землях Австр. імперії сталася бурж.-демократична революція. Поразка А. в Австро-італо-франц. війні 1859 і Австро-пруській війні 1866 призвела до втрати нею впливу на нім. д-ви. В 1867 Австр. імперія була перетворена на дуалістичну монархію — *Австро-Угорщину*. В Першій світовій війні вона виступала як союзник

Австрія. Водоспад
Віденштейнер

Німеччини. У жовтні 1918 Австро-Угорщина розпалася на ряд самостійних д-в, серед яких А. У листопаді того ж року було скинуто імператора і проголошено республіку. Кордони А. визначив Сен-Жерменський мирний договір (1919). 10.11.1920 парламент прийняв федерал. конст. закон, який істотно змінив 1929. Тепер цей закон, незважаючи на подальші зміни і доповнення, офіційно наз. федерал. констит. законом 1920 в редакції 1929. У 1934 прийнято конституцію, за якою фактично було ліквідовано традиц. парламентаризм і запроваджено т. з. корпоративне представництво. У 1938 після аншлюсу (поглинення А. фашист. Німеччиною) австр. державність тимчасово припинила існування. У травні 1945 було відновлено чинність федерал. конст. закону. 1945—55 на тер. А. тимчасово перебували війська СРСР, США, Великої Британії, Франції. 1955 укладено Держ. договір про відновлення незалежної і демократичної А. 26.10.1955 парламент А. прийняв федерал. конст. закон про нейтралітет А., який вважається складником її конституції.

Дип. відносини України з А. встановлено 24.01.1992.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. В А. бл. 17 активно діючих політ. партій. Зареєстровано понад 700. Найвпливовішими є Соціал-демократична партія А., Австр. нар. партія, Австр. партія свободи, яка разом з Австр. партією зелених, партіями «Нова Австрія і Ліберальний форум» та «Команда Странах» представлені в Європарламенті. Соціал-демократична партія Австрії (Sozialdemokratische Partei Österreichs) — партія лівого спрямування, класичної соціал-демократичної ідеології, виступає за нейтралітет А. Засн. 1889. Протягом 1970–2000 та з 2007 представники партії очолювали австр. уряд. Більшість президентів А. були членами Соціал-демократичної

партії А. Австрійська народна партія (Österreichische Volkspartei) — правоцентристська партія, що сповідує ідеологію консерватизму та екон. неолібералізму. Засн. 1945. З 1987 постійно формує правлячі коаліції з соціал-демократами, Австрійською партією свободи, «Альянсом за майбутнє Австрії». Австрійська Партія свободи (Freiheitliche Partei Österreichs) — праворадикальна націоналістична партія А. Засн. 1949. Після виборів 1999 та 2002 формувала коаліційні уряди разом з Австр. народною партією. Інші партії: Австрійська партія зелених («Зелена альтернатива»), утворена 1986, до якої належить президент А. ван дер Беллен (обраний 2016); «Альянс за майбутнє Австрії», виникла 2005 внаслідок розколу Австрійської Партії свободи; «Команда Странах для Австрії», правопопулістська партія, засн. 2012, належить до євроскептиків; «Нова Австрія і Ліберальний форум», ліберально-демократична партія, засн. 2012.

ПРИРОДА. А. — переважно гірська країна. Пд. її частина зайнята Сх. Альпами — Високий Тауерн (вис. до 3797 м, г. Гросглокнер) і Низький Тауерн; пн. частина — хвиляста рівнина, що на крайньому Пн. Сх. переходить у Середньодунайську низовину. Корисні копалини: нафта, газ, магнезит, буре вугілля, поклади заліз. і свинцево-цинкових руд, графіту, кухонної солі; значні запаси буд. матеріалів. Клімат помірний, континент. Зими холодні з частими дощами чи снігом в низинах і снігом в горах; літо помірне з поодинокими зливами. Середня т-ра січня — від -1° до -4° , липня — від $+15^{\circ}$ до $+18^{\circ}$. Опадів — 500–900 мм, у горах — до 2000 мм на рік. Гол. ріка — Дунай з притоками (Інн, Траун, Енс, Драва та ін.). Рейн та Ельба протікають на незначній тер. Річки мають значні запаси гідроенергії. Багато озер, здебільшого льодовикового походження. Найбільші озера: Нойзідлер, Боденське, Ахензе, Аттерзе, Траунзе. Переважають дерново-підзолисті та бурі лісові ґрунти, в Пд. Сх. — вилугувані опідзолені чорноземи, в горах — гірські бурі, гірсько-лучні, гірсько-опідзолені ґрунти. Землі с.-г. призначення займають 38,4% тер. А.; рілля — 16,5% постійні зернові культури — 0,8%; постійні пасовища — 21,1%; ліс — 47,2%; ін. землі — 14,4% (2011). Країна є однією з найбільш лісистих в Центр. Європі. У лісах ростуть дуб, бук, ялина, смерека, модрина. З вис. 2000 м — альпійські луки. В альпійських і передгірних районах переважають хвойні породи дерев, тоді як широколистяні дерева зустрічаються частіше в більш теплих зонах. Фауна А. представлена оленями, кроликами, бурими ведмедями, орлами, канюками, соколами, совами, лебедями, лелеками тощо. В австр. річках зустрічається райдужна форель, харіус, щука, окунь і короп. Деградація деяких лісів викликана забрудненням повітря і ґрунту.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість — 8 711 770 осіб (2016, оцінка). Густота нас. — 102,1 особи/км². 66% нас. живуть у містах. Найбільші міста (2016): *Відень* (1,8 млн осіб); Грац (280 тис. осіб); Лінц (200 тис. осіб); *Зальцбург* (150 тис. осіб); Інсбрук (130 тис. осіб). Вікова структура населення: до 14 років — 14,02%; 15–24 роки — 11,33%; 25–54 роки — 42,71%; 55–64 роки — 12,85%; 65 років і старше — 19,09% (2016). Середній вік нас. — 43,8 (2016). Коефіцієнт народжуваності — 9,5 на 1000 осіб (2016). Коефіцієнт смертності — 9,5 на

1000 осіб (2016). Склад населення за етнічними групами: австрійці — 91,1 %, колишні югослави — 4 % (включаючи хорватів, словенців, сербів і боснійців), турки — 1,6 %, німці — 0,9 %, ін. або невизначені — 2,4 % (2001, перепис); за рел. групами: католики — 73,8 % (римо-католики — 73,6 %,

Австрія. Вид на найвищу точку Австрії — гору Гросглокнер (3798 м.)

ін. католики — 0,2 %), протестанти — 4,9 %, мусульмани — 4,2 %, правосл. — 2,2 %, інші — 0,8 % (серед них ін. християни), атеїзм — 12 %, невизначені — 2 % (2001, перепис).

ГОСПОДАРСТВО. А. — одна з найрозвиненіших країн Європи. На рубежі 20–21 ст. за рівнем прибутків на душу населення А. займала 9-те місце у світі. У 2015 ВВП на душу населення становив 47,3 тис. доларів, ВВП (за паритетом купівельної спроможності) — 404,3 млрд доларів. Структура ВВП, за секторами: сфера послуг — 70,7 %, пром-сть — 27,9 %; сільське госпо-

Австрія. Гальштат

дарство — 1,4 % (2015). Трудові ресурси (робоча сила) — 3,448 млн осіб (2015). Зайнятість трудових ресурсів: сфера послуг — 74 %; пром-сть — 25,3 %, сільське господарство — 0,7 % (2015). Більшість нас. працює у сфері роздрібної торгівлі, банківського обслуговування, охорони здоров'я, освіти і туризму.

Промисловість. Основні галузі пром-сті: машинобудування (транспортне, с.-г., електротех.), металургійна, харчова, текстильна, хім., електрична, паперова, гірнича, вир-во алюмі-

нію. Найдавніший промисловий центр А. — Віденський промисловий басейн, що виробляє метали, текстиль і продукти харчування. Долина рік Мур і Мюрц у Штирії є центром металургії, вир-ва автомобілів, паперу і деревини, а також продукції важкого машинобудування. Серед нових промислових центрів виділяється трикутник Лінц—Вельс—Штайр у Верхній А. Найбільші промислові підприємства цього району — Об'єднаний австр. металургійний і сталеливарний комбінат і Австр. азотно-туковий завод у Лінці. Третина обсягу промислового вир-ва припадає на держ. сектор економіки. Внутр. вир-во електроенергії покриває лише приблизно третину енергетичних потреб країни. Структура енергетичного комплексу (на 2014): ТЕС — 32,8 %; ГЕС — 56 %; інші поновлювані джерела — 11,1 %. Основу енергетики становлять імпортована нафта і природний газ. Нафта надходить із італ. порту Трієст, природний газ — із РФ. Частка ГЕС у виробництві електроенергії в А. є однією з найвищих у розвинених країнах.

Сільське господарство. А. забезпечує продуктами 3/4 потреб внутрішнього ринку. У країні виробляють майже всі види с. г. продукції (зерно, картопля, вино, фрукти, пиломатеріали та інші продукти лісового госп-ва). Одна з найважливіших галузей — тваринництво (молочні продукти, велика рогата худоба, свині, птиця). С. г. спеціалізоване за географ. зонами: у гірських районах розвинуте тваринництво і лісове госп-во, а в долині Дунаю та Бургенланді — землеробство, зокрема виноградарство.

Однією із найприбутковіших галузей економіки є туризм. Розвинуті альпінізм і зимові види спорту, особливо в Тирольських Альпах. 2014 кількість туристів становила 25,2 млн. осіб. Серед іноземних туристів понад половина — німці. **Транспорт.** Розвитку туризму сприяють сучасні автомобільні дороги. Довжина шляхів становить: з-ці — 5,267 тис. км (2014); автошляхів — 133,597 тис. км (2016); водних шляхів — 358 км (2011). Половина з-ць електрифікована. Багато мостів, тунелів, канатних доріг. Важливу роль відіграє судноплавство Дунаєм (його довжина в межах А. — 350 км). Після завершення буд-ва каналу Рейн—Майн—Дунай А. отримала вихід не тільки в Чорне, а й у Пн. море. Через Відень проходять два важливі транспортні маршрути Європи: із Зх. Європи в країни Дунайського басейну і з Центр. та Сх. Європи в Італію. Працюють кілька авіакомпаній, зокрема «Австр. авіалінії» (засн. 1957) здійснює регулярні рейси до кількох міст України (з 1991).

Торгівля. А. торгує із понад 150 країнами світу. 2015 заг. експорт А. становив 141,4 млрд доларів. Осн. товари: машини та обладнання, транспортні засоби та запасні частини, папір і картон, металеві вироби, хімікати, залізо і сталь, текстиль, продукти харчування. Осн. країни-партнери: Німеччина — 29,4 %, США — 6,4 %, Італія — 6,1 %, Швейцарія — 5,7 %, Франція — 4,4 %, Словаччина — 4,2 % (2015). Імпорт — 139,8 млрд (2015). Осн. товари: машини та обладнання, транспортні засоби, хімікати, металеві вироби, нафта і нафтопродукти, природний газ; продукти харчування. Осн. країни-партнери: Німеччина — 41,5 %, Італія — 6,3 %, Швейцарія — 6 %, Чехія — 4,2 % (2015). Найбільший за-

рубіжний інвестор — Німеччина (бл. 30 % інвестицій).

З в'язок. 2015 кількість мобільних телефонів становила 13,471 млн. (155 одиниць на 100 осіб), кількість інтернет-користувачів — 19,23 млн. (84,6 %).

ОСВІТА, НАУКА І КУЛЬТУРА. В А. триступенева система шкільної освіти по 4 роки навчання кожна: початкова школа, середня школа та старша середня школа. З 1962 тривалість обов'язкової освіти досягла 9 років. Початкова («народна школа») 4-річна школа, приймає дітей з 6 (або 7) років. Після її закінчення, згідно з прийнятою в А. нім. моделлю середньої освіти, учні вибирають один із двох потоків: перший — «академічне» навчання з орієнтацією на ун-ти, другий — професійне навчання, мета якого — підготувати учнів до подальшого виходу на ринок робочої сили.

Вища освіта також триступенева. Визу двох типів: класичні багатопрофільні ун-ти та спеціалізовані коледжі (Fachhochschule), в яких пріоритет надано прикладним дослідженням.

Австр. вищі професійні школи — повноцінні навч. заклади, дипломи яких розглядаються як рівноцінні магістерським дипломам класичних австр. ун-тів. В А. надають великого значення навчанню дорослих, для потреб яких створено розгалужену мережу неуніверсит. вищих нар. шкіл (Volkshochschulen). Широка програма навчання дорослих доступна на всій тер. країни. Навчання громадян проводять також публічні б-ки. Кожен громадянин А. може абсолютно вільно відвідувати лекційні заняття в ун-тах, але це не дає йому права складати іспити й отримати диплом.

А. витрачає значні кошти на освіту — до 6 % ВВП. За рівнем витрат із бюджету на фінансування вищої освіти А. посідає 4 місце в світі. Регулювання системи освіти здійснюється через два міністерства: Міністерство освіти, мист-ва і культури та Міністерство науки та досліджень.

В А. діють 23 держ. та 13 приватних ун-тів. Найбільші ун-ти: Віденський — найстаріший ун-т країни (засн. 1367), Віденський ун-т економіки і бізнесу — найбільший екон. ун-т Європи, Грацький ун-т ім. Карла і Франца — другий за величиною в країні, Зальцбургський ун-т, Інсбруцький ун-т та ін. Найбільші приватні ун-ти: Ун-т Зігмунда Фрейда (м. Відень), Ун-т MODUL (м. Відень), філіал Вебстерського ун-ту (США).

Крім ун-тів, наук. дослідження проводяться наук. установами різного рівня — всього бл. 2200. Гол. установою неуніверситет. типу з проведення фундаментальних досліджень є *Австрійська академія наук*.

Функціонують 16 н.-д. ін-тів: лімнології, високих енергій, соціологічно-екоп. розвитку, Ін-т порівняльного дослідження поведінки ім. К. Лоренца та Міжнародний ін-т прикладного системного аналізу та ін.

1961 засновано Австр. союз федеральної землі Каринтії, якому належить планетарій в м. Клагенфурт та дві обсерваторії: Креуцберг біля м. Клагенфурт та Герліце біля м. Філлах.

А. славиться великою кількістю відомих вчених, серед яких Л. Больцман, В. Ф. Гесс, К. Доплер, А. Цайлінгер. У А. народилися філософи Л. Вітгенштейн і К. Поппер; біологи Г. Мендель, К. Лоренц, математик К. Гедель.

Серед основних напрямів досліджень австрійських вчених були медицина і психологія, серед представників: Т. Більрот, К. Пірке, А. Ейсельсберг, З. Фрейд, А. Адлер та ін.

ПРЕСА, РАДІОМОВЛЕННЯ, ТЕЛЕБАЧЕННЯ.

Преса. 2016 в Австрії видавалося понад 20 щоденних газет. Найбільша щоденна газ. «Кронен цайтунг» («Kronen Zeitung») — газ. лівого спрямування, засн. 1900. Щоденний тираж — понад 1 млн примірників. Виходять також газ.: «Кур'єр» («Kurier»; засн. 1954), «Ді Пресе» («Die Presse»; засн. 1845), «Дер Штандарт» («Der Standard»; засн. 1988), «Зальцбургер Нахріхтен» («Salzburger Nachrichten»; засн. 1945), «Вайнер Цайтунг» («Wiener Zeitung»; засн. 1703), «Кляйне Цайтунг» («Kleine Zeitung»; засн. 1904) та ін..

Осн. журн.: «Профіль» («Profil»), щотижневий новинний журн., заснований 1970; «Датум» («Datum»), щомісячний аналітичний журн., видається з 2004; «Гевін» («Gewinn»), щомісячне бізнесове видання, публікується з 1982; NEWS, щотижневий новинний журн., заснований 1992. Австр. агентство преси «Австрія пресе агентур» («Austria Presse Agentur»; засн. 1946) має кореспондентів у багатьох країнах світу.

Телебачення і радіо. Австр. держ. теле- і радіокомпанія «Österreichischer Rundfunk» (ORF), якій належать канали ORF1, ORF1 HD, ORF2, ORF Sport Plus, 3sat. Комерційні канали загальнонац. мовлення — ATV, Puls 4, Go TV, Okto, Servus TV. Місцеві канали — Salzburg TV, LT1, Inn-TV, Steiermark 1, P3TV.

ЛІТЕРАТУРА. Більшість сучас. літературознавців вважає, що австр. л-ра виокремилася із загальнонім. на поч. 19 ст. На 1-у пол. 19 ст. припадає розвиток драматургії, це передусім твори Ф. Раймунда та Й. Н. Нестроя, які, спираючись на традиції віден. нар. театру, піднімалися у своїх казках і комедіях до активної соц. критики. Опозиція габсбурзькому абсолютизму й поліційному режимові звучить у творчості діячів лібер. гуртка, що збирався у м. Відні у «Срібному кафе» (драматург Е. фон Бауернфельд, поет і публіцист А. Грюн, поет-романтик Н. Ленау). Романтичні й просвіт. риси притаманні творчості Ф. Гріппарцера, який описував конфлікти вітчизняної історії. У романах і новелах А. Штіфтера відображено прогрес. пед. ідеї, відчутно передбачення соц. змін. Творчість Ф. фон Заара, М. фон Ебнер-Ешенбах, Л. Анценгрубера, П. Розеггера позначена зростанням критико-реаліст. тенденцій, спрямованих на розкриття соц. суперечностей австр. дійсності.

Л-ра кін. 19 — поч. 20 ст. розвивалася в умовах заг. кризи австр. державності, посилення нац. боротьби народів Австро-Угор. імперії. Цей період характеризує активізація модерн. літ. течій і худ. експериментів, що посприяло становленню реалізму. Письменник і критик Г. Бар у праці «Подолання натуралізму» («Die Überwindung des Naturalismus»; 1891) заклав основи австр. імпресіонізму та неоромантизму; очолював літ. групу «Молодий Відень» («Jung-Wien»). Найвизначніший представник групи — Г. фон Гофмансталь, драматург, новеліст, поет, критик, надавав великого знач. оновленню літ. мови. Соц.-критичний характер мала новелістика А. Шніцлера, який викривав святенництво бурж. моралі, ефемерність солдат. честі. Популярною була творчість гумориста й сатирика А. Рода-Рода

Австрія. Цвентендорфська атомна електростанція — ніколи не вводилася в експлуатацію, єдина в країні

Онлайн-версія Н...
.../vuc.g

(псевд. Ш.Ф. Розенфельда). У поезії провідну роль відіграв один із зачинателів експресіонізму Г. Тракль. У цей час писали Р. Музіля, С. Цвейг, Ф. Кафка та ін. Зазначений період наз. «веселий Апокаліпсис»: у сусп-ві загострювались соц. суперечності, у мист-ві переважали тенденції гедонізму, манірності й поверхового критицизму. Одним із найвідоміших поетів цього періоду був Р. М. Рільке, характерною рисою його творчості є органіч. зв'язок зі слов'ян. мотивами та традиціями.

Відчутно пожвавився літ. процес після 1918, коли припинила існування Австро-Угор. імперія та виникла Австр. Республіка. Наступні два десятиліття — час появи романів «Людина без властивостей» («Der Mann ohne Eigenschaften», т. 1–3, 1930–1943) Р. Музіля; трилогії «Сновиди» («Die Schlafwandler», 1931–1932), «Смерть Берглія» («Der Tod des Vergil», вид. 1945) Г. Броха; «Ціппер та його батько» («Zipper und sein Vater», 1928) Й. Рота; «Осліплення» («Die Blendung», 1931) Е. Канетті; белетризованої біографії «Марія Стюарт» («Maria Stuart», 1935) С. Цвейга. У цей час творили прозаїк і драматург Ф. Верфель, драматурги Ф. Чокор, Ф. Брукнер, Е. фон Хорват. Більшість із них після аншлюсу А. нацист. Німеччиною (1938) емігрувала з А. Л-ра другої пол. 20 ст. набула нац. рис. Відомі письменники цього періоду: Г. фон Додерер, І. Бахмач, Т. Бернгард, П. Гандке, Г. Леберт, І. Айхінгер, Г. Айзенрайх, Ф. Гохвельдер, Б. Фрішмут.

Тема України з'являється в австр. л-рі. у серед. 19 ст., коли австр. письменники, що жили на Буковині, під впливом нім. романтизму й укр. фольклору писали про місцевих селян. Це, зокрема, зб. віршів «Вітання з Нижньої Австрії» («Heimatgrüße aus Niederösterreich», 1855) Л. Сімігіновича-Штауфе, який також зібрав і переклав нім. мовою «Народні легенди з Буковини» («Volkssagen aus der Bukowina», 1885) та «Українські народні пісні» («Kleinrussische Volkslieder», 1888). У зб. віршів «Жоржини» («Georginen», 1870) природу Верховини оспівав Й. Г. Обріст, перший дослідник і перекладач нім. мовою віршів Т. Шевченка. Популяризація укр. нар. пісні, висвітлення життя селянства Галичини та Буковини характерні для творчості К. Е. Францо́за. Тема України посідає значне місце у творчості Р. М. Рільке, який познайомився з її культурою і життям під час мандрівок Рос. імперією 1899 і 1900 (цього року, зокрема, побував у м. Києві та ін. містах України). У 1920–1930-х до укр. проблематики звертається Й. Рот («Марш Радецького» («Radetzkymarsch», 1932). Натомість австр. тематику відбито в укр. л-рі, зокрема, у творах І. Франка (поезії «Тюремні сонети», 1889; оповідання «Свинська конституція», 1896 та ін.), М. Павлика (повість «Пропавший чоловік», 1878), Олени Пічліки (повість «Товаришки», 1887), Д. Лукіяновича (повість «За Кадильну», 1902), О. Маковея (оповідання «Вдячний виборець», 1912), О. Олеся (зб. поезій «Перезва» і «Чужиною», обидві 1919). Антивоєнні мотиви відображено у віршах С. Чарнецького (зб. «В годині задуми», 1917; «Сумні ідем», 1920), новелах М. Яцкова («Гермес Праксітеля», 1923), романах Р. Андріяшика («Люди зі страху», 1966; «Додому нема вороття», 1976). Образ Відня трапляється в поезії Д. Павличка (зб. «На чагах», 1961), прозі С. Скляренка (роман «Карпати», 1954), В. Врублевської (роман «Соломія Крушельницька»;

1979). Сюжети та мотиви з творів австр. письменників використовували Ю. Федькович (балади «Юрій Гінда», 1862; «Шипітські берези», 1863), М. Старицький [драма «Юрко Довбиш», 1889; за романом К. Е. Францо́за «За правду» («Ein Kampf um's Recht»)], М. Бажан «Чотири оповідання про надію (Варіації на тему Р. М. Рільке)», 1967). Укр. мовою в різний час опубл. поезії А. Грюна (перекл. І. Франка), Н. Ленау (перекл. П. Грабовського), Г. Тракля (перекл. Д. Павличка, Д. Наливайка), Р. М. Рільке (перекл. М. Бажана, Д. Павличка), прозові твори К. Е. Францо́за (перекл. М. Атаманюка, М. Загірної, Б. Савченка та ін.), драми Ф. Гріппарцера (перекл. П. Карманського) і Г. фон Гофманшталя (перекл. О. Роздольського, О. Луцького), новели й повісті С. Цвейга (перекл. В. Бобинського, І. Стешенко), Ф. Кафки (перекл. Є. Поповича), Ф. Кайна (перекл. В. Шелеста), П. Гандке (перекл. О. Логвиненка) та ін.

У 2 пол. 19 — на поч. 20 ст. в А. опубл. твори Т. Шевченка (перекл. Й. Г. Обріста, С. Шпойнаровського, В. Фішера), Марка Вовчка (перекл. О. Кобилянської та ін.), Лесі Українки (перекл. О. Кобилянської), В. Стефаника (перекл. О. Роздольського та ін.), М. Коцюбинського (перекл. В. Горошовського, Г. Герасимовича та ін.). Безпосередню участь в австр. літ. процесі брали Ю. Федькович, І. Франко, О. Кобилянська, які писали й нім. мовою. Важливу роль у популяризації укр. л-ри в А. відіграв німецькомовний віден. журн. «Ruthenische Revue» («Русинський огляд», 1903–1905), що 1906–1916 виходив під назвою «Ukrainische Rundschau» («Український огляд»), де друкувалися зокрема австр. перекладачі. 1909 В. Горошовський упорядкував і переклав антологію «Українські прозаїки» («Ukrainische Erzähler», 1909) і зб. новел М. Коцюбинського «Pro bono publico» («Для загальної добра», 1909). У 2-й пол. 20 ст. австр. л-ра. збагатили переклади творів М. Бажана, О. Гончара, П. Панча, А. Малишка та ін. укр. письменників. У 1980–1990-х журн. «Всесвіт», вид-ва «Дніпро» і «Молодь» публ. твори Ф. Кафки, зокрема «Процес» («Der Prozeß»), «Перевтілення» («Die Verwandlung»), «Америка» («Amerika»), Г. Броха, Р. Музіля, вихідців із Галичини та Буковини Й. Рота, П. Целана, Р. Ауслендер, Г. Реццорі та ін. З'являються дослідження про Ф. Кафку, Т. Бернгарда, монографії з історії австр. л-ри й культури. Укр. мовою перекладають твори І. Бахмана, Г. Тракля; опубл. «Останній світ» («Die letzte Welt») К. Рансмайра, антологія «Двадцять австрійських поетів XX ст.», «Жінка-шульга» («Die linkshändige Frau») П. Гандке та ін. Перекл. та публікації про сучасну австр. л-ру містять сторінки часописів «Всесвіт», «Ковчег», «Кур'єр Кривбасу», «Авжеж», «І» тощо. Серію літературно-досліджень «Вікно в Європу» відкривають три книжки, присвячені австр. л-рі.

АРХІТЕКТУРА. В 11 — на поч. 13 ст. в архітектурі А. панував романський стиль (базиліки в Гурку й Зеккау, зх. фасад собору св. Стефана у Відні). В 13–15 ст. поширилася готика (хори церков у Гайлігенкройці та Цветлі, собор св. Стефана у Відні). Для періоду австр. Відродження (15–16 ст.) характерні будинки з еркерами, лоджіями, палаци замкового типу. В 17–18 ст. у Відні, Зальцбургу, Лінці споруджували замські резиденції, монастирі, палаци й церкви у стилі бароко (ансамблі й палаців Шенбрунн, 1695, арх.

Й.-Б. Фішер фон Ерлах, та Бельведер, 1714–1723, арх. Л. Гільдебрандт). Для архітектури 1-ї пол. 19 ст. характерний класицизм, 2-ї пол. 19 ст. — еkleктика й модерн (будівля Віден. Сецесіону, 1897–1898, арх. Й. Ольбріх). Серед споруд серед. 20 ст. — міський зал Штадтгалле у Відні (1955–1958, арх. Р. Райнер) та ін.

На тер. А. розташовані об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО: іст. центр міста Зальцбург (Зальцбург), палац і сади Шенбрунн (Відень), культ. ландшафт Гальштат-Дахштайн, з-ця Земмерінг, іст. центр міста Грац і замок Еггенберг (Грац), культ. ландшафт Вахау, культ. ландшафт Фертьо — Нойзідлер Зее, іст. центр Відня (Відень), доіст. палові стоянки в районі Альп.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. На тер. А. знайдено палеолітичну скульптуру «Венера з Віллендорфа», неолітичну кераміку і бронзові вироби; збереглися зразки місцевої скульптури і живопису (1 ст. до н. е. — 5 ст. н. е.). Фрески в соборах в Гурку й Зеккау, вітражі, рельєфи, мініатюри мають ознаки романського стилю (11–13 ст.). З 15 ст. у мист-ві А. виникають гуманістичні елементи доби Відродження (скульптор Я. Кашауер, живописець М. Пахер). Великого значення мист-во А. набуває в 17–18 ст., коли розвинулося барокко (декоративна скульптура — Б. Пермозер, Г.-Р. Доннер, Ф.-К. Мессершмідт; живопис — Ф.-А. Маульберц; віденський фарфор). На портретному живописі позначився класицизм (Й.-Б. Лампі, Й. Грассі). В 19 ст. поширився романтизм (М. Швінд), бідермайер (Ф. Вальдмюллер, М. Даффінгер). Пишний салонний стиль характерний для Г. Макарта. У живописі А. яскраво вирізняється *Віденський сецесіон* (Віденська сецесія), заснований 1897 митцями, серед яких художники Г. Клімт, А. Кубін, К. Мозер, М. Курцвайль, арх. О. Вагнер, Йозеф Гоффманн. На поч. 20 ст. зароджується експресіонізм (О. Кокотка). В сучас. мист-ві поряд з абстракціонізмом і сюрреалізмом зберігаються реалістичні традиції.

МУЗИКА. Носіями нар. муз. культури з серед. віків були мандрівні співаки і шпільмани, ваганти (втікачі-школярі та монахи). В 17 ст. зародилися нар. муз. театр (зінгшпіль), камерна музика й симфонія, в 2-й пол. 18 ст. сформувалася *Віденська класична школа* (Й. Гайдн, В. А. Моцарт і Л. Бетховен). Найближчим попередником її був К. В. Глюк. Романтичний напрям у музиці А. в 1-й пол. 19 ст. розпочав Ф. Шуберт, високого рівня досягла бальна музика (Й. Ланнер, родина Штраусів), виникла віден. оперета (Й. Штраус-син, Ф. Зуппе, К. Целлер). Високого рівня досягла симф. музика у творчості Й. Брамса і А. Брукнера. Поч. 20 ст. знаменувався творчістю видатного симфоніста Г. Малера. В оперному жанрі працював Ф. Шрекер. У кін. 19 ст. виникла т. з. нова віденська школа (А. Берг, А. Шенберг, А. Веберн), ключовим принципом композиційної реформи стала повна ліквідація тональної основи музики і її заміна спеціально розробленими атональними техніками.

Сучас. музика А. представлена різними течіями (від неокласицизму до модернізму). Серед виконавців — диригенти Г. Караян, К. Бем, вокалісти — Е. Шварцкопф, Г. Теплер та ін. Муз. колективи: у Відні — Віден. держ. опера, Нар. опера («Фольксопера»), Віден. хор хлопчиків; у Граці — опера; в Зальцбургу з 1841 працює Моцартеум — міжнар. центр музикознавства. В цих трьох

містах — академії музики і драм. мист-ва. Між А. і Україною існують давні муз. зв'язки. У Відні навчалися і працювали А. Вахнянин, Ф. Колесса, С. Людкевич, виступали С. Крушельницька, М. Менцинський, О. Мишуга та ін. Значний внесок в австр. музикознавство зробив Є. Мандишевський.

ТЕАТР. Формування австр. театру почалося у 16 ст., коли після включення нових тер. по країні почали пересуватися мандрівні театр. трупи, які, окрім реліг. змісту, виконували комедійні та танцювальні номери. У 17–18 ст. в результаті синтезу нім. та італ. культур відкриваються перші стаціонарні театри, у яких, окрім іншого, ставилися опери Й. Гайдна та В. А. Моцарта, лицарські драми тощо. До них належать Йозефштадттеатр (1788) та Бургтеатр (1741) — королівський віден. придворний театр. У 19 ст. театр. мист-во розвивалося і у провінційних містечках, де особливо увага приділялась народному комедійному жанру та муз. складовій. Бургтеатр пережив новий підйом у 1920–1930-х, розвиток якого було припинено нацистською диктатурою.

У країні проводяться щорічні фестивалі, найвідомішими серед яких є Зальцбурзький (1877) та Брегенський (1946). У Відні існує багато камерних та андеграундних театрів, кабаре тощо. Міцними є театральні зв'язки А. та Німеччини.

КІНО. Перші короткометражні фільми почали з'являтися у А. 1906. З 1910 до середини 1920-х кінотовиробництво невпинно зростало, але відчутного удару по ньому завдали інфляція та ізоляція країни після Першої світової війни.

Австрія. Відень

З 1920-х багато австр. кінематографістів продовжили свою кар'єру у Берліні, серед найвідоміших були М. Рейнгарт та Ф. Ланг. Після приходу до влади у Німеччині Гітлера багато австр. та нім. діячів кіно виїхали до США. Це було пов'язано як і з їхнім «неарійським походженням», так і з обмеженнями у свободі творчості. Серед них Б. Уайлдер (фільми: «У джазі тільки дівчата», 1959), «Бульвар Сансет» (1950), «Квартира» (1960); Ф. Циннеманн («Звідси — у вічність», 1953), «Людина на всі часи» (1966) та О. Премінгер. Під час нацистської диктатури Відень був одним із центрів пропагандистського кіно.

У післявоєнний час великої популярності набули «домашні» фільми та комедії. Нового поштовху австр. кіно надав розвиток альтернативного кіно з 1960-х. Найвизначнішими акторами, народженими в А. та прославленими на весь світ Голлівудом, були Г. Ламарр та А. Шварценеггер.

СПОРТ. В А. найбільш розвинені зимові види спорту. Країна вважається батьківщиною гірськолижного спорту та є беззаперечним лідером в олімпійській історії з даного виду. Серед літніх видів культивуються плавання, дзюдо, вітрильний спорт, веслування байдарках і каное тощо. Популярними є також альпінізм та спортивний туризм. В А. надзвичайно розвинена спортивна інфраструктура: гірськолижні траси, басейни, велосипедні доріжки, стадіони та ін. спортивні об'єкти для широкого спектру видів спорту. Спортсмени А. брали участь у всіх Олімпійських іграх з 1896, окрім ігор 1920 у Антверпені, на які країну не було допущено через участь у Першій світовій війні на боці Центральних держав.

У А. двічі проходили Олімпійські ігри: *Зимові Олімпійські ігри 1964*, (м. Інсбрук, з 29.01 по 09.02) та *Зимові Олімпійські ігри 1976* (м. Інсбрук, з 04.02 по 15.02). Серед найвідоміших спортсменів — 3-разовий олімпійський чемпіон (1956 — тричі), багаторазовий чемпіон світу з гірськолижного спорту та найкращий австр. спортсмен 20 ст. Т. Зайлер.

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА. Точну кількість українців в А. встановити важко, оскільки офіційна статистика не розглядає їх як окрему етнічну групу. За окремими даними, в А. проживає близько 12 тис. громадян укр. походження.

Еміграція до А. розпочалась після приєднання Галичини й Буковини до Австр. імперії. Особливо багато українців прибуло під час Другої світової війни (понад 100 тис.). Українці живуть у Відні (1 тис.), містах Зальцбурзі, Куфштайні, Інсбруку, Граці, Клагенфурті, Філлаху. З 1967 діє Коорд. рада укр. організацій А. Укр. греко-католич. церква тут має 7 парафій (4 тис. віруючих); найдавніша (з 1784) — у Відні при церкві Св. Варвари; є правосл. церква. В 1946–1950 в Австрії були укр. дит. садки, середні й вищі школи, вид-ва «Наші дні» та І. Тиктора, виходили газети «Останні новини», «Промінь», журн. «Літаври» та «Звено», діяли театри, театр. студія тощо.

Чисельність автохтонної укр. громади становить близько 3 тис. осіб., більшість з яких поселилася у країні після 1989 — четверта хвиля міграції.

Головною орг-цією укр. діаспори є Австр.-укр. товариство (АУТ), засноване 09.06.1992.

Спілка укр. філателістів Австрії (СУФА) була заснована 26.02.1967. Діяльність СУФА концентрувалася на орг-ції філателістичних виставок, під час яких здійснюється гасіння поштової кореспонденції спеціальними двомовними штемпелями з нагоди видатних подій.

Укр. греко-католич. братство ім. Св. Варвари було засноване 1862 парафіянами однойменної укр. греко-католич. церкви. При братстві діє хор укр. греко-католич. церкви, а також працювала недільна школа.

Товариство ім. Павла Чубинського, засн. у червні 1999, працює над поглибленням зв'язків між Україною й А. в галузях мист-ва, культури і науки. Об'єднання укр. водіїв «Автомайдан Австрія», об'єднання «Європейська Україна», засн. 2014; у

Австрія. Відень, палац Шенбрун

2015 заснована організація «Центр українських ініціатив у сфері культури, політики і економіки». У 2010 засн. Т-во укр. молоді в Австрії (ТУМА) та Укр. культурно-освітній центр ім. Івана Франка. З 1981 року укр. громадою А. видається двомовний журн. під назвою «Австрійсько-український огляд».

Лит.: Пристер Е. Краткая история Австрии. Москва, 1952; Михайлюк В. Листи Вільгельма Горошовського до Михайла Коцюбинського // Українське літературознавство. 1978. Вип. 31; Нечепорук Е. И. Австрийская и швейцарская литературы 1871–1917 годов // Зарубежная литература XX века (1871–1917). Москва, 1979; Нечепорук Е. И. Австрийская литература конца XIX — начала XX века в ее связях с философскими и идейными течениями времени // Национальная специфика произведений зарубежной литературы XIX–XX веков. Иваново, 1982; Наливайко Д. Українська тема в творчості К.-Е. Франко-за // Француз К.-Е. За правду. Ужгород, 1982; Нечепорук Е. И. Литература Австрии и Швейцарии // История зарубежной литературы XX века. 1917–1945. Москва, 1984; Затонский Д. Австрийская литература в XX столетии. Москва, 1985; Слободкин Г. С. Венская народная комедия XIX века. Москва, 1985; Нагірний М. Творчість Райнера Марії Рільке в ракурсі української тематики // Українське літературознавство. 1985. Вип. 45; Австр. Республіка. Конституція и законод. акты. Москва, 1985; Михайлов А.В. Традиционное и новое в австрийской литературе второй половины XIX в. // История всемирной литературы: в 8 т. Москва, 1991. Т. 7; Українська література в Австрії, австрійська — в Україні: матеріали міжнарод. симпозіуму. Київ, 1994; Вайс Г. Парламент Австр. Республіки // Віче. 1995. №10; Австрійська та українська сучасна поезія та проза. Львів, 1998; Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX — початку XX століття. Київ, 1999; Дербишайр Дж. Политические системы мира: В 2. т. Москва, 2004; История австрийской литературы XX века: в 2 т. Москва, 2009; Зимомря І. М. Австрійська мала проза XX століття: художня світобудова. Дрогобич, Тернопіль, 2011.

Австробейлієві (Austrobaileyaceae) — за сучасною систематикою APG II та APG III, родина рослин порядку австробейлієцвітих. Монотипна родина вічнозелених в'юнких чагарників — складається з єдиного роду Австробейлія (*Austrobaileya*), який містить два види: австробейлію плямисту (*Austrobaileya maculata*) та австробейлію здіймаючу (*Austrobaileya scandens*).

Природний ареал А. — Австралія, Пн. Сх. шт. Квінсленд. А. — великі вічнозелені деревні ліани дощових лісів, трапляються в місцях із підвищеною вологістю та нестачею прямого сонячного світла. Довжина дорослих рослин сягає 15 м. Рослини родини А. зберегли низку ознак давніх квіткових рослин, зокрема в будові провідної системи. Листки шкірясті, цілісні, містять ефірні олії, мають дрібні прилистки, що опадають; роз-

Австролейлія здіймаюча
(*Austrobaileya scandens*)

ташування листків супротивне. Квітки зі світло-зеленою оцвітиною, двостатеві, поодинокі, розташовані в пазухах листків. Квітки містять від 12 до 25 тичинок, які поділяються на фертильні (широкі, світло-зелені, розташовані зовні) та стерильні (в густих пурпурових цятках, розташовані всередині). У запиленні беруть участь мухи, яких приваблює запах квіток австролейлії, що нагадує запах гнилої риби. Плід соковитий, помаранчевого кольору, грушвидної форми, сягає 7 см завдовжки, містить великі насіння, схожі на насіння гіркокаштану. У сучас. системі класифікації APG III род. А. разом із ще двома род. (лимонникових і трименієвих) утворює порядок *Австролейлієцвіті* (*Austrobaileales*). З 1977 у м. Брісбені (Австралія) видається ботанічний журн. «*Austrobaileya*». Див. також *Австролейлієцвіті*.

Лит.: Тахтаджян А. Л. Семейство австролейлиевые (*Austrobaileaceae*) // Жизнь растений. В 6 т. Цветковые растения. Москва, 1980. Т. 5. Ч. 1; Ross, E. M. Plant profile *Austrobaileya scandens* C. T. White. *Austrobaileya*. 1989. 3;

Австролейлієцвіті. Лимонник китайський (*Schisandra chinensis*)

Mabberley, David J. Mabberley's Plant-book: A Portable Dictionary of Plants, Their Classifications, and Uses (3rd ed.). Cambridge, 2008; Недуха О. М. Гетерофілія у рослин. Київ, 2011.

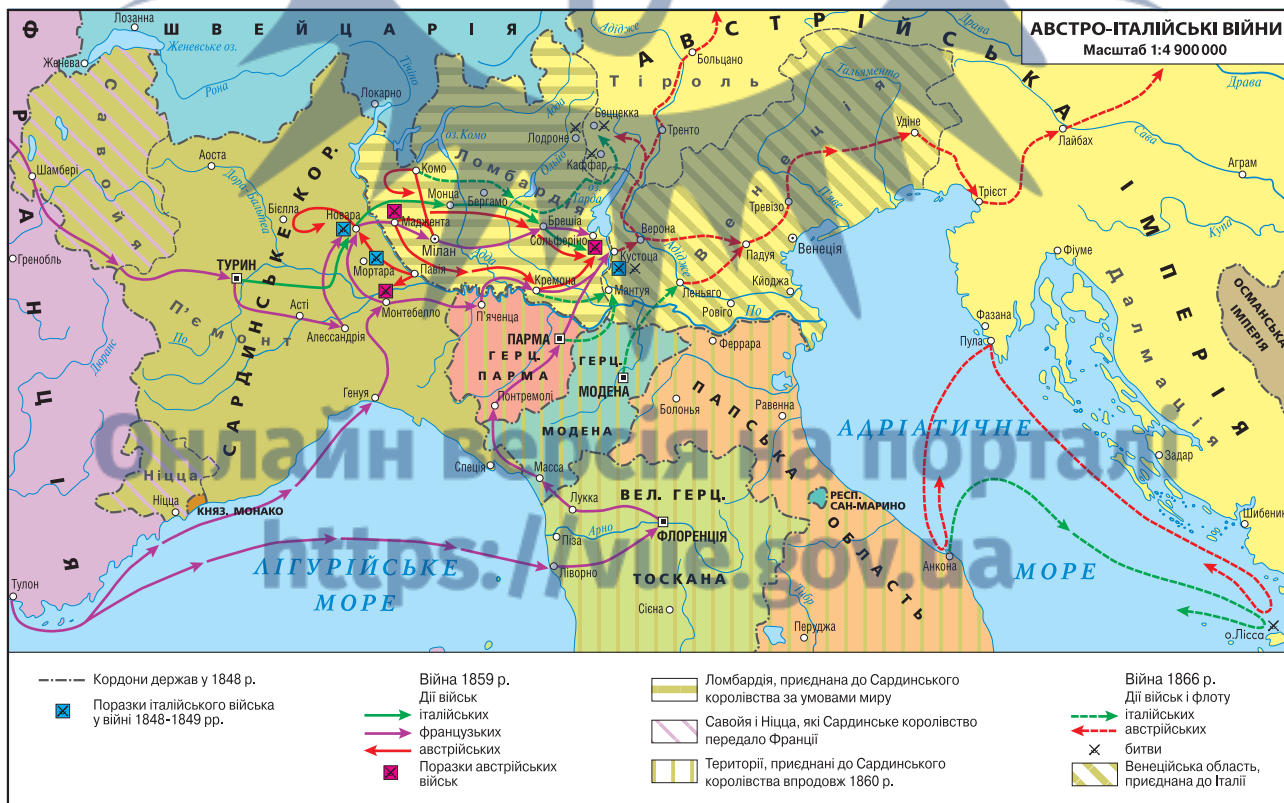
Австролейлієцвіті (*Austrobaileales*) — порядок квіткових рослин класу дводольних, що включає бл. 100 видів рослин (дерева, чагарники, ліани). Об'єднує три род.: монотипову род. австролейлієвих (*Austrobaileaceae*), род. лимонникових (*Schisandraceae*) та род. трименієвих (*Trimeniaceae*). Одним із найвідоміших представників цього порядку є бодян справжній, з якого отримують спецію зірчастий аніс. До поч. 21 ст., порядок визнавався лише в рідкісних випадках. Сучас. таксономічні системи класифікації квіткових рослин APG II і APG III, які базуються на молекулярно-генетичних дослідженнях родинних зв'язків між таксонами рослин, виокремлюють порядок А., що належить до дводольних покритонасінних рослин. Див. також *Австролейлієві*.

Лит.: Angiosperm Phylogeny Group. An update of the Angiosperm Phylogeny Group classification for the orders and families of flowering plants: APG III // Botanical Journal of the Linnean Society. 2009. 161 (2); Jeffrey D. Palmer, Douglas E. Soltis and Mark W. Chase. The plant tree of life: an overview and some points of view // American Journal of Botany. 2004. 91 (10); Botanical Journal of the Linnean Society, 2013.

Я. О. Межжеріна

Австро-італійські війни — національно-визвольні війни Італії проти австрійського панування.

1) Австро-італ. війна 1848–1849 розпочалася у період революції в Італії. Унаслідок нар. повстань австр. війська *фельдмаршала* Й. Радецького відступили з *Ломбардії* та м. Венеції, де утворилися

тимчас. респ. уряди. Вони організували нац. гвардію, яка розпочала війну проти австрійців 25.03.1848. Війну Австрії оголосило *Сардинське* (П'ємонтське) *королівство*. Через чотири місяці (25.07.1848) італ. військо зазнало поразки біля с-ща Кустоци; у березні 1849 — під м. Мортарою і Новарою. Король Сардинії (П'ємонт) Карл Альберт (1798–1849) зрікся престолу на користь свого сина і виїхав з Італії. 26.03.1849 новий король Віктор Емануїл II (1820–1878) уклав з фельдмаршалом Й. Радецьким перемир'я, на основі якого австр. війська знову зайняли Ломбардо-Венеційську обл. За умовами укладеного в м. Мілані 06.08.1849 миру Сардинія виплачувала Австрії 65 млн франків *контрибуцій*, а під владою *Габсбургів* залишилися Ломбардія та м. Венеція.

2) Австро-італ. війна 1866 зумовлена незавершеністю об'єднання Італії внаслідок австро-італо-франц. війни 1859 і революції 1859–1860. Неприєдн. залишилися Венеційська обл. (під егідою австр. Габсбургів) і Рим, який перебував під владою папи. Під час підготовки до війни Італія уклала з *Пруссією* секрет. угоду від 08.04.1866, за якою сторони брали зобов'язання не припиняти військ. дій, поки Італія не отримає Венеційську обл., а Пруссія — рівноцінні тер. нім. земель. Пруссія 16.06.1866, згідно з домовленістю, першою розпочала війну проти Австрії. 20.06. італ. війська розпочали наступ у Венеційській обл. Війна йшла з мінливим успіхом. 24.06.1866 італ. війська програли австрійцям битву під Кустоцею, але вже 03.07.1866 австр. армію розбито прус. військами в битві під Садовою, що дозволило італійцям з 08.07.1866 знову перейти до наступ. дій (особливо успішно діяв корпус Дж. Гарібальді). 20.07.1866 італ. флот зазнав розгрому поблизу о. Лісса. Однак поразка у війні з Пруссією змусила Австрію 10.08.1866 укласти перемир'я з Італією. За Віденським мир. договором від 03.10.1866 Венеційська обл. переходила до франц. імператора *Наполеона III*, а він передавав її Італії. 21.10.1866 на тер. Венеційської обл. проведено *плебісцит*, відповідно до рішення якого її офіційно було включено до складу Італ. королівства. Натомість Трієст, Трентіно та Пд. Тіроль залишалися у складі Австрії до кінця *Першої Світової війни*.

Лит.: История дипломатии: В 5 т. Изд. 2. Москва, 1959–1979; Маныкин А. С. Новая и новейшая история стран Западной Европы и Америки. Москва, 2004; Кузьмін О. С. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки. Житомир, 2011; Акунін О. С. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки (1492–1918). Миколаїв, 2013; Ферапонтов М. Австро-Итальянская война 1866 г. Сравнение при Лиссе // Арсенал-Коллекция. Москва. 2015. № 7.

С. С. Троян

Австромарксизм — європейська лівоєвропеїстська ідеол., екон. й політ. течія, що сформувалася в кін. 19 — на поч. 20 ст. у *Соціал-демократичній робітничій партії Австрії* (СДРПА). А. набув поширення в міжвоєнний період, відтак став менш популярним, однак актуалізувався в програмних документах *Соціалістичної партії Австрії* 1947, 1958 і 1978. Поеднував ідеї класичного *марксизму* із *неокантіанством*, *махізмом* і *фрейдизмом*, обстоював потребу проведення фундаментальної ревізії марксистської теорії з огляду на процеси диференціації робітництва й появу середнього класу, організаційні зрушення в економіці розвинутих країн та динамізм етнонаціональних відносин.

Адаптуючи марксизм до реалій життя, теоретизуючи про демократичний соціалізм, лідер СДРПА О. Бауер наголошував: побудова соціалістичного сусп-ва можлива, якщо в капіталістичному середовищі будуть створені «вогнища соціалізму»; зростаючи чисельно, вони спричинять соціалізацію (процес усупільнення) економіки без докорінного зламу усталених виробничих відносин. Відкидаючи насильницьку експропріацію приватної власності, О. Бауер пропонував запровадити «соц.» механізм оподаткування капіталу для поступової еволюції *приватної власності* в «загальнонародну» («Шлях до соціалізму», 1919). Він критично оцінив хибний досвід сталінського «соціалістичного будівництва» в СРСР та причини глобальної екон. кризи 1929–1933 і розробив модель тісного співробітництва вражених кризою країн не лише в межах Європи, а й із залученням США. Його модель передбачала держ. допомогу безробітним, створення продовольчих резервів, збільшення зайнятості через скорочення до 40 год. тривалості робочого тижня («У період між світовими війнами? Криза глобальної економіки, демократії і соціалізму», 1936). Аналізуючи циклічність розвитку капіталістичного госп-ва, О. Бауер дійшов висновку: кризи виникають через безплановість і бурхливий прогрес техніки, надвиробництво промислової продукції. Кризи, на його думку, свідчать також про ідейно-політ. крах експлуататорського сусп-ва: капіталізм вільної конкуренції припинив існування й стрімко переростає в капіталізм державно-монополістичний, якому притаманне планове госп-во й держ. регулювання економіки («Капіталізм і соціалізм після світової війни», 1931).

Більш поміркований К. Реннер (перший федерал. канцлер Австр. Республіки після *розпаду Австро-Угорської імперії* й перший її президент після Другої світової війни) зазначав шкідливість насильницької експропріації для економіки, оскільки вона перериває виробничий процес й знищує зацікавленість у прибутку. Тому експропріацію великого капіталу доцільно замінити на «справедливу демократизацію власності», що вже об'єктивно відбувається в розвинутих д-вах. Усупільненню економіки сприятимуть: глобальна «організація здорового ринку» в масштабах майбутніх «Сполучених Штатах Європи», створення на підприємствах «екон. рад» і розширення держ. сектора («Економіка як інтегрований процес і шлях до соціалізму», 1924).

К. Реннер у праці «Держава і нація» (1899) обґрунтував перетворення багатонац. дуалістичної Австро-Угор. імперії на демократичну федерацію із законодавчо гарантованим політ. і культ. рівноправ'ям етнічних меншин. Ці ідеї були покладені в основу *Брюнської програми СДРПА 1899* — першої програми соціал-демократичної партії з нац. питання. Такий тип організації й самоорганізації життя етнічних спільнот видавався тоді оптимальнішим, порівняно з ін. типами автономії, напр., територіальної, адже оформлення екстер. союзу на основі добровільного волевиявлення представників того чи того етносу перетворювало його на суб'єкт правових відносин, незалежно від чисельності та наявності тер. компактного поселення в межах д-ви. Надалі компромісне поєднання культ.-нац. автономії (що зазнала критики з боку В. Лєніна й рад. історіографії) та нац.-територіальної

трансформувалося на користь останньої (з ініціативи О. Бауера й під тиском політ. реалій). Напередодні розпаду Австро-Угор. імперії О. Бауер висунув гасло самовизначення націй із правом на держ. відокремлення; ці положення вплинули на еволюцію програмних документів укр. соціалістичних партій із нац. питання.

Політ. програма А. базувалася на засадах соціального реформізму й фактично не допускала позапарламентські форми боротьби, оскільки в умовах демократичного режиму соціал-демократії достатньо було отримати на виборах більшість у парламенті, щоб без насильницької боротьби й громадянської війни отримати політ. владу від буржуазії. Водночас, на відміну від більшості партій Соціалістичного робітничого інтернаціоналу, що керувалися засадами бернштейніанства й лейборизму, СДРПА на Лінцькому з'їзді 1926 за наполяганням О. Бауера внесла до своєї програми положення про теоретичну допустимість і навіть необхідність диктатури пролетаріату. Із початком світової економ. кризи 1929–1933 австромарксистки виступили за посилення ролі д-ви в економіці, а також проведення регулярних спеціальних досліджень задля попередження таких криз; не цуралися й радикальної агітаційної риторики.

Після встановлення в Австрії корпоративної диктатури канцлера Е. Дольфуса, поразки робітничого повстання в лютому 1934, примусового розпуску всіх політ. партій більшість лідерів СДРПА змушені були емігрувати до Чехословаччини, Франції й США. На фоні цих подій вони переконалися в тому, що екон. криза призвела до

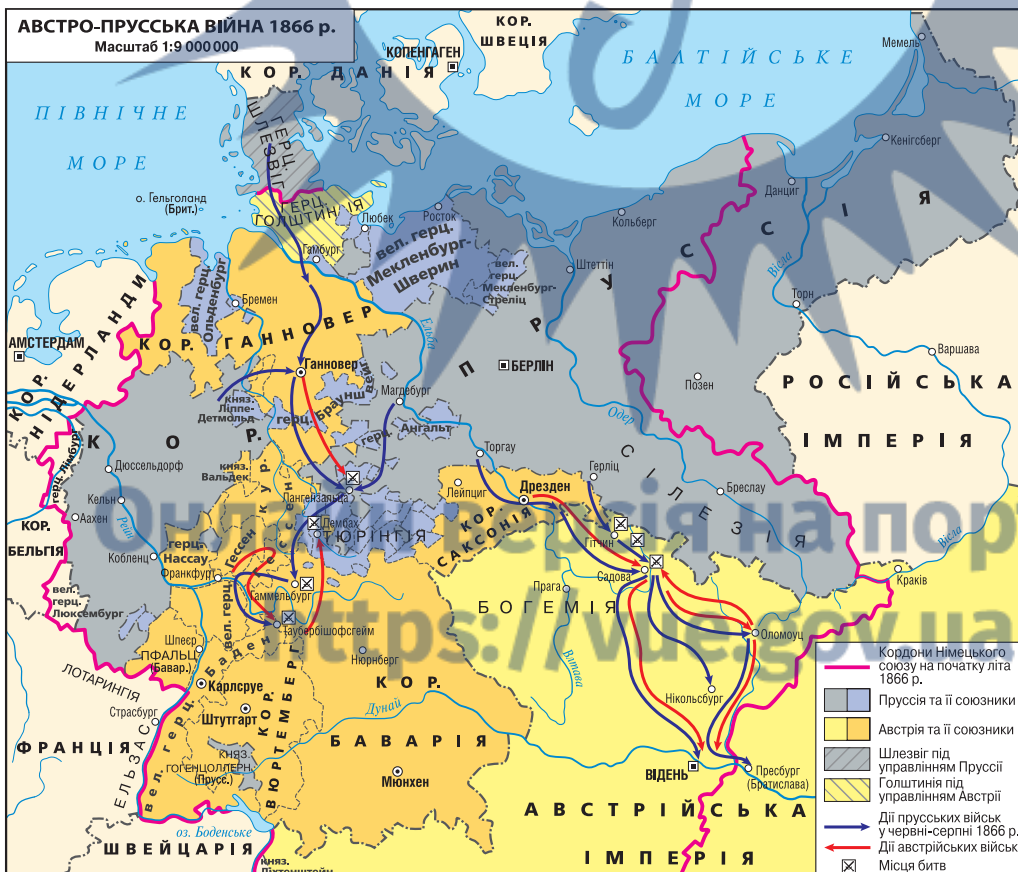
посилення фашизму й нацизму, а не піднесення робітничого руху та зростання соціалізму в надрах капіталізму. К. Реннер, залишившись у м. Відні, навіть вітав аншлюс 1938; така позиція суперечила як забороні аншлюсу Версальським і Сен-Жерменським мирними договорами 1919, так і тому, що аж до березня 1933 (прихід до влади в Німеччині нацистів) ця вимога зазначалася в програмі СДРПА.

Австр. соціал-демократія відродилася в 1945 під назвою Соціалістична партія Австрії (з 1991 — Соціал-демократична партія Австрії). Вона поступово відійшла від лівих ідеалів на користь ринкового фундаменталізму. У 1986–1997 уряд лідера СПА Ф. Вранціцького в умовах бюджетного дефіциту відмовився від держ. регулювання економіки, приватизував банківський сектор, енергетичні, залізничні, сталеливарні й вуглевидобувні компанії, підприємства побутової хімії та ін., а також послабив податковий тиск на високі прибутки.

Лит.: Лифшиц М. А. Странный социализм // Новое время. 1958. № 9, 10, 13; Липсет. С. Третьего пути не существует: Перспективы левых движений // Политические исследования. 1991. № 5–6; Krätke Michael, von. Otto Bauer (1881–1938). Die Mühen des Dritten Wegs // Zeitschrift für Sozialistische Politik und Wirtschaft. 1997. № 97, 98; Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ, 1999; Джонстон У. М. Австрийский Ренессанс. 1848–1938 гг. / Пер. с англ. В. Колинченко. Москва, 2004.

В. І. Головченко

Австро-прусска війна 1866 [у нім. історіографії частіше побутує «Німецька війна» (нім.

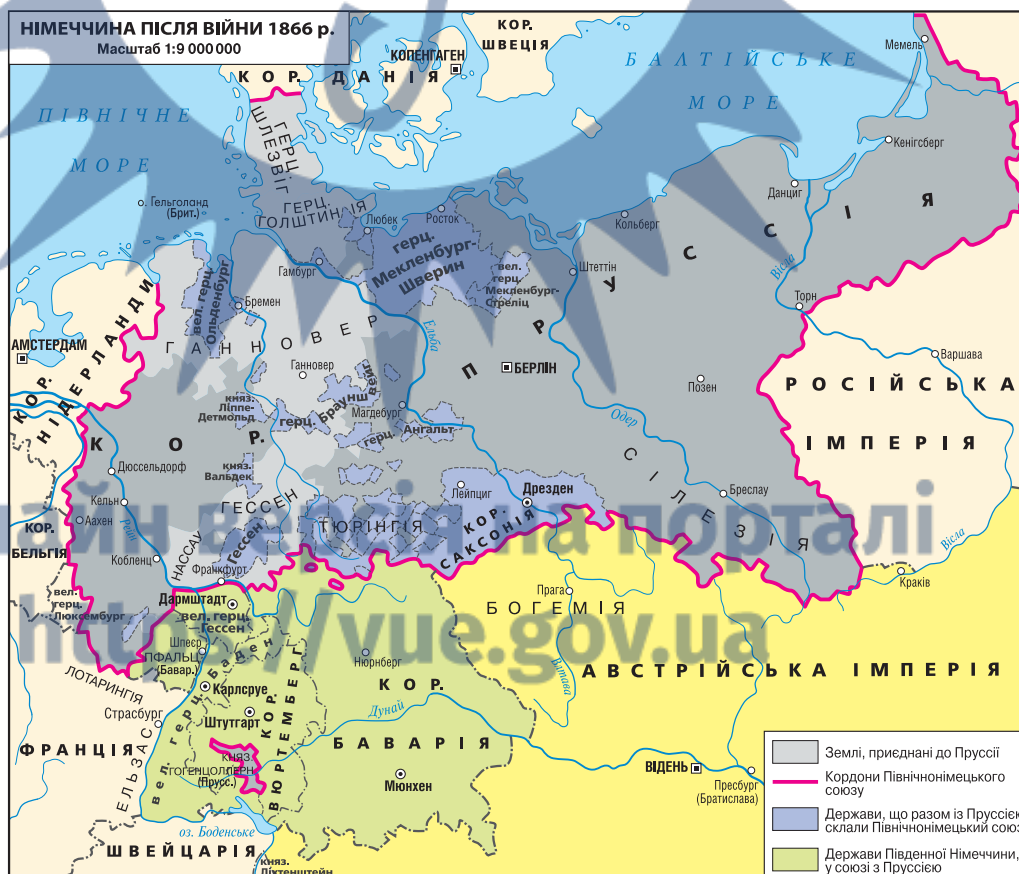

Deutscher Krieg)] — війна, яка завершила боротьбу між Пруссією й Австрією за керівну роль у Німеччині; важливий етап у процесі об'єднання Німеччини під гегемонією Пруссії. Безпосереднім приводом до війни, яка тривала з 17.06 до 26.07, послужив конфлікт через Шлезвіг і Гольштейн. Згідно з Віден. угодою 30.11.1864, укладеною після австро-прусько-датської війни, Шлезвіг перебував під владою Пруссії, а Гольштейн — Австрії. Готуючись до війни з Австрією, голова прус. уряду О. фон Бісмарк забезпечив нейтралітет Росії та Франції, а дипломат. підготовку завершив підписанням 08.04.1866 союз. договору з Італією. 10.06 О. фон Бісмарк розіслав керівникам нім. д-в свій проект реформи Нім. союзу, яким передбачалося виключення з нього Австрії. Водночас прус. війська вирушили у бік Гольштейну, а 16.06 розпочали вторгнення до Ганновера, Гессена та Саксонії. У відповідь 14.06, за пропозицією Австрії, підтрим. більшістю дріб. нім. д-в, сейм Нім. союзу прийняв рішення мобілізувати союз. армію проти Пруссії. 17.06 Австрія формально оголосила війну Пруссії, хоча перебувала в несприятливій ситуації: вона поступалася в екон. та військ.-тех. аспектах, а також змушена була вести війну на два фронти і зосередити знач. частину сил на театрі військ. дій проти Італії. Прус. армію очолював король Вільгельм I, але факт. операціями керував генерал Г. Мольтке-старший. Їй протистояла австр. Пн. армія під командуванням генерала Л. Бенедекка. На поч. війни Пруссія мала успіхи практ. в усіх бойових зіткненнях. Виріш. битва, у якій взяла

участь 221 тис. пруссаків і 215 тис. австрійців, відбулася 03.07 під с-щем Садовою (нині м. Градець-Кралоуе, Чехія). Австр. армія зазнала поразки та, втративши 44 тис. чол. (майже в 5 разів більше, ніж супротивник), змушена була відступити. Під загрозою повної військ. поразки, а також у зв'язку зі склад. внутрішньополіт. становищем австр. уряд пішов на мир. переговори, що відповідало й інтересам Пруссії. 26.07 у м. Нікольсбургу (тепер Чехія) підписано прелімінар. мир (т. з. Нікольсбурзьке перемир'я), а 23.08 в м. Празі (нині Чехія) — мир. договір. За Празьким миром 1866 Австрія втратила Гольштейн, захоплений у Данії в ході війни 1864; визнала передачу Венеційської обл. до складу Італії; зобов'язувалася виплатити контрибуцію у розмірі 20 млн талерів, а також виходила з Нім. союзу. Наслідком цього стало створення під егідою Пруссії Північній. союзу та вступ у завершальну фазу процесу об'єднання нім. земель під зверхністю династії Гогенцоллернів. Натомість унітар. Австр. імперія Габсбургів була перетворена в 1867 в дуаліст. Австро-Угор. монархію.

Лит.: Lettow-Vorbeck O. von. Geschichte des Krieges von 1866 in Deutschland. Bd. 1–3. Berlin, 1896–1902; История дипломатии: В 5 т. Изд. 2. Москва, 1959–1979; Галкин И. С. Создание Германской империи 1815–1871 гг. Москва, 1986; Чубинский В. В. Бисмарк: политическая биография. Москва, 1988; Троян С. С. Отто фон Бисмарк і колоніальне питання в Німеччині (1840–1890): Рівне, 2011; Акунін О. С. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки (1492–1918). Миколаїв, 2013.

С. С. Троян

Австро-російсько-французька війна (1805) — див. *Наполеонівські війни*.

Австрославизм — ідейно-політ. й громад. течія, в основу якої було покладено програму перебудови Австрійської (з 1867 — Австро-Угорської) імперії на федератив. засадах для забезпечення рівних прав слов'янських народів і здобуття автономії в складі монархії *Габсбургів*. Водночас прибічники А. відмежовувалися від ідеології й політики сепаратизму, панславізму та русофільства. Вперше засади А. сформульовані 1846 чеським політ. діячем і письменником *К. Гавлічеком-Боровським* на сторінках редакційно-політ. газ. «Празькі новини» (стаття «Слов'янин та чех»). Під час «Весни народів» 1848–1849 з розгорнутим викладом ідей А. виступив глава чеського ліберального табору — історик *Ф. Палацький* («Лист до Франкфурта» [відкритий лист до ради підготовчого комітету загальнонімецького парламенту, 1848], «Промови в конституційному комітеті Кромержизького парламенту» [1848–1849]). На *Слов'янському конгресі* в Празі (02–12.06.1848) ідеї А. покладені в основу документів — «Звернення до слов'янських народів Австрії» та «Маніфесту до європейських народів»; тоді ж голова польсько-русинської секції конгресу філософ *К. Лібельт* запропонував проведення надалі щорічних слов'янських з'їздів і створення комітету заради розв'язання питань, спільних для всіх слов'ян імперії. Більшість із 363 делегатів Празького конгресу висловилися за звернення до імператора *Фердинанда I* з вимогою забезпечити рівні права для слов'ян. народів монархії й створити нац. автономії з власними сеймами, нац. гвардією й освітою.

Південнослов'янська секція (серби, словенці й хорвати) вимагала включення Нижньої (Словенської) Штирії до Іллірійського королівства та створення Об'єднаної (Великої) Словенії в складі імперії. Перша політ. організація західних українців — львівська Головна Руська Рада в маніфесті від 10.05.1848 підтримала всі права недерж. народів Австрійської імперії й тим самим приєдналася до А., але вимагала поділити Галичину на укр. й польск. частини та об'єднати в одну провінцію всі укр. землі д-ви — Східну Галичину, Буковину й Закарпаття. 16.05.1848 вона відрядила на Слов'янський конгрес своїх делегатів (*І. Борискевича*, *Г. Гинилевича* і *О. Заклинського*), що взяли участь у переговорах польсько-української комісії, створеної з ініціативи *Ф. Палацького* та рос. революціонера-анархіста *М. Бакуніна* й очоленої лідером полоніфілів. Руського собору князем *Л. Сапегою*. 01.06 комісія досягла угоди про політ., культ. нац. й мовну рівноправність галицьких українців із поляками, але ухвалена більшістю комісії вимога поділу Галичини на східну і західну була під тиском поляків змінена (її остаточно мали вирішити Крайовий сейм і Держ. Рада імперії). Жоден з обговорених проєктів не був остаточно й офіційно схвалений Празьким конгресом. З початком повстання у Празі наради делегатів були припинені.

А. виник як реакція на рішення першого загальнонім. парламенту — Франкфурт. нац. зборів про держ. об'єднання всіх учасників Німецького Союзу, включно з Австрією, Чехією й Словенією, а також на антислов'янські випадки нім.

депутатів. Небезпека створення «Великої Німеччини» загрожувала слов'ян. народам імперії Габсбургів підневільним статусом політично й національно безправних меншин, що мали бути асимільовані. За таких обставин окремі діячі А. (передусім «старочехи» *Ф. Палацький* і *Ф. Рігер*), спираючись на етнодемограф. підрахунки, стверджували, що політ. роль і місце слов'ян. народів в імперії Габсбургів абсолютно не відповідають кількості слов'ян. населення, його внеску в добробут і прогрес д-ви. Але водночас вони не бачили у своїх народів сил і можливостей для конфронтації з імпер. урядом та панівною династією, що стали на шлях етносепаратизму. Перетворення 1867 Австрії на дуалістичну (австро-угорську) монархію та укладення наступного року відповідної хорватсько-угор. угоди, що визначила автономний статус Королівства Хорватії й Славонії у складі Транслейтанії (земель угор. корони), зруйнували надії на впровадження нового федерального поділу імперії на нац. засадах. Усередині Королівства Угорського здійснювалася жорстка мадяризація з метою створення унітарної мадяр. нац. держави за допомогою асиміляції слов'ян. (серб., словац. і укр.) та румун. населення. До розпаду Австро-Угорщини внаслідок поразки в Першій світовій війні представники А., що зблизилися в нац. питанні з діячами австромарксизму, намагалися переконати імператора *Франца Йосифа I* й імперський уряд у доцільності трансформування дуалістичної монархії в триалістичну, де третім складником мали стати слов'ян. народи. Серед чільних діячів укр. відродження в Рос. імперії також були прибічники політ. програми А., зокрема організатор Київ. громади й фундатор «київської школи» істориків *В. Антонович* віддавав перевагу можливості об'єднання всіх укр. земель в імперії Габсбургів і підтримував ті заходи, що могли наблизити досягнення цієї мети (проголошення 1890 « нової ери » в українсько-польських відносинах у Галичині, орг-ція 1894 переїзду *М. Грушевського* до Львова й створення там наукового осередку та ін.). До позицій А. тяжіли народовці Галичини й Буковини, що 1899 заснували Укр. нац.-демократичну партію, яка зайняла домінуюче становище в укр. житті імперії. Програмі А. сприяли як імперська лояльність провідних діячів слов'ян. рухів Австро-Угорщини, що добре усвідомлювали значні вигоди перебування в складі ліберальної конституц. монархії, так і негативний приклад нац. політики Рос. імперії, що зумовлював неприйняття рос. версії панславізму. Проте результативність проєктів австрославистів виявилася вкрай низькою, оскільки вони слугували досягненню істотно різних нац. інтересів, а імпер. влада негативно сприймала ініціативи федералізації Австро-Угорщини й вирішення нац. проблеми.

Лит.: Kořalka J. Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914. Sozialgeschichtliche Zusammenhänge der neuzeitlichen Nationsbildung und der Nationalitätenfrage in den böhmischen Ländern. Wien; München, 1991; Der Austroslavismus. Wien; Weimar, 1996; Попик С. Д. Українці в Австрії. 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Київ; Чернівці, 1999; Виноградов В. Н. и др. Европейские революции 1848 года: «Принцип национальности» в политике и идеологии. Москва, 2001.

В. І. Головенко

Австро-Угорщина, Австро-Угорська монархія — дуалістична (двоєдина) держава на чолі з династією Габсбургів. Утворилася 1867 внаслідок перетворення адм.-тер. структури Австрійської імперії (див. *Австрія*) на основі компромісної угоди між австр. і угор. правлячими колами, що стало одним із наслідків Угор. революції 1848–1849. Австрійська імперія — Ціслейтанія і Угор. королівство — Транслейтанія, назви походять від р. Лейта (нині р. Лайта, бас. Дунаю), де пролягав кордон між ними, визнавалися суверенними й рівноправними частинами д-ви з окремими вищими законодавчими установами (парламентами) та Кабінетом Міністрів, об'єднаними владою єдиного монарха. А.-У. була другою за тер. (676,5 тис. км²) і третьою за нас. (понад 51 млн осіб) д-вою Європи. До її складу, крім власне австр. та угор. земель, входили землі Чехії, Моравії, Сілезії, Гарцу, Далмації, Крайни, Істрії, Триєсту, Трансильванії, Хорватії, Славонії, Баната, Словаччини і порту Фіуме (нині Рієка), а також укр. землі — Галичина і Буковина, що були представлені у Держ. Раді Ціслейтанії, а також Угор. Русь (*Закарпатська Україна*), підвладна Транслейтанії.

А.-У. — багатонаціональна д-ва: серед її населення були представники близько 30 націй і народностей, найчисленніші з яких — німці, угорці, чехи, поляки, словаки, румуни, хорвати. Українці становили близько 8% нас. імперії (приблизно 4,5 млн осіб). Феодальні пережитки, соціально-кастова нерівність, нац. гноблення, передусім слов'ян. народів, співіснували в А.-У. з процесами екон. розвитку та культ. інтеграції, що прискорилися на межі 19–20 ст. Українці, позбавлені, як і більшість інших народів імперії, багатьох прав, усе ж, завдяки по-

рівняно толерантному ставленню влади до них, досягли певних успіхів у нац.-культ. й соц.-екон. розвитку. Під час *Першої світової війни* А.-У. як член Четверного союзу, який протистояв Антанті, зазнала поразки, що прискорило падіння династії Габсбургів 1918 й розпад монархії. На тер. колишньої А.-У. внаслідок національно-демократичних революцій виникли самостійні д-ви — Австрія, Угорщина, Чехословаччина; частина земель А.-У. увійшла до складу Югославії, Румунії, Польщі. Укр. землі, незважаючи на опір і прагнення їх населення до суверенності й возз'єднання з *Українською Народною Республікою*, за договорами, розробленими Паризькою мирною конференцією 1919–1920, знову опинилися в складі інших д-в: Закарпаття — Чехословаччини, Буковина — Румунії, Галичина — Польщі.

Лит.: Трайнин И. П. Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад. Москва, Ленинград, 1947; Освободительное движение народов Австрийской империи: Период утверждения капитализма. Москва, 1981; Верига В. Нариси з історії України (кін. XVIII — поч. XX ст.). Львів, 1996; Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. Москва, 1997.

С. В. Віднянський

Австро-французька війна (1805) — див. *Наполеонівські війни*.

Автaркія (грец. αὐτάρκεια — самовдоволення) — політика самоізоляції держави чи групи держав від зовн. світу, яка полягає у створенні замкнених політ.-ідеол., соціокульт. систем і нац. госп-ва; ізоляціоністські прагнення та практ. дії, спрямовані на госп.-екон., політ. та культ. відо-

кремлення регіону певної країни від ін. її частин унаслідок загострення протиріч із центром. А. характерна для деспот. політ. режимів з їх тяжінням до абсолютизації *суверенітету*, стратегією і практикою екон. самозабезпечення. У чистому вигляді А. існувала лише за умов натурал. госп-ва. Із часом спостерігаються її окремі вияви, до яких можна віднести: відособлення нац. госп-ва з метою нагромадження запасів стратег. матеріалів і сировини для ведення війни; політику екон. *сепаратизму*, нац.-етн. егоїзму; намагання панівної *еліти* певної д-ви зберегти в незмін. вигляді політ. режим з певною орієнтацією на закриті сусп-во тощо. Політика А. зазвичай призводить до розриву внутрі- та міждерж. госп. зв'язків; є перешкодою на шляху міжнар. *інтеграції*; гальмує розвиток вир-ва та зростання споживання. Сучас. система міжнар. відносин та міжнар. поділу праці в процесі її вдосконалення засвідчує безперспективність такої політики.

Лит.: Heiander S. Das Autarkie-Problem in der Weltwirtschaft. München, 1955; Johns R. A. Colonial trade and international exchange: the transition from autarky to international trade. London, New York, 1988; Heim S. Research for autarky: the contribution of scientists to Nazi rule in Germany. Berlin, 2001.

В. П. Горбатенко

Автентифікація (від грец. αὐθεντικός — істинний, відповідний, справжній, дійсний, вірний) — процедура перевіряння достовірності. 1) В галузі правових відносин А. — достовірність (автентичність), тобто відповідність тексту правового документа оригіналу; точне розкриття, тлумачення дійсного змісту акта, ухваленного органом держ. влади; відповідність свідчень про подію змісту того, що дійсно відбулося. А. документів полягає в зіставленні з подібними документами, зміст і походження яких не викликає сумніву. А. свідчень виконується за допомогою слідчих дій та судового розгляду показань ін. свідків. 2) В області інформ. технологій А. полягає в перевірці достовірності користувача інформ. системи через порівняння введенного ним пароля з паролем, збереженим у базі даних користувачів; підтвердженні справжності електронного листа через перевіряння цифрового підпису листа за відкритим ключем відправника; перевіряння контрольної суми файлу на відповідність сумі, заявленої його автором. А. необхідна для доступу до таких інформ. ресурсів, як електронна пошта, веб-форум, соц. мережі, банківські та платіжні системи, корпорат. сайти, інтернет-магазини. Позитивним результатом А. є авторизація користувача інформ. системи, тобто надання йому прав доступу до ресурсів, необхідних для виконання його завдань. Тому сучас. системи А. є дуже різноманітними, з використанням суто індивід. характеристик користувача, таких як його відбитки пальців, райдужка ока, голос тощо. У відповідальних випадках використовують багатofакторну А., що враховує низку конфіденційних відомостей про користувача інформ. системи.

Лит.: Смит Р. Э. Аутентификация: от паролей до открытых ключей. Москва, 2002; Шнайер Б. Прикладная криптография. Протоколы, алгоритмы, исходные тексты на языке Си. Москва, 2002; Аутентификация. Теория и практика обеспечения доступа к информационным ресурсам. Москва, 2009.

Автентичне тлумачення (від грец. αὐθεντικός — істинний, відповідний, справжній, дійсний, вірний) — роз'яснення норм права, яке здійснює держ. орган, що є джерелом цього права. Автентичне трактування є різновидом офіц. тлумачення норм права. А. т. характеризується прямим роз'ясненням змісту правових норм держ. органом у разі, коли вони неправильно використовуються суб'єктами права. А. т. має обов'язковий характер застосування, а також допоміжний характер стосовно до правотворення, адже акти А. т. не можуть застосовуватись окремо від самого нормативного акта. Метою А. т. є усунення недоліків і попередження їх виникнення в майбутньому. Одна з особливостей А. т. — ієрархічність його актів, що визначається місцем правотворчого органу в структурі держапарату. За змістом А. т. близьке до правотворення, оскільки в результаті А. т. формулюються положення, що містять елементи новизни.

Див. також *Тлумачення закону*.

Лит.: Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права. Київ, 2001; Заць А. Г. Тлумачення правових норм у сучасних умовах: функції та методи // Держава і право. 2007. Вип. 37; Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права. Харків, 2008; Рабінович П. М. Офіційно-нормативне тлумачення законодавства як інструмент адаптації правового регулювання до соціальних змін // Вісник Академії правових наук України. 2002. № 1 (28).

Автентичні лади — система середньовічних ладів, яка склалася протягом 8–9 ст. у Візантії та Римі насамперед на основі *григоріанського співу*: дорійський, фригійський, лідійський, міксолідійський. Хоч середньовічні теоретики зберегли давньогрец. назви, лади мали іншу будову і включалися в систему *осмогласія*. Див. також *Церковні лади*.

Н. М. Кушка

Автентичність (від грец. αὐθεντικός — істинний, відповідний, справжній, дійсний, вірний) — 1) У культурології — самототожність, оригінальність, непідробність культ. феноменів, що мають давнє походження та відтворюються в часі в незмінному вигляді. Здебільшого автентичною називають елементи традиц. етніч. культур, які зберегли свої засадничі риси і продовжують бути актуальними протягом значного часу. 2) У праві — а) достовірність, відповідність тексту правового документа оригіналу; б) точне (адекватне) розкриття, тлумачення дійсного змісту акта, ухваленого органом держ. влади. Для правової та суд. оцінки показань важливим є термін «автентичні показання»: власноручні свідчення, зміст яких не залежить від стороннього впливу; істинний, точний запис у формі протокольних речень, власних спостережень, окр. фактів, суджень тощо зі слів опитуваної особи. Дослівність занотованого, стиль висловлювання опитуваної особи дозволяють експерту, психіатру чи психологу ретроспективно судити про певні псих. розлади або деякі якості опитуваного. Автентичний письмовий виклад показань передбачає урахування культ., нац., вікових, соц.-психол., профес. і ситуац. ознак поведінки опитуваної особи.

Лит.: Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и суд. психологии. Москва, 1977; Бартошек М. Рим. право. Понятия, термины, определения. Москва, 1989.

3) У психології — одна з осн. характеристик особистості, що оприявнюється як щирість, відкритість, чесність насамперед із самим собою, а також — свобода, самоактуалізація, конгруентність (узгодженість та несуперечливість вербальних та невербальних сигналів в комунікації). А. — обов'язкова складова ефективного спілкування. Автентична поведінка визначається як переживання безпосереднього досвіду, не викривленого захисними механізмами психіки. А. в гуманістичній психології характеризує т. з. ідеальну особистість, на протигагу невротичній особистості.

Авто... (грец. αὐτός — сам) — частина складних слів (*префіксоїд*), що відповідає основі «само-» (*автопортрет, автобіографія*) чи означає: 1) автомобіль або дещо, пов'язане з автомобілями (автобензовоз, автовокзал тощо); 2) автоматичний (те, що здійснюється механічно або діє самостійно, наприклад, автоподача); 3) самохідний (автовагон, автоплуг); 4) свій, власний.

Автоалергізація — див. *Автоімунізація*.

Автоаналізатори (від *авто...* і *аналізатор*) — у мед. діагностиці — технічні пристрої, призначені для автоматизації лаб. досліджень біол. проб задля діагностики стану організму, у якого взято проби. Розрізняють біохім. та морфол. А. Біохім. А. визначають хім. склад проб (крові, сечі, лімфи тощо), морфол. А. досліджують проби як *суспензії* та визначають параметри частинок, що містяться в них. А. виводять одерж. інформацію у порівнянні з норм. величинами. Використання А. дає змогу істотно підвищити точність дослідження, зменшити обсяги проб, значно збільшити продуктивність праці дослідників, забезпечити впровадження методів автомат. досліджень у практику *диспансеризації* населення. У с. г. А., зазвичай, використовують для визначення рівня нітрат- і нітрит-аніонів та катіонів амонію в рослинах і харчових продуктах з метою захисту споживачів с.г. продукції. У *екології* А. використовують під час аналізування повітря, води, стічних вод, ґрунту для визначення якості довкілля за параметрами: уміст розчиненого у воді кисню, кислотність, каламутність і температура води, уміст хлоридів і важких металів у ґрунті, наявність оксидів вуглецю та сірки в повітрі тощо. У автопромисловості та автосервісі А. використовують для експрес-аналізу вихлопних газів автомобіля з метою оптимізації роботи двигуна та зменшення шкідливого впливу на довкілля. У системі охорони правопорядку А. використовують для визначення вмісту алкоголю в повітрі, яке видихає водій автотранспорту, засобу. Для отримання інформації в А. використовують *датчики*, *сенсори*, принцип дії яких ґрунтується на вимірюванні змін механ., електр., оптич., хім. параметрів складників під впливом визначених характеристик досліджув. проб. Одержана інформація виводиться в зручній для користува-ча формі.

Літ.: Іваницький Г. Р., Литинская Л. Л., Шихматова В. Л. Автоматический анализ микрообъектов, Москва, 1967; Быков Р. Е., Коркунов Ю. Ф. Телевидение в медицине и биологии. Ленинград, 1968; Рабинович Ф. М. Кондуктометрический метод дисперсионно-

го анализа. Ленинград, 1970; Рабинович Ф. М. Кондуктометрические счетчики частиц и их применение в медицине. Москва, 1972; Карпов Ю. А., Савостин А. П. Методы пробоотбора и пробоподготовки. Москва, 2003; Логинов Ю. М., Стрельцов А. Н. Автоматизация аналитических работ и приборное обеспечение мониторинга плодородия почв и качества продукции растениеводства. Москва, 2010.

Автобіографія (від *авто...* і *біографія*) — 1) Документ, у якому особа, що складає його, описує своє життя та діяльність у хронологічній послідовності. А. подають, влаштовуючись на роботу, при вступі на навчання тощо, і вона зберігається в особовій справі. А. пишуть від руки. Форма викладу — від першої особи.

Реквізити А.: назва документа (А.); осн. текст; дата; підпис, ініціали та прізвище особи, яка написала А. Осн. складові тексту А.: число, місяць, рік і місце народження; відомості про навчання, трудову діяльність, громад. роботу; інформація про батьків, склад родини; домашня адреса. Залежно від призначення, А.: автобіографія-розповідь (укладається в довільній формі) та автобіографія-документ (точно викладаються основні факти).

2) Літературний жанр, у творах якого гол. героєм є сам автор. А. — основа автобіографістики. Цей масив л-ри, крім А., охоплює мемуари (спогади), щоденники, листування, а також автобіографічні худ. твори. Особливістю літ. А. є опертя тексту на факти життя автора. В укр. л-рі А. започатковується «Повчанням» Володимира Мономаха; жанр А. активно розвивався в 19 ст. — твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Антоновича, С. Русової, І. Франка та ін.

Літ.: Літературознавчий словник-довідник. Київ, 2007; Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: Підручник. Київ, 2010; Дига Н. Біографічна модифікація принципу діалогізму у методиці навчання української літератури // Українська література. № 9. 2013.

В. В. Патики

Автоблокування колійне (від *авто...* і *блокування*) — автоматична система регулювання руху залізничних потягів. На залізницях з А. к. перегони між станціями поділяють *світлофорами*, що діють автоматично, на блок-дільниці, стан яких контролює рейкове коло. Коли перші колеса поїзда потрапляють на рейкове коло, на світлофорі спалахує червоне світло, яке змінюється на зелене або жовте після звільнення блок-дільниці останнім вагоном. За допомогою рейкового кола контролюють також цілісність колії (якщо рейка тріснула, то струм у рейковому полі переривається і на світлофорі спалахує червоне світло). Розрізняють А. к. з дво-, три- і чотиризначними системами сигналізації. Двозначну систему застосовують у *метрополітені*, щоб забезпечити мин. інтервал руху поїздів; світлофори сигналізують червоним або зеленим світлом. На наземних з-цях через великі швидкості руху, значну кількість потягів і порівняно довгий шлях гальмування використовують тризначну (червоне, жовте і зелене світло) і чотиризначну (червоне, жовте, комбіноване жовте і зелене, а також зелене світло). На дільницях з тепловозною тягою застосовують проводові А. к. *струму постійного*; на дільницях з електричною тягою — числове кодове А. к. *струму змінного*.

Автоаналізатор

Система А. к. гарантує від засвічування вхідного світлофора, якщо колія зайнята. Вона запобігає також відкриттю вихідних світлофорів двох сусідніх станцій на один і той самий перегін одноколійної з-ці.

Лит.: Яцківський Л. Ю., Зеркалов Д. Б. Загальний курс транспорту. Київ. 2007.

Автобус [від *авто...* і лат. (omni)bus — для всіх] — *автомобіль* громад. користування, який за своєю конструкцією та обладнанням розрах. для перевезення 9 та більше пасажирів та їхнього багажу із забезпеченням необхідн. комфорту та безпеки. За призначенням А. поділяють на міські, міжміські, турист., спец. (шкільні, поліцейські, А. підвищеної прохідності тощо); за га-

Перший автобус з двигуном внутрішнього згорання

баритною довжиною А. поділяються на 5 класів: особливо малий — до 5,0 м; малий — 6,0–7,5 м; середній — 8,0–9,5 м; великий — 10,5–12,0 м; особливо великий — понад 16,5 м (з'єднані А.). Кузов А. може бути капотного або вагонного типу. Середні міські А. розраховані на 35–40 пасажирів, великі — на 110–120, надвеликі — на 230 пасажирів. До 2010 найбільш відомим виробником А. в Україні був Львівський автобусн. з-д, компанія ЛАЗ. Заснований у 1945, ЛАЗ із 1949 почав випускати А. й незабаром став лідером у автобусобудуванні. Спец. розроблені А. «ЛАЗ» використовували в аерокосм. індустрії СРСР для доправлення космонавтів до старт. майданчика. Випуск А. «ЛАЗ» у 1990-х сягнув 14600 одиниць за рік, заг. кількість випущ. А. становила понад 365000 одиниць. ЛАЗ занес. до «Книги рекордів Гіннеса» за «Найбільшу в світі кількість випущених автобусів одним підприємством». З початком вир-ва автобусів у 1998 заявила про себе як про нац. автовиробника корпорація «Богдан». Укр. А. «Богдан» у новітн. історії став першим вітчизн. автомоб. брендом. Тепер продукція компанії відома не лише в Україні, а й далеко за її межами. ДП «Автоскладальний з-д № 1 «ПАТ «Автомобільна Компанія «Богдан Моторс» — провідне підприємство, основним завданням якого є вир-во А. мал., середн., велик. і надвелик. класів і тролейбусів різн. модифікацій. А. також виробляє ЗАТ «Запорізький автомобілебудівний завод» (ЗАТ «ЗАЗ»). Напр., А07А1-10 — шкільний автобус, створений на базі приміської модифікації автобуса I-VAN А07а1 для організації перевезень учнів до місця навчання та додому. Ще один виробник автобусів в Україні — ПрАТ «Бориспільський автозавод» — сучасне самостійне вир-во. Він випускає, зокрема, міські А. середн. класу зі зниженим рівнем підлоги, що передбачає пере-

везення пасажирів з обмеженими можливостями пересування «Еталон» А08129 CNG, міжмиськ. А. мал. класу А08115, турист. А. мал. класу «Мальва» А079.53 тощо. З-д активно співпрацює з НДІ автомобілебудування «Еталон», який є базовою н.-д. установою корпорації «Еталон». В ін-ті на постійній основі працюють 45 фахівців і понад 100 фахівців залучають до участі в окремих проектах. НДІ автомобілебудування «Еталон» спільно з конструкторами й технологами Бориспільського й Чернігівського автозаводів розробили й упровадили у виробництво широкий модельний ряд А., проектує низку нових перспективних моделей на різній агрегатній базі.

Лит.: Кертес Ф. Эксплуатация и ремонт автобусов Икарус. Москва, 1987; Селифонов В. В., Бирюков М. К. Устройство и техническое обслуживание автобусов. Учебник водителя транспортных средств категории D. Москва, 2004; Автобусы «Богдан». Руководство по ремонту и эксплуатации. Каталог деталей и сборочных единиц. Днепропетровск, 2009.

Автовакцина (від *авто...* і *вакцина*), аутовакцина — препарат бактеріального походження, виготовлений з мікроорганізмів, виділених від хворого, для лікування якого А. призначена. Види А.: корпускулярні А. — суспензії бактеріальних клітин, вирощених на твердих або рідких поживних середовищах; комплексна А. — містить мікробні клітини та продукти їхнього метаболізму, що вирощені на твердих поживних середовищах, укритих целофановими мембранами або в целофанових мішечках; бактеріальна суспензія для перорального застосування — готують із мікроорганізмів травного тракту для лікування інфекційно-алергічних захворювань кишечника, коли ін'єкції не дозволено; жива А. — виготовляють зі штамів кишкової палички, виділених із калу хворих на дисбактеріоз.

П. І. Червяк

Автовідповідач — пристрій зв'язку, який за встановленим сигналом автоматично передає за заданістю закладену в нього інформацію. Такою інформацією може бути: умовне найменування або номер викликаного абонента, що свідчить про правильність з'єднання; повідомлення про відсутність абонента або час, коли він зможе взяти участь у переговорах тощо. Абонент може в будь-який час увімкнути А. на відтворення для прослуховування повідомлень.

Автовокзал (від *авто...* і *вокзал*) — комплекс споруд для обслуговування пасажирів на кінцевих і вузлових пунктах маршрутів руху пасажир.

Автовокзал м. Львів

автом. транспорту. А. містить пасажир. споруди, внутр. транспортні території і привокз. площі. У споруді А. розміщено: пасажир. зали з квитк. касами, приміщення для пасажирів з дітьми, камера зберігання ручної поклажі та багажу, кафетерій, громад. вбиральні, службові приміщення (диспетчерська, кімната для водіїв, кімната адміністрації тощо). На внутр. боці А. розташ. перони посадки й висадки пасажирів, місце для відстою автобусів між рейсами і, за необхідності, засоби тех. огляду та миття автобусів. Перони А. можуть бути прямолінійні або гребінчасті; останні мають відносно меншу довжину, їх використовують за великої кількості відправлень і прибуття автобусів. Розрахунковими показниками А. є добове відправлення пасажирів і годинне відправлення автобусів. Найнижча межа місткості А. — 100 осіб, при розрахунковому добовому відправленні пасажирів від 1000 до 4000 осіб. А. будують також на 200, 300, 500 осіб. А. місткістю 500 осіб побудовані у Херсоні, Львові, Одесі, Миколаєві, Черкасах, Полтаві, Ялті тощо. Керування рухом автобусів на тер. А. здійснює диспетчер за допомогою автомат. системи диспетчер. управління. Пасажирів інформують про прибуття та відправлення автобусів по радіо, за допомогою світлових табло та покажчиків. Для зручності пасажирів, які користуються кількома видами транспорту, будуються об'єднані вокзали: залізнично-автобусні, автобусно-річкові тощо. В Україні рац. планування має багатоповерховий А. у Дніпропетровську (1984–1990), із просторовими інтер'єрами, прикрашеними мозаїчними панно, у комплексі з готелем, кафе та баром. За кордоном будують багатоповерхові А. з комплексними перонами посадки й висадки пасажирів для різних видів транспорту в серед. будівлі на назем. і підзем. поверхах (Нью-Йорк, Чикаго, Брюссель, Лос-Анджелес).

Лит.: Эстетика автовокзалов. Киев, 1977; Ткаченко А. М. та ін. Державне регулювання у сфері міжнародних пасажирських перевезень. Київ, 2007; Маруніч В. С. Організація та управління пасажирськими перевезеннями. Київ, 2016.

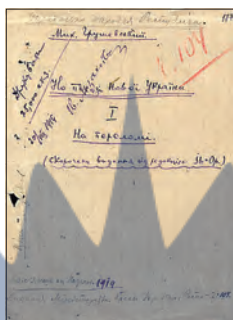
Р. А. Хабутдінов

Автогамія (від авто... і грец. γάμος — шлюб) — дів. Самоzapлiднення.

Автогенез (від авто... і грец. γένεσις — народження, виникнення) — загальна назва ідеалістичних концепцій, які розглядають еволюцію живої природи як процес, що не залежить від умов природного середовища, а спрямовується та регулюється внутр. нематеріальними факторами. Еволюція в тлумаченні А. — цілеспрямоване розгортання передіснуючих зачатків, властивостей, яке відбувається в міру внутрішніх потенційних можливостей орг. А. — протилежність *ектогенезу*. Сутнісно А. близький до віталізму. Приклади А.: аристокенез, психоламаркізм, учення про градації Ж.-Б. Ламарка, аристокенез Г. Осборна, батмогенез Е. Копа, ортогенез Т. Еймері, номогенез Л. С. Берга та ін. Ці концепції протистоять матеріалістичній теорії еволюції — *дарвінізму*.

Лит.: Морозов В. Д. Проблема развития в философии и естествознании. Минск, 1969; Карпинская Р. С. Биология и мировоззрение. Москва, 1980; Воронцов Н. Н. Развитие эволюционных идей в биологии. Москва, 1999.

С. В. Межжерін

Автограф. Рукопис праці М. С. Грушевського «На порозі нової України». Фрагмент

Автограф Зінедіна Зідана

Автографюра (від авто... і гравюра) — гравюра, виконана на дереві (*ксилографія*), лінолеумі (*ліногравюра*) або металі (міді, цинку, сталі) особисто художником — автором оригіналу.

Автограф (від авто... і γράφω — писати) — 1) Рукопис або текст, який автор надрукував на друк. машинці чи комп'ютері; є достовірним та оригін. літ. твором. Вивчення А. — найважливіший засіб визначення авторства і встановлення канонічного тексту, часто спотвореного друкарнями, редакціями, цензурою тощо; є важливим моментом наук. пізнання худ. твору та історії його написання. А. видатних письменників і вчених високо цінують і ретельно зберігають в іст. б-ках, архівах світу, приватних колекціях. Найзначнішими збірками А. володіють Нац. б-ка Франції в Парижі та Брит. музей в Лондоні (Велика Британія). Цінними є також автор. інскрипти — дарчі написи авторів. Із сер. 18 ст. А. наз. не тільки оригін. текст письменників і вчених, а й рукописи знаменитостей, зокрема музикантів, художників, політичних діячів тощо. У 1801 у Парижі проведено перший аукціон А., після чого стрімко розвинулася торгівля авторськими рукописами, відбуваються виставки, видають каталоги, збірники *факсиміле* для встановлення достовірності А. й запобігання фальсифікаціям. Вартість А. залежить від популярності автора, унікальності тексту, його змісту та величини. 2) Власноручний підпис, напис будь-якої особи. 3) З а с т а р л е. Копіювальний апарат для розмноження машинопис. або рукопис. тексту й малюнків за допомогою особливої желатинової маси. Використовують в оперативній поліграфії для швидкого розмноження продукції.

Лит.: Дениско Л. М. Автографи на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2007; Сидорчук Т. Автографи українських письменників у бібліотечній та архівній колекції наукової бібліотеки Національного університету «Киево-Могилянська академія» // Бібліотечний вісник. 2015. № 4.

Автогрейдер (від авто... і *грейдер*) — самохідна колісна землерійно-транспортна машина з відвальним робочим органом, розташованим у межах колісної бази, який можна встановлювати під різними кутами в горизонт. та вертикал. площині, а також виносити й висувати в сторону. Осн. призначення А. — профілювання земляного полотна й узбіч дороги, спорудження насипів із бокових резервів, дорож. корита й розподілен-

Автогрейдер

ня в ньому матеріалів основи дорож. одягу, зведення та очищення зрош. і придорож. канал, буд-во ґрунт. доріг із ґрунту кюветів, а також планування відкосів, насипів, виїмок, ґрунт. поверхонь за допомогою декількох послідовних

проходів та ремонт доріг. А. застосовують для планувальних і профілювальних робіт у дорож., аеродром. буд-ві та в ін. галузях, а також у комунал. госп. для очищення доріг і майданчиків від снігу, льоду тощо. А. оснащують однаковим за формою та принципом дії робочим органом — *відвалом* із різальними ножами, розташованим між вісями передніх і задніх коліс, що при подовженій базі забезпечує високу точність планування порівняно з *бульдозером*. Робочий процес А. під час виконання профілювальних робіт полягає в зрізуванні та поперечному переміщенні ґрунту робочим органом, розташованим під кутом до напрямку руху. Установлений на постійній висоті відвал А. під час руху зрізує нерівності на шляху переміщення, засипає заглиблення, із кожним наступним проходом робить поверхню рівнішою. Конструктивними особливостями А. є колісна формула $A \times B \times B$ (А — кількість мостів із керованими колесами, В — кількість мостів із руховими колесами, В — заг. кількість мостів), привод робочих органів, керування поворотних коліс, розміри відвалу та швидкості переміщення (найменша, робоча, транспортна). Найкращі планувальні властивості мають тривісні А., тому вони найпоширеніші. Для збільшення галузі застосування та універсальності А. використовують змінне робоче обладнання — бульдозерний відвал, плужний снігоочисник, відкісник тощо. Тенденції удосконалення А. — підвищення продуктивності та якості виконання робіт, розширення технол. можливостей, збільшення робочих швидкостей, скорочення часу на підготовчі операції, зменшення кількості проходів та вдосконалення систем управління.

Лит.: Машины для земляных работ / Под ред. Ю. А. Ветрова. Київ, 1976; Теория, конструкция и расчет строительных и дорожных машин / Под ред. Л. А. Гобермана. Москва, 1979; Холодов А. М. и др. Землеройно-транспортные машины: Справочник. Харьков, 1982; Онищенко Г. О., Помазан В. М. Будівельна техніка. Київ, 1999; Машины для земляных работ / За заг. ред. Л. А. Хмари та С. В. Кравця. Харків, 2014.

С. В. Ковбасенко

Автогудронатор (від *авто...* і *гудронатор*) — самохідна машина для транспортування й рівномірного розподілення гарячих рідких бітум-

Автогудронатор КДМ333 виробництва Кременчуцького 3-д шляхових машин

них матеріалів по дорожньому полотну під час будівництва або ремонту автом. доріг. А. обладнаний цистерною для перевезення бітуму з т-рою до 200 °С, насосом з приводом від автом. двигуна й розподільною трубою із соплами різних розмірів. Підігрівання бітумного матеріалу в цистерні здійснюється стаціонарними пальниками на дизельн. паливі. А. використовують

також для поверхн. оброблення, просочення та гідроізолювання фундаментів і водопровідних труб.

Лит.: Барсов И. П., Станковский А. П. Строительные машины и их эксплуатация. Москва, 1971; Техника: Энциклопедия. Москва, 2006.

Автодін [від *авто...* і грец. δύναμις — сила] — радіоелектронний пристрій, в якому одночасно відбуваються процеси генерування та випромінювання високочастотного коливання, а також приймання сигналу, параметри якого залежать від стану об'єкта, який відбив випромінене А. коливання. Автодинні пристрої систем ближньої *радіолокації* тепер широко використовують у пристроях автономного керування рухом об'єктів на малих відстанях між ними (напр., зустріч космічних об'єктів з метою стикування, аварійної допомоги, керування механізмом самого об'єкта, запуску гальмівних двигунів, надання команд у систему *телеметрії*, одержання інформації щодо щільності дорожнього руху тощо). А. також застосовують у подібних до радіолокаційних вимірювальних пристроях. Ще А. називають спец. електр. машину, яка в системах автомат. регулювання замінює систему двигун — генератор. А. застосовують як електромашинний підсилювач для широкого регулювання вихідної напруги та струму. На вхід А. подають змінний струм, а з виходу знімають сталий струм, величину якого регулюють. У конструкції А. передбачено стабілізація його роботи за різних режимів експлуатації.

Лит.: Горяинов Ф. А. Электромашинные усилители. Москва, Ленинград, 1962; Коган И. М. Ближняя радиолокация. Москва, 1973; Коган И. М. Теоретические основы радиолокации на малых расстояниях. Итоги науки и техники. Сер. Радиотехника. Москва, 1976. Т. 13; Хотунцев Ю. Л., Тамарчук Д. Я. Синхронизированные генераторы и автодины на полупроводниковых приборах. Москва, 1982.

Автодиспетчер (від *авто...* і англ. dispatcher, з dispatch — відправляти, швидко виконувати) — людино-машинна підсистема централізованого (концентрованого), оперативного управління й контролю на енергет., трансп., пром. та ін. підприємствах; заснована на використанні сучас. автоматизованих засобів передавання та опрацювання даних. А. забезпечує узгоджену роботу окремих ланок об'єкта управління (трансп. процесу) задля підвищення техніко-екон. показників, ритмічності роботи та оптимізації використання виробничих потужностей.

Лит.: Воркут А. И. Организация грузовых автомобильных перевозок. Киев, 1986.

Автодром (від *авто...* і грец. δρόμος — місце для бігу) — земельна ділянка, обладнана для змагань з *автомобільного спорту* та випробування *автомобілів*. А. використовується для навчання водінню автомобілів і містить: дорожні ділянки з перешкодами, загородженнями, підйомами та спусками, габаритними проходами, колійними мостами, систему контролю за виконанням вправ, місця для вивчення правил водіння, відпрацювання нормативів і тренування на тренажерах. Для гусеничних машин обладнується ґрунтова дорога по межі земельної ділянки. А. для тех. випробувань має ускладнений

профіль доріг і різні перешкоди для всебічної перевірки тактико-технічних характеристик автомобілів (гусеничних машин). А. для змагань складається з треку, майданчиків для фігурної їзди, приміщень для обслуговування автомобілів, гаражів, трибун для глядачів тощо. Сучасна гоночна траса — це складна мережа доріг. Розставляючи на трасі рухливі бар'єри, можна отримувати маршрути для різних класів машин, від переобладнаних дорожніх до одно-

Автодром у Дубаї

місних болідів, а на деяких можливо навіть розподіляти дорожнє кільце на два незалежних. На автокомплексах, що не пов'язані з основним кільцем, розташовуються: мототрек, полігон для фігурної їзди, картодром або доріжка для дрег-рейсінгу (перегонів на дистанції 402 м). А. високого класу покривають асфальтом поверх бетонного фундаменту і дренажних труб, що на швидкості забезпечує притискну силу, яка вдвічі перевищує вагу машини. Завдяки особливому пористому асфальту траса швидко висихає після дощу.

Лит.: Карягин А. В., Конев Б. Ф. Судейство соревнований по автоспорту. Москва, 1960; Иванов В. Н. Автомобиль в критических ситуациях. Москва, 1972; Захаров В. М. Всего один километр. О советских автогонщиках и создателях рекордно-гоночных автомобилей. Киев, 1984; Польгуев В. С. Массовые виды автоспорта. Москва, 1984; Военный энциклопедический словарь. В 2 томах. Москва, 2001. Т. 1.

С. Ф. Матвеев

Автодуплікація (від авто... і дуплікація) — див. Реплікація.

Автоетнографія (від авто... і етнографія) —

1) Сучасна соціокульт. репрезентація дійсності, галузь знання на перетині етнології, соціології, психології, краєзнавства та ін. Автоетнографічні дослідження обсервують особисті історії (розповіді) та співвідносять їх із сусп. дискурсами. Якщо етнографія вивчає сусп. цінності, практики через дослідження досвіду певного народу, спостереження за діяльністю груп, то А. досліджує відверті розповіді про себе індивідів — сплановані, добре структуровані та співвіднесені із зовнішнім світом. В А. дослідник підходить до досліджуваного соціокульт. явища вибірково, описуючи «епіфанії» — згадувані моменти, що символічно позначилися на

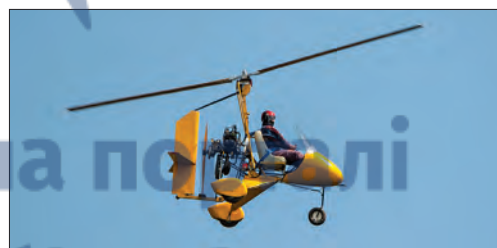
траєкторії життя конкретного індивіда, причому викладені ним особисто. А. встановлює зв'язок між інституціональним дискурсом та особистісним — співвідносить індивідуальні «історії» із соц. практиками, сполучає особистісне з культурним, уміщує «самість» у соціальний контекст. Поняття А. виникло у сер. 1980-х із дискурсу феноменології та герменевтики, що наближує А. до нарративного соціологічного аналізу. Біля витоків А. стояли Т. Адамс, А. Бочнер, К. Елліс.

2) Метод якісних досліджень, за допомогою якого вивчають соціокульт. явища на рівні індивіда та через його індивідуальний досвід. Як метод, А. поєднує потенціал автобіографії та етнографії. Основа методу А. — автобіографічність. У ході автоетнографічних досліджень аналізують самоописи, сповіді, автобіографії тощо, написані від 1-ї особи. Ці тексти емоційні та авторефлексивні, тож «соціальне» виводять з «особистісного», з емоційної сфери повсякдення. А. як метод також ефективна в дослідженнях крос-культ. характеру, що мають на меті встановити інокульт. відмінності певних соц. явищ. Такі персоналізовані дослідження спрямовані на вивчення проблем «інакшості», ідентифікації, відчуження, стереотипів тощо. В етнографії дослідник налаштований на вивчення «чужих» груп людей, а в А. ця відчуженість зникає як умова етнографічного опису, дистанція між суб'єктом і об'єктом наукового дослідження максимально скорочується. А. — джерело унікальних даних, які складно отримати, використовуючи ін. методи. Методологічні можливості А. дають змогу зрозуміти: будь-яке бачення соціокульт. процесів є лише одним, але не єдиним з багатьох можливих поглядів.

Лит.: Готтлиб А. С. Автоэтнография (Разговор с самим собой в двух регистрах) // Социология. 2004. № 18; Автоэтнография и антропологические исследования науки // Антропология академической жизни. Москва, 2010. Т. 2.

А. О. Петренко-Лисак

Автожир (від авто... і грец. κύρος — коло) — гвинтокрилий літ. апарат, який у польоті спирається на поверхню носійного гвинта (ротора), що вільно обертається в режимі авторотації (від лат. rotatio — обертання), при цьому енергія, необхідна для обертання, відбирається від по-

Автожир

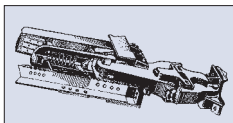
току повітря, що набігає на гвинт. Горизонт. рух А. забезпечується маршовим гвинтом, що обертається двигуном внутр. згоряння. У А. є низка переваг: це один з найбезпечніших літ. апаратів; дешевший за легкі літаки та вертольоти, має простіше керування. Використовується здебільшого аматорами, здійснюються спроби використати А. як засіб спостереження в поліції та природоохорон. службах.

Лит.: Козячук Л. Л. Автожиры и вертолеты 1944–2002. Луцк, 2013; Солодовников И. Б. Тайна автожира. Луцк, 2015.

Автозапис (від *авто...* і *запис*) — запис будь-якої інформації (аудіо-, відео-, цифр. файлів тощо) на носій при настанні певної події, наприклад, натискання кнопки, спрацювання датчика, телефонний дзвінок, ключове слово та ін. Див. також *Запис та відтворення інформації*.

Автозаправна станція (АЗС) — комплекс споруд для заправки *автомобілів*, мотоциклів та ін. самохідних машин паливом, маслами, спец. рідинами та повітрям. До устаткування А. з. с. належать паливні колонки, підземні паливні та електр. комунікації, протипожежне обладнання. Паливо зберігають у метал. підземн. резервуарах. Роздавальні колонки встановлюють на бетон. майданчику. А. з. с. класифікують на декілька груп. На тер. багатопаливної А. з. с. передбачено заправлення трансп. засобів двома або трьома видами палива (рідке моторне паливо, скраплений вуглеводневий і стиснений природний газ). А. з. с. — паливний пункт — розміщують на тер. підприємства і призначена для заправки тільки трансп. засобів цього підприємства. Технол. схема традиц. А. з. с. передбачає заправлення трансп. засобів лише рідким моторним паливом, використання підземних резервуарів, рознесених з паливороздавальними колонками. Її різновидами є блокова, модульна й контейнерна А. з. с. Пересувна А. з. с. встановлена на *шасі* автомобіля. На тер. А. з. с. часто розташовані станції тех. обслуговування автомобілів, невеликі магазини із супутніми товарами, продуктами, а також кафе, мийки, центри відпочинку, стоянки для великовантажних автомобілів тощо.

Лит.: Бондарь В. А., Зоря Е. И., Цагарели Д. В. Операции с нефтепродуктами. Автозаправочные станции. Москва, 2000; Волгушев А. Н., Сафонов А. С., Ушаков А. И. Автозаправочные станции. Оборудование. Эксплуатация. Санкт-Петербург, 2001.

Автозчеп

Автозчеп (від *авто...* і *зчеп*) — пристрій для автоматичного зчеплення рухомого складу. Розрізняють А. жорсткі (в метрополітені) і нежорсткі (на залізнич. транспорті). А. спрацьовує при натисканні сусіднього вагона або локомотива, після чого виступна і захватна частини пристрою, що закріплені на різних вагонах (локомотивах), зчеплюються. Роз'єднують А. вручну важелем розчіпного механізму. Автозчеплення прискорює маневрові роботи, дає можливість збільшувати масу залізнич. поїздів, запобігає обриву їх.

Автоімунізація, автоалергізація, автосенсибілізація — розпізнавання власних *антигенів* орг-му, явище реакції імунної системи на клітини і тканини власного тіла. А. призводить до виникнення автоімунних захворювань, за яких відбувається патологічне утворення автоімунних *антитіл* або атака імунних клітин проти нормальних, здорових тканин орг-му і виникнення внаслідок цього автоімунного запалення. Автоімунні хвороби — це хвороби, що базуються на А., тобто агресія власних антитіл (автоантитіл), імунних клітин (лімфоцитів-кілерів)

щодо антигенів власних тканин орг-му. Тому автоімунні хвороби називають також автоагресивними. Розрізняють дві групи автоімунних захворювань. Перша група — органоспецифічні автоімунні хвороби, розвиток яких спричинений руйнуванням фізіологічних бар'єрів імунологічно відособлених органів (імунологічна толерантність стосується антигенів всіх органів і тканин, крім тканин ока, щитоподібної залози, сім'яників, надниркових залоз, головного мозку і нервів, адже антигени цих органів і тканин відмежовані від лімфоїдної тканини фізіологічними тканинно-гематичними бар'єрами, які в нормі відокремлюють орган від кров'яного русла і не допускають прямих контактів імунних клітин з тканиною органа). У цих органах через агресію власного імунітету розвиваються морфологічні зміни, склероз, гинуть паренхіматозні елементи. До такої групи належать тиреоїдит (хвороба Хасімото), розсіяний склероз, поліневрит, енцефаломієліт, ідіопатична *аддисонова хвороба*, асперматогенія, симпатична офтальмія. Друга група — це органонеспецифічні, системні автоімунні захворювання, які характеризуються порушенням контролю імунологічного гомеостазу лімфоїдної системою. А. при цьому розвивається стосовно антигенів багатьох органів і тканин, у яких відбуваються морфологічні зміни. До цієї групи автоімунних захворювань відносять системний червоний вовчак, ревматоїдний артрит, системну склеродермію, дерматомиозит (група ревматичних хвороб), вторинну тромбоцитну, тромбоцитопенічну пурпуру (хвороба Мошковича). Існують автоімунні хвороби проміжного типу, напр., міастенія гравіс, цукровий діабет I типу, тиреотоксикоз, синдроми Шегрена і Гудпасчера та ін. Явище А. виникає внаслідок дії багатьох чинників: хронічної вірусної інфекції, радіації і генетичних порушень. Також розвитку А. сприяють певні гени системи HLA, індивідуальні особливості клітин органів-мішеней, гормональний фон, статеві приналежності (у жінок автоімунні хвороби трапляються в 6–9 разів частіше, ніж у чоловіків), вірусні та бактеріальні інфекції, дія фіз. факторів або хім. речовин.

Лит.: Борисов Л. Б. Медицинская микробиология, вирусология и иммунология. Москва, 2005; Meize-Grochowski R. Celiac disease : a multisystem autoimmune disorder / Gastroenterol Nurs. 2005. 28 (5); Poletaev A. B., Churilov L. P., Stroeve Y. I., Agapov M. M. Immunophysiology versus immunopathology : Natural autoimmunity in human health and disease // Pathophysiology. 2012. 19 (3); Grammatikos A., Tsokos G. Immunodeficiency and autoimmunity : lessons from systemic lupus erythematosus // Trends Mol. Med. 2012.18 (2); Cotsapas C., Hafler D. A. Immune-mediated disease genetics : the shared basis of pathogenesis // Trends in Immunology. 2013. 34 (1).

Я. О. Межжеріна

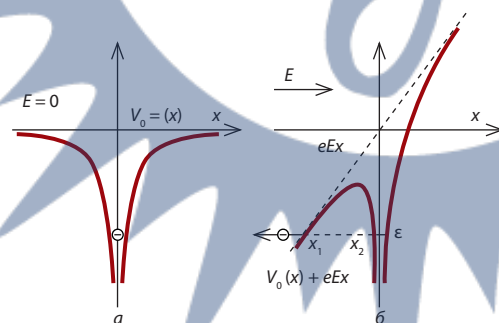
Автоінфекція (від *авто...* та *інфекція*), аутоінфекція, автогенна інфекція, самозараження — різновид ендемічної інфекції, патологічний процес, викликаний збудником, який в нормі перебуває в орг-мі і не спричиняє захворювання (автофлора). Відбувається в разі потрапляння збудника в нехарактерне для нього місце (напр., з поверхні шкіри — в рану, з прямої кишки — у піхву тощо) або в разі ослаблення захисних властивостей організму. До поняття А. відносять також патологічний процес, викликаний збудниками, які могли залишитися в орг-мі в прихованій

ному, латентному стані після раніше перенесеного інфекційного захворювання. Терміном А. часто позначають перенесення збудників захворювання в орг-мі з наявних осередків «сплячої інфекції» (хронічний *тонзиліт*, *карієс*) кров'яним або лімфатичним руслом. Одним із механізмів розвитку А. є порушення моторики трубчастих органів. Так розвивається, напр., висхідна інфекція сечовивідних шляхів або інфікуються жовчні протоки печінки при дискінезії жовчних шляхів, що сприяє проникненню мікрофлори кишечника в печінку. А. супроводжує зниження резистентності орг-му, може розвиватися у разі порушення гомеостазу внаслідок травми, охолодження або перегрівання, при пошкодженні шкірних покривів або слизових оболонок, у внаслідок чого порушується властивість їм бар'єрна функція. Боротьба з автоінфекційними процесами полягає в усуненні причин активізації автофлори, здійсненні антимікробної терапії, імунотерапії, відновленні нормального складу мікрофлори кишечника, санації вогнищ ендогенної інфекції.

Лит.: Поздеев О. К. Медицинская микробиология. Москва, 2001; Борисов Л. Б. Медицинская микробиология, вирусология, иммунология. Москва, 2002.

Я. О. Межжеріна

Автоіонізація (від *авто...* та *іонізація*), польова іонізація — процес іонізації атомів і молекул газу в сильних електричних полях. Зв'язаний електрон у атомі знаходиться в *потенціальній ямі* (рис 1, а) Унаслідок увімкнення електричного поля напруженістю E утворюється *бар'єр потенціальний* шир. x_1x_2 — до поч. потенц. енергії

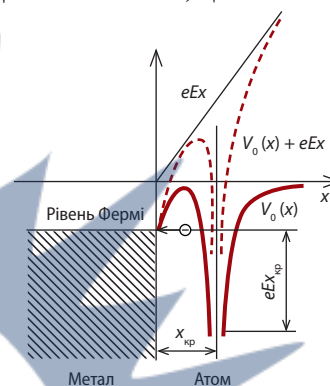

Автоіонізація
Рис. 1. Діаграми потенц. енергії електрона в вільн. просторі (а) і під впливом електр. поля (б)

електрона $V_0(x)$, що знаходиться в точці x , додається потенц. енергія eEx , де e — заряд електрона (рис. 1, б).

Осн. механізм А. — тунелювання (*тунельний ефект*) електрона з атома через цей бар'єр. Імовірність тунелювання різко, за експоненц. законом, змінюється внаслідок зміни площі бар'єру над прямою x, x_2 , що залежить від напруженості електр. поля E та енергії електрона. Так, імовірність А. атома водню з осн. стану досягає помітної величини лише за $E \sim 10^8$ В/см, а зі збудж. станів — уже за $E \sim 10^6$ В/см. Явище пояснюють тим, що А. збудж. атомів стає більш імовірним процесом, ніж їх випромінюв. перехід у осн. стан, і свічення цих ліній загасає. Найповніше досліджена А. біля поверхні металу, оскільки її використовують у автоіонному *мікроскопі* для отримання збільш. зображення поверхні. Імовірність А. біля поверхні металу виявляється значно більшою, ніж у вільн. просторі за такої

самої напруженості поля, у результаті чого відбувається зниження потенц. бар'єру (*Шоттки бар'єр*). Однак А. можлива лише в тому випадку, коли відстань атома від поверхні знаходиться в межах деякої зони — критичної відстані $x_{кр.}$ (0,2–0,4 Å). Це пов'язано з тим, що за звич. темпера-

Автоіонізація

Рис. 2. Діаграма потенц. енергії електрона в сильн. електр. полі біля поверхні металу

тур для здійснення тунельн. переходу електрона в метал необхідно, щоб осн. рівень енергії електрона в атомі був піднятий електр. полем хоча б до *Фермі рівня* в металі (рис. 2).

Явище А. використовують також у створенні іонних джерел для мас-спектрометрів. Ці джерела зручні тим, що в них немає розжарених електродів. Під час їх використання вдається уникнути дисоціації аналізованих молекул. До того ж є можливість спостерігати специф. хім. реакції, які виникають лише в сильних електр. полях.

Лит.: Физические основы полевой масс-спектропии. Киев, 1978; Мюллер Э. В., Тьен Тьонг Цонг. Полевая ионная микроскопия, полевая ионизация и полевое испарение / Пер. с англ. О. Л. Голубева, В. Г. Павлова. Москва, 1980.

А. Г. Наумовцев

Автокар (від *авто...* і англ. *car* — візок) — самхідний візок із двигуном внутрішнього згоряння. На деяких А. є підйомна платформа або кран. Застосовується для перевезення вантажів на невелику віддаль у портах, на пром. підприємствах і залізнич. станціях. Вантажопідйомність А. — 2 т, швидкість руху — 5–10 км/год. А. заміняють електрокарами.

Автокаталіз (від *авто...* і *каталіз*) — збільшення швидкості хім. реакції за рахунок того, що один з її продуктів є *каталізатором* або реагентом цієї ж або спряженої реакції. Перебіг автокаталітичних реакцій нелінійний і описується, зазвичай, сигмоїдою: спочатку швидкість перетворення невелика (індукційний період), потім вона різко зростає в міру накопичення продукту, що каталізує реакцію, а тоді зменшується внаслідок зниження концентрації реагентів. Прикладами автокаталітичних реакцій є кислотний гідроліз естерів (продуктом-каталізатором — карбонова к-та), окиснення *малонової кислоти* перманганатом калію (каталізується йонами Mn^{2+}), галоформна реакція. А. є причиною існування осцилюючих (автоколебальних) реакцій, що характеризуються

періодичною нерівноважною зміною швидкості реакції та концентрацій реагентів (і каталізаторів): реакції Белоусова—Жаботинського, Бріггса—Раушера (Briggs—Rauscher), реакція «йодного годинника» тощо. А., а також негативний А. широко поширені в біол. системах. А. запропонований як один із механізмів виникнення життя (*абіогенезу*).

Лит.: Soai K., Sato I., Shibata T. Asymmetric autocatalysis and the origin of chiral homogeneity in organic compounds. Chem. Rec. 2001. 1. (4).

А. В. Кулініч

Автокефалія (від *авто...* і *кефалі* — голова) — принцип управління *автокефальною церквою*, який полягає в повному самоврядуванні, адм. незалежності церкви від інших єдиновірних церков (на відміну від більш обмеженої *автономії церковної*).

А. церкви виявляється в таких правах: а) обирати і поставляти предстоятеля церкви (що здійснюють без жодних погоджень її архієреї); б) визначати своє влаштування й адм. управління; в) видавати закони і правила (Статути помісних церков); г) освячувати святе миро; ґ) канонізувати святих; д) встановлювати нові чиносплідування та співи (за умови, що вони не суперечать догматам богослужбових текстів); е) скликати свої Помісні собори та запрошувати на них ієрархів інших церков; є) ініціювати скликання Вселенського Собору; ж) самостійно вершити церк. суд.

Принцип А. не обґрунтований у Св. Письмі — утвердився через церк. традицію. Питання про право на А. є складним і суперечливим через відсутність правил та канонів визнання. У правосл. *канонах* немає правил не лише надання А., але й її позбавлення. Традиційне підґрунтя запровадження А.: а) політ. самостійність тер., на якій планується утворити автокефальну церкву; б) географічна віддаленість цієї тер. від осн. тер. *киріархальної церкви* («матері-церкви»); в) значна етнічна специфічність регіону. Заснувати нову автокефальну церкву може: а) єпископат *Вселенської церкви*; б) єпископат церкви автокефальної, до якого входить відповідна помісна церква. Право надання А. пов'язане з юрид. й канон. аксіомою: ніхто не може надати іншому більше прав, ніж має сам, тобто самостійність надає лише та церква, яка вже її має.

А. не є постійним статусом: церкви набували та втрачали А. в процесі історії; А. мала різні інтерпретації й конотації, породжені відповідними культ., соц. та політ. контекстами. А. повністю залежить від конкретних умов існування помісної церкви (політично незалежна д-ва, підтримка д-ви, нац. єдність тощо), визнання правосл. етнічних особливостей і визнання киріархальною церквою.

Лит.: Єленський В. Є. Автокефалія // Людина і світ. 1997. № 10; Лотоцький О. Автокефалія: У 2 т. (Репринт). Київ, 1999. Т. 1; Саган О. Н. Вселенське православ'я. Суть. Історія. Сучасний стан. Київ, 2004; Лубський В. І. Канонічне право. Київ, 2012.

А. М. Киридон

Автокефальна церква — статус *помісної церкви*, що здобула *автокефалію* (крім статусу А. ц., існують статуси *автономної церкви* та *самоврядної церкви*). Залишаючись частиною *Вселенської церкви*, дотримуючись єдності у вірі, виконанні

таїнств, канон. установлень, А. ц. має право на самостійне внутр. управління згідно з власним статутом і церковно-адм. приписами. Керується синодом, на чолі якого стоїть патріарх, архієпископ або митрополит. Першоієрарха церкви обирають і поставляють єпископи (34-те правило святих Апостолів, яке регламентує питання церковної організації), а першоієрарх самостійно поставляє архієреїв (8-ме правило Третього Вселенського собору християнства). Усі А. ц. рівноправні.

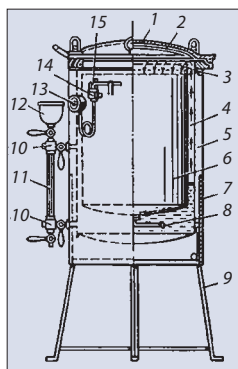
Значення терміна А. ц. історично трансформувалося. У візантійську епоху «автокефальними» називалися архієпископії, незалежні від місцевого митрополита та безпосередньо підлеглі патріаршій юрисдикції. У сучасному розумінні поняття А. ц. вжито в 540 стосовно діяльності Кіпрського митрополита. У 945–959 імп. Костянтин Багрянородний тлумачив А. ц. як таку, що має повну суверенність. Перші А. ц. утворилися на тер. сх. частини Римської імперії і суміжних з нею д-в у 4 ст. У результаті відокремлення ряду патріархій і митрополій провінцій Візантії постали чотири А. ц.: 1) Константинопольська; 2) Александрійська; 3) Антиохійська; 4) Єрусалимська. Розвиваючись, правосл. церкви намагалися вивільнитися з-під імператорської і патріаршої влади Константинополя, тож утворювалися нові А. ц.

Сучасний загальноновизнаний перелік А. ц. викладений у *диптихах* (списках помісних правосл. церков), де кожна церква посідає певне місце, має порядковий номер — т. з. ранг честі. Ці ранги склалися історично — за такими принципами, як давність церков, хронологічна послідовність проголошення автокефалії, політичне значення міст із кафедрами перших єпископів. Сьогодні, за Диптихом, прийнятим у Константинопольській церкві, налічується 14 А. ц.: 1) Константинопольська; 2) Александрійська; 3) Антиохійська; 4) Єрусалимська; 5) Російська; 6) Сербська; 7) Румунська; 8) Болгарська; 9) Грузинська; 10) Кіпрська; 11) Елладська; 12) Польська; 13) Албанська; 14) Чеських земель і Словаччини. У Диптиху, прийнятому в Російській правосл. церкві, — 15 А. ц.: 1) Константинопольська; 2) Александрійська; 3) Антиохійська; 4) Єрусалимська; 5) Російська; 6) Грузинська; 7) Сербська; 8) Румунська; 9) Болгарська; 10) Кіпрська; 11) Елладська; 12) Албанська; 13) Польська; 14) Чеських земель і Словаччини; 15) Американська і Канадська. Нині статусу А. ц. домагаються Македонська, Чорногорська, Американська та Українська церкви.

У сучасній Україні немає визнаної на світовому рівні А. ц., що є багатовекторною проблемою для духовенства, вірян, держави. Хоча й діє *Українська автокефальна православна церква*, яка має тривалу іст. традицію та авторитет у сусп-ві. Тож залишаються актуальними питання возз'єднання різних укр. церков в єдину помісну Українську правосл. церкву та визнання її автокефалії з боку Константинопольського патріархату.

Лит.: Єленський В. Є. Автокефалія // Людина і світ. 1997. №10; Лотоцький О. Автокефалія: У 2 т. (Репринт). Київ, 1999. Т. 1; Саган О. Н. Вселенське православ'я. Суть. Історія. Сучасний стан. Київ, 2004; Лубський В. І. та ін. Канонічне право : підручник / За ред. Лубського В. І. Київ, 2012.

А. М. Киридон

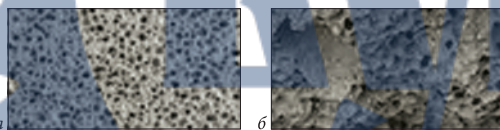

Автоклав медичний
(до 3 атм): 1 — кришка;
2 — гумова прокладка;
3 — отвір для надходження пари;
4 — водопарова камера;
5 — металічний кожух;
6 — стерилізаційна камера;
7 — шар азбесту;
8 та 14 — спускові крани;
9 — підставка;
10 та 12 — крани для заправлення води;
11 — рівень води;
13 — манометр;
15 — запобіжний клапан

Автоклав (від авто... і лат. clavis — ключ) — у техніці — непроникний апарат для проведення різних процесів під тиском, більшим за атмосферний, і за нагрівання. А. винайдений 1679 франц. фізиком Д. Папеном. За умов, створюваних в А., пришвидшуються хім. реакції й збільшується вихід продукту. Розрізняють А. обертові, хитні, вертикальні, горизонтальні й колонні. Вони мають різну форму й місткість. А. обладнують контрольно-вимірюв. приладами, теплообмінниками тощо. На внутр. поверхню А. іноді наносять антикороз. покриття. А. застосовують у виробництві автоклавних матеріалів, хім. і харч. пром-сті, металургії. У медицині А. — апарат для стерилізування насич. водяною парою хірург., операц., перев'язувал. матеріалу, інструментів, багатьох живильних середовищ, лаб. посуду, ін'єкційних розчинів тощо.

Лит.: Мала гірнича енциклопедія: У 3 т. Донецьк, 2004–2013

Автоклавні матеріали — кам'яні матеріали на основі вапняно-кремнеземних або змішаних в'язучих речовин, оброблені насиченою парою в автоклавах. Цементувальною речовиною в А. м. є гідросилікати кальцію, що утворюються внаслідок фіз.-хім. взаємодії складників суміші (вапна, піску, води). А. м. виготовляють здебільшого з місц. матеріалів і відходів пром-сті (вапна, пісків, зол, шлаків, горілих порід). А. м. виріз-

Автоклавні матеріали. а. Внутрішня структура автоклавного газобетону; б. Внутрішня структура неавтоклавного газобетону

няються щільною або ніздрюватою структурою, їхня об'ємна маса становить 300–2400 кг/м³. З А. м. виготовляють великорозмірні елементи споруд, блоки, камені, звукоізоляц. вироби, облицювальні матеріали.

Лит.: Боженов П. И. Технология автоклавных материалов. Ленинград, 1978; Кривенко П. В. та ін. Будівельне матеріалознавство. Вид. 3. Київ, 2012.

Автоколивальна система — це динамічна система, в якій можуть існувати автоколивання. Час виникнення автоколивань та їхні параметри визначаються внутр. властивостями самої А. с. У багатьох випадках її можна розділити на три

Структура автоколивальної системи (рис. 1)

складники (рис. 1) — коливальний пристрій, що є носієм коливання, джерело енергії, яке підживлює автоколивання, та клапанний пристрій, що забезпечує надходження енергії від джерела до колив. пристрою. Напр., у механ. годиннику (рис. 2) колив. пристроєм є маятник (4), джерелом енергії — заведена пружина або гиря (1), клапанним пристроєм — анкерна вилка (3) зі спусковим колесом (2).

У генератора високочастотних автоколивань колив. пристроєм зазвичай є електр. колив. контур, джерелом енергії — джерело живлення

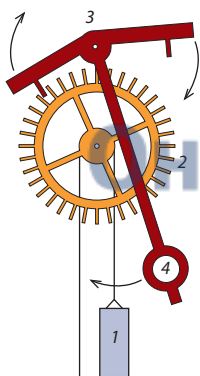
стал. струму, клапанним пристроєм — електронний підсилювач зі зворотним зв'язком. Щоб коливання були незгасн. та період., необхідно виконати дві умови: енергія, яка надходить від джерела, має компенсувати втрати в колив. пристрої за період коливань; частки енергії мають вчасно надходити до колив. пристрою. Ці умови виконуються завдяки колу додатного зворотного зв'язку, яке керує клапаном щодо моментів живлення колив. пристрою та рівня частот енергії, необхідн. для підтримання незгасних коливань. Якщо амплітуда коливань є меншою за установлене значення, енергія, що надходить до колив. пристрою, перевищує втрати за період, унаслідок чого амплітуда зростає. Такий характер додатн. зворотн. зв'язку забезпечує самозбудження А. с., тобто наростання коливань у ній з будь-яких малих значень. У разі перевищення поточною амплітудою установленого значення, енергія зменшується й амплітуда наближається до установленого значення, тобто автоколивання є стійкими. Деякі А. с. для збудження коливань потребують початк. поштовху (механ. — у годиннику, електр. — у електронному генераторі). Такий поштовх виводить коло ДЗЗ на режим початк. зростання амплітуди коливань. Подальше установлення параметрів автоколивань відбувається як у попередньому випадку.

Лит.: Андронов А. А., Витт А. А., Хайкин С. Э. Теория колебаний. Москва, 1981; Харкевич А. А. Автоколебания. 2-е изд. Москва, 2009.

В. П. Смирнов

Автокорегування (від авто... і лат. corrigere — виправляти, спрямовувати) — 1) Напівавтоматична або автоматична коректура перед друкуванням, спрямована на виправлення орфографічних, пунктуаційних і стилістичних помилок. Виконується за допомогою таких інструментів, як AfterScan, OnlineCorrection.com та ін. 2) Удосконалення зображення в графічних редакторах для розмірів, рівнів, кривих, кольору, яскравості чи контрасту тощо.

Автократія (від грец. αὐτοκράτεια — самовладдя) — форма політичного режиму, де найвища державна влада належить одному суб'єктові (монарху, вождєві, фюреру, дуче, каудильо тощо). Цей суб'єкт є джерелом і носієм суверенітету держ. влади, має вищу законодавчу, виконавчу й судову владу, його термін перебування при владі законодавчо необмежений або визначається самим правителем. Підлеглі цілковито залежать від волі верховного правителя, відсутній контроль сусп-ва за його діяльністю. Населення (зокрема економічно панівний клас) прямої правової участі в утворенні держ. органів не бере або його участь має формальний характер й істотно не впливає на функціонування держ. ін-тів. Авторитарні форми д-ви характеризуються міцною централізованою владою, при якій місцеві органи є лише виконавцями волі вищих органів. Відносини між владою й підлеглими значною мірою ґрунтуються на засобах примусу, насильстві, легітимні й моральні норми відіграють другорядну роль або взагалі ігноруються. Задля демонстрації підтримки правителя народом, іноді проводяться референдуми і плебісцити, але вони не відбивають адекватно ні волі більшості, ні інтересів електорату. Авторитарно-юридично не відповідає за свої дії або ж чинний

Автоколивальна система
(рис. 2)

державно-правовий механізм фактично не передбачає такої відповідальності чи забезпечує йому можливість ухилятися від неї.

Дефініція А. використовується також для позначення необмежених повноважень в якійсь із сфер держ. діяльності. Соц. аспектами появи А. є невдоволення громадян, безробіття, соц. несправедливість, високий рівень інфляції, політ. пасивність лідерів д-ви, націоналізм.

За способом заміщення посади глави д-ви А. класифікують на: спадкоємну (абсолютна монархія); легальну (виникає в результаті виборів осіб (ін-тів), яким надаються необмежені повноваження); нелегальну (виникає внаслідок насильницького захоплення влади). Залежно від обсягу функцій управління громад. життям (зокрема екон. сферою), взятих на себе держ. органами, А. поділяються на: тоталітарні (засновані на моральній підтримці більшості населення, припускають його формально-демонстраційну участь у формуванні органів держ. влади й активне втручання д-ви в усі сфери громад. життя); авторитарні (характеризуються відносною самостійністю д-ви та її апарату, незалежністю останніх від певних соц. сил; втручання авторитарної д-ви в сусп. життя обмежене, як правило, лише політ. сферою). Якщо д-ві загрожують нестабільність, анархія, безвладдя, А. певною мірою виправдана. До А. відносять деспотичні монархії Стародавнього Сходу, тиранічні правління в деяких старогрецьких д-вах, Римську й Візантійську імперії, абсолютні монархії нового часу.

Лит.: Brzezinski Z., Fridrich C. Totalitarian Dictatorship and Autocracy. Cambridge, 1965; Феномен восточного деспотизма: Структура управления и власти / Отв. ред. Н. А. Иванов. Москва, 1993; Хорос В. Г., Мирский Г. И., Майда-ник К. Л. и др. Авторитаризм и демократия в развивающихся странах / Отв. ред. В. Г. Хорос. Москва, 1996; Олсон М. Возвышение и упадок народов : Экономический рост, стагнация и институциональный склероз. Новосибирск, 1998; Олсон М. Власть и процветание. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / Перекл. з англ. А. Іщенко. Київ, 2007; Нисканен У. Авторитарная, демократическая и оптимальная формы правления. Фискальные решения и экономические результаты. Москва, 2013.

Б. Л. Дем'яненко

Автoліз (від авто... і ліз...) — самоперетравлювання, розпад тканин організмів під впливом їхніх гідролітичних ферментів (див. Гідролази). У живому орг-мі А. відбувається під час деяких фізіол. процесів, пов'язаних із розвитком орг-му і диференціюванням клітин (напр., атрофія хвоста у пуголовка в процесі метаморфозу або руйнування тканин у лялечек комах з повним перетворенням), злоякісних новоутвореннях, стиглих плодах та ін. А. відбувається й під час розкладання відмерлих рослин і трупів тварин; у мікроорганізмів — під час старіння або в разі ушкоджень. Після смерті клітини відбувається інтенсивний розпад вуглеводів, АТФ, конформаційні зміни білків та зміни, пов'язані з гідролітичним розпадом, змінюється співвідношення швидкостей біохім. реакцій та активність ферментних систем. Явище А. використовують у багатьох виробничих процесах (ферментація тютюну, чаю, дозрівання (витримання) м'яса, силосування кормів, виготовлення вин та ін.

Лит.: Павловский П. Е., Пальмин В. В. Биохимия мяса. Москва, 1975; Янчева М. О., Пешук Л. В., Дроменко О. Б. Фізико-хімічні основи технології м'яса та м'ясопродуктів. Київ, 2009.

Автолітографія (від авто... і літографія) — 1) Вид літографії, який полягає в тому, що зображення на літограф. камінь (металева пластина) наносить власноручно автор-художник, на відміну від репродукційної літографії, в якій авторський оригінал переносить на камінь (плас-

Автолітографія. Федір Конюхов. Останній шлях Наомі Умура, 1989

тину) майстер-літограф. 2) Відбиток такого зображення. Технікою А. користувалися видатні укр. художники, зокрема, в Україні в 19 ст. — Т. Шевченко, К. Трутовський, М. Мурашко, в 20 ст. — В. Касіян, Г. Пустановийт, М. Дерезус.

Автологія (від авто... і грец. λόγος — слово, вчення) — вживання слів у прямому значенні на противагу словам і висловам, ужитим у перен. значенні, властивому худ. тропам (алегорія, метафора тощо). У худ. д-рі (зокрема в поезії) для створення образності найчастіше використовують образотворчі можливості метафоричного, додаткового значення слова. Водночас пряме вживання слова, тобто А., — засіб створення худ. виразних картин дійсності. Приклади А. є в поезіях Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати», «Ой, сяду я під хатою» та ін.

Автомагістраль (від авто... і магістраль) — автомобільна дорога, яка має 4 та більше смуг руху, огороження на узбіччях і роздільній смузі, перетинає в різних рівнях ін. дороги, залізні і трамвайні колії, пішохідні й велосипедні доріжки, шляхи проходів тварин та огорожена сіткою або ін. видом огорожі, що мінімізує можливість несанкціон. доступу на дорогу тварин і людей. В Україні до А. відносять автом. дороги заг. користування 1-ї категорії, які познач. відповідн. дорожніми знаками. Обов'язковою вимогою до А. є розділення зустріч. трансп. потоків і відсутність будь-яких пересічень у одному рівні, а також зведений до мінімуму вплив на режим руху осн. потоку окремих автомобілів, що з'їжджають або виїжджають на А. Задля цього облаштовують окрему перехідно-швидкісну смугу для гальмування перед з'їздом з автомагістралі та окрему перехідно-швидкісну смугу для розгону під час виїзду з неї, а також

укріплену смугу узбіччя для вимушеної зупинки або стоянки автомобілів у непередбачених випадках. Рух тихохідних трансп. засобів, гужово-

Автоматістраль

го транспорту, велосипедистів і пішоходів, а також руху автомобілів заднім ходом А. заборонений. Геометр. параметри А. у плані й профілі, дорожнє покриття та його стан мають забезпечувати безпечний, плавний і комфортний рух автомобілів із дозволеними швидкостями (регулюються дорожніми знаками), що, зазвичай, більші, ніж на ін. автом. дорогах.

Лит.: ДБН В 2.3-4:2015. Автомобільні дороги. Частина І. Проектування. Частина ІІ. Будівництво. Київ, 2015; ДСТУ 4100:2014. Знаки дорожні. Загальні технічні умови. Правила застосування. Київ, 2015; Правила дорожнього руху України. Київ, 2016.

В. Я. Савенко

Автомат (від грец. αὐτόματος — самодіючий) — 1) Пристрій чи сукупність пристроїв, які виконують за заданим алгоритмом без безпосередньої участі людини всі операції в процесах отримання, перетворення, передавання та використання енергії, матеріалів або інформації. Програма А. задається в його конструкції (годинник, торговий А.) або ззовні — за допомогою носіїв інформації, копіювальними або моделювальними пристроями. А. часто використовують для роботи у важкодоступних чи зовсім не доступних для людини сферах (радіоактивні зони, космос, окремі види металургійного та гірничого вироб-ва) і в умовах, небезпечних для життя та здоров'я людини. Використання А. сприяє зростанню продуктивності та поліпшенню умов праці, підвищенню точності та якості технол. процесів і відповідних виробів, зростанню надійності й загальної культури виробництва та кваліфікації персоналу.

2) У кібернетиці — модель математична реально існуючих або принципово можливих систем, які здійснюють перетворення дискретної інформації. А. — схематизований алгоритм, обчислення за яким можна розглядати як деякий процес, що описується своєю множиною станів, початковим станом і правилами переходу зі стану до стану. Ці переходи можуть виконуватися залежно від зовн. впливів (вхідних даних), під впливом деякого випадкового механізму або в ін. спосіб, напр., за вибором деякої «живої істоти». Процес, у якому переходи виконуються під впливом зовн. дій, моделюється за допомогою А. Використання А. дає змогу моделювати багато

машин, зокрема складники комп'ютера, дослідити питання розв'язності та складності різних задач. А. також використовують під час дослідження граматичної структури мов. А. складається з трьох частин — вхідної стрічки, керувально-го пристрою зі скінченною пам'яттю й допоміжною, або робочою, пам'яті. Вхідну стрічку можна розглядати як лінійну послідовність кліток, або комірок, кожна з яких містить точно один вхідний символ з деякого скінченного вхідного алфавіту. За допомогою вхідної стрічки зображується інформація, що надходить на вхід А. Вхідна головка у кожний момент читає одну вхідну комірку. За один крок роботи А. вхідна головка може зміститися на одну комірку вліво, залишитися нерухомою або зміститися на одну комірку вправо. А., який ніколи не переміщує свою вхідну головку вліво, наз. одностороннім. Пам'ять А. — структура, в якій записуються, зберігаються та зчитуються додаткові дані, що А. використовує під час роботи. Для кожного виду А. строго визначено тип пам'яті, функції доступу до неї та її перетворення. А. може не мати пам'яті. Тип пам'яті часто визначає назву А. Керувальний пристрій складається зі скінченної множини станів і відображень, які залежно від попередньої конфігурації дають змогу визначити нову конфігурацію А., напрямок переміщення вхідної головки (якщо вона не одностороння), інформацію для друкування (якщо в автоматі передбачено функцію друкування), інформацію, що заносять у пам'ять і витягують з пам'яті (якщо автомат має робочу пам'ять).

3) Індивідуальна автоматична зброя.

StG-44 — один з перших автоматів

Лит.: Глушков В. М. Синтез цифрових автоматів. Москва, 1962; Глушков В. М. Введение в АСУ. Киев, 1972; Ахо А., Ульман Дж. Теория синтаксического анализа, перевода и компиляции. Т. 1. Москва, 1978; Гостев В. І. Системи керування з цифровими регуляторами. Київ, 1990; Хопкрофт Дж., Мотвани Р., Ульман Дж. Введение в теорию автоматів, языков и вычислений. Москва, 2002; Капітонова Ю. В. та ін. Основы дискретной математики. Київ, 2002; Бондаренко М. Ф., Білоус Н. В., Руткас А. Г. Комп'ютерна дискретна математика. Харків, 2004; Попович М. Г., Ковальчук О. В. Теорія автоматичного керування. Київ, 2007.

Автоматизація виробництва — застосування та впровадження автоматичних засобів, що дає змогу звільнити людину від безпосередн. участі в тех. процесі. Сучасна автоматизація теорія є міждисциплінарною й об'єднує досягнення різн. областей знань — математики, електроніки, фізики, хімії, кібернетики, біоніки. Викремлюють 3 етапи розвитку А. На 1-му етапі осн. увага приділялась створенню автоматів і напівавтоматів, що стало наслідком розвитку та поліпшення конструкції робоч. машин і верстатів. А. вироб. процесів охоплює лише частину

операцій оброблення, у той час як збирання, контролювання тощо здійснюється вручну або засобами механізації. 2-м етапом А. є створення автоматичних машин, які поєднують виконання операцій оброблення, контролю, збирання, пакування тощо. Автоматичні машини утворюють автоматичну лінію, яка виконує весь комплекс операцій, окрім налагодження. 3-й етап А. пов'язаний з електронною А. матеріального вир-ва й обігу, наук.-техн. та інформ.-комп'ютерн. революції. Характеризується створенням промислових «інтелектуальних» роботів, які здатні сприймати навколишню інформацію, обробляти її та приймати рішення. Це створює передумови для формування комплексн. «безлюдних» вир-в, на яких найповніше діятиме закон зменшення живої та збільшення уречевленої праці.

Лит.: Хлытчиев М. С. Основы автоматизации и автоматизации производственных процессов. Москва, 1985; Хаустайн Х.-Д. Гибкая автоматизация. Москва, 1990; Мочерный С. В. та ін. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Львів, 2005. Т. 1.

К. О. Ільченко

Автоматизація управління військами (силами) — процес створення і втілення в діяльність штабів електронної обчислювальної техніки та різноманітних сполучених із нею тех. пристроїв з відповідним інформ. і математ. забезпеченням з метою підвищення боєздатності військ і ефективності управління ними. А. у. в. (с.) включає створення автоматизованих систем управління військами (силами) та бойовими засобами, а також автоматизованих систем спец. призначення. Для А. у. в. (с.) можуть застосовуватися різні за призначенням і можливостями електронно-обчислювальні машини та їхні комплекси, пристрої введення й виведення інформації, засоби її наочного відображення і документування. Осн. процеси, що автоматизуються: збір інформації про свої війська, війська противника та місцевість; обробка, оформлення, поширення інформації, зокрема її друк і наочне відображення; проведення оперативних, тех. та ін. розрахунків; передача інформації у вищі, підпорядковані, взаємодіючі штаби. Теорет. основою А. у. в. (с.) є теорія управління військами, теорет. основи військ. кібернетики й інформації.

Лит.: Вернер І. Є. та ін. Автоматизовані інформаційні системи органів управління військами. Київ, 2014.

Г. І. Іващенко

Автоматизм (від грец. αὐτοματισμός — самостійне діяння) — 1) У фізіології — ритмічна активність клітин, тканин або органів, спричинена дією збудника, що міститься в них самих. Проявами А. є ритмічні скорочення відрізків кишки, серця (навіть після видалення їх з орг-му), коливання війок епітеліальних клітин, рух протоплазми в клітинах рослин тощо. А. зумовлюється циклічністю процесів обміну речовин у клітинах або періодичною зміною їх збудливості. У деяких органах (напр., у серці) така періодичність властива спец. утворам — т. з. водіям ритму, які спонукають орган до ритмічної діяльності. Іноді термін А. вживають для позначення стереотипних, закріплених умовно-рефлекторних або ритмічних природжених рухів, але такий А. зумовлюється періодичною дією утворів спинного та головного мозку, розміщених поза органами руху.

Лит.: Ноздрачев А. Д. Физиология вегетативной нервной системы. Ленинград, 1983; Анатомия и физиология проводящей системы сердца // Клиническая аритмология. Москва, 2009; Дудель Й., Рюэйт Й., Шмидт Р. и др. Физиология человека: В 3 т. / Пер. с англ. Москва, 2010. Т. 1.

2) У психології — мимовільні, неусвідомлювані компоненти діяльності людини. Розрізняють А. первинні, природжені (див. *Інстинкти*) і вторинні, набуті за життя внаслідок багаторазового повторення дій (див. *Навички*). Вторинні А. у вигляді звичок відіграють важливу роль у вихованні, а особливо у політехнічному та виробничому навчанні. Людина здатна свідомо контролювати свої автоматичні і автоматизовані рухи та дії, гальмуючи їх, відповідно спрямовуючи або переносючи в ін. види діяльності. Фізіол. природа А. як рефлекторного явища розкрита в працях І. М. Сеченова, В. М. Бехтерева, І. П. Павлова, П. К. Анохіна. В Україні над проблемою А. працювали В. П. Протопопов, Д. Ф. Ніколенко, Д. Г. Елькін, М. Ю. Малков та ін.

3) У психіатрії — А. психічний, синдром Кандинського — Клерамбо — вид психопатологічних проявів, який полягає в тому, що пацієнт відчуває власні психічні процеси (розумові, сенсорні, моторні) так, наче вони нав'язані стороннім впливом. Назву отримав від прізвища психіатрів В. Кандинського (Росія) і Г. Г. де Клерамбо (Франція). В. Кандинський під час військ. служби на флоті раптово почав відчувати на собі нібито психічний тиск з боку царської охоронної служби. Згодом описав свої відчуття у наук. праці, назвавши їх псевдогалюцинаціями. Незалежно від В. Кандинського власні симптоми А. психічний описав Г. Г. де Клерамбо, який хворів на *шизофренію*. Обидвоє через хворобу покінчили життя самогубством.

А. психічний найчастіше спостерігається при параноїдній формі шизофренії, але може бути й епізодичним розладом свідомості при ін. психічних, соматичних захворюваннях, а також при *інтоксикації*. Приміром, хворий на *епілепсію* може раптово втратити свідомість, але продовжувати виконувати впорядковані дії: йти вулицею, їхати у транспорті, водити ручкою по паперу (якщо до того писав); оговтавшись, не пам'ятає, що з ним відбувалося.

Види А. психічного: моторний (хворому здається, що він рухається за чужою волею, відтак рухи його виглядають неприродними і скутими); асоціативний (хворий відчуває сторонній вплив на свої думки та ідеї, нерідко висловлюється про себе у пасивному стані); сенсорний (проявляється псевдогалюцинаціями, які в уяві пацієнта мають фантастичну природу). Лікування А. полягає в одночасному застосуванні *психотропних засобів* і *психотерапії*, метою якої є підвищити критику пацієнта до свого стану, навчити відрізняти хворобливі прояви від реальності, інтегрувати його в соціум, навчити правильно реагувати на стрес. Подальший реабілітац. період передбачає відвідування групових психотерапевт. сеансів, підтримуючої психофармакотерапії, ведення здорового способу життя та уникнення провокацій хвороби (стресів та ін. екзогенних чинників), працевлаштування.

Лит.: Кербинов О. В. и др. Психиатрия. 2-е изд. Москва, 1968; Рассел Дж. Синдром психического автоматизма. Москва, 2012.

О. С. Чабан